

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА МУНИЦИПАЛДЫК БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫ

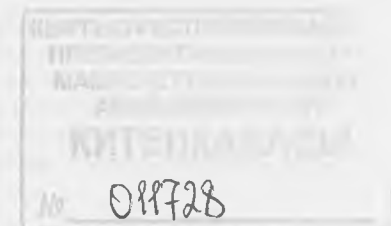
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНЕ КАРАШТУУ
МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ АКАДЕМИЯСЫ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА
МУНИЦИПАЛДЫК БАШКАРУУ
СИСТЕМАСЫ

Түзүүчүлөр:

*Т. О. Ожукеева, К. Б. Шадыбеков, С. К. Мурзаев,
Дүйшө кызы Нуржан, Н. М. Төлөндүева*

Бишкек – 2019

УДК 351/354
ББК 67.99 (2Ки)/
К 97

«Кыргыз Республикасында 2015–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасынын» аяктагында Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан басылып чыкты

Рецензенттер:

Ганиева Т. И., Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридика институтунун кафедра башчысы, юрид. илим. доктору, проф.

Б. Ж. Рысмендиев – КР Өкмөтүнө караштуу КМЮАнын Конституциялык жана муниципалдык укук кафедрасынын башчысы, юрид. илим. доктору, проф.

Авторлор-түзүүчүлөр:

Ожукеева Т. О. – тарых. илим. доктору, профессор.

Шадыбеков К. Б. – юрид. илим. канд., доцент,

Мурзаев С. К. – тех. илим. канд., доцент,

Дүйшө кызы Нуржан – саясий. илим. канд., доцент,

Төлөндүева Н. М. – экон. илим. доктору.

К 97 **Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу системасы:** Окуу китеби А. А. Акматалиевдин жалпы ред. – Б.: 2019. – 220 б.

ISBN 978-9967-9148-5-8

Бул окуу китеби угуучуларды, жогорку окуу жайынын студенттерин мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу боюнча окуу-методикалык адабият менен камсыз кылуу максатында даярдалган. Басылма өлкөнүн өнүгүүсүнүн постсоветтик мезгилиндеги Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруусунун негиздерин, мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарынын жана башкаруунун калыптануусун жана өнүгүүсүн, административдик реформаны жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн, республикадагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын, ошондой эле мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды уюштурууну ачып берет.

Китеп “Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу” адистиги боюнча жогорку окуу жайларында билим алып жаткан студенттер жана угуучулар үчүн, ошондой эле окутуучулар, илимий кызматкерлер жана мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга кызыкдар башка адамдарга сунуш кылынат.

Окуу китеби “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу-су” дисциплинасын окуп жаткан ЖОЖдордун студенттерине арналган.

К 1203020200-19

УДК 351/354
ББК 67.99 (2Ки)/

ISBN 978-9967-9148-5-8

© Түз: Ожукеева Т. О., Шадыбеков К. Б., Мурзаев С. К.,
Дүйшө кызы Нуржан, Төлөндүева Н. М., 2019
© Кыргыз Республикасынын Билим берүү
жана илим министрлиги, 2019

КИРИШҮҮ

*Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу
Мамлекеттик башкаруу академиясынын
25 жылдыгына арналат*

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруусунун негиздерин изилдөө мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, ошондой эле алардын кызматчыларынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу маселесинин маанилүүлүгүнө байланыштуу актуалдуу болуп эсептелет. Ошону менен бирге бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу системасына арналган кыргыз жана орус тилдеринде окуу китептер өтө эле аз. Бул окуу китеби аталган кемтиктин бир бөлүгүн толуктайт жана мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу боюнча угуучуларды, жогорку окуу жайларынын студенттерин окуу-методикалык адабият менен камсыз кылуу максатында иштелип чыккан.

Окуу китеби Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруусунун өлкөнүн постсоветтик мезгилдеги өнүгүүсүнүн мезгилиндеги калыптануусун ачып берет, мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарын жана башкарууну уюштуруу жана ишин, административдик реформанын өзгөчөлүктөрүн, республикадагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын уюштурууну сүрөттөйт.

Кыргыз Республикасынын 2018–2040-жылдагы өнүгүүнүн Улуттук стратегиясында белгиленген эффективдүү мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун актуалдуулугу жана баалуулугуна өзгөчө көңүл бурулган.

«Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу системасы курсун окуу дисциплинасы катары окутуу «Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу» багыты боюнча мамлекеттик билим берүү стандартына ылайык адистерди даярдоонун жалпы моделине бириктирилген.

Бул дисциплинаны окутуу окуу программаларынын аяктоочу баскычында каралган, ошондуктан аны түшүндүрүп берүүдө окуучулар башкаруунун жалпы теориясы, экономиканын, финансынын, укуктун тармактары, системдүү анализ, персоналды башкаруу, башкаруунун маалыматтык технологиялары, ошондой эле мамлекеттик башкаруунун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун теориялык аспектилери менен тааныш деп боолгойт.

Ушуну эске алуу менен материалды түшүндүрүү логикасы жана окуу китебинин структурасы түзүлгөн. Ал үч бөлүккө бөлүнгөн – «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкаруусу», «Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусу» жана «Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ресурстарын башкаруу».

Окуу китеби Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын ректору А. Т. Насыровдун жетекчилиги астында автордук коллектив тарабынан даярдалды.

“Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу системасы” окуу китеби 2016-жылы басылып чыккан Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун негиздери китебинин кайра иштелип чыгарылган варианты болуп эсептелет.

Окуу китебин иштеп чыгууда авторлор-түзүүчүлөрдүн салымдары: Ожукеева Т. О., т. и. д., профессор (*I Бөлүм, 1-глава*), С. К. Мурзаев, т. и. к., доцент (*I Бөлүм, 2, 3-главалар*), Шадыбеков К. Б., ю. и. к., доцент (*I Бөлүм 2-глава, II Бөлүм 4-глава*), Дүйшө кызы Нуржан, с. и. к., доцент (*III Бөлүм, 4, 5, 6-главалар*), Н. М. Төлөндүева, э. и. д. (*III Бөлүм, 6-глава*).

Автордук коллектив ушул окуу китебин даярдоого көмөк көрсөткөндөрдүн баарына, ошондой эле рецензенттер тарабынан айтылган сын-пикирлер жана сунуштар үчүн ыраазычылык билдирет.

Ушул окуу китебинин басылышынын жанычылдыгын эске алуу менен авторлор-түзүүчүлөр аны мындан ары жакшыртуу боюнча бардык сын-пикирлерге жана сунуштарга ыраазы болот.

I БӨЛҮМ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУСУ

1-глава

МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫ

Главанын мазмуну:

1. *Постсовет мезгилиндеги мамлекеттик башкаруунун калыптануусу;*
2. *Мамлекеттик бийлик органдарынын системасынын конституциялык негиздери;*

- *Кыскача корутундулар;*
- *Жаңы терминдер жана түшүнүктөр;*
- *Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары;*
- *Адабият.*

1. Постсовет мезгилиндеги мамлекеттик башкаруунун калыптануусу

Кыргызстанда коомдун ресурстарын, адамдын укуктарын жана эркиндиктерин натыйжалуу пайдаланууга багытталган мамлекеттик саясатты камсыздоочу жана ишке ашыруучу мамлекеттик бийликтин бардык бутактарынын иши катары эгемендик жылдары мамлекеттик башкаруу бир нече баскычтарды басып өттү.

1991-жылы эгемендүүлүк жарыяланган алгачкы жылдары советтик типтеги мамлекеттик бийлик органдары: республиканын Жогорку Совети (*Парламент*), Министрлер Совети (*Өкмөт*); Жогорку сот жана жергиликтүү соттор иштерин улантышкан. Өлкөдө базар экономикасына негизделген демократиялык типтеги коомго өтүү боюнча кенен масштабдуу реформалар жүргүзүлө баштаган. Кыргызстанда башталган терең өзгөрүүлөр **1993-жылдын 5-майында** кабыл алган Конституциясында бекемделген. Конституция мамлекеттик бийлик төмөндөгүдөй принциптерге негизделерин жар салган:

- Бүткүл эл тарабынан шайланган Жогорку Кеңеш жана Президент өкүл болгон жана камсыз кылган элдик бийликтин үстөмдүгү;
- Мамлекеттик бийликти бөлүштүрүү;
- Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын эл алдындагы жоопкерчилигинин, өз ыйгарым укуктарын элдин кызыкчылыгында жүзөгө ашыруусу;
- Мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иш милдеттери менен ыйгарым укуктарын так ажыратуу.

1993-жылдагы Конституция Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийлик системасын:

1. Президент мамлекет башчысы катары;
2. Жогорку Кеңеш мыйзам чыгаруу бийлигинин органы катары;
3. Өкмөт жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар аткаруу бийлигинин органдары катары;
4. Жогорку сот, жергиликтүү соттор сот бийлиги катары өкүлдүк кылышат жана ишке ашырышат.

Эгемендүүлүк жылдары бул мамлекеттик бийлик институттарынын калыптануусуна жана өнүгүүсүнө көз чаптыралы.

Президенттик институт. Мамлекеттин жана өкмөттүн башчысы ыйгарым укуктары менен президенттик кызмат Кыргызстанда 1990-жылы түзүлгөн. Биринчи Президент республиканын Жогорку Совети тарабынан атаандаштык негизде шайланган.

1993-жылдагы Конституция мамлекеттик бийлик органдарынын системасында Президенттин ордун аныктаган. Конституцияга ылайык Президент элдин жана мамлекеттик бийликтин символу, Конституциянын, адамдын жана жарандын эркиндиктери менен укуктарынын кепилдиги гана болбостон, мамлекеттин башчысы, Кыргыз Республикасындагы жогорку кызматтагы адам болгон.

Президент бийлик бутактарынын бирине дагы түздөн-түз кирбегени менен бардык үч бутак менен мамиледе болгон жана мамлекеттик органдардын макулдашып иштөөсүн, биргелешип аракеттенүүсүн, алардын эл алдындагы жоопкерчилигин камсыз кылуу менен калыстык кылып, алардын ортосун байланыштырып турган.

1996-жылы күчтүү Президенттик бийликке өтүү ишке ашкан.

Конституцияга толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча референдумдун натыйжаларына ылайык Кыргыз Республикасынын Президенти мамлекеттик бийлик органдарынын системасында укуктук жактан биринчи орунду ээледі, мамлекеттеги бийлик мамилелеринин системасында башкы адамга айланды. Тактап айтканда, өкмөттүн түзүмүн жана курамын аныктоодо, ички жана тышкы саясатты аныктоодо анын ыйгарым укуктары бир топ кеңейген. Эгерде 1993-жылдагы Конституция боюнча Президент өкмөттүн түзүмүн аныктагандан кийин аны бекитүү үчүн Жогорку Кеңешке алып чыгышы керек болсо референдумдан кийин Президент муну жасабай деле койсо болгон. Ошондой эле ал парламенттин макулдугусуз өкмөт мүчөлөрүн, административдик тармактардын жетекчилерин дайындай алган. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларын дайындоодо Президенттин конституциялык ыйгарым укуктарына өзгөртүүлөр киргизилген. Аларды Президент премьер-министр менен макулдашпай эле жергиликтүү кеңештердин макулдугу менен түздөн-түз дайындай алган.

Конституцияга кайра-кайра өзгөртүүлөрдү киргизүү менен ыйгарым укуктарын үчүнчү мөөнөткө узартуу жана үй-бүлөлүк-кландык башкарууну орнотуу элдин биринчи Президентке болгон ишенимин жоготууга, анын кызматтан кетүүсүнө алып келген.

Экинчи Президенттин башкаруу мезгилинде 2007-жылы жаңы Конституция кабыл алынган. Анда 1993-жылдагы Конституцияда жазылган Президенттин ыйгарым укуктары жок болгон. Бул Конституцияга ылайык Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмүн жана курамын аныктоо боюнча ыйгарым укуктар Жогорку Кеңешке өткөн. Ошого карабастан акырындап үй-бүлөлүк-кландык башкарууну кайрадан орнотууга шарт түзгөн бир катар ыйгарым укуктар Президентте сакталып калган. Акырында бул жалпы нааразычылыктарды жаратып, Кыргыз Республикасынын экинчи Президентинин кетүүсүнө алып келген.

Мына ошентип, Кыргызстандын соңку жаңы тарыхында президенттик башкаруу формасы мамлекеттик бийликти эки ирет бир адамдын колунда топтолуусуна алып келген жана коомдун түпкү социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүүнү камсыздай алган эмес. Ушул тажрыйбаны эске алып 2010-жылдын жазында бийликке келген Кыргызстандын жаңы саясий жетекчилиги коомчулукка мамлекеттик бийликти уюштуруунун парламенттик-президенттик формасын сунуштады.

Мыйзам чыгаруу бийлигинин органы. Кыргыз Республикасында постсоветтик мезгилде мыйзам чыгаруу бийлигинин калыптануусунда жана өнүгүүсүндө бир нече баскычтарды бөлүп кароого болот.

Биринчи баскычы советтик типтеги парламенттин – республиканын Жогорку Советинин иш жүргүзүүсү менен байланыштуу. Ал Кыргыз ССРнин 1990-жылдагы Конституциясы боюнча шайланган жана сессиялык жыйындарга чогулчу 350 депутаттардан турган. Анын депутаттары биринчи жолу атаандаштык негизде шайланышкан. Кыргыз ССРнин Жогорку Совети өткөөл мезгилде мамлекеттик курулуш жаатында эбегейсиз зор иштерди аткарган. Атап айтсак, Кыргыз Республикасынын «Кыргызстан Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусу жөнүндөгү мыйзамы» (1991-ж.), «Министрлер кабинетинин жөнүндө» (1991-ж.), «Өкмөт жөнүндө» (1992-ж.), «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» (1992-ж.) жана башка бир катар мыйзамдары кабыл алынган.

Жогорку Совет 1994-жылы депутаттардын бир бөлүгү менен Президенттин кийинки жүргүзүлүүчү реформалары боюнча пикир келишпестиктеринин натыйжасында мөөнөтүнөн мурда өз эрки менен тарап кетүүгө мажбур болгон.

Кийинки баскыч 1995-жылы ишин баштаган Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1-чакырылышынын иши менен байланыштуу. 1993-жылдагы Конституция мыйзам чыгаруу бийлигин өкүлчүлүк орган Жогорку Кеңеш – парламент иш жүзүнө ашырат, ошондой эле ыйгарым

укуктарынын чегинде көзөмөлдөө функциясын дагы аткарат деп аныктаган. Конституция Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешин мамлекеттик бийлик органдарынын системасында ордун аныктоодо «чектөө жана тең салмактуулук» системасынын алкагында айрым ыйгарым укуктарды берген. Жогорку Кеңештин өзгөчөлүгү – 1994-жылы өткөрүлгөн референдумдун жыйынтыктары боюнча кош палаталуу болуп түзүлгөн. Жаңы парламент республиканын жалпы элинин кызыкчылыгы үчүн иштеген жана жыйындары туруктуу негизде өтүүчү Мыйзам чыгаруу жыйынынан жана аймактардын кызыкчылыктары үчүн иштеген жана жыйындары сессиялык мүнөздө өтүүчү Эл өкүлдөр жыйынынан турган.

Белгилеп кетүүчү жагдай, 1996-жылы өткөн референдум боюнча Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктары Президенттин пайдасына солгундаган. Натыйжада бул мезгилде мамлекеттик курулуштун көптөгөн көйгөйлөрү Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктары менен чечилип турган.

2000-жылы Жогорку Кеңештин 2-чакырылышынын кезектеги шайлоолору болуп өттү. Анын өзгөчөлүгү 1998-жылдагы реформага ылайык Мыйзам чыгаруу жыйыны 60 депутаттан (*мурда 35 депутат*), алардын ичинен 15 депутаты партиялык тизмелер менен шайлангандыгында болгон. Эл өкүлдөр жыйыны 45 депутаттан (*мурда 70 орун*). Бардыгы 105 депутат. Кыргыз Республикасынын 2-чакырылышындагы Жогорку Кеңеши мамлекеттик башкаруунун, мамлекеттик кызматтын өнүгүүсүнө жана ЖӨБну бекемдөөдө Кыргыз Республикасынын төмөндөгү мыйзамдарын кабыл алуу менен маанилүү салым кошкон:

- Мамлекеттик кызмат жөнүндө (2004-ж.);
- Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө (2002-ж.);
- Кыймылсыз мүлккө коммуналдык менчик жөнүндө (2002-ж.);
- Муниципалдык кызмат жөнүндө (2004-ж.);
- Административдик процедуралар жөнүндө (2004-ж.) ж. б.

2005-жылы 3-чакырылыштагы жалгыз палаталуу болуп калган Жогорку Кеңешке жаңы шайлоолор өткөн. 2003-жылы өткөн референдум боюнча кош палаталуу парламент жоюлган. 3-чакырылыштагы Жогорку Кеңештин 105 депутаттары мажоритардык система менен шайланышкан. Бул шайлоолор саясий оппозиция менен Кыргыз Республикасынын биринчи Президентинин ортосундагы чыр-чатакка алып келген. Оппозиция Президентти шайлоо процессине кийгилишти жана үй-бүлөлүк-кландык башкаруу системасын орнотту деп күнөөлөгөн. Жогорку Кеңеш 2006-жылы мөөнөтүнөн мурда өз эрки менен тарап кеткенине карабастан мыйзамдарды кабыл алуу, аларга зарыл өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү менен саясий кырдаалды турукташтурууга жана социалдык-экономикалык утурумдук көйгөйлөрдү чечүүгө көмөктөшкөн.

2007-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы Жогорку Кеңеш партиялык тизме менен беш жылдык мөөнөткө шайланган 90 депутаттан турары бекитилген. Төртүнчү чакырылыштагы Жогорку Кеңештин шайлоолорунда 71 мандатты президентке санаалаш «Ак Жол» партиясы алган. Жаңы Конституция боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмүн бекитүү боюнча ыйгарым укуктар Жогорку Кеңешке өткөн. Премьер-министрликке талапкер Жогорку Кеңеште 50 пайыздан көп мандат алган саясий партиянын депутаттары аныктап калышкан. Бирок жаңы бийлик (*Президент жана Жогорку Кеңеш*) коомду демократиялаштыруу, үй-бүлөлүк-кландык башкаруу, коррупциядан ж. б. арылтуу боюнча элге берген убадаларын аткарган эмес. Бул кезектеги саясий кризиске алып келген.

2010-жылдын жазында бийликке келген Кыргызстандын жаңы саясий жетекчилиги Жогорку Кеңешти таратып, коомчулукка мамлекеттик бийликти уюштуруунун парламенттик-президенттик формасын сунуштады.

Жетекчилик президенттик башкаруу формасы Кыргызстандын соңку жаңы тарыхында мамлекеттик бийликти бир адамдын колуна топтоого алып келгенин жана коомдун түпкү социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүүнү камсыз кыла албагандыгын эске алуу менен эки жолу өзүнүн аброюн түшүргөнүн көргөзгөн.

2010-жылы жалпы элдик референдумда кабыл алынган жаңы Конституцияга ылайык мамлекеттик бийликти жаңыча уюштурууда негизги роль партиялык тизмелер менен шайлануучу 120 депутаттан турган Жогорку Кеңешке таандык болгон. Ошол эле жылы Жогорку Кеңештин төртүнчү чакырылышына шайлоолор болуп өткөн. Парламентке өткөн беш саясий партия (*СДПК, Республика, Ата-Журт, Ар-Намыс жана Ата-Мекен*) коомдун негизги маанайын чагылдырган. Бул алар тарабынан макулдашып кабыл алынган башкаруу чечимдери коомдун негизги кызыкчылыктарын жана көз караштарын түздөн-түз чагылдыраарына кепилдик берет. Парламенттин депутаттары макулдашууга, бири-бири менен ачык талашып-тартышууга жана ар түрдүү пикирлерди эске алууга милдеттүү.

Жаңы Конституциянын маанилүү өзгөчөлүгү анын Жогорку Кеңеште күчтүү, таасирлүү оппозицияны өнүктүрүүгө шарт түзгөндүгүндө. Оппозиция парламенттик көпчүлүккө жана Өкмөткө бийликти ашыкча пайдаланууга жол бербейт. Бул үчүн Конституцияда тийиштүү механизмдер караган.

Аткаруу бийлигинин органдары. Кыргыз Республикасында аткаруу бийлигинин органдарын Өкмөт жетектейт. Эгемендүү Кыргызстандын биринчи өкмөтү – Министрлер кабинети Жогорку Совет тарабынан 1991-жылы бекитилген. Анын функциялары, түзүмү жана компетенциялары ошол мезгилдеги советтик Конституция тарабынан жалпы жонунан тартипке салынган, ал эми так, майда маселелерине чейинки иштери тийиштүү Мыйзам менен аныкталган. Ошого карабастан Министрлер кабинети дүйнөнүн парламенттик-президенттик башкаруу формасы шартында иштеп жаткан атка-

руучу-тескөөчү органдары бар мамлекеттердин тажрыйбасын эске алуу менен түзүлгөн. Бул өкмөттүн түзүмү 26 министрликтен жана мамлекеттик комитеттерден турган.

1992-жылы республиканын Жогорку Совети Өкмөт жөнүндө жаңы мыйзам кабыл алган. Бардык ведомстволор жана айрым министрликтер кайрадан уюштурулуп, алардын негизинде 15 министрликтер, 7 мамкомитеттери, 6 маагенттик жана 5 маминспекциялар түзүлгөн. Президент Өкмөттүн Председатели, ал эми премьер-министр анын орун басары болгон. Өкмөткө мамлекеттик башкаруу маселелеринин баарын чечүү укугу берилген. Бирок тескөө жана контролдоо ыйгарым укуктары Президент менен парламентте калган. Облустарда, райондордо жана шаарларда аткаруу бийлигин алып жүрүү жергиликтүү Советтердин аткаруу комитеттеринин ордуна мамлекеттик администрацияларга берилген. Ал эми айыл жерлеринде аткаруу бийлигин айылдык советтердин председателдери ишке ашырышкан.

1996-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмү эки ирет кайрадан уюштурулган. Министрликтерди саны 21ден 16га кыскарган, мамлекеттик агенттиктер, фонддор жана башка борбордук аткаруу органдары 14төн 7ге чейин азайган. Ошол эле жылы аткаруу бийлигинин натыйжалуулугун жогорулатуу, министрликтер менен ведомстволордун иштеринде кайталоочулукту жана параллелизмдерди жокко чыгаруу жана ишти жаңы социалдык-экономикалык чындыкка ылайыктуу кылуу максатында административдик реформа боюнча Комиссия түзүлгөн.

Кийинки жылдары аткаруу бийлигинин борбордук органдарынын түзүмү бир нече ирет өзгөргөн. Өкмөттүн ишмердигинин негизги принциптери, түзүмү, ыйгарым укуктары жана жоопкерчилиги Кыргыз Республикасынын «Өкмөт жөнүндөгү» тийиштүү мыйзамында аныкталган. Атап айтсак, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмүнө министрликтер жана мамлекеттик комитеттер кирери аныкталган. Өкмөттүн жетекчилиги менен административдик ведомстволор (*кызматтар, агенттиктер, инспекциялар жана фонддор*) өз ишмердиктерин жүргүзүшөт.

Бул жылдары жүргүзүлүп жаткан административдик реформалардын алкагында аткаруу бийлигинин системасы жакшырган. Аталган иш Кыргыз Республикасынын Президентинин төмөндөгү жарлыктарында аныкталган милдеттерди чечүү максатында жүргүзүлгөн:

- «Мамлекеттик башкарууну жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнү 2010-жылга (2002-ж.) чейин децентрализациялоо» тууралуу Улуттук стратегия;

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкаруу системасын реформалоо тууралуу Стратегия (2004-ж.);

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын түзүмүн жакшыртуу тууралуу (2005-ж.);

- Кыргыз Республикасынын административдик-аймактык системасын кайра түзүү боюнча концептуалдык көз караштар тууралуу (2007-ж.).

Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин системасынын өнүгүүсүнүн жаңы сапаттуу баскычы 2010-жылкы жаңы Конституцияда бекитилген мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы ыйгарым укуктарды кайрадан бөлүштүрүү менен байланыштуу болгон. Тактап айтсак, Жогорку Кеңештин коалициялык көпчүлүгү Өкмөттү түзөт, өкмөттүн программасын, түзүмү жана курамы боюнча сунуштарды алып чыкчу премьер-министрликке талапкерди аныктайт.

Жергиликтүү мамлекеттик башкаруу. 1991-жылы эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин Кыргыз Республикасынын борбордук бийлик органдары менен башкаруусунун системасындагы структуралык өзгөрүүлөр менен кошо жергиликтүү же аймактык мамлекеттик башкаруу системасы дагы өзгөрүүлөргө дуушар болду. Жергиликтүү/аймактык мамлекеттик башкаруу системасын реформалоо аларды жаңы саясий жана экономикалык чындыктарга ылайыкташтырууга, ыйгарым укуктарды борбордук мамлекеттик органдардан жергиликтүү аймактык мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүп берүү аркылуу мамлекеттик башкарууну децентрализациялоого багытталган. Аймактык мамлекеттик башкаруу системасындагы бардык өзгөрүүлөр совет мезгилинен бери сакталып келе жаткан Кыргыз Республикасынын административдик-аймактык түзүлүшүнүн: республика-область-район-шаар/кыштак шартында жүргүзүлгөнүн белгилеп кетүү керек.

Жергиликтүү мамлекеттик башкарууда башкы ролду **жергиликтүү мамлекеттик администрация институту** ойногон. Ал министрликтер менен ведомстволордун аймактык бөлүмдөрүнүн макулдашып ишмердик кылуусун жана алардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылган жана өткөрүлүп берилген мамлекеттик функциялар жана ыйгарым укуктардын аткарылуусун мамлекеттик көзөмөлгө алган.

Бул институттун өнүгүүсүндө бир нече баскычтарды бөлүп көрсөтсө болот. Адегенде жергиликтүү мамлекеттик администрация институту Кыргыз Республикасынын аймагындагы область, район жана шаарлардагы аткаруу бийлигинин органы катары «Кыргызстан Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндөгү» 1992-жылдын 4-мартында кабыл алынган мыйзамына ылайык түзүлгөн. Бул жобо 1993-жылдагы КР Конституциясынын экинчи бөлүмүндө «Жергиликтүү мамлекеттик администрация» – деген аталышта укуктук жактан бекитилген.

Ошол мезгилде область жана райондордун аймактарында жергиликтүү мамлекеттик администрациялар менен кошо бийликтин өкүлчүлүк органдары – депутаттардын областык жана райондук кеңештери (*советтери*) иштешкен. Аларга жергиликтүү мамлекеттик администрациялар Президент жана Өкмөткө отчет бергендей отчет беришкен.

Экинчи баскычы 1996-жылы өткөрүлгөн конституциялык реформа жана КР Президентинин «Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башчыларынын ролун жана жоопкерчилигин мындан ары жогорулатуу боюнча иш чаралар жөнүндө» – деген 1996-жылдын 20-мартындагы Жарлыгы менен байланыштуу. Бул аймактык башкаруу системасында бир катар сапаттуу кайра түзүүлөрдү иш жүзүнө ашырууга мүмкүндүк берген. Атап айтсак, айыл жери бүт бойдон өз алдынча башкаруу принцибине которулган. Мындан сырткары, **губернатордук институттун** кабыл алынышы менен жер-жерлерде мыйзамдуулукту жогорулатуу боюнча чаралар көрүлгөн. Жарлык областын губернатору мыйзамдарды, КР Президентинин жарлыктарын жана Өкмөттүн токтомдорун иш жүзүнө ашырууга жооптуу жогорку кызмат деп аныктаган. Үчүнчү баскыч экономикадагы базар мамилелеринин тереңдеши, мамлекеттик башкарууну жана айыл жерлеринде ЖӨБну децентрализациялоо, республиканын шаарларынын муниципалдык башкаруу принциптерине өтүү менен байланыштуу болгон. Мына ушундай шартта жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасына, ошондой эле мамлекеттик бийликтин жергиликтүү органдарына тиешелүү принциптерди, туюмдарды, түшүнүктөрдү жана жоболорду бир учурда тууралоо зарылчылыгы келип чыккан. Ушуга байланыштуу 2002-жылдын 12-январында көптөгөн жоболору жана туюмдары бүгүнкү күнү дагы иштөөсүн уланткан КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» Мыйзамынын жаңы редакциясы кабыл алынган. Бул Мыйзамдын кабыл алынышы менен областын жана райондун аймактарындагы башкы мамлекеттик кызматтагы адамдардын губернатор жана аким деп аталышы мыйзамдаштырылган.

2004-жылы областык кеңештерге шайлоолор токтотулган. Губернаторлор КР Президентинин жана Өкмөтүнүн областагы өкүлүнүн ролун аткарып, аларга түздөн-түз отчет берип калышкан.

2007 жана 2010-жылдагы КР Конституциясынын редакциясында жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндөгү норма ошол эле бөлүмүндө тексттеги туюнтмасы анча деле чоң өзгөрүүсүз сакталган.

Азыркы тапта КР аймактык мамлекеттик башкаруусу жаңы баскычтын алдында турат. Ал 2010-жылы кабыл алынган КР жаңы Конституциясы, 2011-жылы кабыл алынган КР «Жергиликтүү мамлекеттик администрациясы жөнүндөгү» Мыйзамы жана өлкөнүн административдик-аймактык түзүлүшүн реформалоо аракетин менен байланыштуу.

Жергиликтүү мамлекеттик администрация институту Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүн калыптандырууда жана бекемдөөдө маанилүү ролду ойногон. Райондук жана областык мамлекеттик администрациялардын башчылары мыйзам чегинде иш алып баруусу менен борбордоштурулган пландуу жана буйрукчул-административдик башкаруу системасынан базар экономикасына негизделген демократиялык башкаруу системасына өтүү мезгилинде татаал жана оор шарттарда саясий, экономикалык, социалдык жана башка процесстерди колдон чыгарбай башкара алышкан.

2010-жылдагы жалпы элдик референдумда кабыл алынган КР жаңы Конституциясы КР мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышында бурулуш окуя болгон. Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы Кыргызстанды парламенттик башкаруу формасына өтүүнү бекиткен жана мамлекеттик башкаруу системасынын сапаттык жактан жаңы өнүн аныктаган.

Жаңы Конституциянын 3-беренесине ылайык КРда мамлекеттик бийлик төмөндөгүдөй бузулгус принциптерге негизделген¹:

- бүткүл эл тарабынан шайланган Жогорку Кеңеш жана Президент өкүл болгон жана камсыз кылган элдик бийликтин үстөмдүгү;
- мамлекеттик бийликти бөлүштүрүү;
- мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу (ЖӨБ) органдарынын эл алдындагы ачыктыгынын жана жоопкерчилигинин жана өз ыйгарым укуктарын элдин кызыкчылыгында жүзөгө ашыруусу;
- мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иш милдеттери менен ыйгарым укуктарын так ажыратуу.

Мына ошентип, Кыргыз Республикасында Кыргызстандын эли мамлекеттик бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат. Ал өз бийлигин Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мыйзамдарынын негизинде түздөн-түз шайлоолордо жана референдумдарда, ошондой эле мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасы аркылуу жүзөгө ашырат. Элдин бийликке түздөн-түз катышуусу курултай, элдик жыйындар жана чогулуштар аркылуу жүзөгө дагы аша алат.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийлик, **бийликти бөлүштүрүү** конституциялык принцибинин негизинде ишке ашат. Буга ылайык КР мамлекеттик бийлик органдарынын системасы мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтеринен турат. Бийлик органдарынын бул түрлөрү КР бирдиктүү мамлекеттик бийлик жана башкаруу системасынын бөлүмдөрүн түзөт.

Бийлик жана башкаруу органдарынын эл алдындагы ачыктыгы жана жоопкерчилиги жана өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу принциби бийликтин мыйзамдын жана адилеттүүлүктүн алкагында элдин кызыкчылыгы үчүн иштөөсүнүн негизин түзгөн өз ара байланышын камсыздайт. Бул жарандарга жана жергиликтүү калкка алардын кызыкчылыктарына тиешелүү мамлекеттик маанидеги иштерди башкаруу процессине катышууга мүмкүндүк берет.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликти КР Президенти, КР Жогорку Кеңеши (*Парламент*), КР Өкмөтү, КР Сот органдары өкүлчүлүк кылышат жана жүзөгө ашырышат.

¹ Кыргыз Республикасынын референдумунда кабыл алынган Конституциясы (*бүткүл элдик добуш берүүсүндө*) 27-июнь 2010-ж.

Кыргыз Республикасынын Президенти. Кыргыз Республикасынын Президенти Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик органдарынын системасында мамлекеттин башчысы катары өзгөчө орунду ээлейт.

Президент элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин көрсөтүп турат жана КР өлкөнүн ичинде жана анын чегинен сырткары жерлерде КР атынан чыгат. Ал мыйзамдарга кол коёт жана элге жарыялайт; мыйзамдарды каршы пикири менен Жогорку Кеңешке кайтарат; зарыл учурларда Жогорку Кеңештин кезексиз жыйналыштарын чакырууга жана каралууга жаткан маселелерди аныктоого укуктуу; Жогорку Кеңештин жыйналыштарында чыгып сүйлөөгө укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык Президент эл тарабынан түздөн-түз шайланат. Кыргыз Республикасынын 2010-жылдагы жаңы Конституциясы боюнча башкаруунун жаңы формасына өтүп жаткандыгына байланыштуу КР Президентинин ыйгарым укуктарын бир топ чектеген. Ошого карабастан аткаруу бийлигинде Президенттин ыйгарым укуктары абдан эле кенен.

Кыргыз Республикасынын Президентине мамлекеттик бийликтин күч түзүмдөрү баш ийет. Атап айтсак, Өкмөт мүчөлөрүн – коргоо, улуттук коопсуздук маселелерин тескеген мамлекеттик органдардын жетекчилерин, ошондой эле алардын орун басарларын дайындайт жана кызматтан бошотот. Президент Жогорку Кеңештин макулдугу менен Башкы прокурорду дайындайт жана кызматтан четтетет.

Президент ошондой эле Жогорку соттун судьяларынын кызматына шайлоо үчүн талапкерлерди судьяларды тандоо боюнча кеңештин сунушу боюнча Жогорку Кеңешке сунуштайт; Судьялар кеңешинин сунушу боюнча Жогорку соттун судьяларын кызматынан бошотуу үчүн Жогорку Кеңешке сунуштайт; Судьяларды тандоо боюнча кеңештин сунушу боюнча жергиликтүү соттордун судьяларын дайындайт; Судьялар кеңешинин сунушу боюнча конституциялык мыйзамда каралган учурларда жергиликтүү соттордун судьяларын бошотот.

Мындан сырткары Президент Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы колбашчысы болуп саналат, КР Куралдуу Күчтөрүнүн жогорку командалык курамын аныктайт, дайындайт жана кызматтан бошотот, ошондой эле мыйзамга ылайык уюштурулган Коргоо кеңешин жетектейт, өлкөнүн суверенитетин, анын эгемендүүлүгүн жана мамлекеттик бүтүндүгүн сактоо боюнча чараларды көрөт.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин жаңы системасынын өзгөчөлүгү – Президенттин мыйзам чыгаруу демилге укугу жоктугу болуп эсептелет. Бул укук 10 миң шайлоочуга (элдик демилге), Жогорку Кеңештин депутатына жана Өкмөткө берилген.

Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу бийлиги. Жогорку Кеңеш – Кыргыз Республикасынын парламенти – мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде контролдук кылуу милдеттерин

жүзөгө ашыруучу өкүлчүлүктүү жогорку орган болуп саналат. (70-берене). Ал пропорциялуу система боюнча 5 жылдык мөөнөткө шайлануучу 120 депутаттан турат. Бул мамлекеттик бийликтин туруктуу иш алып баруучу органы. Ал эл тарабынан түздөн-түз шайланат жана өзүнүн шайлоочуларынын алдында отчет берет. Өзүнүн чечимдеринде КРнын калкынын мамлекеттик эркин билдирет жана аларга жалпыга бирдей милдеттүү мүнөз берет. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши кеңири ыйгарым укуктарга ээ.

Кыргыз Республикасынын парламенти Өкмөт мүчөлөрүн – коргоо жана улуттук коопсуздук маселелерин тескеген мамлекеттик органдардын жетекчилерин кошпогондо, Өкмөттүн түзүмүн жана курамын аныктайт, Өкмөттүн ишинин программасын бекитет.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизет; мыйзамдарды кабыл алат; мыйзамда аныкталган тартипте эл аралык келишимдерди ратификациялайт жана денонсациялайт; КРнын чек араларын өзгөртүү тууралуу маселелерди чечет; республикалык бюджетти жана анын аткарылышы жөнүндө отчетту бекитет; администрациялык-аймактык түзүлүшүнүн маселелерин чечет; мунапыс жөнүндө актыларды чыгарат.

Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлиги. Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигин Өкмөт, ага баш ийген министрликтер, мамлекеттик комитеттер, административдик ведомстволор жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар ишке ашырат.

Өкмөт Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин жогорку органы болуп саналат жана КРнын Конституциясында каралган чектерде Жогорку Кеңешке отчет берет жана анын алдында жооптуу. Өкмөттү Премьер-министр башкарат. Өкмөт Премьер-министрден, вице-премьер-министрлерден, министрлерден жана мамлекеттик комитеттердин төрагаларынан турат. Өкмөт Конституциянын жана мыйзамдардын аткарылышын камсыз кылат жана мамлекеттин ички жана тышкы саясатын ишке ашырат.

Областтардын жана райондордун аймактарында аткаруу бийлигин жергиликтүү мамлекеттик администрация ишке ашырат. Алар өз ишмердиги боюнча Өкмөткө отчет беришет.

Кыргыз Республикасынын сот бийлиги. Кыргыз Республикасында сот адилеттигин сот гана ишке ашырат. Мыйзамда каралган учурларда жана тартипте Кыргыз Республикасынын жарандары сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга укуктуу (93-берене). Сот бийлиги конституциялык, жарандык, жазыктык, административдик жана башка формадагы сот өндүрүшү аркылуу жүзөгө ашырылат.

Кыргыз Республикасынын Сот бийлиги Конституция жана мыйзамдар менен белгиленет, ал **Жогорку соттон жана жергиликтүү соттордон** турат.

Жогорку сот жарандык, жазык, экономикалык, административдик жана башка иштер боюнча жогорку сот органы болуп саналат. Ал мыйзамда

белгиленген тартипте сот процессине катышуучулардын кайрылуулары боюнча жергиликтүү соттордун соттук актыларын кайра кароону жүзөгө ашырат. Жогорку соттун актылары акыркы болуп эсептелет жана даттанууга жатпайт.

Жогорку соттун курамында **Конституциялык палата** иштейт. Жогорку соттун Конституциялык палатасы конституциялык контролдоону жүзөгө ашыруучу орган болуп саналат. Мыйзам менен адистештирилген соттор түзүлүшү мүмкүн.

Жогорку соттун курамы Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан **Судьяларды тандоо боюнча кеңештин** сунушу менен Жогорку Кеңешке бекитүүгө жөнөтүлөт. Жогорку соттун судьялары курактык чегине жеткенге чейин шайланат.

Кыргыз Республикасында мамлекеттин белгилүү бир функцияларын аткаруучу мамлекеттик органдардын башка түрлөрү дагы бар. Мисалга алсак, мамлекеттик органдардын өзүнчө тобун прокуратура, Улуттук банк, шайлоо жана референдумдарды өткөрүү боюнча Борбордук комиссия, Эспетөө палатасы, Акыйкатчы (*Омбудсмен*) ж. б.

Кыргыз Республикасынын прокуратурасы. Прокуратура органдары: аткаруу бийлигинин органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, алардын кызмат адамдары тарабынан мыйзамдардын так жана бирдей аткарылышын; изин суутпай издөөнү, тергөөнү жүзөгө ашыруучу органдар тарабынан мыйзамдардын сакталышын; жазык иштер боюнча соттун чечимдерин аткарууда, ошондой эле жарандардын жеке эркиндигин чектөөгө байланышкан мажбурлоо мүнөздөгү чараларды колдонууда мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөйт. Прокуратура органдары: мыйзамда белгиленген учурларда сотто жарандын же мамлекеттин кызыкчылыктарына өкүлчүлүк кылат; сотто мамлекеттик айыптоону ишке ашырат; мамлекеттик органдардын кызмат адамдарына карата жазык куугунтуктоону жүргүзөт.

Улуттук банк Кыргыз Республикасынын банк системасын көзөмөлдөйт, Кыргыз Республикасындагы акча-насыя саясатын аныктайт жана жүргүзөт, бирдиктүү валюта саясатын иштеп чыгат жана жүзөгө ашырат, акча белгилеринин эмиссиясын жүргүзүүгө өзгөчө укукка ээ, банктык каржылоонун ар түрдүү түрлөрүн жана принциптерин ишке ашырат.

Шайлоо жана референдумдарды өткөрүү боюнча Борбордук комиссия Кыргыз Республикасында шайлоолорду жана референдумдарды даярдоо жана өткөрүүнү камсыз кылат.

Эспетөө палатасы республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин аткарылышына, бюджеттен тышкаркы каражаттарга, мамлекеттик жана муниципалдык менчиктин пайдаланылышына аудит жүргүзөт.

Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын эркиндиктеринин сакталышына парламенттик контролду Акыйкатчы (*Омбудсмен*) жүргүзөт.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу – жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү маанидеги маселелерди өз кызык-

чылыктарында жана өз жоопкерчилиги менен чечүүгө багытталган өз алдынча ишмердик. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык **жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары** мамлекеттик бийлик органдары менен чогуу иштөө аркылуу айыл, кыштак, шаар, район, областардагы калктын жашоосундагы жергиликтүү маанидеги маселелерин чечет. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өз ишмердигинде иш милдеттери менен ыйгарым укуктарын мамлекеттик органдардан ажыратуунун негизинде иш алып барышат.

ЖӨБну ишке ашырууда жергиликтүү өз алдынча башкаруу ишке ашып жаткан административдик-аймактык бирдиктердин чегинде жашап жаткан калктын же анын айрым топторунун түздөн-түз эркин билдирүүчү ар кандай формадагы түздөн-түз демократия өзгөчө ролду ойнойт. Бул роль эң оболу шайлоо, калктын жыйындары жана башка түздөн-түз демократиянын бир катар формалары аркылуу аныкталат, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасынын бардык эң маанилүү түйүндөрүнүн калыптанышын жана иштешин камсыз кылат. Ушул жагдайды эске алуу менен ЖӨБнун тажрыйбасында түздөн-түз жана өкүлчүл демократиялар кесилишет, бири-бирин толукташат.

Мындан сырткары ЖӨБну ишке ашырууда түздөн-түз демократиянын ролу анын кээ бир формалары (*мисалы, курултайлар, жыйындар (чогулуштар)*) жана башка түз эрк билдирүү формалары) өздөрү дагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасына киришери менен аныкталат, анын ажырагыс бөлүгүн түзүшөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 59-беренесине ылайык коомдук пикирдин бардык тарабын эсепке алуу жана калктын жашоо тиричилигин уюштуруунун маанилүү маселелерин чечүүдө калкты катыштыруу максатында жергиликтүү жамааттар курултайларды өткөрө алышат. Курултайга аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсү, жергиликтүү бюджетти түзүү, муниципалдык менчикти пайдалануу жана өнүктүрүү маселелерин алып чыга алышат. Курултайдын чечими тиешелүү жергиликтүү кеңеш үчүн сунуш мүнөзүнө ээ жана жергиликтүү кеңеш жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органынын башчысы тарабынан каралат.

Курултайдын делегаттарынын өкүлчүлүк нормалары, аны өткөрүүнүн тартиби жана чечимдерин иш жүзүнө ашыруу Кыргыз Республикасынын нормативдик укуктук актыларына ылайык жергиликтүү жамааттын уставында бекитилет.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 60-беренесинде маанилүү маселелер боюнча жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн пикирин эске алуу максатында жергиликтүү кеңештин депутаттарынын жана анын аткаруу органдарынын маалыматтарын угуу жана талкуулоо боюнча бир көчөнүн, бир кварталдын, микрорайон же айылдын аймагында жашаган жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн катышуусу менен сунуштарды иштеп чыгуу иретинде жыйындарды (*чогулуштарды*), коомдук угууларды өткөрө ала тургандыгы белгиленген.

Жыйындардын (чогулуштардын) сунуштары тийиштүү жыйындардын (чогулуштардын) өкүлдөрүнүн (делегаттарынын) катышуусу менен каралат.

ЖӨБ системасынын дагы бир маанилүү бөлүгү жергиликтүү өз алдынча башкаруунун шайлануучу органдары жана башкалар болуп эсептелет.

Аларга түздөн-түз:

- 1) жергиликтүү кеңештер (айылдык, шаардык, райондук) – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүк органдары;
- 2) айыл өкмөтү, шаарлардын мэриялары – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары киришет.

Калктын аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдары ЖӨБ системасынын курамдык бөлүгүн түзөт. Алардын катарына микрорайондордун, турак жай комплекстеринин, кыштактардын, калктуу айыл пунктарынын советтери (кеңештери) же комитеттери, көчөлөрдүн, кварталдардын, үйлөрдүн советтери (кеңештери) же комитеттери киришет.

Калктын аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдары жарандар тарабынан алардын ыктыярдуу эркилдирүүсүнүн негизинде түзүлөт. Алар уюштуруу жана ишмердиги боюнча аймактык белгилер менен мүнөздөлөт, өкүлчүлүк мүнөздө, коомдук формада жана өз алдынча башкаруу табиятына ээ.

2. Мамлекеттик бийлик органдарынын системасынын конституциялык негиздери

Кыргыз Республикасынын Президенти – мамлекеттин башчысы.

Кыргызстанда башкаруунун республикалык формасы кабыл алынган, б. а. мамлекеттин башында шайланган Президент турат. Бийликти бөлүштүрүү системасына ылайык Президент бийлик бутактарынын бирине дагы кирбейт. Иштеп жаткан Конституцияга ылайык КР Президенти мамлекеттин башчысы болуп эсептелет жана элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин көрсөтүп турат.

Кыргыз Республикасынын Президенти КР жарандары тарабынан 6 жылга шайланат, ошол эле убакта бир эле адам эки жолу Президент болуп шайлана албайт. Президент болуп 35 жаштан төмөн эмес 70 жаштан жогору эмес, мамлекеттик тилди билген жана республикада жалпысынан 15 жылдан кем эмес жашаган Кыргыз Республикасынын жараны шайлана алат. Президентти шайлоо тартиби конституциялык мыйзам менен аныкталат. Президенттин кызмат ордуна талапкерлердин саны чектелбейт. 30 миңден кем эмес шайлоочунун колтамгасын топтогон адам Президенттикке талапкер болуп каттала алат.

Президент өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырган мезгилде өзүнүн саясий партияга мүчөлүгүн токтото турат жана саясий партиялардын иштерине байланыштуу кандай гана болбосун аракеттерин токтотот.

Кыргыз Республикасынын Президенти ар түрдүү ыйгарым укуктарга ээ. Аларды төмөндөгүдөй түрлөргө же топторго бөлсө болот:

1. Өлкөнүн калкына, жарандарына, шайлоочуларына карата ыйгарым укуктары.
2. Мамлекеттик бийликтин ар бир бутагына карата ыйгарым укуктары.
3. Мамлекеттин коопсуздук жана коргонуу жаатына карата ыйгарым укуктары.
4. Тышкы саясат жаатына карата ыйгарым укуктары.
5. Нормативдик ишмердигине байланыштуу ыйгарым укуктары.

Президенттин өлкөнүн калкына, жарандарына, шайлоочуларына карата ыйгарым укуктары:

- Конституцияда каралган учурларда Жогорку Кеңешке жана жергиликтүү кеңештерге шайлоолорду дайындайт, Конституцияда каралган учурларда Жогорку Кеңешке жана жергиликтүү кеңештерге мөөнөтүнөн мурда шайлоолорду дайындайт;
- мамлекеттик сыйлыктары менен сыйлайт жана КР ардак наамдарын ыйгарат;
- жогорку аскердик наамдарды, дипломатиялык рангдарды жана башка атайын наамдарды ыйгарат;
- жарандыгына кабыл алуу жана жарандыгынан чыгаруу маселелерин чечет;
- ырайым кылууну жүзөгө ашырат.

Мамлекеттик бийликтин ар бир бутагына карата ыйгарым укуктары.

Кыргыз Республикасынын Президентинин Жогорку Кеңешке карата ыйгарым укуктары:

- зарыл учурларда Жогорку Кеңештин кезексиз жыйналыштарын чакырууга жана каралууга жаткан маселелерди аныктайт;
- Жогорку Кеңештин жыйналыштарында чыгып сүйлөөгө укуктуу.

Жогорку Кеңеш Өкмөткө ишеним көрсөтүүдөн баш тарткан учурда Президент 5 жумушчу күндүн ичинде Өкмөттүн кызматтан кетиши жөнүндө чечим кабыл алат же болбосо Жогорку Кеңешке шайлоону мөөнөтүнөн мурда дайындайт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин сот бийлигине карата ыйгарым укуктары:

- Жогорку соттун судьяларынын кызматына шайлоо үчүн талапкерлерди Судьяларды тандоо боюнча кеңештин сунушу боюнча Жогорку Кеңешке сунуштайт;
- судьялар кеңешинин сунушу боюнча Жогорку соттун судьяларын кызматынан бошотуу үчүн Жогорку Кеңешке сунуштайт;

– судьяларды тандоо боюнча кеңештин сунушу боюнча жергиликтүү соттордун судьяларын дайындайт;

– конституциялык мыйзамда каралган учурларда Судьялар кеңешинин сунушу боюнча жергиликтүү соттордун судьяларын бошотот.

Кыргыз Республикасынын Президентинин аткаруу бийлигине карата коргоо, улуттук коопсуздук маселелерин тескеген мамлекеттик органдардын жетекчилерин, ошондой эле алардын орун басарларын дайындоо жана кызматтан бошотуу ыйгарым укуктары бар.

Мындан сырткары, Жогорку Кеңеш Өкмөткө ишеним көрсөтпөгөндөн кийин Президент Өкмөттүн кызматтан кетиши жөнүндө чечим кабыл алууга же болбосо Жогорку Кеңештин чечими менен макул болбоого укуктуу. Эгерде Жогорку Кеңеш 3 айдын ичинде Өкмөткө ишеним көрсөтпөө жөнүндө кайталап чечим кабыл алса Президент Өкмөттү кызматынан кетирет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин мамлекеттик башка органдарга карата ыйгарым укуктары:

1. Жогорку Кеңештин макулдугу менен Башкы прокурорду дайындайт; мыйзамда каралган учурларда Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн биринен кем эмесинин макулдугу же болбосо Жогорку Кеңештин депутаттарынын үчтөн экиси жактырган Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн биринин демилгеси боюнча Башкы прокурорду кызматтан бошотот;
2. Улуттук банктын төрагасынын кызмат ордуна шайлоо үчүн талапкерди Жогорку Кеңешке киргизет; Улуттук банктын төрагасынын сунушу боюнча Улуттук банктын төрагасынын орун басарларын жана башкарма мүчөлөрүн дайындайт, мыйзамда каралган учурларда аларды кызматтан бошотот;
3. Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын мүчөлөрүнүн үчтөн бирин шайлоо жана кызматтан бошотуу үчүн талапкерлерди Жогорку Кеңешке киргизет;
4. Эсептөө палатасынын мүчөлөрүнүн үчтөн бирин кызмат ордуна шайлоо жана кызматтан бошотуу үчүн талапкерлерди Жогорку Кеңешке киргизет;
5. Эсептөө палатасынын Жогорку Кеңеш тарабынан шайланган мүчөлөрүнүн ичинен Эсептөө палатасынын төрагасын дайындайт жана аны мыйзамда каралган учурларда бошотот.

Кыргыз Республикасынын Президентинин мамлекеттик коопсуздук жана коргоо жаатындагы ыйгарым укуктары:

1. Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы колбашчысы болуп саналат, анын жогорку командалык курамын аныктайт, дайындайт жана кызматтан бошотот.
2. Коргоо Кеңешин жетектейт;

3. Конституциялык мыйзамда каралган негиздер болгон учурда өзгөчө абалды киргизүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө эскертет, ал эми зарыл болгондо аны айрым жерлерде алдын-ала жарыялабай туруп киргизет, ал жөнүндө Жогорку Кеңешке токтоосуз билдирет;
4. Жалпы же жарым-жартылай мобилизациялоону жарыялайт; Кыргыз Республикасына баскынчылык жасалганда же түздөн-түз баскынчылык коркунучу туулганда согуш абалын жарыялайт жана бул маселени токтоосуз Жогорку Кеңештин кароосуна киргизет;
5. Өлкөнү коргоонун жана анын жарандарынын коопсуздугунун кызыкчылыктарында согуш абалын жарыялайт жана бул маселени токтоосуз Жогорку Кеңештин кароосуна киргизет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин тышкы саясат жаатына карата ыйгарым укуктары:

– Өлкөнүн ичинде жана анын чегинен сырткары жерлерде Кыргыз Республикасынын атынан чыгат;

– сүйлөшүүлөрдү жүргүзөт жана Премьер-министр менен макулдашуу боюнча эл аралык келишимдерге кол коёт; көрсөтүлгөн ыйгарым укуктарды Премьер-министрге, Өкмөт мүчөлөрүнө жана башка кызмат адамдарына өткөрүп берүүгө укуктуу;

– ратификациялоо грамоталарына жана кошулуу жөнүндө грамоталарга кол коёт;

– Премьер-министр менен макулдашуу боюнча Кыргыз Республикасынын чет мамлекеттердеги дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнүн башчыларын жана эл аралык уюмдардагы туруктуу өкүлдөрүн дайындайт; аларды кайра чакыртып алат; чет мамлекеттердин дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнүн башчыларынын ишеним жана кайра чакыртып алуу грамоталарын кабыл алат.

Нормативдик ишмердигине байланыштуу ыйгарым укуктары. Кыргыз Республикасынын Президенти мамлекеттин башчысы катары республиканын бардык аймактарында аткарылышы милдеттүү болгон жарлыктарды жана буйруктарды чыгарат. Акырында, Кыргыз Республикасынын Президенти Жогорку Кеңеш кабыл алган мыйзамдарга кол коёт жана жарыялайт, муну менен мыйзам чыгаруу процессин аягына чыгарат.

Президент арызы менен кызматынан кеткен учурда, Конституцияда каралган тартипте кызматтан четтетилгенде, ошондой эле оорусу боюнча ыйгарым укуктарын аткара албай калганда же ал каза болгон учурда Президенттин ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулушу мүмкүн.

Президенттин аракеттеринде кылмыш белгилери болгону жөнүндө Башкы прокурордун корутундусу менен бышыкталган Жогорку Кеңеш тарабынан кылмыш жасагандыгы жөнүндө коюлган айыптын негизинде гана Президент кызматынан четтетилиши мүмкүн. Мындай болгон учурда ал жазык жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн.

Президентти кызматтан четтетүү жөнүндө Жогорку Кеңештин чечими Президентке каршы күнөө коюлгандан кийин үч айлык мөөнөттөн кечикти-

рилбестен, Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн эки-синен кем эмес көпчүлүгүнүн добушу менен кабыл алынышы керек. Эгерде бул мөөнөттө Жогорку Кеңештин чечими кабыл алынбаса, коюлган күнөө четке кагылды деп эсептелинет.

Президент өз ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтоткон учурда жаңы Президент шайланганга чейин алын ыйгарым укуктарын Жогорку Кеңештин Төрагасы (*Спикер*) аткарат. Президенттин ыйгарым укуктарын Жогорку Кеңештин Төрагасы аткарууга мүмкүн болбогон учурда Президенттин ыйгарым укуктарын Премьер-министр аткарат.

Мөөнөтүнөн мурда Президентти шайлоо Президенттин ыйгарым укуктары токтотулган күндөн тартып үч айлык мөөнөттө өткөрүлөт. Президенттин ыйгарым укуктарын аткарып жаткан кызмат адамы Жогорку Кеңешке мөөнөтүнөн мурда шайлоо дайындоого, Өкмөттү кызматтан кетируүүгө укуксуз.

Кызматынан четтетилгенден башка бардык мурдагы президенттер Кыргыз Республикасынын экс-президенти деген наамга ээ болушат. Экс-президент статусу мыйзам менен белгиленет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин конституциялык ыйгарым укуктарын аткаруу үчүн КР Президентинин Аппараты түзүлөт. Анын түзүмүн жана жобосун, ошондой эле анын жетекчисин Президент бекитет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппараты КР Президентине түздөн-түз баш ийген мамлекеттик орган болуп саналат. Президенттин Аппаратынын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин билдирген мамлекет башчысы катары камсыз кылуу;

- Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган мамлекет башчысынын ыйгарым укуктарын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин камсыз кылуу;

- мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийликти, ошондой эле Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен эриш-аркак иштөө боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин уюштуруу;

- мамлекеттик башкаруунун сапатына мониторинг жүргүзүү жана баалоо, ошондой эле бүткүл мамлекеттик кызматты өркүндөтүү боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин уюштуруу;

- Кыргыз Республикасынын элинин башын бириктирүү жана ынтымагын сактоо, этностор аралык жана жарандык сабырдуулукту өнүктүрүү боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин уюштуруу;

- жергиликтүү коомчулуктун потенциалын күчөтүү жана жарандык коомдун институттарын өнүктүрүү боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин уюштуруу;

- Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин эксперттик-аналитикалык, маалыматтык жана укуктук жактан камсыз кылуу.

Бул милдеттерди аткаруу үчүн Президенттин Аппараты төмөнкүдөй негизги функцияларды жүргүзөт:

- Президенттин Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши менен, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Кыргыз Республикасынын администрациялык ведомстволору, мамлекеттик башка органдары жана мекемелери, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен эриш-аркак иштөөсүн уюштурат;

- коргонуу жана улуттук коопсуздук маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктарын ишке ашырууну камсыз кылат;

- Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан төмөнкү чараларды кабыл алуусуна багытталган сунуштарды мамлекет башчысы үчүн иштеп чыгат: Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы кол башчысы катары коргонуу жана улуттук коопсуздук, өзгөчө же согуш абалын киргизүү, өлкөнүн эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн коргоо, конституциялык түзүлүштү жана коомдук тартипти сактоо боюнча мыйзамдарда каралган башка чараларды көрүү маселелери боюнча; улуттук коопсуздукту, укуктук тартипти жана мыйзамдуулукту камсыз кылуу боюнча укук коргоо жана мамлекеттик башка органдардын ишин координациялоо жана контролдоо боюнча; Кыргыз Республикасынын коргоо кеңешинин бийликтин мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бутактары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен эриш-аркак иштөөсү боюнча;

- Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин ишин камсыз кылат;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши менен эриш-аркак иштөө боюнча мамлекет башчысынын ыйгарым укуктарын ишке ашырууну төмөнкүдөй камсыз кылат: Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешиндеги мыйзам чыгаруу процессинин абалы жана анда каралуучу маселелер жөнүндө мамлекет башчысын үзгүлтүксүз маалымдайт; Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан мамлекет башчысына кол коюуга берилген мыйзамдар жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентине корутундуларды даярдайт;

- Кыргыз Республикасынын Президенти кол койгон мыйзамдарды элге жарыялоону же мамлекет башчысынын чечими менен каршы пикир берилген мыйзамдарды Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине кайтарууну камсыз кылат; кадрдык маселелер боюнча сунуштарды Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине өткөрүүнү камсыз кылат;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттору менен өз ара аракеттенүү боюнча мамлекет башчысынын ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууну камсыз кылат; ачык-айкын иштер боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин кызыкчылыктарына өкүлчүлүк кылат;

– сотторду шайлоо, дайындоо, бошотуу, алардын ыйгарым укуктарын токтотуу, кызматынан четтетүү, ротация жүргүзүү (*которуу*) маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктарын ишке ашырууну камсыз кылат;

– сотторду шайлоо, дайындоо, бошотуу, алардын ыйгарым укуктарын токтотуу, кызматтан четтетүү, ротация жүргүзүү (*которуу*) боюнча документтерди даярдоону камсыз кылат;

– Кыргыз Республикасынын тышкы саясатын иштеп чыгууга катышат;

– акча-кредит саясатын ишке ашырууга анализ жана мониторинг, финансылык аудит жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин жарандык жана эл аралык коомчулук, диний уюмдар, ошондой эле өкмөттүк эмес уюмдар жана жалпыга маалымдоо каражаттары менен эриш-аркак иштөөсүн камсыз кылат;

– эл аралык делегациялардын жана уюмдардын, өкмөттүк эмес жана диний уюмдардын өкүлдөрүн кабыл алууну уюштурат;

– жергиликтүү кеңештерге шайлоолорду жүргүзүү жана аларды таркатуу маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктарын ишке ашырууну камсыз кылат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин жыйындарына катышуусун камсыз кылат;

– Президенттин Аппаратынын компетенциясына кирген маселелер боюнча жана Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн жумушчу комиссиялардын, топтордун, консультациялык кеңештердин жана комиссиялардын ишин координациялайт;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин тиешелүү нормативдик укуктук актыларын жана буйруктарын жана Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппарат жетекчисинин чечимдерин каттоону жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу жарандык, ырайым кылуу, мамлекеттик сыйлыктар, билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча комиссиялардын ишин камсыз кылат;

– мамлекеттик башкаруунун сапатына, ошондой эле бүткүл мамлекеттик кызматты өркүндөтүүгө мониторинг жана баалоо жүргүзөт, тиешелүү сунуштарды Кыргыз Республикасынын Президентине киргизет;

– өлкөдөгү мамлекеттик кызматтын жана кадрдык саясаттын абалына, Президенттин Аппаратынын кызматчыларынын кесиптик даярдыгынын деңгээлине анализ жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын Президенти дайындоочу же ал Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине сунуш кылуучу кадрларды кызматка дайындоо боюнча сунуштарды мамлекет башчысынын кароосуна киргизет;

– мамлекет башчысы дайындоочу жана аны менен макулдашылуучу кызмат адамдарын кызматка дайындоодо жана кызматтан бошотууда материалдарды тариздейт, ал кызмат адамдарынын мамлекеттик кызмат өтөөсү менен байланышкан маселелерди чечет, алардын өздүк иштерин жүргүзөт;

– Президенттин Аппаратынын кызматчыларын даярдоону жана кайра даярдоону уюштурат, алардын этикалык нормаларды сактоосу боюнча иштерди жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын элинин башын бириктирүү жана ынтымагын сактоо, этностор аралык жана жарандык сабырдуулукту өнүктүрүү боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин иш-чараларын уюштурат;

– жергиликтүү коомчулуктардын ээлеген ордуна жана ишине анализ жүргүзөт жана алардын потенциалын күчөтүү, жарандык коомдун институттарын андан ары өнүктүрүү боюнча тиешелүү сунуштарды Кыргыз Республикасынын Президентине киргизет;

– жарандык, саясий башпаанек берүү маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин чечимдеринин долбоорлорун даярдайт;

– Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сыйлыктары менен сыйлоо, ардак наамдарын, мамлекеттик сыйлыктарын, аскердик жогорку же башка наамдарды, класстык жана атайын чиндерди, квалификациялык класстарды жана дипломатиялык рангдарды ыйгаруу жөнүндө сунуштарды Кыргыз Республикасынын Президентине киргизет;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин жарандарга ырайым берүүсүн жүргүзүүнү камсыз кылат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин укуктук камсыздоону жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын мыйзам долбоорлоруна жана Жогорку Кеңеш кабыл алган мыйзамдарга, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин нормативдик укуктук актыларынын долбоорлоруна экспертиза жүргүзөт;

– өлкөнүн ичиндеги экономикадагы жана социалдык чөйрөдөгү абал жөнүндө маалымат менен Кыргыз Республикасынын Президентин камсыз кылат;

– өлкөдөгү жана чет өлкөдөгү учурдагы коомдук-саясий абал жөнүндө маалымат менен Кыргыз Республикасынын Президентин камсыз кылат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин учурдагы ишин камсыз кылууну, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Президентинин келечектүү жана учурдагы иш пландарын даярдоону уюштурат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин региондорго барууларын уюштурат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин катышуусу менен эл аралык иш-сапарларды, расмий жолугушууларды жана мамлекеттер аралык мүнөздөгү башка иш-чараларды камсыз кылууну уюштурат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин тапшырмасы боюнча региондордо инспекциялык текшерүүлөрдү жүргүзөт;

– мыйзамдарды кодификациялоону жана системалоону жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктарынын жана буйруктарынын жоболорун расмий түрдө чечмелөө (*тушүндүрүү*) жөнүндө чечимдердин долбоорлорун даярдоону камсыз кылат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Президенттин Аппарат жетекчисинин чечимдеринин жана тапшырмаларынын сапаттуу аткарылышын контролдоону камсыз кылат;

– иш кагаздарын жүргүзүүнү уюштурат;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин, ошондой эле Президенттин Аппарат жетекчисинин чечимдерин жана тапшырмаларын, өздүк корреспонденцияны тиешелүү түрдө тариздөөнү жана жиберүүнү камсыз кылат;

– жарандарды кабыл алууну, жарандардын каттарын жана арыздарын кароону, ошол кайрылуулар боюнча жетекчиликтин тапшырмаларынын аткарылышын контролдоону уюштурат, арыз ээлерине жоопторду даярдайт;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин жана анын аппаратынын ишин маалыматтык коштоону, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттары менен эриш-аркак иштөөнү жүргүзөт;

– Кыргыз Республикасынын Президентинин ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн башка функцияларды жүргүзөт.

Президенттин Аппаратын Президенттин Аппарат жетекчиси жетектейт, аны Кыргыз Республикасынын Президенти кызматка дайындайт жана кызматтан бошотот. Президенттин Аппарат жетекчисинин орун басарлары болот, аларды Президенттин Аппарат жетекчисинин сунушу боюнча Кыргыз Республикасынын Президенти кызматка дайындайт жана кызматтан бошотот.

Президенттин Аппаратынын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилерин Президенттин Аппарат жетекчисинин сунушу менен КР Президенти кызматка дайындайт жана кызматтан бошотот.

Жогорку Кеңеш – бийликтин жогорку мыйзам чыгаруучу органы. Жогорку Кеңеш – Кыргыз Республикасынын парламенти – мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде контролдук кылуу милдеттерин жүзөгө ашыруучу өкүлчүлүктүү жогорку орган болуп саналат. Ал пропорциялуу система боюнча 5 жылдык мөөнөткө шайлануучу 120 депутаттан турат.

Шайлоо күнүнө карата 21 жашка чыккан, шайлоого укугу бар Кыргыз Республикасынын жараны Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайлана алат.

Парламентке өтүү үчүн шайлоо босогосун кошуп алганда Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоонун тартиби конституциялык мыйзам менен аныкталат.

Жогорку Кеңештин депутаттары фракцияларга биригишет. Жогорку Кеңеште фракциялардын коалициясын түзгөндүгү жөнүндө расмий жарыялаган, депутаттык мандаттардын жарымынан көбүнө ээ болгон фракция, же фракциялардын коалициясы парламенттик көпчүлүк болуп саналат.

Парламенттик көпчүлүктүн курамына кирбеген жана ага карата өзүн оппозиция катары жарыялаган фракция, же фракциялар парламенттик оппозиция болуп саналат. Конституция парламенттик көпчүлүккө жана Өкмөткө бийликти аша чаап колдонууга жол бербеген күчтүү, таасирдүү оппозицияны өнүктүрүүгө шарт түзөт. Бул үчүн Конституцияда төмөндөгүдөй механизмдер каралган.

Маселен, шайлоодо жеңип чыккан партияга парламентте 65тен көп эмес депутаттык мандат берилет. Калган 55 депутаттык мандаттар башка партияларга берилет. Жеңип чыккан партия өкмөттү түзүү укугуна ээ болот, бирок Конституцияны өзгөртүүгө же бийликти узурпациялоого алардын добуштары жетпейт. Парламенттик оппозицияга мындан башка парламенттеги негизги кызмат орундары: вице-спикер, укук тартиби жана бюджет боюнча комитеттердин төрагалыгы берилет.

Мындан сырткары, парламенттик азчылык Эсептөө палатасынын, Соттор кеңешинин, шайлоолор жана референдумдар боюнча Борбордук шайлоо комиссиясынын курамын паритеттик негизде түзүүдө катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Демек, оппозицияга парламенттин ичинде тең аттандаштык күрөш үчүн гана шарттар түзүлбөстөн, чечимдерди кабыл алуу процесстерине катышуу шарттары түзүлгөн.

Конституция боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жүктөлгөн ыйгарым укуктарды төмөндөгүдөй топторго бөлсө болот:

1. Өкүлчүлүк ыйгарым укуктары.
2. Мыйзам чыгаруучу ыйгарым укуктары.
3. Тескөө ыйгарым укуктары.
4. Контролдук ыйгарым укуктары.

Өкүлчүлүк орган катары Жогорку Кеңеш жалпы коомдун кызыкчылыктарын эске алат, аларды жалпы жонунан мамлекеттик аппараттын ишмердигинин негизи кылат.

Мыйзам чыгаруучу ыйгарым укуктары – Жогорку Кеңештин башкы функциясы. Мыйзамдар Жогорку Кеңеш тарабынан үч окууда кабыл алынат. Мыйзамдар, Жогорку Кеңештин чечимдери катышып отурган депутаттардын көпчүлүгүнүн, бирок Жогорку Кеңештин депутаттарынын 50дөн кем эмесинин добушу менен кабыл алынат.

Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган мыйзам 14 күндүн ичинде Президентке кол коюу үчүн жиберилет. Президент мыйзамды алган күндөн тартып бир айдан кечиктирбестен ага кол коёт же өзүнүн каршы пикирлери менен Жогорку Кеңешке кайрадан кароого кайтарат. Республикалык бюджет, салыктар жөнүндө мыйзамдар милдеттүү түрдө кол коюлууга жатат.

Конституциялык мыйзамдар, мамлекеттик чек араны өзгөртүү жөнүндө мыйзамдар Жогорку Кеңеш тарабынан үчтөн кем эмес окууда, Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн экиден кем эмес көпчүлүгүнүн добушу менен кабыл алынат.

Мыйзам чыгаруу процесси төмөндөгүдөй баскычтардан турат:

- Мыйзам чыгаруу демилгеси;
- Жогорку Кеңешке мыйзам долбоорун алгачкы ирет киргизүү туура-луу чечимди кабыл алуу;
- Жогорку Кеңештин жумушчу органдарында мыйзам долбоорун алдын ала кароо;
- Мыйзам долбоорун Жогорку Кеңештин пленардык жыйынында кароо;
- Кабыл алынган жана жактырылган мыйзамды Президентке жөнөтүү;
- Президент мыйзамды кол коюу же четке кагууну (*кайра артка кайтарууну*) кароо;
- Мыйзамды элге жеткирүү (*жарыялоо*);
- Мыйзамдын күчүнө кирүүсү.

Мыйзам чыгаруу демилге укугу: 10 миң шайлоочуга (*элдик демилге*); Жогорку Кеңештин депутатына; Өкмөткө таандык экенин белгилеп кетмекчибиз.

Жогорку Кеңештин тескөөчү ыйгарым укуктарына:

- референдумду дайындоо жөнүндөгү мыйзамды кабыл алуу;
- Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү;
- мамлекеттик бюджетти жана башка каржылык чечимдерди кабыл алуу;
- өкмөттүн ишинин программасын, Өкмөт мүчөлөрүн – коргоо жана улуттук коопсуздук маселелерин тескеген мамлекеттик органдардын жетекчилерин кошпогондо Өкмөттүн түзүмүн жана курамын аныктоо;
- өкмөт тарабынан киргизилген Кыргыз Республикасынын өнүгүүсүнүн жалпы мамлекеттик программаларын бекитүү;
- мыйзамда белгиленген тартипте Судьяларды тандоо боюнча кеңештин курамын бекитүү;
- Президенттин сунуштамасы боюнча Улуттук банктын төрагасын шайлоо; мыйзамда каралган учурларда аны кызматтан бошотуу;
- шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын мүчөлөрүнүн курамынын үчтөн бирин – Президенттин, үчтөн бирин – парламенттик көпчүлүктүн жана үчтөн бирин – парламенттик оппозициянын сунуштамасы боюнча шайлоо; мыйзамда каралган учурларда аларды кызматтарынан бошотуу;
- Эсептөө палатасынын мүчөлөрүнүн курамынын үчтөн бирин – Президенттин, үчтөн бирин – парламенттик көпчүлүктүн жана үчтөн бирин – парламенттик оппозициянын сунуштамасы боюнча шайлоо; мыйзамда каралган учурларда аларды кызматтарынан бошотуу;
- Акыйкатчыны (*Омбудсменди*) шайлоо жана мыйзамда каралган учурларда кызматтан бошотуу; аны жазык жоопкерчилигине тартууга макулдук берүү;

– Акыйкатчынын (*Омбудсмендин*) сунуштамасы боюнча Акыйкатчынын (*Омбудсмендин*) орун басарларын шайлоо жана мыйзамда каралган учурларда кызматынан бошотуу; аларды жазык жоопкерчилигине тартууга макулдук берүү;

– Башкы прокурорду дайындоого макулдук берүү; аны жазык жоопкерчилигине тартууга макулдук берүү; Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн биринен кем эмес добушу менен Башкы прокурорду кызматтан бошотууга макулдук берүү;

– Мыйзамда каралган учурларда Башкы прокурорду кызматтан бошотуу тууралуу Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн биринин демилгесин Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн экисинин көпчүлүк добушу менен жактыруу;

– конституциялык мыйзамда каралган учурларда жана тартипте өзгөчө абалды киргизүү; бул маселе боюнча Президенттин жарлыктарын бекитет же жокко чыгаруу;

– Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган башка чечимдерди кабыл алуу кирет.

Жогорку Кеңеш элдик өкүлчүлүктүн жогорку органы катары контролдук ыйгарым укуктарга ээ. Алардын кээ бирлери саясий мүнөзгө ээ, ар кайсы мамлекеттик органдарга тиешелүү. Алардын ичинде Жогорку Кеңеш:

– Президенттин, чет мамлекеттердин, эл аралык уюмдардын өкүлдөрүнүн сүйлөгөн сөздөрүн угат;

– Акыйкатчынын (*Омбудсмендин*) ар жылдык баяндамасын угат;

– Башкы прокурордун, Улуттук банктын төрагасынын, Эсептөө палатасынын төрагасынын ар жылдык отчетторун угат.

– Жогорку Кеңеш ушул Конституцияда каралган тартипте Президентке каршы айып коёт; Президентти кызматынан четтетүү жөнүндө чечим кабыл алат.

Аткаруу бийлигинин ишмердигине контроль жүргүзүүнүн формалары:

– Премьер-министрдин ар жылдык отчетторун угат.

– министрлердин баяндамалары жана отчеттору.

– парламенттин пленардык жыйынында өкмөткө, министрлерге, башка жогорку мамлекеттик органдарга жана кызмат адамдарына суроолор.

– өкмөттүн күн мурунтан белгиленген маселелери жана жалпы саясат боюнча дебаттары.

– өкмөткө ишеним көрсөтпөө маселесин коюу (*добуш берүү менен чечилет*).

– парламенттик угуулар жана иликтөөлөр.

Жогорку Кеңеш өз депутаттарынын ичинен комитеттерди, ошондой эле убактылуу комиссияларды уюштурат, алардын курамын түзөт. Мында парламенттик оппозициянын өкүлдөрү бюджет жана укук тартиби маселелери боюнча комитеттердин төрагалары болуп саналат. Жогорку Кеңештин ички

органдарына партиялардын фракциялары кирет. Алар бир же болбосо өздөрүнүн программалары жакын бир нече партиялардын депутаттарын бириктирет.

Жогорку Кеңеш мамлекеттик органдардын жетекчилерин мамлекеттик кызматтарга шайлоо, дайындоого жана бошотууга макулдугун берүү Жогорку Кеңештин тийиштүү комитеттеринин корутундусу менен жүргүзүлөт. Жогорку Кеңештин чечимдери депутаттардын добуш берүүсү аркылуу жыйындарда кабыл алынат жана токтомдор менен бекитилет.

Жогорку Кеңештин ишин уюштуруу үчүн депутаттар өзүнүн курамынан Жогорку Кеңештин Төрагасын (*спикерди*) жана анын орун басарларын шайлайт. Жогорку Кеңештин Төрагасынын орун басарлары парламенттик оппозициянын курамына кирген депутаттардын ичинен алардын шайланышын камсыз кылган санда жана тартипте шайланат.

Жогорку Кеңештин Төрагасына төмөндөгү ыйгарым укуктар жүктөлгөн:

- Жогорку Кеңештин жыйналыштарын алып барат;
- Жогорку Кеңештин жыйналыштарында каралуучу маселелерди даярдоого жалпы жетекчиликти жүзөгө ашырат;
- Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган актыларга кол коёт;
- Кыргыз Республикасында жана андан тышкары жерлерде Жогорку Кеңештин атынан чыгат;
- Жогорку Кеңештин Президент, Өкмөт, сот бийлиги жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өз ара иш аракеттерин камсыз кылат;
- Жогорку Кеңештин Регламентинде каралган дагы башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырат.

КР Жогорку Кеңешинин имараты

КР Жогорку Кеңешинин сессиясы

Жогорку Кеңештин ишинин негизги формасы **сессия** болуп эсептелет. Сессиялар **жыйналыш** түрүндө өтөт. Жогорку Кеңештин кезексиз сессиялары Президенттин, Өкмөттүн же Жогорку Кеңештин депутаттарынын кеминде үчтөн биринин сунушу боюнча Жогорку Кеңештин Төрагасы тарабынан чакырылат. Жогорку Кеңештин жыйналыштары ага Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын көпчүлүгү катыша укуктуу болот. Жогорку Кеңештин чечимдери депутаттардын добуш берүүсү аркылуу жыйындарда кабыл алынат жана токтомдор менен бекитилет.

Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын иш жүзүнө ашыруу үчүн **Жогорку Кеңештин Аппараты уюштурулат**. Анын негизги милдеттерине: депутаттардын ишмердигин информациялык-маалымат; аналитикалык; библиотека-библиографиялык; уюштуруучулук; материалдык-каржылык жактан камсыз кылуу кирет. Жогорку Кеңештин Аппаратын жалпы жетектөө жана ишмердигин көзөмөлдөөнү Жогорку Кеңештин Төрагасы иш жүзүнө ашырат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Аппараты КРнын Жогорку Кеңешинин туруктуу иш алып баруучу органы болуп эсептелет, анын органдарынын жана түзүмдөрүнүн ишин укуктук, уюштуруучулук, документтик, маалыматтык жана башка жактан камсыз кылууну Аппарат жүзөгө ашырат.

Жогорку Кеңештин ишинин өтмөлүүлүгүн жана туруктуулугун сактоо максатында Жогорку Кеңештин же анын айрым депутаттарынын ыйгарым укуктары мөөнөтүндө аяктаганда, Жогорку Кеңеш мөөнөтүнөн мурда таркатылган жана анын жаңы курамы шайланган учурда Аппараттын кызматкерлеринин иши токтотулбайт. Буларга депутаттардын кеңешчилери, консультанттары жана жардамчылары, фракциялардын катчылыктарынын, коалициялардын катчылыктарынын (*өкүлчүлүктөрүнүн*) кызматкерлери кирбейт.

Аппараттын кызматкерлери, депутаттардын консультанттары жана жардамчылары, парламенттик фракциялардын катчылыктарынын ишмердигин камсыздаган кызматкерлеринен башкасы, өз ишмердиктерин иш жүзүнө ашырууда кызматтары партиядан сырткары принциптерде болушун эске алат. Кызмат милдеттерин аткарууда алар саясий партиялардын, кыймылдардын жана башка коомдук уюмдардын чечимдери менен байланышта болбойт.

Аппаратта кесиптик бирикмелерден сырткары саясий партиялардын, диний, коомдук уюмдардын структураларын түзүүгө болбойт. Аппараттын кызматкерлери иш таштоолорго жана ошондой эле Аппараттын иштешине тоскоолдук жаратуучу кыймыл-аракеттерге катышууга укугу жок.

Аппараттын структурасын Төраганын сунушу менен Жогорку Кеңеш бекитет. Аппараттын укуктук статусу Төрага бекиткен жобо менен аныкталат. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Төрагасы Аппараттын ишмердигине жалпы көзөмөл жүргүзөт.

Аппараттын негизги милдеттери Жогорку Кеңештин ишмердигин натыйжалуу уюштуруучулук, укуктук, маалымат-аналитикалык, документтик жана программа-техникалык жактан камсыз кылуу болуп эсептелет.

Жогоруда көрсөтүлгөн милдеттерди иш жүзүнө ашыруу үчүн Аппаратка жүктөлгөн функциялар:

- Жогорку Кеңештин жыйындарын даярдоо жана өткөрүүнү, комитеттердин, убактылуу комиссиялардын жыйналыштарын, парламенттик фракциялардын, коалициялык көпчүлүктүн, парламенттик угуулардын, Жогорку Кеңеш тарабынан өткөрүлгөн башка иш-чараларды уюштурууну камсыздоо;

- Жогорку Кеңештин кароосуна чыгаруу демилге киргизилген мыйзам долбоорлорун экспертизадан өткөрүүнүн ар кандай түрлөрүн жүзөгө ашыруу;

- Жогорку Кеңештин кароосуна коюлган мыйзам чыгарууну демилгелөө субъектеринин мыйзам долбоорлорун экспертизанын ар кандай түрлөрүнөн өткөрүү;

- мыйзам долбоорлорун даярдоого катышуу, аларды талкуулоо, кайра карап чыгуу жана кызыкдар уюмдар жана мекемелер менен макулдашуу, келип түшкөн түзөтүүлөрдү жалпылоо;

- мыйзамдардын долбоорлорун кароонун жүрүшүндө келип чыккан талаш-тартыштарды чечүү үчүн укуктук, аналитикалык, маалыматтык жана уюштуруучулук жактан макулдашуунун жол-жоболорун коштоо;

- Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган ченемдик укуктук актыларга анын чечимдерине жана жыйындын стенограммаларына ылайык өзгөртүүлөрдү, толуктоолорду, редактордук оңдоолорду киргизүү жана аларды белгиленген мөөнөттө Кыргыз Республикасынын Президентине кол коюу үчүн жиберүү;

- Жогорку Кеңештин токтомдорун даярдоо;

- Жогорку Кеңештин төрагасынын буйруктарын даярдоо;

- парламенттик суроо-талаптарды, депутаттык суроо-талаптарды, Жогорку Кеңештин жыйындарында кабыл алынган протоколдук тапшырмаларды даярдоо, Жогорку Кеңештин жыйындарында депутаттар тарабынан айтылган сунуштарды жана сын пикирлерди жалпылоо, чараларды көрүү үчүн аларды тийиштүү мамлекеттик органдарга жөнөтүү; алардын аткарылышына контролду уюштуруу;

- мыйзам долбоорлорун жана башка ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууга, жана ошондой эле аларды экспертизадан өткөрүүгө илимий-изилдөө мекемелеринин, ишканалардын, уюмдардын окумуштууларын жана адистерин, коомдук бирикмелердин өкүлдөрүн тартуу;

- парламенттик угууларда өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн маанилүү маселелери боюнча Жогорку Кеңештин мыйзамдарынын жана токтомдорунун долбоорлорун талкууну уюштуруу;

- Жогорку Кеңештин парламенттер аралык жана эл аралык байланыштарын камсыз кылуу;

- Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын аткарылышын контролдоо боюнча ишине катышуу;

- Жогорку Кеңештин мыйзам чыгаруу ишин перспективдүү жана учурда пландаштырууга катышуу;

- Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларынын, справкалык жана маалымат-аналитикалык материалдар фондун түзүү жана системага келтирүү;

- Жогорку Кеңештин жана анын органдарынын ишин массалык маалымат каражаттарында ар тараптуу жана объективдүү чагылдырууну камсыз кылуу;

- Жогорку Кеңештин ишин программалык-техникалык жактан камсыз кылуу;

- иш кагаздарын жүргүзүүнү камсыз кылуу, мамлекеттик сырды түзүүчү жашыруун режимди жана маалыматты коргоонун сакталышын жана мыйзам менен корголгон башка маалыматтарды сактоо;

- Аппарат кызматкерлерин кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатууну уюштуруу;

- бош турган мамлекеттик кызмат ордуна Аппараттын кызматкерлеринин арасында конкурстарды өткөрүүнү уюштуруу;

- чет өлкөлөрдүн мыйзам чыгаруу органдарынын иш тажрыйбасын изилдөө, жалпылоо жана практикага киргизүү;

- Жогорку Кеңештин, анын органдарынын чечимдеринин, Төраганын жана анын орун басарларынын буйруктарына ылайык башка функцияларды аткарат.

Аппараттын түзүмүнө Аппараттын жетекчилиги, башкармалар, бөлүмдөр, кызматтар жана башка бөлүмчөлөр киришет. Башкармалардын, бөлүмдөрдүн, кызматтардын курамына секторлор кириши мүмкүн. Аппараттын

түзүмдүк бөлүмчөлөрү өз ара тыгыз аракеттенүүлөрү менен өзүнүн ишин жүзөгө ашырышат. Жогорку Кеңештин Аппаратынын курамына ошондой эле Төраганын пресс-катчысы, кеңешчилери жана жардамчылары, парламенттик фракциялардын лидерлеринин кеңешчилери, жардамчылары жана Жогорку Кеңештин депутаттарынын консультанттары, парламенттик фракциялардын секретариаттары киришет.

Өкмөт – мамлекеттик аткаруу бийлигинин жогорку органы. Кыргыз Республикасында аткаруу бийлигин Өкмөт, ага баш ийген министрликтер, мамлекеттик комитеттер, административдик ведомстволор жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар ишке ашырат. Өкмөт Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин жогорку органы, коллегиялдуу орган болуп саналат, КР аткаруу бийлигинин органдарынын бирдиктүү системасын башкарат жана алардын ишмердигин жетектейт.

Конституцияда парламенттин депутаттары тарабынан өкмөттү түзүүнүн төрт баскычы каралган. Биринчи ирет бул укук парламенттик көпчүлүктү түзгөн партияга берилет.

Эгерде мындай партия жок болуп калса анда парламенттик партиялар түзгөн фракциянын бирине берилет. Президент көпчүлүк коалиция түзүүнү тапшырат. Ал шайлоолордун жыйынтыктары расмий чыккандан 15 жумушчу күндүн ичинде коалиция түзүүгө, Премьер-министрдин кызматына талапкерди аныктоого, талапкер өкмөттүн программасын, түзүмүн жана курамын сунуштоого тийиш.

Жогорку Кеңеш Өкмөттүн ишинин программасын бекитет, Өкмөт мүчөлөрүн – коргоо жана улуттук коопсуздук маселелерин тескеген мамлекеттик органдардын жетекчилерин кошпогондо Өкмөттүн түзүмүн жана курамын аныктайт.

Өкмөттүн түзүмү жана курамы аныкталган күндөн беш жумуш күнүнүн ичинде Премьер-министр КР Президентине Өкмөт мүчөлөрүнүн талапкерлерин киргизет. Президент үч күндүк мөөнөттө Премьер-министрди жана Өкмөттүн башка мүчөлөрүн дайындоо тууралуу жарлык чыгарат.

Эгерде берилген мөөнөттүн ичинде процесс аягына чыкпаса мамлекет башчысы ушундай эле сунушту башка фракцияга жиберет. А эгер бул аракет дагы ийгиликсиз болсо Президент процесстен чыгат жана парламенттик көпчүлүктү түзүүгө аракеттенип жаткан фракцияны аныктоо укугун парламентке берет. Буга дагы 15 күн берилет. Эгерде ушул мезгилдин ичинде коалиция түзүлбөсө КР Президенти мөөнөтүнөн мурда шайлоону дайындайт.

Премьер-министр болуп аракетке жөндөмдүү 25 жаштан ылдый эмес жана 65 жаштан жогору эмес КР жараны дайындалат. Соттуулугу бар, ошондой эле башка мамлекетте жарандыкта турган (кош жарандуулук) КР жараны Премьер-министр боло албайт.

Премьер-министр депутат боло албайт, мамлекеттик, муниципалдык кызматтарда башка кызмат орундарын, мамлекеттик, муниципалдык,

коомдук жана менчик уюмдарда, мекемелерде жана ишканаларда, эгерде КР мыйзамдарында башкача каралбаса, кызмат орундарын ээлей албайт.

Өкмөттүн бекитилген түзүмү Өкмөттүн ишинин жүрүшүндө өзгөрүлүшү мүмкүн. Өкмөттүн түзүмүн өзгөртүү жөнүндөгү сунуш Премьер-министр тарабынан демилгеленет, Жогорку Кеңеш тарабынан каралат жана мыйзам жүрүндө бекитилет.

Кыргыз Республикасынын Премьер-министри өз ыйгарым укуктарын аткарууга мүмкүн болбой калган учурда же отставка тууралуу арызы боюнча КР Президенти тарабынан кызматынан бошотулат.

Премьер-министр Өкмөттүн түзүмүнө ылайык Өкмөттүн мүчөсү кызматына талапкерлерди аныктайт. Өкмөт мүчөсү кызматына талапкерлер – коргоо, улуттук коопсуздук маселелерин тейлеген Өкмөт мүчөлөрүн кошпогондо, Өкмөттүн түзүмүн бекиткен күндөн беш жумушчу күндүн ичинде Президентке киргизилет.

Премьер-министр беш жумушчу күндүн ичинде бекитилген түзүмгө ылайык Өкмөттүн мүчөлөрү кызматтарына талапкерлердин тизмесин ар бир талапкердин саясий партияга же фракцияга таандыгын көрсөтүү менен киргизүүгө милдеттүү. Президент талапкерлерди киргизген күндөн үч күндөн кечиктирбей Өкмөт мүчөлөрүн, алардын ичинде коргоо, улуттук коопсуздук маселелерин тейлеген Өкмөт мүчөлөрүн кошо, дайындайт.

Вице премьер-министрлер жана министрлер Премьер-министрдин сунушу менен Президент тарабынан кызматтарга дайындалышат жана кызматтардан бошотулушат.

Өкмөттүн мүчөлөрү салык органдарына алган жана салык салуу объектиси болгон кирешелери, баалуу кагаздары, ошондой эле аларга менчик укугунда таандык салык салынуучу мүлкү тууралуу маалыматтарды берүүгө милдеттүү.

Өкмөттүн бардык курамы түзүлгөн күндөн тартып эки жумалык мөөнөттөн кечиктирбестен Премьер-министр жана Өкмөт мүчөлөрү ант беришет, аны Жогорку Кеңештин Төрагасынын, КР Жогорку сотунун төрагасынын жана КР Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын төрагасынын катышуусунда КР Президентти кабыл алат.

Өкмөттүн мүчөлөрүнө чектөөлөр жана ишинин кепилдиктери каралган.

Маселен, Өкмөттүн мүчөлөрү төмөнкүлөргө укугу жок:

- Жогорку Кеңештин же жергиликтүү кеңештин депутаты болууга;
- мамлекеттик органдарда башка кызматтарды ээлөөгө;
- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында жана коммерциялык эмес уюмдарда акы төлөнүүчү кызматтарды ээлөөгө;
- жеке же ишенимдүү адамдар аркылуу ишкердик иш жүргүзүүгө, мыйзамдар менен каралган учурлардан башка, мамлекеттик менчик үлүшү жок коммерциялык уюмдун жетекчи же байкоочу органынын курамына кирүүгө.

Өкмөттүн мүчөсү өз милдеттерин аткарууга байланыштуу айткан пикирлери үчүн же Өкмөттүн жыйналышындагы добуш берүүнүн натыйжалары үчүн куугунтуктоого, анын ичинде отставкага кеткенден кийин да дуушар болушу мүмкүн эмес.

Өкмөттүн мүчөсүн кармоо же камоо, тинтүү жүргүзүү (анын ичинде, турак жай, иш бөлмө, багаж, жеке жана кызматтык транспорттук каражаттар), суракка алуу жана жеке текшерүү, оор жана өтө оор кылмыш үстүндө жеринен кармалган учурлардан башка, ошондой КР мыйзамдарында каралган учурлардан башка, мүмкүн эмес.

• Кыскача корутундулар

1. Кыргызстандын соңку жаңы тарыхында президенттик башкаруу формасы эки жолу мамлекеттик бийликти бир адамдын колуна топтоого алып келди жана коомдун түпкү социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүүнү камсыз кыла алган жок. Ушул тажрыйбаны эске алуу менен 2010-жылы жазында бийликке келген Кыргызстандын жаңы саясий жетекчилиги коомчулукка мамлекеттик бийликти уюштуруунун парламенттик-президенттик формасын сунуштады.

2. 2010-жылы жалпы элдик референдумда кабыл алынган жаңы Конституция боюнча Президент мамлекеттин башчысы катары мамлекеттик бийликтин символу, калыс адамы, Жогорку колбашчысы. Бирок ал мурдагыдай каржылык жана экономикалык жөнгө салууга катыша албайт, өкмөттүн кадр саясатына кирише албайт, анын ыйгарым укуктарынын басымдуу бөлүгү Жогорку Кеңешке жана Өкмөткө өттү. Арийне, талаш-тартыш кырдаалдарда саясий кризисте жөнгө салууда Президент гана калыс адам боло алат.

3. Буга чейинки башкаруу формасында өкмөт чыныгы өз алдынчалыкка ээ болгон эмес. Жаңы Конституция премьер-министрдин ыйгарым укуктарын жана Өкмөттү өз алдынчалыгын кеңейтти. Өлкөдөгү кырдаал, социалдык-экономикалык өнүгүү жана кадр саясаты үчүн Премьер-министр жана анын кабинетине жеке жоопкерчилик жүктөлөт. Өкмөт ишинин жыйынтыктары боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин алдында дайыма отчет берип турууга тийиш.

4. Өкмөт мүчөлөрү премьер-министрдин алдында жооптуу. Өкмөт Жогорку Кеңештин алдында отчет берет жана Жогорку Кеңеш бекиткен программанын негизинде өзүнүн ишин жүргүзөт.

5. Мамлекеттик бийликтин жогорку органдарынын ишинде алар түзгөн Аппарат чоң ролду аткарат. Ал бул органдардын жетекчилеринин Конституциялык жана мыйзам чыгаруу ыйгарым укуктарын күн сайын аткаруусун, ошондой эле мамлекеттик бийликтин бул органдарынын өз ара эриш-аркак иштөөсүн камсыз кылат.

• Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Аким
Аппарат
Губернатор
Демократиялык башкаруу системасы
Президенттик институт
Конституциялык палата

Омбудсмен
Парламенттик оппозиция
Парламенттик башкаруу формасы
Парламенттик узуулар
Партиялык фракция
Мыйзам чыгаруу демилге укугу

Контролдук ыйгарым укуктар
Курултай
Жергиликтүү мамлекеттик администрация
Жергиликтүү өз алдынча башкаруу
Муниципалдык башкаруу

Президенттик башкаруу формасы
Өкмөттүн программасы
Мамлекеттик бийликти бөлүштүрүү
Регламент
Референдум

• Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары

1. Мамлекеттик башкаруу, анын максаттары жана милдеттери түшүнүгүн жана маңызын ачып бергиле.
2. Мамлекеттик бийликтин бардык бутактарынын иши негизделген принциптерди атагыла.
3. Эгемендүү Кыргызстандын биринчи Конституциясы качан кабыл алынган, ал канча жолу (кайсы жылдары) алмашылган (өзгөрүлгөн), бул эмне себептерден болгон? Тийиштүү таблицаларды түзгүлө.
4. Конституциялык өзгөрүүлөрдүн жүрүшүндө бийлик бутактарынын ортосунда аткаруу бийлигине карата ыйгарым укуктар кандайча кайрадан бөлүштүрүлгөн?
5. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу, анын максаттары жана милдеттери түшүнүгүн жана маңызын ачып бергиле.
6. 1991-жылдан 2016-жылга чейин область, район жана шаарлардын деңгээлинде жергиликтүү мамлекеттик башкаруу системасы кандайча өзгөргөн. Өзгөрүүлөрдүн таблицасын түзгүлө.
7. КРнын Президентинин аткаруу бийлигине карата ыйгарым укуктарын атагыла (КРнын Өкмөтү).
8. КРнын Жогорку Кеңешинин жана анын депутаттарынын аткаруу бийлигине карата ыйгарым укуктарын атагыла (КРнын Өкмөтү).
9. КРнын Президентинин жана КРнын Жогорку Кеңешинин Аппараттары кандай уюштуруу-укуктук статуска ээ?
10. КРнын Жогорку Кеңешинин Аппаратынын жалпыланган структурасын түзгүлө.

Адабият

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Бишкек, 1993.
2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. (1996-жылдын 10-февралындагы референдумдагы өзгөртүүлөр жана кошумчалар менен). Бишкек, 1996.
3. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. (1998-жылдын 17-октябрындагы референдумдагы өзгөртүүлөр жана кошумчалар менен). Бишкек, 1998.
4. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Бишкек, 2003.
5. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Бишкек, 2007.
6. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-жылдын 27-июнунда референдумда (бүткүл элдик добуш берүүсүндө) кабыл алынган. Бишкек, 2010.
7. Акунов А. Государственное управление Кыргызстана в транзитный период. – Бишкек, 1999. – 268 с.

8. *Болотбаев А. А.* Государственное управление в Кыргызстане. Проблемы и пути их решения. Бишкек: «Илим», 2007. – 132 с.
9. Государственное и муниципальное управление: словарь терминов. Авт.-сост.: *К. Б. Шадыбеков, А. А. Исраилов* / Под общей редакцией *А. А. Акматалиева* – Б., 2011. – 320 с.
10. *Жумалиев К., Ожукеева Т.* XXI век: институт президентства в Кыргызской Республике. Бишкек, 1998.
11. Политические и экономические реформы в Кыргызстане (1991–1995 годы). – Б., 1995.
12. *Сооданбеков С. С., Укушев М. К.* Конституционное право Кыргызской Республики. Б.: 1999.
13. *Чотаев З. Д.* Парламентская форма правления в Кыргызстане: проблемы и перспективы, Б., 2012 г.

МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫНДАГЫ АТКАРУУ БИЙЛИГИ

Главанын мазмуну:

1. *Өкмөттү уюштуруу жана иши;*
 2. *Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдары;*
 3. *Аймактык мамлекеттик башкарууну уюштуруу;*
- *Кыскача корутундулар;*
 - *Жаңы терминдер жана түшүнүктөр;*
 - *Текиерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары;*
 - *Адабият.*

1. Өкмөттү уюштуруу жана иши

Өкмөттү уюштуруу жана иши КРнын Конституциясы жана КРнын «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндөгү» конституциялык Мыйзамы менен аныкталат. **Өкмөт** – КРнын бирдиктүү аткаруу бийлигинин системасын башкарып турган коллегиялдуу орган. Анын курамы Премьер-министр, биринчи вице-премьер-министр, вице-премьер-министрлер, КРнын Өкмөтүнүн аппаратынын жетекчиси, министрлер жана мамлекеттик комитеттердин төрагаларынан турат.

Өкмөттү уюштуруу жана ишин көбүнесе парламенттик башкаруу формасына мүнөздүү нормаларды камтыган 2010-жылдагы Конституция аныктаган. Бул шарттарда Президент өзүнө түздөн-түз отчет берүүчү аткаруу бийлигинин органдарынан башкасынын иштерине кийгилишпейт. Мындай кырдаалда премьер-министрдин «күчү» көпчүлүк убактарда КР Өкмөтүн түзгөн КР Жогорку Кеңешинин позициясынан көз каранды.

Өкмөттүн ыйгарым укуктары. Кыргыз Республикасынын Конституциясы КРнын Өкмөтүнүн төмөндөгүдөй өлчөмдөгү ыйгарым укуктарын аныктайт:

- Конституциянын жана мыйзамдардын аткарылышын камсыз кылат;
- мамлекеттин ички жана тышкы саясатын ишке ашырат;
- мыйзамдуулукту, жарандардын эркиндиктерин жана укуктарын камсыз кылуу, коомдук тартипти сактоо, кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча чараларды жүзөгө ашырат;
- мамлекеттин эгемендигин, аймактык бүтүндүгүн коргоо, конституциялык түзүлүштү сактоо боюнча, ошондой эле коргонуу жөндөмдүүлүгүн чыңдоо, улуттук коопсуздукту жана укук тартибин бекемдөө боюнча чараларды ишке ашырууну камсыз кылат;
- финансы, баа, тариф, инвестиция жана салык саясатын жүргүзүүнү камсыз кылат;

– республикалык бюджетти иштеп чыгат жана Жогорку Кеңешке су-
нуш кылат жана анын аткарылышын камсыз кылат; республикалык бюджет-
тин аткарылышы жөнүндө Жогорку Кеңешке отчет берет;

– менчиктин бардык түрлөрүн өнүктүрүүнүн жана аларды коргоонун
бирдей шарттарын камсыз кылуу боюнча, мамлекеттик менчик объекти-
терин башкаруу боюнча чараларды ишке ашырат;

– социалдык-экономикалык жана маданий чөйрөдө бирдиктүү мамле-
кеттик саясатты жүргүзүүнү камсыз кылат;

– экономикалык, социалдык, илимий-техникалык жана маданий өнүк-
түрүүнүн жалпы мамлекеттик программаларын иштеп чыгат жана жүзөгө
ашырат;

– тышкы экономикалык иштерди жүргүзүүнү камсыз кылат;

– жарандык коом менен эриш-аркак иштешүүнү камсыз кылат;

Өкмөттүн негизги функцияларынын бири мыйзамдардын аткарылышын
уюштуруу, аткаруу бийлигинин бардык деңгээлдеги органдары тарабынан
алардын аткарылышын системалуу көзөмөлдөө жана кетирилген кемчилик-
терди жоюу боюнча зарыл чараларды кабыл алуу болуп эсептелет. Ушул
милдет анын ыйгарым укуктарынын мазмунун жана мүнөзүн, чечимдеринин
мыйзамдуулукка туура келүүсүн б. а. аларды Конституциянын, мыйзамдар-
дын жана Президенттин жарлыктарынын негизинде жана аларды аткаруу
үчүн кабыл алуусун алдын ала аныктайт.

Өкмөт өзүнүн ыйгарым укуктарын стратегиялык жана башкаруунун
утурумдук маселелери боюнча чечимдерди кабыл алуу аркылуу, ошондой
эле мыйзам чыгаруу демилге укугун пайдалануу аркылуу зарыл болгон
укуктук базаны түзгөн мыйзамдардын долбоорлорун иштеп чыгуу жана
Жогорку Кеңешке киргизүү жолу менен жүзөгө ашырат. Өкмөттүн мыйзам
жаратуу процесске жигердүү катышуусу, республикалык бюджеттин эсеби-
нен жабылуучу чыгымдарды талап кылган бардык долбоорлорго милдеттүү
түрдө корутунду берүүсү Өкмөткө ага жүктөлгөн функцияларды жана мер-
чемделген экономикалык программаны иш жүзүнө ашырууга мүмкүндүк
берет.

Өкмөттүн ишин камсыз кылуу үчүн жана Өкмөт кабыл алган чечимдер-
ди аткаруу бийлигинин органдарынын аткаруусун көзөмөлдөөнү уюштуруу
үчүн Президенттин Аппараты, Жогорку Кеңештин Аппараты жана мамле-
кеттик бийликтин башка органдары менен эриш-аркак иш алып баруучу
Өкмөттүн Аппараты түзүлөт.

Конституцияга, конституциялык мыйзамдарга, мыйзамдарга, Прези-
денттин жарлыктарына жана буйруктарына ылайык Өкмөт министрликтер-
дин, мамлекеттик комитеттердин, административдик ведомстволордун,
жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын органдарынын ишине
жетекчилик кылат жана алардын ишин көзөмөлдөйт.

**Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн иши Регламентке ылайык
жүргүзүлөт.² Өкмөт өзүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде:**

– Өкмөт Кыргыз Республикасынын Конституциясын, Кыргыз Респуб-
ликасынын мыйзамдарынын, Кыргыз Республикасынын Президентинин
актыларынын, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин токтомдору-
нун, Өкмөттүн чечимдеринин, ошондой эле Кыргыз Республикасы каты-
шуучу болуп саналган эл аралык келишимдердин аткарылышын уюштурат;

– Кыргыз Республикасынын Конституциясын, мыйзамдардын, Прези-
денттин актыларынын жана КРнын Жогорку Кеңешинин токтомдорунун,
Өкмөттүн чечимдеринин аткарылышын контролдоону иш жүзүнө ашырат,
КР мыйзамдарынын бузулушун жоюу боюнча чараларды көрөт;

– Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жалпы мамлекеттик
программасын иштеп чыгат жана аларды иш жүзүнө ашыруу боюнча иш
чаралардын пландарын аткарууну уюштурат;

– Жыйналыштарды өткөрөт, мыйзам долбоорлоо ишин жүзөгө ашырат,
мамлекеттик органдар менен эриш-аркакта болот, башка зарыл иштерди
жүргүзөт.

Премьер-министр Өкмөттүн ишин жетектейт. Ал Өкмөттүн жыйында-
рын башкарат, Өкмөт мүчөлөрүнө, аткаруу бийлигинин башка органдары-
нын жетекчилерине тапшырмаларды берет; алардын Кыргыз Республикасы-
нын Конституциясын, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын Кыргыз
Республикасынын Президентинин актыларын, Кыргыз Республикасынын
Жогорку Кеңешинин токтомдорун, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн
чечимдерин, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган,
мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерди
аткаруу боюнча иштерин контролдойт жана жасалган иштери жөнүндө
отчетторун сурайт жана угат.

Өкмөттүн ишинин негизги формасы **жыйындар**. Алар бекитилген план-
га ылайык, бирок айына бир жолудан кем эмес өткөрүлөт. Жыйындын күн
тартиби Өкмөттүн Аппараты тарабынан жыйынга чейин беш күн мурун
түзүлөт жана тийиштүү материалдар менен Премьер-министрге жөнөтүлөт.
Жыйындын күн тартибинин жактырылган долбоору жана тийиштүү мате-
риалдар жыйындын мөөнөтүнө үч күн мурун кечиктирилбестен Өкмөттүн
мүчөлөрүнө таратылат.

Өкмөттүн жыйындарында маселелерди кароо **жарым жылга пландаш-
тырылат**. Жыйындарынын планы өзүнө Өкмөттүн жыйындарында кара-
лууга тийиш болгон негизги маселелердин тизмесин камтыйт, анда ар бир
маселе боюнча аны кароочу күн жана маселени даярдоо үчүн жооптуу атка-
руучу бийлик органы көрсөтүлөт.

² 2013-жылдын 10-июнундагы КРнын Өкмөтүнүн № 341 токтому.

Аткаруучу бийлик органдары кезектеги жарым жылдык башталганга чейин 1 айдан кем эмес мурдатан Өкмөттүн Аппаратына Өкмөттүн жыйынында каралууга тийиш болгон маселелер жөнүндө сунуштарын кароочу күндү көрсөтүү менен, тийиштүү материалдары, ошондой эле аларды кароонун зарылдыгын негиздөө менен беришет.

Аталган сунуштардын негизинде Өкмөттүн Аппараты айдын биринчи жарымынын ичинде Өкмөттүн кезектеги мезгилге карата жыйындарынын планынын долбоорун түзөт. Айрым учурларда Өкмөттүн кезексиз жыйындарын өткөрүү, ошондой эле Өкмөттүн кезектеги жыйындарында пландан тышкаркы маселелер күн тартибине киргизиле алат.

Өкмөттүн жыйынында маселелер Өкмөт мүчөлөрүнүн, администрациялык ведомстволордун, каралуучу маселе тейлеген чөйрөсүнө кирген аткаруучу бийликтин башка органдарынын жетекчилеринин же алардын милдеттерин аткаруучу адамдардын милдеттүү катышуусу менен каралат.

Өкмөттүн жыйындарына аткаруучу бийликтин башка органдарынын жетекчилери жана кызмат адамдары, ошондой эле каралып жаткан маселеге тике тиешеси бар башка уюмдардын жетекчилери чакырылат. Өкмөттүн жыйынына ошондой эле Өкмөттүн Аппаратынын каралуучу маселелер боюнча материалдарды даярдаган кызматкерлери да чакырылат.

Өкмөттүн жыйынында Премьер-министр төрагалык кылат. Премьер-министр жокто төраганын милдетин биринчи вице-премьер-министр же вице-премьер-министр аткарат. Эгерде ага Өкмөттүн мүчөлөрүнүн үчтөн эки-синен кем эмес катышса, Өкмөттүн жыйналышы ыйгарым укуктуу болот.

КР Өкмөтүнүн жыйыны

Видеоконференцбайланышты колдонуу менен КР Өкмөтүнүн жыйыны

2014-жылдан баштап Өкмөттүн жыйналыштары видеоконференцбайланышты колдонуу менен бир убакыт режиминде өткөрүү кабыл алынган.

Өкмөттүн жыйындарында Өкмөттүн **токтомдору** жана **буйруктары** кабыл алынат. Өкмөттүн токтомдору жана буйруктары Өкмөт мүчөлөрүнүн көпчүлүк добушу менен кабыл алынат. Премьер-министрдин өз ыйгарым укуктарынын чегинде кабыл алган чечимдери Премьер-министрдин буйругу түрүндө жеке кабыл алынат.

Өкмөттүн тийиштүү актылардын формасында кабыл алынган токтомдору жана буйруктары Кыргыз Республикасынын бүткүл аймагында аткарылууга милдеттүү болот.

Өкмөттүн жыйынында кабыл алынган чечимдер протокол менен таризделет. Өкмөттүн жыйынынын протоколун Өкмөттүн Аппараты жыйын бүгкөндөн кийин үч иш күндөн кечиктирбестен тариздейт, ага жыйындын төрагасы кол коёт жана Өкмөт мүчөлөрүнө, ошондой эле Өкмөттүн жыйынына катышкан жана/же протоколдо аталган органдарга, уюмдарга жана башка адамдарга жиберилет.

Өкмөттүн жыйындарынын жана чечимдеринин ачыктыгын камсыздоо.

Өкмөт жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу жарандарга жыйындарында каралган маселелер жана алар боюнча кабыл алынган чечимдер жөнүндө маалыматтарды берүүнү камсыздайт. Бул үчүн Өкмөттүн Аппараты белгиленген тартипте ММК жыйын бүткөндөн кийин Өкмөт мүчөлөрүнүн жыйында каралган маселелер боюнча пресс-конференцияларын уюштурат.

Өкмөттүн Аппараты жыйын өткөргөндөн кийин 2 иш күндүн ичинде Өкмөттүн жыйынынын видео жана аудиожазмаларын Өкмөттүн расмий сайтына (<http://www.gov.kg>) же болбосо башка жалпыга жеткиликтүү сайттарга жарыялайт.

Өкмөттүн токтомдору КРнын «Нормативдик укуктук актылары жөнүндөгү» Мыйзамында каралган тартипте расмий жарыяланууга тийиш. Өкмөттүн буйруктары актынын өзүндө башкача каралбаса, алар кабыл алынган күндөн тартып күчүнө кирет.

Булак: 2013-жылдын 10-июнундагы № 341 КР Өкмөтүнүн Регламенти

Өкмөттүн чечимдерин даярдоо. Өкмөттүн чечимдеринин долбоорлору министрликтер, мамлекеттик комитет, административдик ведомстволор, Өкмөттүн облустардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрү, мамлекеттик бийликтин башка органдары тарабынан иштелип чыгат жана Өкмөткө киргизилет.

Премьер-министрдин буйруктарынын долбоорлору Өкмөттүн Аппаратынын тиешелүү түзүмдүк бөлүмдөрү, ошондой эле аткаруу бийлигинин органдары тарабынан киргизилиши мүмкүн.

Өкмөттүн чечимдеринин долбоорун иштеп чыгуу үчүн жумушчу (*эксперттик*) топтор түзүлүшү мүмкүн. Жумушчу топтор кызыкдар мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнөн, көз карандысыз эксперттерден, консультанттардан, адистерден, коомдук уюмдардын өкүлдөрүнөн түзүлүшү мүмкүн.

Өкмөттүн чечимдеринин долбоорлору “Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын талаптарына ылайык иштелип чыгат. Өкмөттүн чечиминин долбоорлору аларды иштеп чыгуу этабында кызыкдар мамлекеттик органдар менен милдеттүү тартипте талкууланат.

Өкмөттүн чечимдеринин долбоорлору Өкмөттүн жыйынына алып чыгууда төмөнкүлөр менен милдеттүү түрдө макулдашууга тийиш: Юстиция министрлиги менен; Финансы министрлиги менен; Экономика министрлиги менен; Тышкы иштер министрлиги менен – тышкы саясат жана эл аралык кызматташуу маселелери боюнча; башка мамлекеттик органдар жана уюмдар менен – алардын ишинин чөйрөсүнө тиешелүү маселелер боюнча.

Мамлекеттик органдарда актылардын долбоорлорун макулдашуу алар келип түшкөн күндөн тартып төмөнкү мөөнөттөрдөн ашпоого тийиш:

– Өкмөттүн токтомдорунун долбоорлору, анын ичинде мыйзам долбоорлорун Жогорку Кеңештин кароосуна киргизүү жөнүндө – 7 жумушчу күндөн;

– буйруктардын долбоорлору – 3 жумушчу күндөн.

Юстиция министрлигинде экспертизалоонун адистештирилген түрлөрүн макулдашуу жана өткөрүү төмөнкүдөн ашпоого тийиш:

– 300 баракка чейинки долбоорлор – 10 жумушчу күндөн;

– 300 барактан ашкан долбоорлор – 20 жумушчу күндөн.

2014-жылдан баштап өкмөттүн кароосуна киргизилген актылардын долбоорлору электрондук документ жүгүртүү системасы аркылуу электрондук түрдө мамлекеттик органдардын жетекчилеринин же аларды алмаштырган адамдардын электрондук-санариптик кол коюусу менен милдеттүү пайдалануу шартында берилиши мүмкүн.

Өкмөттүн токтомун жана/же буйругун тез кабыл алуу зарыл болгон учурда Премьер-министрдин, биринчи вице-премьер-министрдин, вице-премьер-министрлердин, Аппарат жетекчисинин же анын орун басарларынын тапшырмасы боюнча мамлекеттик органдарда конкреттүү долбоорлорду макулдашуунун кыйла кыска мөөнөттөрү белгилениши мүмкүн.

Чечимдердин долбоорлорун макулдашууда макулдашуучу мамлекеттик органдар өздөрүнүн компетенцияларынын чегинде корутунду беришет. Чечимдин долбоорун кароонун жыйынтыгы боюнча макулдашуучу мамлекеттик орган иштеп чыгуучуга жооптун КР Өкмөтүнүн 2018-жылдын 15-январындагы № 21, 2018-жылдын 30-августунун № 409 токтомдорунун редакцияларына ылайык төмөнкү варианттарынын бирин берүүгө тийиш:

1. чечимдин долбооруна сунуш-пикирлерсиз макулдук берилди (*макулдашуу барагындагы жетекчинин визасы*);

2. макулдашуучу мамлекеттик органдын жетекчиси кол койгон коштоочу катта (*корутундуда*) макулдашуудан баш тартуунун себеби жүйөлөнүп көрсөтүлөт, долбоорго карата сын пикирлер жана сунуштар, ошондой эле аларды жоюу жана эске алуу боюнча сунуштар милдеттүү түрдө баяндалат. Мында макулдашуу барагына кол коюлбайт.

Чечимдин долбоорун макулдашуунун жыйынтыгы боюнча иштеп чыгуучу орган тарабынан макулдашуучу мамлекеттик органдардын бардык сын пикирлери жана сунуштары өзүнүн деңгээлинде иштелип чыгат жана жоюлат. Жеткире иштелип чыккан чечимдин долбоору чечимдин долбооруна карата сын пикирлери жана сунуштары болгон бардык макулдашуучу мамлекеттик органдар менен кайрадан макулдашылат.

Иштеп чыгуучу орган менен мамлекеттик органдардын ортосунда консенсуска жетишилбегенде чечимдин долбоору Өкмөттүн Аппаратына киргизилбейт.

Иштеп чыгуучу орган менен мамлекеттик органдардын ортосунда консенсуска жетишилбегенде иштеп чыгуучу орган тейлеген вице-премьер-министрге же Премьер-министрге Өкмөттүн чечиминин долбоорун демилгелөөнү колдоо өтүнүчү менен кайрылууга укуктуу. Мында коштоочу катта долбоорду кабыл алуу зарылдыгы жана мамлекеттик органдардын жүйөлөрү менен макул эместигинин себеби жөнүндө маалымат чагылдырылышы керек. Чечимдин долбооруна макулдашуу кеңешмесинин протоколунун көчүрмөсү да тиркелет, ага иштеп чыгуучу органдын жетекчиси жана сын пикирлерин жана сунуштарын берген макулдашуучу мамлекеттик органдын жетекчиси кол коёт.

Жарандардын жана юридикалык жактардын кызыкчылыктарына түздөн-түз таасир тийгизген ченемдик укуктук актылардын долбоорлору, ошондой эле ишкердикти жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын долбоорлору "Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 22 жана 23-беренелерине ылайык коомдук талкууга алынууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын чечиминен келип чыгуучу ченемдик укуктук актылардын долбоорлору коомдук талкууга коюлбайт.

Ишкердикти жөнгө салууга багытталган ченемдик укуктук актылардын долбоорлору "Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 19-беренесине ылайык жөнгө салуу таасирине талданууга тийиш, бул учурда жөнгө салуу таасирин талдоону ченемдик укуктук актыны иштеп чыгууну жүргүзөт жана камсыз кылат. Ишкердикти жөнгө салууга багытталган ченемдик укуктук актылардын долбоорлору **жөнгө салуу таасирине талданууга** (ЖТТ) тийиш.³

Жайгаштыруунун датасы, келип түшкөн сунуштар жана сын-пикирлер жөнүндө маалымат ченемдик укуктук актынын долбоорунун негиздеме-маалымкатында чагылдырылат.

Актылардын долбоорлору Юстиция министрлигине Өкмөт Регламенттин 51-пунктунда көрсөтүлгөн мамлекеттик органдар менен макулдашылгандан кийин гана (*Өкмөттүн Аппараты жиберген чечимдердин долбоорлорунан башкалары*), актынын долбоорунун акыркы версиясы, корутундулардын, макулдашуу барактарынын, кайчы пикирлердин матрицасынын (*эгер болсо*), негиздеме-маалымкаттын, салыштырма жана жыйынтыктоочу таблицалардын копиялары тиркелип жиберилет.

Регламентте көрсөтүлгөн документтер берилбеген учурда Юстиция министрлиги керектүү документтер берилгенге чейин актылардын долбоорлорунун мазмунун кароону токтогуп турат.

Мамлекеттик бюджеттен финансылык жана материалдык чыгымдарды талап кылган же мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүнүн азайышына алып келүүчү актылардын долбоорлору Финансы министрлигине финансы-экономикалык эсептөөлөр менен кошо берилет.

Финансы-экономикалык эсептөөлөр берилбеген учурда Финансы министрлиги корутунду берүүдөн баш тартууга укуктуу.

Өкмөттүн буйругунун долбоору Өкмөттүн тогуздан кем эмес мүчөсү менен макулдашуу шартын кошпогондо ушул Регламенттин шарттарын сактоо менен даярдалат.

³ Ишкердик субъекттеринин ишине тиешелүү ченемдик укуктук актыларды жөнгө салуу таасирин талдоо методикасынын долбоору (*Кыргыз Республикасынын 2014-жылдын 30-сентябрындагы № 559 Токтому менен бекитилген*).

Делегациялардын Өкмөттүн Аппаратынын түзүмүн жана штаттык санын, курамын бекитүү менен байланышкан Өкмөттүн буйруктарынын долбоорлору Өкмөттүн Аппаратынын тиешелүү түзүмдүк бөлүмдөрү тарабынан киргизилиши мүмкүн жана министрликтер, мамлекеттик комитеттер жана административдик ведомстволор менен макулдашылбайт.

Президенттин актысынын долбоору Өкмөттүн ондон кем эмес мүчөсү менен макулдашуу шартын кошпогондо ушул Регламенттин талаптарына ылайык даярдалат.

Өкмөттүн кароосуна киргизилүүчү чечимдердин долбоору төмөнкү документтерди милдеттүү түрдө тиркөө менен берилет:

– мамлекеттик органдын жетекчиси же аны алмаштыруучу адам кол койгон коштоочу катты;

– максаттар жана милдеттер так түзүлгөн, туура, ырааттуу жана кыска баяндалган Өкмөттүн чечиминин долбоорун, аткаруу мөөнөтүн, конкреттүү аткаруучуну жана контролдоо милдети жүктөлүүчү органдарды көрсөтүп, колдонуудагы ченемдик укуктук актыларга бардык оңдоолорду чагылдырууну, ошондой эле күчүн жоготту деп табылууга тийиш болгон актыларды эске алуу менен;

– иштеп чыгуучу мамлекеттик органдын жетекчиси же аны алмаштыруучу адам кол койгон негиздеме-маалымкатты, анда Өкмөттүн чечимин кабыл алуунун натыйжасында жетишилиши же чечилиши мүмкүн болгон максаттар жана милдеттер; Өкмөттүн чечиминин долбоорун иштеп чыгуу мезгилине карата колдонуудагы ченемдик укуктук базага талдоо, ушул чөйрөнүн коомдук мамилелеринде колдонулган мыйзамдарга мониторинг жана баалоо жүргүзүү жөнүндө маалыматтар; кабыл алынуучу Өкмөттүн чечимин колдонууда мүмкүн болгон социалдык, экономикалык, укуктук, укук коргоочу, гендердик, экологиялык, коррупциялык натыйжалардын божомолдоору, эл аралык кызматташтык маселелери, коомдук талкуулоо өткөрүлүүгө тийиш болгон учурда анын натыйжасы жөнүндө маалыматтар; Өкмөттүн чечимин долбоорунун мыйзамдарга шайкештигин талдоо; финансы экономикалык эсептөөлөр, аны каржылоо булактарынын болушу камтылууга тийиш;

– эгерде чечимдин долбоору ишкердикке карата укуктарды, милдеттерди жана талаптарды, ошондой эле мамлекеттик бийлик органдары менен ишкерлердин ортосундагы мамилелерди жөнгө салууну белгилөөгө багытталса, жөнгө салуучу таасирин талдоонун (ЖТТ) негизинде даярдалган талдоочу катты;

– Өкмөттүн тиешелүү чечими менен бекитилген ишкердик субъекттеринин ишине ченемдик укуктук актылардын ЖТТ методикасына жүргүзүлгөн ЖТТнын шайкештиги жөнүндө Экономика министрлигинин корутундусун;

– экспертизанын адистештирилген түрлөрүн жүргүзүүнүн жыйынтыгы боюнча корутунду;

– мамлекеттик бюджеттин кирешелерине жана чыгымдарына таасир тийгизүүчү Өкмөттүн чечимдеринин долбоору киргизилгенде – Финансы министрлигинин тиешелүү корутундусун;

– чечимдердин долбооруна, анын ичинде электрондук версиясына коштоочу каттардын жана макулдашуу барактардын түп нускаларын;

– салыштырма таблица (*актыга өзгөртүүлөр* же толуктоолор киргизилген сунушталган учурда);

– "Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен каралган учурларда эл аралык келишимдин долбооруна Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин тийиштүү комитеттеринин корутундусун;

– "Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен каралган учурларда Юстиция министрлигинин баасын (*корутундусун*);

– "Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен каралган учурларда мүмкүн болгон финансылык натыйжалары жөнүндө Финансы министрлигинин баа берүүсүн;

– "Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин регламенти жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык эл аралык келишимдин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына шайкештиги жана аны ратификациялоонун мүмкүн болгон финансылык-экономикалык жана башка натыйжаларын баалоо жөнүндө Өкмөттүн корутундусунун долбоорун;

– "Кыргыз Республикасынын администрациялык-аймактык түзүлүшү тууралуу" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык администрациялык-аймактык түзүлүш жөнүндө мыйзамдын долбооруна Өкмөттүн корутундусунун долбоорун;

– Тийиштүү ондоолор киргизилүүчү жана күчүн жоготту деп эсептелүүчү актыларды камтыган электрондук сактагыч;

– Регламентке ылайык башка документтер. Өкмөттүн Аппаратына белгиленген талаптарды бузуу менен киргизилген актылардын долбоорлору Өкмөттүн Аппаратына киргизилүүчү актылардын долбоорлоруна коюлуучу талаптарды аткаруу маселеси компетенциясына кирген Өкмөттүн Аппаратынын түзүмдүк бөлүмү тарабынан кайра артка жиберилет.

Актынын долбоорунун тексти машинкада басылган он беттен ашкан учурда документтин арткы бетине иштеп чыгуучу органдын иш кагаздарын жүргүзүү маселесин тейлеген түзүмдүк бөлүмүнүн мөөрлөрүн басууга жол берилет.

Актылардын долбоорлорунун тексттеринин, анын ичинде тиркемелеринин ар бир барагы аты-жөнүн жана датасын көрсөтүү менен мамлекеттик органдардын жетекчилери же аларды алмаштыруучу адамдар, ошондой эле иштеп чыгуучу органдын юридикалык кызматтарынын жетекчилери тарабынан парафирленүүгө (*кол коюлууга*) тийиш.

Актынын долбоорунун текстинин көлөмү машинкада жазылган он барактан ашкан учурда документтин арткы бетине штамп коюуга жол берилет.

Мурда кабыл алынган чечимдерге өзгөртүүлөрдү киргизүү каралган чечимдердин долбоорлорунда кандай чечимдерге жана алардын кайсыл бөлүгүнө өзгөртүүлөр киргизилээри же кандай чечимдер күчүн жоготту деп табылаары көрсөтүлүшү керек.

Даярдалып жаткан акт башка актыларга өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн зарылдыгын пайда кылса, бул өзгөртүүлөр даярдалып жаткан актынын долбооруна киргизилет же ал долбоор менен бир эле мезгилде өзүнчө актынын долбоору түрүндө кошо берилет.

Кароо үчүн чечимдин долбоорун даярдоого **эксперттик корутундуну** түзүү, маселени кароонун протоколунун долбоорун даярдоо (*зарылдыгына жараша*) жана кол коюу үчүн документтерди тариздөө кирет.

Ченемдик укуктук актылардын долбооруна эксперттик корутундуда төмөндөгүдөй маалыматтар камтылууга тийиш: ченемдик укуктук актыларга шайкеш экендиги, анын ичинде жогорку юридикалык күчкө ээ мыйзамдарга, ушул тармакта мамлекет жүргүзүп жаткан саясатка шайкештиги, ченем жаратуу эрежелери сакталгандыгы, долбоордун текстинин ички шайкештиги, сунушталган рекомендациялар.

Өкмөттүн мыйзам чыгаруу иши. Бул Өкмөттүн ишинин маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Өкмөттүн мыйзам долбоорлоо иши ал бекиткен **мыйзам долбоорлоо ишинин планына** жана Өкмөттүн башка актыларына ылайык жүзөгө ашырылат.

Өкмөттүн мыйзам долбоорлоо ишинин пландарынын долбоорлору Юстиция министрлиги тарабынан иштелип чыгат. Өкмөттүн мыйзам долбоорлоо ишинин планы мамлекеттик жана өкмөттүк программаларга жана аларды ишке ашыруу боюнча иш-чаралардын пландарына ылайык, ошондой эле министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, администрациялык ведомстволордун сунуштары боюнча түзүлөт.

Өкмөттүн мыйзам долбоорлоо ишинин планына киргизүү үчүн мыйзам долбоорунун жумушчу аталышын, мыйзам долбоорун жана анын концепциясын иштеп чыгуунун зарылдыгынын негиздемесин, аткаруу бийлигинин органынын – негизги аткаруучунун аталышын, тең аткаруучулардын тизмегин, мыйзам долбоорун иштеп чыгуу мөөнөтүн жана мыйзам долбоорун жактыруу жана аны Жогорку Кеңештин кароосуна жиберүү жөнүндө Өкмөттүн токтомун кабыл алуу мөөнөтүн камтууга тийиш.

Өкмөттүн мыйзам долбоорлоо ишинин пландарынын долбоорлору алдын ала эксперттик баалоону мыйзамдарга ылайык жүргүзгөндөн кийин мыйзам долбоорлорунун концепцияларын тиркөө менен Юстиция министрлиги тарабынан белгиленген тартипте Өкмөткө киргизилет.

2013–2018-жылдардын аралыгында Өкмөттүн мыйзам чыгаруу иши

2-таблица

Мыйзам долбоорлорунун демилгечилери	01.09.13–30.06.14кө чейин	01.09.14–30.06.15кө чейин	01.09.2015–30.06.2016	01.09.2016–30.06.2017	01.09.2017–30.06.2018
КР Жогорку Кеңешинин депутаттары	72	101	98	126	47
КР Өкмөтү	107	160	173	133	137
Биргеликте	1	3	2	1	3
Баардыгы	180	264	273	260	187

Булагы: КРнын Жогорку Кеңешинин веб-сайты: <http://www.kenesh.kg>

Өкмөттө каралуу үчүн мыйзам долбоору төмөнкү материалдар менен бирге берилет:

- а) министрликтин жана ведомствонун жетекчиси виза койгон, түшүндүрмө кат (негиздеме-маалымкат), ал төмөнкүлөрдү камтыйт:
 - мыйзам долбоорунун кеңири мүнөздөмөсүн, анын максаттарын, негизги жоболорун, колдонуудагы мыйзамдар тутумундагы ордун, укуктук жөнгө салуунун бул чөйрөсүндөгү мыйзамдардын абалын; ошондой эле аны кабыл алуунун социалдык-экономикалык жана башка натыйжаларынын болжолун;
 - финансылык-экономикалык негиздемени (ишке ашыруусу финансылык жана материалдык чыгымдарды талап кылган мыйзам долбоору киргизилген учурда). Финансылык-экономикалык негиздеме учурдагы жана кийинки жылдарга эсептерди жана каржылоо булактары жөнүндө маалыматтарды камтышы керек;
 - мыйзамдарда каралган учурларда экспертизалардын (укук коргоочу, гендердик, экологиялык, коррупцияга каршы, тышкы экономикалык ж. б.) атайын түрлөрү өткөрүлгөндүгү жөнүндө маалыматты;
 - ушул Мыйзам долбоорунун кабыл алынышына байланыштуу күчүн жоготту деп табылууга, токтото турууга, өзгөртүүгө, толуктоого тийиш болгон Мыйзам актыларынын тизмегин;
 - ченемдик укуктук актынын долбоорун иштеп чыгуу мезгилине карата колдонуудагы ченемдик укуктук базага талдоо, ушул чөйрөнүн коомдук мамилелеринде колдонулган мыйзамдарга мониторинг жана баалоо жүргүзүү жөнүндө маалыматтар;

– бул мыйзамды ишке ашыруу үчүн кабыл алуу зарыл болгон ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу жөнүндө сунуштарды;

– эгерде Мыйзам долбоору коомдук талкуулоону талап кылса, мыйзам долбоорун коомдук талкуулоонун жыйынтыгы жөнүндө маалыматты;

б) салыштырма таблица (ченемдик укуктук актыга өзгөртүүлөр жана (же) толуктоолор киргизилген же жаңы редакциясы сунушталган учурда);

в) эгерде мыйзам долбоорунда ишкерлерге жана алардын ишине карата укуктар, милдеттер жана талаптар, ошондой эле мамлекеттик бийлик органдары менен ишкерлердин ортосундагы мамилелерди жөнгө салуу белгиленсе, ишкердик субъекттердин ишине карата ченемдик укуктук актылардын жөнгө салуучу таасирин талдоонун (ЖТТ) негизинде даярдалган талдоочулук катты;

г) эгерде мыйзам долбоору ишкердикти жөнгө салууга багытталса, ишкердик субъекттеринин ишине карата ченемдик укуктук актылардын ЖТТ методикасына долбоордун шайкештиги жөнүндө Экономика министрлигинин корутундусун;

д) жүргүзүлгөн экспертизалардын адистештирилген түрлөрү боюнча корутундуну;

е) мыйзам долбооруна министрликтердин жана ведомстволордун макулдашуу барактарын;

ж) мыйзам долбоорун жактыруу, мыйзам долбоорун Жогорку Кеңешке киргизүү жана мыйзам долбоору Жогорку Кеңеште каралган учурда Өкмөттүн расмий өкүлүн дайындоо жөнүндө Өкмөттүн токтомунун долбоорун;

з) Өкмөттүн токтомунун долбооруна министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана ведомстволордун макулдашуу барактарын;

и) “Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын каралган учурда эл аралык келишимдин долбооруна Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин тиешелүү комитеттеринин корутундусун;

к) эл аралык келишимдин конституциялуулугу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын корутундусун;

л) эл аралык келишимдин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына шайкештиги жана аны ратификациялоонун мүмкүн болгон финансылык-экономикалык жана башка натыйжаларын баалоо жөнүндө Өкмөттүн корутундусунун долбоору.

Өкмөт Жогорку Кеңешке киргизген мыйзам долбоору боюнча министрлерден, мамлекеттик комитеттердин төрагаларынан, администрациялык ведомстволордун жетекчилеринен, башка мамлекеттик органдардын жетекчилеринен же алардын биринчи орун басарларынан, статс-катчыларынан, орун басарларынан, ошондой эле Өкмөттүн Жогорку Кеңешиндеги туруктуу өкүлүнөн турган Өкмөттүн расмий өкүлү дайындалат.

Өкмөттүн расмий өкүлү Өкмөт берген мыйзамдын долбоорун кароодо Жогорку Кеңештин жана анын комитеттеринин жыйындарына белгиленген тартипте катышат.

Кезектеги финансы жылына **республикалык бюджет жөнүндө мыйзам** долбоору Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн өзгөчө мыйзам чыгаруу иши болуп эсептелет.

Ал КР мыйзамдарына ылайык Финансы министрлиги тарабынан иштелип чыгат. Республикалык бюджет жөнүндө мыйзамдын Өкмөт жактырган долбоору Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган документтерди жана материалдарды тиркөө менен Жогорку Кеңешке киргизилет.

Мамлекеттик маанидеги айрым маселелер боюнча Өкмөт, Премьер-министр, вице-премьер-министрлер министрликтерге, мамлекеттик комитеттерге, администрациялык ведомстволорго, Өкмөттүн облустардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнө жана аткаруу бийлигинин башка органдарына **тапшырмаларды** бере алат. Аларга Премьер-министр, вице-премьер-министрлер, Аппарат Жетекчиси жана өткөрүлүп берилген маселелер боюнча компетенттүү анын орун басарлары кол коюшат.

Өкмөттүн актыларында камтылган тапшырмалар аткаруучуларга аларга актынын кагаз жүзүндөгү көчүрмөсүн же электрондук почта аркылуу сканерленген версиясын жөнөтүү жолу менен жеткирилет.

Тапшырмада, эреже катары, аны аткаруунун мөөнөтү белгиленет. Эгерде аткаруунун мөөнөтү катары убакыт мезгили белгиленсе, тапшырмага кол коюлган дата анын башталышы деп эсептелет. Эгерде тапшырманын текстинде аткаруу датасынын же убакыт мезгилинин ордуна “өтө шашылыш”, “шашылыш” көрсөтмөсү бар болсо, тапшырма тийиштүүлүгүнө жараша эки же үч жумушчу күндө аткарылууга тийиш. Эгерде тапшырманы аткаруу мөөнөтү көрсөтүлбөсө тапшырма эки айлык мөөнөттүн ичинде аткарылууга тийиш. Ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун иштеп чыгуу менен байланышпаган тапшырмалардын аткаруу мөөнөтү макулдашуу боюнча бир айга чейин узартылышы мүмкүн.

Тапшырмаларды аткарууну тапшырма даректелген министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, аткаруу бийлигинин башка органдарынын жетекчилери тарабынан уюштурулат. Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Өкмөттүн актыларында, Өкмөттө өткөрүлүүчү жыйындардын жана кеңешмелердин протоколдорунда, Премьер-министрдин, вице-премьер-министрлеринин жана Аппарат жетекчисинин резолюцияларында камтылган тапшырмалардын аткарылышын контролдоону Өкмөттүн Аппараты уюштурат.

Эгерде тапшырманы белгиленген мөөнөттө аткаруу объективдүү себептер боюнча мүмкүн болбосо аткаруу бийлик органдарынын тийиштүү жетекчилери узартуунун себептерин жана пландаштырган аткаруу датасын көрсөтүү менен мөөнөттү узартуу жөнүндө сунушту Өкмөткө берет. Мөө-

нөттү өзгөртүү жөнүндө сунуш тапшырмага (*чечимге*) кол коюлган күндөн тартып 8 күндүк мөөнөттөн кечиктирилбей берилет. Өтө шашылыш жана шашылыш тапшырмаларды аткаруу мөөнөттөрү узартылбайт.

Өкмөт, Өкмөттүн Аппараты министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, администрациялык ведомстволордун жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын ишин **координациялайт**.

Премьер-министр, вице-премьер-министрлер же Аппарат жетекчиси тийиштүү министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, администрациялык ведомстволордун, аткаруу бийлигинин башка органдарынын, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын тапшырмаларды аткаруусунун жүрүшүн жана жыйынтыгын дайыма карайт жана кемчиликтерди четтетүү жана пайда болгон кыйынчылыктарды женип чыгуу боюнча ыкчам түрдө чара көрөт, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин, Жогорку Кеңештин, Өкмөттүн чечимдеринин аткарылышынын жүрүшү жөнүндө Өкмөттүн Аппаратынын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилеринин маалыматын угат жана Өкмөттүн чечимдерин, тапшырмаларын контролдон чыгаруу жөнүндө чечимин кабыл алат.

Премьер-министрдин, вице-премьер-министрлердин жана Аппарат жетекчисинин ишин уюштуруучулук, маалыматтык жана техникалык камсыз кылууну Өкмөттүн Аппараты жана Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Өкмөтүнүн Иш башкармасы жүзөгө ашырат.

Мамлекеттик бийликтин аткаруу органдарынын республиканын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн келечектүү милдеттерин иштеп чыгуу, талдоочу материалдарды, Өкмөттүн токтомдорунун жана буйруктарынын, Премьер-министрдин буйруктарынын долбоорлорун даярдоо боюнча, ошондой эле Өкмөттүн, Премьер-министрдин, вице-премьер-министрлердин, Аппарат жетекчисинин актыларын, токтомдорун, буйруктарын, протоколдук чечимдерин жана тапшырмаларын контролдоо боюнча өз ара аракеттенүү жана координациялоо ишин Өкмөттүн Аппаратынын түзүмдүк бөлүмдөрү жүзөгө ашырат.

Өкмөттүн ишинде мамлекеттик бийликтин башка бутактары, мамлекеттик органдар, юридикалык жана физикалык жактар менен өз ара аракеттенүүсү маанилүү орунду ээлейт.

Кыргыз Республикасынын Президенти менен өз ара аракеттенүүсү.

Өкмөттүн, Премьер-министрдин, вице-премьер-министрлердин Кыргыз Республикасынын Президенти жана Аппараты менен өз ара аракеттенүүсү консультацияларды өткөрүү жолу менен жүргүзүлөт. Консультациялар жазуу жүзүндө жана ооз эки болушу мүмкүн. Жазуу жүзүндөгү консультациялар жазуу жүзүндөгү суроо-талаптарды, маалыматтарды жиберүү жолу менен жүргүзүлөт.

Президенттин Аппараты менен өз ара аракеттенүү Жогорку Кеңеш кабыл алган жана Кыргыз Республикасынын Президентине кол коюуга келген

эл аралык келишимдердин жана мыйзамдардын долбоорлоруна Өкмөттүн, тиешелүү министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана администрациялык ведомстволордун корутундуларын суроо, консультацияларды өткөрүү жолу менен жүргүзүлөт.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши менен өз ара аракеттенүүсү. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши менен өз ара аракеттенүүсүнүн негизги формалары:

- каралып жаткан мыйзам долбоорлоруна расмий корутунду берүү;
- республикалык бюджеттин долбоорун жана анын аткарылышы боюнча отчеттун жөнөтүү;

- Өкмөттүн иши тууралуу Премьер-министрдин жылдык отчеттун жөнөтүү;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарынын суроо-талаптарына министрликтердин, административдик ведомстволордун жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын жооптору;

- Өкмөт мүчөлөрүнүн, аткаруу бийлигинин органдарынын жетекчилеринин жана алардын кызмат адамдарынын КРнын Жогорку Кеңешинин жыйындарында катышуусу; Өкмөттүн кызыкчылыгын жеткирүү жана алардын компетенциясындагы маселелер боюнча маалымат берүү жана өздөрүнүн пикирин билдирүү үчүн чыгып сүйлөө;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин комитеттеринин жыйындарында КРнын Жогорку Кеңешинин мыйзамдарын жана чечимдерин аткаруу маселелери боюнча аткаруу бийлигинин органдарынын жетекчилеринин чыгып сүйлөөсү.

Жогорку Кеңеш менен өз ара аракеттенүүнү жана үзгүлтүксүз байланышты камсыз кылуу үчүн Өкмөт Жогорку Кеңештеги туруктуу өкүлүнө ээ болот.

Ал Жогорку Кеңештин, фракциялар коалициясынын, фракциялардын, комитеттердин, убактылуу комиссиялардын жыйындарына катышат, зарыл болгон учурда аткаруу бийлигинин органдарынын кызмат адамдарын фракциялардын коалициясынын, фракциялардын, комитеттердин, убактылуу комиссиялардын жыйындарына келүүсүн камсыз кылууда Жогорку Кеңештин Аппаратына көмөк көрсөтөт, ошондой эле каралып жаткан маселелер боюнча сунуштарды киргизет, түшүндүрмөлөрдү берет.

Туруктуу өкүл мыйзам чыгаруу демилгеси тартибинде Өкмөт киргизген мыйзам долбоорлорун кароодо Жогорку Кеңештин комитеттеринин ишине катышат. Зарыл болгон учурда ал аткаруу бийлигинин органдарынын жетекчилерин Өкмөт демилге көтөрүп киргизген мыйзам долбоорлорун Жогорку Кеңеште илгерилетүүдө жана кабыл алууда зарыл маалыматты берүү, Жогорку Кеңештин комитеттеринде мыйзам долбоорлорун кароого түздөнтүз катышуу, Жогорку Кеңештин депутаттары менен жолугушууларды, консультацияларды жана кеңешмелерди өткөрүү, зарыл адистерди жиберүү ж. б. аркылуу ишке тарта алат.

Өкмөт мүчөлөрү “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында аныкталган тартипте Жогорку Кеңештин чакыруусу боюнча жыйынга катышууга жана Жогорку Кеңештин депутаттарынын суроолоруна жооп берүүгө милдеттүү.

Жогорку Кеңештен Өкмөттүн макулдашуусуна финансылык-экономикалык негиздемеси жана башка зарыл материалдар менен келип түшкөн мыйзам долбоору эки күндүк мөөнөттө корутундунун долбоорун даярдоо үчүн тийиштүү министрликтерге, мамлекеттик комитеттерге, аткаруу бийлигинин башка органдарына жөнөтүлөт. Финансы, экономика жана юстиция министрликтерине милдеттүү тартипте жиберилет. Алар мыйзам долбоору келип түшкөн күндөн тартып 15 күндүк мөөнөттө мыйзам долбоорун корутунду берүү үчүн өздөрүнүн сунуштарын Өкмөттөгү негизги аткаруучуга жиберилет.

Негизги аткаруучу корутунду берүү үчүн мыйзам долбоору жиберилген күндөн тартып 5 күндүк мөөнөттө корутундунун долбоорун даярдоону же расмий кайра чакыртып алууну, аны макулдашууну жана Өкмөткө берүүнү камсыз кылат.

Өкмөткө Жогорку Кеңештен сын-пикирлери жана сунуштары, сурап алуулары менен келип түшкөн мыйзам долбоорлору 2 күндүк мөөнөттө Өкмөттүн Аппараты тарабынан Өкмөттүн расмий кайра сурап алууларынын долбоорлорун даярдоо үчүн тийиштүү аткаруу бийлиги органына жиберилет.

Өкмөттүн корутундуларынын, оңдоп-түзөтүүлөрүнүн жана расмий сурап алууларынын долбоорлорун даярдоо мыйзам долбоору Өкмөткө келип түшкөн күндөн тартып 20 күндүк мөөнөттө жүзөгө ашырылат.

Өкмөттүн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши менен өз ара аракеттенүүсүнүн маанилүү формасы депутаттардын суроо-талаптары жана Өкмөттүн жана деги эле аткаруу бийлигинин ишинин ар түрдүү маселелери боюнча КРнын Жогорку Кеңешинин комитеттеринин жана комиссияларынын **кайрылуулары** болуп эсептелет. Премьер-министрдин, вице-премьер-министрлердин депутаттык суроо-талапка жообунун долбоорун даярдоону алардын тапшырмасы боюнча Өкмөттүн Аппаратынын тийиштүү түзүмдүк бөлүмдөрү жана (же) аткаруу бийлигинин органдары камсыз кылат жооп Премьер-министр, вице-премьер-министрлер, Өкмөттүн башка мүчөлөрү Депутаттын суроо-талабына жооп суроо-талап алынган күндөн тартып 30 күн мөөнөттөн кечиктирилбей берилет.

Депутаттык суроо-талап жоопту даярдоо үчүн 3 күндүк мөөнөттө Өкмөттүн Аппараты тарабынан аткаруу бийлик органдарына жиберилет. Жооптун долбоору аткаруу бийлик органынын тийиштүү жетекчиси же анын орун басары тарабынан Өкмөттүн Аппаратына жазуу түрүндө депутаттык суроо-талап Өкмөткө келип түшкөн күндөн тартып 20 күндүк мөөнөттөн кечиктирилбей берилет.

Жогорку Кеңештин комитеттеринин жана комиссияларынын алардын карамагындагы маселелер боюнча Өкмөткө келип түшкөн Премьер-министрге, вице-премьер-министрлерге кайрылуулары Өкмөттүн Аппараты тарабынан аткаруу бийлиги органдарынын карамагындагы чөйрөлөргө ылайык жооп даярдоо жана берүү үчүн жиберилет. Кайрылууларды кароонун натыйжалары жөнүндө тийиштүү комитеттерге же комиссияларга алар менен макулдашылган мөөнөттө кабар берилет. Зарыл болгон учурда кабарлардын көчүрмөлөрү Өкмөткө жиберилет.

Премьер-министр жыл сайын 15-майдан кечиктирбестен КРнын Жогорку Кеңешине Өкмөттүн өткөн жылдагы иши жөнүндө, анын ичинде республикалык бюджеттин аткарылышы жөнүндө отчет берет.

Кыргыз Республикасынын сот бийлигинин органдары менен өз ара аракеттенүүсү. Өкмөттүн актыларын же алардын айрым жоболорун тийиштүү соттор Кыргыз Республикасынын Конституциясына, мыйзамдарына Кыргыз Республикасынын Президентинин актыларында жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин токтомдорунда ылайык келбейт деп тапкан учурда Өкмөт көрсөтүлгөн актыларды Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык келтирүү жөнүндө чечимдерди кабыл алат.

Сотко Өкмөткө карата доо же башка талаптар коюлган учурда Өкмөт жетекчилиги же анын Аппараты сотто Өкмөттүн кызыкчылыктарын көздөш үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Соттук өкүлчүлүк борборуна же аткаруу бийлиги органына тапшырма берет.

Соттук өкүлчүлүк борбору КР Өкмөтүнүн кызыкчылыгын арбитраждык соттордо, эл аралык соттордо, эл аралык арбитраждык соттордо, чет мамлекеттик соттордо, третейлик соттордо жана адистештирилген соттордо, КРнын Жогорку сотунда, КР Жогорку сотунун Конституциялык палатасында жана жергиликтүү сот органдарында коргоо маселелерин координациялоочу бирдиктүү орган болуп эсептелет.

Пайда болгон талаш-тартышты чечүү үчүн сотко Өкмөттүн кайрылуусу зарыл болгон учурда Премьер-министрдин буйругу же болбосо тапшырмасы менен Борборго же аткаруу бийлигинин тийиштүү органдарына (берилген талаптардын мүнөзүнө жараша) тийиштүү доо же башка талаптарды коюу жана сотто Өкмөттүн кызыкчылыгын көздөө тапшырылат.

Өкмөт мыйзамда кабыл алынган тартипте сотторду каржылоону жана соттук чечимдерди аткарууну камсыз кылат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы, Кыргыз Республикасынын Эсеп палатасы, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы, Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясы, Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (*Омбудсмени*) менен өз ара аракеттенүүсү.

Өкмөттүн эл аралык уюмдар менен өз ара аракеттенүүсү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына жана Кыргыз Республикасы катышуучу болуп

эсептелген, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерге ылайык жүргүзүлөт.

Өкмөттүн иши жөнүндө жалпыга маалымдоо каражаттарынын (ЖМК) маалымат алуусу жана жалпы пайдаланылуучу маалыматтык тутумдарында Өкмөттө каралуучу маселелер жана материалдарды жайгаштыруу тартиби жалпыга маалымдоо каражаттарында мамлекеттик бийлик органдарынын ишин чагылдыруу тартиби жөнүндө мыйзамдарда аныкталат.

Өкмөттүн Аппаратынын карамагында турган маалыматты жеке жана юридикалык жактардын алуусу “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматтарга жетүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык жүзөгө ашырылат.

Өкмөттүн жарандык коом менен өз ара аракеттенүүсү “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык жана Өкмөттүн Аппараты жөнүндө жободо аныкталган тартипте жүзөгө ашырылат.

Башка юридикалык жана жеке тараптардын кайрылуулары. Юридикалык жана жеке тараптардын Өкмөткө келген кайрылуулары Өкмөттүн Аппараты тарабынан кайрылуунун предмети боюнча карап чыгуу жана ыйгарым укуктарына жараша чечимдерди кабыл алуу үчүн аткаруу бийлигинин органдарына жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жиберилет.

Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдары кайрылууларды “Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында каралган тартипте карашат.

Эгерде кайрылууда эки же андан көп аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын ишинин маселелери камтылса, кайрылуу аткаруу бийлигинин ушул органдарына кайра жөнөтүлөт. Эгерде тапшырманын өзүндө уюштуруу үчүн жооптуу орган көрсөтүлбөсө, кайрылууну караган орган каралып жаткан маселе боюнча өзүнүн жообунун бөлүгүн жөнөтүү барагында биринчи жазылган мамлекеттик органга жиберет.

Уюштуруу үчүн жооптуу орган арыз ээсине жооп жибергенде жооптун көчүрмөсүн тиркеп Өкмөттүн Аппаратына кароонун натыйжалары жөнүндө билдирет. Айрым учурларда аткаруу бийлигинин органы арыз ээси менен, башка адамдарды чакырып жолугушууларды өткөрүү, жумушчу жана эксперттик топторду түзүү жолу менен кайрылууну карашы мүмкүн.

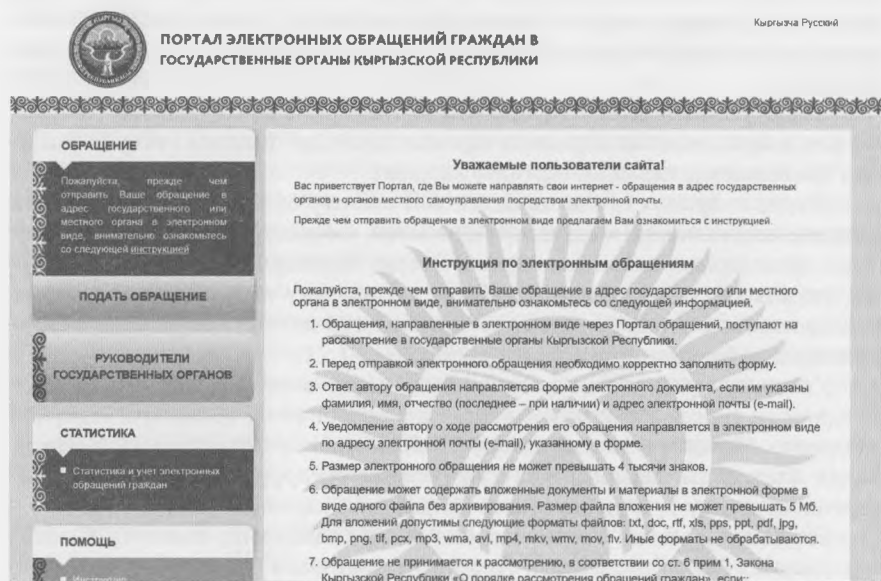
Өкмөттүн Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын, Жогорку Кеңештин, Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Өкмөттүн актыларын, Өкмөттүн башка чечимдерин кабыл алуу жөнүндө сунуштарды камтыган кайрылуулары министрликтерге, мамлекеттик комитеттерге, администрациялык ведомстволорго, жергиликтүү мамлекеттик администрацияларга жана аткаруу бийлигинин башка органдарына тийиштүү аткаруу бийлиги органдарынын карамагындагы чөйрөгө ылайык жөнөтүлөт. Көрсөтүлгөн

органдар кайрылууларды иштеп чыгууну жүргүзүшөт, өзүнүн компетенциясынын чегинде тийиштүү чечимдерди кабыл алышат, зарыл болгон учурда Өкмөттүн чечимин талап кылган актылардын долбоорлорун белгиленген тартипте Өкмөткө киргизишет жана кароонун жыйынтыктары жөнүндө арыз ээлерине маалымат беришет.

Бюджеттик каражатты кошумча бөлүп берүү жөнүндө өтүнгөн, анын ичинде республикалык бюджетте каржылоо каралбаган иш-чараларды өткөрүү жөнүндө кайрылуулар жана каттар өзгөчө, согуштук абалдары киргизилген, бөөдө кырсык же табигый катаклизм болгон учурларды кошпогондо Өкмөт тарабынан каралбайт.

Өкмөт өзүнүн компетенциясынын чегинде “Жарандардын кайрылууларынын кароо тартиби жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына жана башка ченемдик укуктук актыларга ылайык жарандардын кайрылууларын кароону камсыз кылат.

Министрликтердин, мамлекеттик комитеттин, административдик ведомстволордун жана Өкмөттүн Аппаратынын расмий электрондук дарегине (расмий сайтына) келип түшкөн электрондук кайрылуулар арыз берүүчүгө бул жөнүндө андан аркы билдирүү менен катталууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарына жарандардын электрондук кайрылууларынын порталы: <http://kattar.kg>

Эгерде жарандардын кайрылууларын чечүү үчүн атайын текшерүү (экспертиза) жүргүзүү, кошумча материалдарды талап кылуу же башка чараларды көрүү зарыл болсо, даттанууларды чечүү мөөнөтү өзгөчө тартипте, бирок 30 күндөн көп эмес узартылышы мүмкүн.

Өкмөттүн Аппараты Өкмөткө келип түшкөн жарандардын каттарын, арыздарын жана даттанууларын изилдейт жана жалпылайт, бул иштин абалы жөнүндө Өкмөттүн жетекчилигине маалымдайт. Премьер-министрдин, вице-премьер-министрлердин же Аппарат жетекчисинин тапшырмасы боюнча айрым министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, администрациялык ведомстволордун, аткаруу бийлигинин башка органдарынын, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жарандардын сунуштарын, арыздарын жана даттанууларын кароо, аларды кабыл алуу боюнча ишин дайыма текшерет жана бул иште аныкталган кемчиликтерди четтетүү жөнүндө сунуштарды даярдайт.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Аппараты. Өкмөттүн ишинде Өкмөттүн Аппараты маанилүү ролду ойнойт. Ал КР Өкмөтүнүн жана КР Премьер-министринин ишин камсыздоо үчүн арналган мамлекеттик координациялачу орган болуп саналат.

Өкмөттүн Аппаратынын милдеттери кенен жана төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- 1) Өкмөттүн ишине тиешелүү маселелер боюнча КР Конституциясын жана мыйзамдарын аткарууну камсыз кылууга карата Өкмөттүн ишине мониторинг жана талдоо жүргүзүү;
- 2) Өкмөттүн ыйгарым укуктарын иш жүзүнө ашыруу маселелери боюнча Өкмөттүн жана аткаруу бийлигинин органдарына тиешелүү маселелер боюнча КР Президенти, КР Жогорку Кеңеши, КР Жогорку соту жана жергиликтүү соттор менен, мамлекеттик башка органдар жана ЖӨБ органдары менен, ошондой эле жарандар, ар кандай коомдук уюмдар жана мекемелер менен өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу;
- 3) Төмөндөгү маселелер боюнча Өкмөттүн ишин координациялайт:
 - КР ички жана тышкы саясаты;
 - финансылык, баа, тарифтик, инвестициялык, бажылык жана салык саясатын жүргүзүү;
 - республикалык бюджетти иштеп чыгуу жана аны Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине сунуш кылуу, ошондой эле анын аткарылышын камсыз кылуу;
 - социалдык-экономикалык, отун-энергетикалык, агрардык, кайра иштетүү жана маданият чөйрөлөрүндө бирдиктүү мамлекеттик саясат жүргүзүү;
 - мыйзамдуулукту, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу, коомдук тартипти коргоо, кылмыштуулукка карыш күрөшүү;

– мамлекеттик эгемендикти, аймактык бүтүндүктү коргоо, конституциялык түзүлүштү, коомдук тартипти коргоо, кылмыштуулукка каршы күрөшүү, коррупциянын алдын-алуу боюнча чараларды, ошондой эле коргонуу жөндөмдүүлүгүн жана улуттук коопсуздукту чыңдоо боюнча чараларды ишке ашыруу;

– менчиктин бардык формаларын өнүктүрүүнүн жана аларды коргоонун бирдей шарттарын камсыз кылуу, мамлекеттик менчик объекттерин башкаруу;

– экономикалык, социалдык, илимий-техникалык жана маданий өнүктүрүүнүн жалпы мамлекеттик программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;

– тышкы экономикалык ишти жүргүзүү;

– Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жана Премьер-министринин ишин уюштуруучулук, талдоочулук, маалыматтык жана укуктук камсыздоо;

– аткаруу бийлигинин органдарынын системасын реформалоо жана мамлекеттик кызматтын маселелерин өркүндөтүү;

– Өкмөттүн, ошондой эле аткаруу бийлигинин башка органдарынын түзүмдөрүн кайра түзүүнү жана алардын иштөөсүнүн маанисин өзгөртүүнү иштеп чыгууну, ишке ашырууну, контролдоону жана баалоону уюштуруу;

– берилген мамлекеттик ыйгарым укуктар боюнча жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана ЖӨБ органдарынын ишин өркүндөтүү;

– электрондук документ жүгүртүүнү жана "электрондук өкмөттү" иштеп чыгуу жана киргизүү боюнча аткаруу бийлигинин органдарынын иши.

Жүктөлгөн милдеттерди аткаруу үчүн Өкмөттүн Аппараты тийиштүү функцияларды аткарат. Ушул милдеттерди ишке ашыруу үчүн Өкмөттүн Аппараты төмөнкүлөргө укуктуу:

– белгиленген тартипте аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынан жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан КР мыйзамдарынын, КР Жогорку Кеңешинин токтомдорунун, Өкмөттүн токтомдорунун жана чечимдеринин жана КР башка нормативдик укуктук актыларынын, ошондой эле Премьер-министрдин тапшырмаларынын аткарылышы жөнүндө маалыматты сурап алууга;

– КР мыйзамдарынын, КР Жогорку Кеңешинин токтомдорунун, Өкмөттүн токтомдорунун жана чечимдеринин жана Премьер-министрдин тапшырмаларынын аткарылышы жөнүндө, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарынын аткарылышы тууралуу маселелерди кароо үчүн комиссияларды жана жумушчу топторду түзүүгө;

– КР мыйзамдары, КР Жогорку Кеңешинин токтомдору, Өкмөттүн токтомдору жана чечимдери жана Премьер-министрдин тапшырмалары аткарылбаган же бузулган фактылары белгиленген учурда берилген мамлекеттик ыйгарым укуктар боюнча аткаруу бийлигинин органдарынын жана жерги-

ликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилерине карата тартиптик жаза көрүү;

– жогоруда аталган органдардын жетекчилерин аймактардын социалдык-экономикалык жактан өнүгүшүн жана Кыргыз Республикасынын нормативдик укуктук актыларынын жана Өкмөттүн чечимдеринин ак ниеттүү аткарылышын камсыздоо боюнча сапаттуу иши үчүн сыйлоо жөнүндө сунуштарды Премьер-министрге белгиленген тартипте киргизүү.

Өкмөттүн Аппаратынын түзүмү Өкмөттүн Аппаратынын жетекчилигин, өз алдынча бөлүмдөрүн жана башка бөлүмчөлөрүн камтыйт. Бөлүмдөрүнүн курамына секторлор кириши мүмкүн.

Аныкталган компетенциясынын чектеринде Өкмөттүн Аппаратынын кызматкерлери бардык мамлекеттик жана башка органдар, ошондой эле жарандар менен түзүлгөн мамилелерде анын ыйгарым укуктуу өкүлү болуп эсептелет.

Өкмөттүн Аппаратына жумушка кирүү үчүн документтерди тариздөө боюнча негизги талаптар, документтер менен иштөө тартиби жана Өкмөттүн Аппаратынын ишинин башка маселелери Өкмөттүн Аппаратынын Регламенти менен аныкталат.

Өкмөттүн Аппаратын Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Аппарат жетекчиси – КР министри башкарат. Анын орун басарлары, анын ичинде бир биринчи орун басары болот. Алар белгиленген ыйгарым укуктарынын чектеринде аткаруучу, контролдоочу жана тескөөчү функцияларды аткарат.

Түзүмдүк бөлүмүнүн жетекчиси тийиштүү бөлүмдүн ишин жетектейт жана Өкмөттүн Аппаратынын өз алдынча жетекчилиги жана кызмат адамдары, башка мамлекеттик органдар жана кызмат адамдары менен болгон мамилелерде Өкмөттүн Аппаратынын Регламентине ылайык ошол бөлүмдүн атынан чыгат.

2. Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдары

Министрликтер, мамлекеттик комитеттер жана аткаруу бийлигинин башка органдары берилген тапшырмаларды аткаруу боюнча Өкмөткө баш ийет жана анын алдында жооптуу. Аткаруу бийлигинин органдарынын структурасы Президенттин жарлыктары, КРнын Жогорку Кеңешинин жана Өкмөтүнүн чечимдери менен аныкталат. Аткаруу бийлигинин органдарынын системасына аткаруу бийлигинин тармактык жана тармак аралык органдары киришет.

Алардын курамы ар түрдүү келет, ар кайсы мезгилдери аткаруу бийлигинин ыйгарым укуктарын иш жүзүнө ашыруучу министрликтер, мамлекеттик комитеттер, кызматтар, агенттиктер, ведомствоаралык комиссиялар жана мамлекеттик башкаруунун башка органдарынан турган.

Ар кайсы жылдардагы КР Өкмөтүнүн түзүмү

1993-жыл: 16 министрлик, 10 мамкомитеттери жана маммүлк Фонду, бардыгы – 27 маморгандар.

1996-жыл: 21 министрлик жана маммүлк Фонду.

2000-жыл: 12 министрлик жана 2 мамкомитети.

2005-жыл: 12 министрлик, 4 мамкомитети, 12 мамагенттиги.

2007-жыл: 14 министрлик, 5 мамкомитети, 11 мамагенттиги.

2009-жыл: 14 министрлик, 6 мамкызматы, 7 мамагенттиги.

2010-жыл: 18 министрлик, 2 мамкомитети, 10 мамкызматы, 6 мам-агенттиги.

2012-жыл: 15 министрлик, 1 мамкомитети, 9 мамкызматы, 5 мам-агенттиги, 2 маминспекциясы.

2016-жылдын башында аткаруу бийлигинин органдарынын системасын төмөнкүлөр түзгөн: 12 министрлик, 4 мамлекеттик комитеттер, 11 мамлекет-тик кызматтар 7 мамлекеттик агенттиктер жана 2 мамлекеттик инспек-циялар.

Министрлик – бул «иштин тиешелүү чөйрөсүндө мамлекеттик саясат-ты ишке ашыруучу жана башкарууну жүзөгө ашыруучу аткаруу бийлигинин, ошондой эле, мыйзамдар, Кыргыз Республикасынын Президентинин жар-лыктары менен бекитилген учурларда аткаруу бийлигинин башка органа-рынын бул тармактагы ишин координациялоочу мамлекеттик органы».⁴

Салттуу түрдө министрлик тармактык башкаруу органы болуп саналат, чындыгында, көп министрликтер тармак аралык жана өздөрүнүн ыйгарым укуктарын бардык башка органдарга, функционалдык мүнөздөгү белгилүү тармактын башкаруу объектилерине жайылтат. Өкмөт министрлердин орун басарларын дайындайт жана кызматынан бошотот, мындан тышкары ал ми-нистрликтердин актыларын жокко чыгарууга жана колдонулушун токтото турууга укуктуу.

2016-жылдын 24-июнуна карата министрликтердин Тизмеси:

1. Ички иштер министрлиги;
2. Саламаттык сактоо министрлиги;
3. Тышкы иштер министрлиги;
4. Маданият, маалымат жана туризм министрлиги;
5. Билим берүү жана илим министрлиги;
6. Айыл чарба, тамак-аш өнөр жай жана мелиорации министрлиги;
7. Транспорт жана жолдор министрлиги;
8. Эмгек жана социалдык өнүгүү министрлиги;
9. Финансы министрлиги;

⁴ КР 2012-жылдын 18-июнундагы «Өкмөт жөнүндө» № 85 Конституциялык Мыйзамы.

10. Өзгөчө кырдаалдар министрлиги;

11. Экономика министрлиги;

12. Юстиция министрлиги;

Мамлекеттик комитеттер ведомство аралык же ведомстводон жогору ыйгарым укуктарын аткаруу үчүн дайындалган. Алардын коллегиялдуу кабыл алынган чечимдери же аткаруу бийлигинин бардык системасына, же мамлекеттик комитеттин иши менен байланыштуу тармакка тарайт.

Аныктамага ылайык органдардын ушул түрүнө алардын карамагына таандык маселелер боюнча коллегиялдуулук негизде тармак аралык макул-дашуу, ошондой эле иштин белгилүү тармагында функционалдык жөнгө салууну жүзөгө ашыруучу аткаруу бийлик органдары таандык.

Мамкомитетти төрага жетектейт.

2016-жылдын 24-июнуна карата аткаруу бийлик системасындагы мамлекеттик комитеттер 2018-ж. карата:

1. Маалыматтык технологиялар жана байланыш мамлекеттик комитети;
2. Өнөр жай, энергетика жана жер казынасын пайдалануу мамлекеттик комитети;
3. Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети;
4. Коргоо иштери боюнча мамлекеттик комитети.

Аткаруу бийлигинин органдарынын системасына ошондой эле адми-нистративдик ведомстволор – **мамлекеттик кызматтар, инспекциялар жана агенттиктер** кирет. Бекитилген тармакта атайы иш милдеттерди жү-зөгө ашыруучу аткаруу бийлигинин органдары (*аткаруучу, контролдоочу, уруксат берүүчү, жөнгө салуучу ж. б.*).

Мамлекеттик агенттик – иштин тиешелүү чөйрөсүндө, анын ичинде жөнгө салуу жана контролдоо боюнча функциялар, аткаруу бийлиги органы-нын функцияларын жүзөгө ашыруучу администрациялык ведомство.

Мамлекеттик агенттиктерди директорлор жетектешет. Мамлекеттик агенттиктер, мыйзамда каралган учурларда, директордун жетекчилиги менен коллегиялдуу орган тарабынан башкарылса болот. Администрациялык ве-домстволордун жетекчилиги кызмат ордуна Премьер-министр тарабынан дайындалат.

Мамлекеттик кызмат – атайын статусу бар ыйгарым укуктуу мамле-кеттик органды түзүүнү талап кылган, башкаруунун конкреттүү жаатында мамлекеттик саясатты камсыз кылууну жүзөгө ашыруучу уюмдаштырылган структура.

Фонд – тамак-аш коопсуздугун, мамлекеттик материалдык резервдин иштешин, экономикалык, социалдык жана маданий тармактарда мамлекет-тик социалдык колдоону камсыз кылуу максатында Өкмөттүн алдында түзү-лүүчү уюмдаштырылган структура.

Мамлекеттик кызматты жетекчи башкарат (*директор*); мамлекеттик инспекцияны жана фондду – директор. Алар кызмат орундарына Премьер-министр тарабынан дайындалат.

2016-жылдын 24-июнуна карата мамлекеттик кызматтар:

1. Банги заттарды контролдоо боюнча мамлекеттик кызматы;
2. Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы;
3. Финансылык чалгындоо мамлекеттик кызматы;
4. Экономикалык кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик кызматы;
5. Мамлекеттик салык кызматы;
6. Мамлекеттик бажы кызматы;
7. Финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө мамлекеттик кызматы;
8. Мамлекеттик каттоо кызматы;
9. Интеллектуалдык менчик жана инновациялар мамлекеттик кызматы;
10. Мамлекеттик миграция кызматы;
11. Мамлекеттик чек ара кызматы.

2016-жылдын 24-июнуна карата мамлекеттик агенттиктер

1. Курчап турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги;
2. Мамлекеттик байланыш агенттиги;
3. Жаштар иштери, дене тарбия жана спорт мамлекеттик агенттиги;
4. Курулуш жана регионалдуу өнүгүү боюнча мамлекеттик агенттиги;
5. Монополияга каршы жөнгө салуу мамлекеттик агенттиги;
6. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттиги;
7. Отун-энергетикалык комплексин жөнгө салуу боюнча мамлекеттик агенттиги.

КР Өкмөтүнө караштуу үч фонд түзүлгөн жана иштеп жатат:

1. Мамлекеттик материалдык резервдер фонду;
2. Милдетүү медициналык камсыздандыруу фонду;
3. Мамлекеттик мүлктү башкаруу боюнча фонд.

КР Өкмөтүнө караштуу эки инспекция:

1. Ветеринардык жана фитосанитардык коопсуздук боюнча мамлекеттик инспекция;
2. Экологиялык жана техникалык коопсуздук боюнча мамлекеттик инспекция.

Ошондой эле КР Өкмөтүндө жана анын контролунда төмөнкүлөр иштейт:

- Социалдык фонд;
- Жогорку аттестациялык комиссия;
- Стратегиялык изилдөөлөрдүн улуттук институту;
- Улуттук энергохолдинг.

Аткаруу бийлигинин органдарына ошондой эле КР Өкмөтүнүн чечими менен түзүлүүчү ведомстволор аралык, өкмөттүк **комиссиялар** жана **кенештер** таандык.

Бул аткаруу бийлигинин түзүмүнүн көбүрөөк кыймылдуу жана өзгөрмө бөлүгү болуп саналат. Комиссия түзүлөт жана жоюлат, алардын статусу көп өзгөрүлүп же жаңыланып турат. Бирок, азыркы учурда иштеп жаткан комиссиялардын саны жетишээрлик көп. Бул органдар аткаруу бийлигинин негизги түзүмдөрүнүн айрым функцияларынын жетишсиз ордун толтуруу үчүн арналган. Негизинен алар макулдашууларды жүргүзүү, кээ бирлери аналитикалык жана кеңеш берүүчү иш-милдеттерди аткарат. Маморгандын ыйгарым укуктары берилген жана башка органдар үчүн милдеттүү чечимдерди чыгаруучу КР Өкмөтүнүн комиссиялары бар. Ошондой эле, ведомстволор аралык комиссиялар иштейт, алардын чечимдери курамына өз өкүлдөрүн жөнөткөн органдар үчүн милдеттүү.

Мисалы:

- КР Өкмөтүнө караштуу качкындар жана мигранттардын башка категорияларынын көйгөйлөрү боюнча ведомстволор аралык комиссия;
- КР ӨКМ алдындагы өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу жана жоюу боюнча ведомстволор аралык комиссия;
- КР Өкмөтүнүн алдындагы КР Беларусь Республикасынын, Казахстан Республикасынын жана Россия Федерациясынын Бажы биримдигине жана Бирдиктүү экономикалык мейкиндикке кирүү тууралуу сүйлөшүүлөр боюнча ведомстволор аралык комиссия;

– КР ТИМ алдындагы электрондук визаларды баскыч баскычы менен киргизүүнү иштеп чыгуу боюнча ведомстволор аралык комиссия ж. б. Бул жерде комиссиялардын ушунчалык көптүгү кандайдыр бир татаал маселени чечүүгө министрликтердин жана мекемелердин ыйгарым укуктарынын кээде жетиштүү эмес экенин көрсөтүп турарын белгилеп кетүү керек. Комиссиянын түзүлүшү министрликтер жана мекемелерден иш-милдеттерин алып жана аларды убактылуу иштеген органга жүктөө жөнүндө билдирет. Мындан тышкары, комиссия канчалык кенен өкүлчүлүктүү болбосун, анын чечимдери КР аткаруу бийлигинин органынын актысы менен тең кароого мүмкүн эмес. Ошондуктан, сейрек учурларда комиссия “өкмөттүк орган” деп аталат.

Министрликтер жана ведомстволордун түзүмү жана иши. КР министрликтери жана ведомстволору (мамлекеттик комитеттер, кызматтар, инспекциялар жана агенттиктер) аткаруу бийлигинин өз алдынча органдары. Алардын мамлекеттик башкаруунун белгилүү тармагы боюнча аныкталган компетенцияларынын чегинде ошол органга тиешелүү иш-милдеттерин жүзөгө ашыруучу борбордук аппараты, ошондой эле ведомствонун астындагы жана аймактык бөлүмчөлөрү бар.

Аткаруу бийлигинин тийиштүү органдарынын түзүмдүк бөлүмчөлөрүнүн жыйындысы уюштуруу түзүмүн түзөт.

Аткаруу бийлигинин органынын борбордук аппаратында төмөндөгүдөй типтүү түзүмдүк бөлүмчөлөрдү бөлсө болот:

- жетекчилик;
- тармактык бөлүмчөлөр;
- функционалдык бөлүмчөлөр;
- жардамчы бөлүмчөлөр.

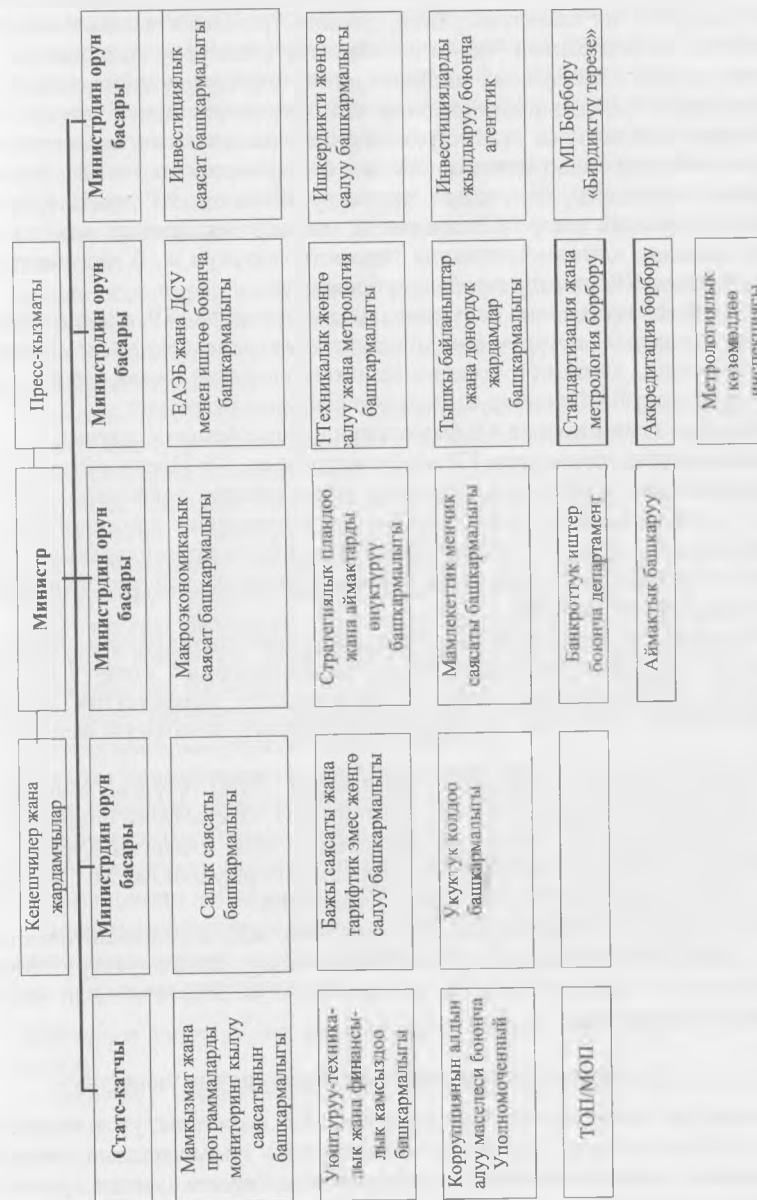
Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органынын түзүмү мамлекеттик органдын жетекчиси тарабынан белгиленген чектелген сандын чегинде иштелип чыгат.

Мамлекеттик бийликтин аткаруу органынын башчысынын орун басарларынын саны мамлекеттик бийликтин аткаруу органынын аппаратынын түзүмүндө аныкталат. Алардын арасында статс-катчы же аппарат жетекчиси. Алар мамлекеттик башкаруу же өзүнчө багытта бекитилген милдеттери боюнча мамлекеттик бийликтин аткаруу органынын ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн жооптуу болуп саналат.

Мамлекеттик аткаруу органынын борбордук аппаратынын түзүмүндө тиешелүү органдын ишинин негизги багыттары боюнча түзүлгөн башкармалыктар, ошондой эле уюштуруучулук, материалдык-техникалык жана анын башка ишин камсыздоо максатында түзүлүүчү бөлүмдөр, кызмат секторлору (*топтор*), болушу мүмкүн.

Аткаруу бийлигинин органынын ведомство астындагы бөлүмчөлөрүн түзүү аткаруу бийлигинин органы тууралуу жобосунда көрсөтүлгөн учурларда түзүлөт. Аткаруу бийлигинин ведомство астындагы бөлүмчөлөрү (*департамент же башкармалык статусунда*) аткаруу бийлигинин органынын башчысы тарабынан бекитилген жоболордун негизинде иштешет. Аткаруу бийлигинин органынын ведомство астындагы бөлүмчөлөрүнүн жетекчилери жана жетекчилердин орун басарлары аткаруу бийлигинин органынын жетекчиси тарабынан кызмат ордуна дайындалат жана бошотулат.

Министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, административдик ведомстволордун жана КР аткаруу бийлигинин башка органдарынын ведомство астындагы бөлүмчөлөрү, ошондой эле КР Өкмөтүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда зарыл болсо **мамлекеттик ишканалар** түзүлөт.

1-сүрөт. Кыргыз Республикасынын Экономика министринин түзүмү

Ведомство астындагы бөлүмдөр КР аткаруу бийлигинин министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин, административдик ведомстволорунун жана башка органдарынын ишин натыйжалуу уюштуруу максатында түзүлөт жана алардын кызматтык милдеттеринин бир бөлүгү жүктөлөт. Ведомство астындагы бөлүмдөр юридикалык жактын статусу менен түзүлөт. Алар КР аткаруу бийлигинин министрликтерине, мамлекеттик комитеттерине, административдик ведомстволоруна ж. б. органдарына отчет беришет. Ведомство астындагы бөлүмдөр тууралуу Жоболор КР мыйзамдарында каралган учурларда аткаруу бийлигинин министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин, административдик ведомстволорунун ж. б. органдарынын сунушу боюнча КР Өкмөтү тарабынан бекитилет.

Ведомство астындагы бөлүмдөрдүн жетекчилери КР мыйзамдарында каралган учурларда аткаруу бийлигинин министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин, административдик ведомстволорунун жана башка органдарынын сунушу КР Премьер-министри тарабынан бекитилет.

Мамлекеттик ишкана КР Өкмөтүнүн чечими боюнча түзүлөт.

Мамлекеттик ишканалар КР мыйзамдарынын, КР Президентинин жарлыктарынын жана буйруктарынын иш жүзүнө ашыруу алкагында, ошондой эле КР Премьер-министринин, Өкмөт мүчөлөрүнүн, административдик ведомстволордун жана КР аткаруу бийлигинин башка органдарынын, ошондой эле жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилеринин сунуштары боюнча түзүлөт.

Мамлекеттик ишканалардын уставдары министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, административдик ведомстволордун, аткаруу бийлигинин башка органдарынын жана КР жергиликтүү мамлекеттик администрацияларынын сунуштары боюнча КР Өкмөтүнүн чечимдери менен бекитилет.

Азыркы тапта КР 11 мамлекеттик ишкана (МИ) түзүлгөн жана иштеп жатат: «Кыргыз-Темир-Жолу» МИ, «Темир» МИ, «Кара-Балта спирт заводу» МИ, «Кара-Кече» МИ, «Кыргыз-Дипсервис» МИ, «Кыргыз-Курал» МИ, «Авиациялык ишкана» МИ, «Кыргызтуракжайкоммунсоюз» МИ, «Кыргыз Ресурс» МИ, «Көмүр» МИ, «Кыргызпочтасы» МИ.

2015-жылы жоюлган Энергетика жана өнөр жай министрлигинин негизинде өлкөнүн энергетикалык комплексин башкаруу жана өнүктүрүү боюнча жападан жалгыз оператор катары катары Улуттук энергетикалык холдинг компаниясы түзүлгөн.

3. Аймактык мамлекеттик башкарууну уюштуруу

Аймактык мамлекеттик башкаруу бул КР жергиликтүү мамлекеттик бийлик органдарынын, борбордук мамлекеттик органдарынын аймактык уюмдарынын жана мекемелеринин, ошондой эле бардык административдик-аймактык түзүмдөр аркылуу мамлекеттик бийликтин бардык түрлөрүн жүзөгө ашыруучу алардын кызмат адамдарынын жыйындысы.

Кыргызстанда аянты, географиялык жана экономикалык абалы, калкынын саны жана жыштыгы боюнча ар түрдүү тарыхый жети аймак калыптанган. Азыркы учурда КР административдик-аймактык түзүлүшү 4 баскычтуу: Республика – облус – район – шаар / калктуу айыл жерлери бар.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана Мыйзамдарында бекитилген бөлүнгөн иш-милдеттери жана ыйгарым укуктарынын чегинде бардык тармактар жана чөйрөлөр боюнча административдик-аймактык бирдиктерди жалпы мамлекеттик башкаруу Кыргыз Республикасынын бардык мамлекеттик бийлик органдары – Президент, Жогорку Кеңеш жана Өкмөт жүзөгө ашырат.

Бардык областтарда жана райондордо мамлекеттик башкаруунун жергиликтүү органдары иштейт. Ал эми шаарларда жана калктуу айыл жерлеринде бийликти уюштуруу толугу менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу принциптерине негизделет.

Аймактык деңгээлде аткаруу бийлигин областа КР Өкмөтүнүн Толук ыйгарымдуу өкүлү, райондук мамлекеттик администрациялар жана министрликтер менен ведомстволордун жергиликтүү аймактык бөлүмдөрү түзөт.

Баштапкы деңгээлде башкарууну уюштуруу ЖӨБ принциптеринин негизинде курулган – райондук деңгээлден төмөн бардык шаарларда жана айылдык административдик-аймактык бирдиктерде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү жана аткаруучу органдары иштешет.

Мамлекеттик башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу үчүн баштапкы административдик-аймактык бирдиктерде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн иш-милдеттерди аткаруудан тышкары өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды аткарышат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн областтагы ыйгарым укуктуу өкүлү тиешелүү аймактык бирдиктин – областтын чектеринде Өкмөттүн өкүлү болгон кызмат адамы болуп саналат. Ал Өкмөттүн ыйгарым укуктарын ишке ашырууну жана тиешелүү областтын чектеринде мамлекеттик бийликтин ишинин натыйжалуулугун жогорулатууну камсыз кылат.

Ыйгарым укуктуу өкүл Премьер-министр тарабынан кызмат ордуна дайындалат жана кызмат ордуна бошотулат, ал Премьер-министрге түздөн-түз баш ийет жана отчет берет.

Ыйгарым укуктуу өкүлдүн негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- тиешелүү областта мамлекеттик саясатты жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттик органдардын, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын ишин координациялоону камсыз кылат;

- областтын чектеринде аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн комплекстүү программасын иштеп чыгат, ошондой эле регионалдык экономикага инвестицияларды тартуу ишин уюштурат;

– областтын аймагында коопсуздукту камсыз кылуу, жарандык коргоо, калкты жана аймактарды өзгөчө кырдаалдардан сактоо боюнча ишин координациялайт.

Ыйгарым укуктуу өкүл өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткаруу максатында төмөндөгүдөй функцияларды аткарат:

– өзүнүн компетенциясына тисшелүү маселелер, ошондой эле КР Премьер-министринин тапшырмасы боюнча мамлекеттик бийлик органдарынын жергиликтүү мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, саясий партиялар, башка коомдук жана диний бирикмелер менен өз ара аракеттенүүсүн уюштурат;

– областтын аймагында укук тартиби менен коопсуздукту камсыз кылуу боюнча, ошондой эле мамлекеттик чек араларды кайтаруу боюнча укук коргоо органдарынын ишин координациялайт жана контролдойт;

– мамлекеттик башкаруу органдарынын жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын ишин, ошондой эле өзгөчө кырдаалдар жаралган учурларда координациялайт;

– жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана берилген мамлекеттик ыйгарым укуктар боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишине контролду жүзөгө ашырат;

– аткаруу бийлигинин органдарынын актылары КР Конституциясына, КР мыйзамдарына каршы келген же адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери бузулган учурда КР Премьер-министрине аларды колдонулушун токтото туруу жөнүндө сунуштарды киргизет;

– КР Премьер-министринин тапшырмасы боюнча башка функцияларды аткарат.

Бул функцияларды ишке ашырууда Ыйгарым укуктуу өкүлгө төмөнкү ыйгарым укуктар берилет:

– өзүнүн компетенциясынын чегинде мыйзамдарды, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдорун жана буйруктарын, Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин буйруктарын аткарууну жана мамлекеттик программаларды аткарууну координациялайт жана контролдойт;

– өзүнө жүктөлгөн функцияларды аткаруу үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын аймактык бөлүмдөрүнөн жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан, тиешелүү облустун чегинде жайгашкан уюмдардан жана кызмат адамдарынан зарыл материалдарды белгиленген тартипте сурайт жана алат;

– облустагы укук коргоо органдарынын ишинин натыйжалуулугун, алардын кадрдык камсыз болуусунун абалын талдайт, Кыргыз Республикасынын Премьер-министрине тиешелүү сунуштарды киргизет;

– мыйзамдарды, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү токтомдорун жана буйруктарын жана Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин буй-

руктарын облуста аткарууну текшерүүнү уюштурууда прокуратура органдары менен өз ара байланышта иштейт;

– Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө жана Кыргыз Республикасынын Премьер-министрине облуста коопсуздукту камсыз кылуу, мамлекеттик чек араны коргоо, ошондой эле саясий, социалдык жана экономикалык абалдар жөнүндө дайыма баяндамаларды берип турат;

– Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин номенклатурасына ылайык мамлекеттик кызматчылардын кызмат ордуна жана башка кызмат орундарына дайындоодо (*бошотууда*) талапкерлерди макулдашат;

– өзүнө берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды аткаруу боюнча жергиликтүү башкаруу органдарынын ишин координациялайт;

– облустун кызыкчылыктарына тиешелүү мамлекеттик бийлик органдарынын чечимдеринин долбоорлорун макулдашат;

– Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жыйындарына катыша алат;

– жогору турган мамлекеттик органдары менен мамилелерде тиешелүү аймактын атынан чыгат;

– белгиленген тартипте Кыргыз Республикасынын Президентине Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сыйлыктары менен сыйлоо жана ардак наамдарын ыйгаруу жөнүндө өтүнүч кат берет;

– Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин тапшырмасы боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн сыйлыктарын облуста берет, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин алкышын жарыялайт;

– Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин тапшыруусу боюнча облустун чегинде жайгашкан райондордун ортосундагы кайчы пикирлерди чечүү үчүн макулдашуу жол-жоболорун уюштурат;

– облустагы ыйгарым укуктуу өкүлдүн Аппаратынын кызматкерлерин белгиленген тартипте кызматка дайындайт жана кызматтан бошотот, ошондой эле Аппараттын кызматкерлерине карата сыйлоо жана тартиптик жаза чараларын көрөт;

– өзүнүн орун басарларынын ортосундагы милдеттерди бөлүштүрөт; ыйгарым укуктуу өкүлдүн Аппаратынын кызматкерлеринин кызматтык нускамаларын бекитет;

– өзүнүн компетенциясынын чегинде кызматтык документтерге кол коёт;

– Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жана Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин чечимдеринин негизинде жана аткаруу үчүн буйруктарды жана тескемелерди чыгарат;

– чыгымдардын бекитилген сметасынын чегинде финансылык каражаттарды тескейт;

– жарандардын укуктарын коргоо боюнча иштерди, жарандардын даттануулары жана кайрылуу менен иштерди жүргүзөт;

– облустун аймагында зарыл болгон учурда коомдук жана эксперттик-консультациялык кеңештерди түзөт.

Ыйгарым укуктуу өкүл Кыргыз Республикасынын Премьер-министри өткөрүп берген башка ыйгарым укуктарды жүргүзө алат:

– чектеш мамлекеттер менен чек ара аралык кызматташууну жүзөгө ашыруу;

– областын аймагында социалдык саясатты жүргүзүү;

– жарандарга мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн стандарттарын сактоо;

– өзүнүн милдеттерин тийиштүү деңгээлде аткарбаган учурда областын аймагындагы тийиштүү аймактык бөлүмдөрдүн жетекчилерине тартип жазасын колдонуу, ошондой эле кызматтан алуу.

Ыйгарым укуктуу өкүлдүн эки орун басары, анын ичинде бир биринчи орун басары болот. Ыйгарым укуктуу өкүлдүн биринчи орун басары жана орун басары ыйгарым укуктуу өкүлдүн сунушу боюнча Кыргыз Республикасынын Премьер-министри тарабынан кызматка дайындалышат жана кызматтан бошотулушат. Ыйгарым укуктуу өкүлдүн биринчи орун басары ыйгарым укуктуу өкүл жок учурда же өзүнүн милдеттерин аткарууга мүмкүн болбой калганда аны алмаштырат.

Ыйгарым укуктуу өкүлдүн ишин, областын аймагында мамлекеттик аткаруу бийлигинин органдарынын ишин координациялоо, мониторинг жана контролдоо жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн **Ыйгарым укуктуу өкүлдүн Аппараты түзүлөт.**

Ыйгарым укуктуу өкүлдүн Аппаратынын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн ишин уюштуруу жана координациялоо ыйгарым укуктуу өкүлдүн Аппаратынын жетекчисине жүктөлөт.

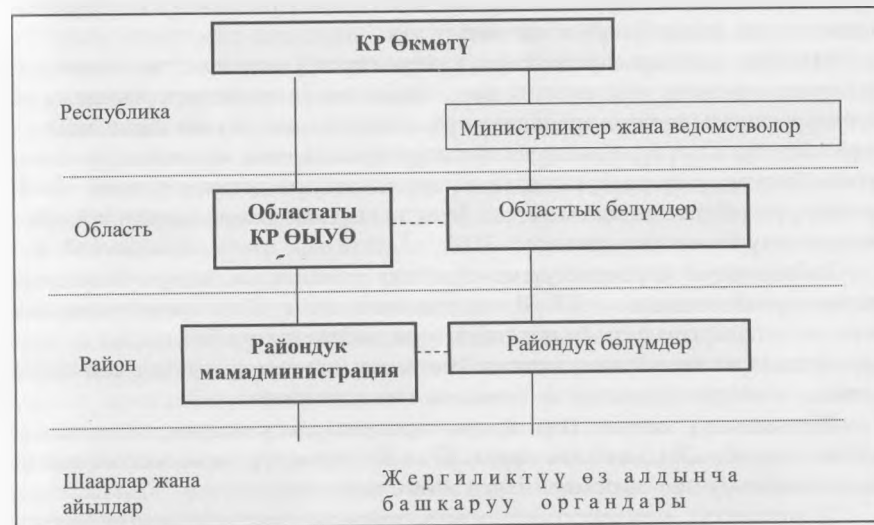
Ыйгарым укуктуу өкүлдүн Аппараты жөнүндө жобо, түзүмү жана штаттык ырааттамасы Кыргыз Республикасынын Премьер-министри тарабынан бекитилет.

Аткаруу-тескөөчү иштердин маанилүү маселелерин кароо үчүн облустун жашоо-турмушунун маанилүү маселелерин кароого чакырылган коллегиялуу жана кеңеш берүүчү органдар, **коллегия** жана Укук тартибин жана коопсуздукту камсыз кылуу маселелери боюнча **Координациялык кеңеш түзүлөт.**

Коллегиянын курамына ыйгарым укуктуу өкүл, анын орун басарлары жана ыйгарым укуктуу өкүл тарабынан аныкталуучу жана бекитилүүчү мамлекеттик органдардын башка кызмат адамдары кирет. Координациялык кеңештин жеке курамын ыйгарым укуктуу өкүл бекитет. Коллегиянын жана Координациялык кеңештин чечими сунуштама мүнөздө болот.

Аткаруу бийлигинин райондук деңгээлдеги негизги звеносу райондук мамлекеттик администрациялар болуп эсептелет. Алар өздөрүнүн ишинде КР Өкмөтүнө жана Өкмөттүн областагы ыйгарым укуктуу өкүлүнө отчет беришет.

Областардын жана райондордун аймактарында министрликтердин жана ведомстволордун бөлүмдөрү болот. Айырмасы, кээ бир министрликтердин жана ведомстволордун областтык жана райондук деңгээлдерде бөлүмдөрү бар, ал эми башкаларыныкы болсо райондук гана деңгээлде бар. Дагы бир айырмасы аймактык бөлүмдөр министрликтерге жана ведомстволорго түздөн-түз, же болбосо алардын алдындагы мекемелер аркылуу баш ийет.

2-сүрөт. Областта жана райондо мамлекеттик башкарууну уюштуруунун схемасы

Борбордук мамлекеттик органдардын түзүмдүк бөлүмдөрү тийиштүү аймактарда тармактык жана ведомстволук саясатты жүзөгө ашырууну камсыз кылуу менен жергиликтүү мамлекеттик администрациялар менен өз ара аракеттенишет, алар жалпы компетенциянын органдары катары тийиштүү аймактарда бирдиктүү мамлекеттик социалдык жана экономикалык саясатты жүргүзүүдө жооптуу.

Ошондой эле райондо аймактын кызыкчылыктарына тиешелүү маселелерди чечүү үчүн райондун мамлекеттик администрациясы аймактардын өкүлчүлүк бийлигинин органдары, өзүнүн табияты боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруу институтуна таандык – **жергиликтүү кеңештин депутаттарынын жыйналыштары** менен өз ара аракеттенишет.

Ошентип, райондордун деңгээлинде мамлекеттик башкаруу **дуализм принцибинде** – мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун айкалышуусунда уюштурулган. Ошондуктан КР аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын алкагында аймактык мамлекеттик башкарууну уюштуруунун эң татаал маселелеринин бири кош баш ийгендик жана

горизонталда жана вертикалда ар кандай башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарын так бөлүү болуп эсептелет.

Жергиликтүү мамлекеттик администрация райондун аймагында мамлекеттик бийликтин бардык органдарынын ортосунда алардын күч кубатын жалпы мамлекеттик милдеттерди чечүү үчүн топтоого бириктирүүчү жана багыттоочу бөлүктүн ролун аткарат. Ошондуктан алардын негизги функциясы – КР министрликтеринин жана ведомстволорунун аймактык бөлүмдөрүнүн макулдашылган иштерин, алардын ЖӨБ органдары менен өз ара аракеттерин камсыз кылуу болуп эсептелет.

Мындан сырткары, райондордун жергиликтүү мамлекеттик администрациялары өз ишин мамлекеттик жана жергиликтүү маанидеги маселелерди башкарууга катышууга жарандардын конституциялык укугун ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү аркылуу тийиштүү аймактардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өз ара тыгыз аракеттенүүсү жана ЖӨБ органдарына берилген мамлекеттик функциялардын аткарылышын контролдоо аркылуу жүзөгө ашырат.

Райондордун жергиликтүү мамлекеттик администрациялары Конституциянын, мыйзамдардын, КР Президентинин жана Өкмөтүнүн ченемдик укуктук актыларына таянып иш алып барат, жергиликтүү бийликтин ар түрдүү органдары менен макулдашып иштөөсүн камсыз кылуудан сырткары алардын компетенциясындагы башка маселелерди чечет.

Жергиликтүү мамлекеттик администрацияларды уюштуруу жана иштеринин тартиби 2011-жылдан тарта КР «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» мыйзамы менен жөнгө салынат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар институтунун маңызын алардын күнүмдүк ишинин негизин түзгөн жана укуктук жактан бекемделгени боюнча жалпыга милдеттүү мааниси бар жетектөөчү жоболор ачып берет.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар өз ишин төмөнкү принциптерде жүзөгө ашырышат:

- мыйзамдуулук жана социалдык адилеттүүлүк;
- жарандардын укуктарын жана мыйзамда корголгон кызыкчылыктарын коргоо;
- жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү кызыкчылыктарды айкалыштыруу;
- маселелерди чечүүдө ачыктык жана айкындуулук;
- өз иштеринин натыйжалары үчүн мамлекет, жана калк алдында жоопкерчилик;
- мамлекеттик бийлик менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун иш-милдеттерин жана ыйгарым укуктарын ажыратуу.

Бул принциптердин мазмунун кыскача карап көрөлү. Мыйзамдуулук жана социалдык адилеттүүлүк принциби КР Конституциясынын жоболоруна негизделет жана жергиликтүү мамлекеттик башкарууну куруу жана иштерин алдын ала белгилейт. Ушуга ылайык бул принцип, биринчиден жергиликтүү мамлекеттик администрациянын аппаратынын башчысы жана кызматкерлери өздөрүнүн ишинде мыйзамды гана жетекчиликке алышаарын билгизет, анткени жергиликтүү аткаруу бийлиги өзүнүн укугун мыйзам аркылуу гана алат. Экинчиден, бул принцип аткаруу бийлиги мыйзамдуу ыйгарым укуктарсыз жарандык укук тармагына кийгилишүүгө укугу жоктугун көрсөтөт. Үчүнчүдөн, жергиликтүү мамлекеттик администрация кабыл алган жана чыгарган ченемдик актылар мыйзамдарга туура келиши керек.

Райондук мамлекеттик администрациялар социалдык адилеттүүлүктү жана жергиликтүү калктын турмуш-тиричилигин жогорулатууну камсыз кылуу боюнча мамлекеттин социалдык саясатын иш жүзүнө ашырууну көздөйт. Бул үчүн министрликтердин жана ведомстволордун тийиштүү аймактык бөлүмдөрүнүн иш аракеттерин ЖӨБ органдары менен бирге жумуш орундарын түзүү, калктын ар кандай катмарларынын кирешелериндеги диспропорцияны азайтуу жана социалдык тенсиздиктин кесепеттерин жумшартуу боюнча чараларды кабыл алууга багытташы керек.

Жарандардын укуктарын жана мыйзамда корголгон кызыкчылыктарын коргоо принциби демократиялык мамлекетте башкаруу дүйнөдө жалпы таанылган адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринен, ошондой эле Конституцияда жана өлкөнүн мыйзамдарында бекитилген жарандардын укуктарын жана мыйзамда корголгон кызыкчылыктарын коргоо принцибинен келип чыгаарын билгизет.

Жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү кызыкчылыктарды айкалыштыруу принциби жергиликтүү мамлекеттик администрациянын ишинде аймактык деңгээлде башкы принциптердин бири болуп эсептелет. Ушул жергиликтүү мамлекеттик органдар өздөрүнө тиешелүү аймакта мамлекеттик саясаттын максаттарын жана милдеттерин жарандарга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына, коомдук жана башка өкмөттүк эмес уюмдарга түшүндүрүү боюнча бүткүл ишти жетектөөгө жана жергиликтүү деңгээлде анын аткарылышын уюштурууга милдеттүү. Бул үчүн жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жергиликтүү саясий, өкмөттүк эмес жана башка коомдук уюмдар менен тыгыз кызматташуусу керек. Аларды мамлекеттик бийликтин жогорку органдарынын чечимдеринде чагылдырылган жалпы мамлекеттик кызыкчылыктарды түшүндүрүү боюнча иш чараларга тартуу менен ошол эле учурда жергиликтүү мамлекеттик администрациялар мамлекеттик саясатта чагылдырылган бул кызыкчылыктарга жергиликтүү калктын, анын ар кандай катмарларынын реакциясын билиши зарыл.

Ачыктык жана айкындуулук принциби мыйзамдуулук жана адилеттүүлүк алкагында башкарылып жаткандардын макулдугу менен аткарылып

жаткан бийликтин негизи болуп эсептелген эл менен байланышууну камсыз кылууга багытталган. Ачыктык жана айкындуулуктун демократизми жарандарга жана жергиликтүү калкка алардын кызыкчылыктарына тиешелүү мамлекеттик маанидеги иштерди башкарууда катышууга мүмкүндүк берчү мыйзамдардын жана эрежелердин алкагындагы башкаруу.

Райондук мамлекеттик администрациялардын ишинде ачыктык жана айкындуулук принцибин иш жүзүнө ашыруу төмөндөгүлөрдү түшүндүрөт:

– өлкө, регион жана район, ошондой эле муниципалдык түзүмдөр боюнча экономиканын, социалдык тармактын, коомдук мамилелердин абалы тууралуу калкты объективдүү жана ар тараптуу маалымдоо;

– мамлекеттик башкаруунун, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруунун райондук жана регионалдык органдарынын ишин мүнөздөөчү расмий документтерди, талдоо отчетторун, статистикалык маалыматтарды, социологиялык изилдөөлөрдүн натыйжаларын жана башка материалдарды дайыма жарыялоо;

– максаттык өнүгүүнүн мамлекеттик, регионалдык жана жергиликтүү программаларынын долбоорлорун ачык талкулоо, бул программалардын жана пландардын натыйжаларын талдоо жана баалоого жамааттык, коомдук жана өкмөттүк эмес уюмдарды тартуу.

Райондук мамлекеттик администрациянын, анын жетекчилеринин жана кызматкерлеринин жарандар, жамааттардын өкүлдөрүнө, коомдук жана башка өкмөттүк эмес уюмдарга ачыктыгы жана жеткилендиги мамлекеттик башкаруу процессин демократиялаштырууга, чечимдерди кабыл алууда жарандардын кызыкчылыктарын жакындан билүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ачыктык жана айкындуулук принцибин иш жүзүнө ашыруу жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын мамлекет, ошондой эле калктын алдында жоопкерчилигин жогорулатууну өбөлгөлөйт.

Мамлекеттик бийлик менен ЖӨБ иш-милдеттерин жана ыйгарым укуктарын ажыратуу принциби жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин жөнгө салуучу КР «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» жана «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» мыйзамдарынын негизинде иш жүзүнө ашат. Мындан сырткары, жарандык, экономикалык, каржылык, жер жана башка мамилелер тармагындагы функциялары КР тийиштүү Кодекстеринде жана башка мыйзамдарда, ченемдик-укуктук актыларда жөнгө салынат.

Райондук мамлекеттик администрациялар менен муниципалдык органдардын ортосундагы функцияларды ажыратуу аягына чыга электигин белгилеп кетүү зарыл. Ушундай абалдын орчундуу себептеринин бири көпчүлүк убакта жергиликтүү деңгээлде кайсы функцияларды жергиликтүү мамлекеттик бийлик органдарына, ал эми кайсыларын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өткөрүүнү аныктоо оордукту жаратат, анткени тигил же

бул бийлик органынын кийгилишүүсүн талап кылган маселелер дайыма жаралып турат.

Ушул объективдүү факторду эске алуу менен райондук мамлекеттик администрациялар тийиштүү аймактардын ЖӨБ органдары менен өз ара тыгыз аракеттенүү аркылуу өз ишин жүргүзүүгө милдеттүү. Бардык муниципалдык органдарды, жергиликтүү жамааттардын мүчөлөрүн-жарандарды мамлекеттик жана жергиликтүү маанидеги маселелерди жана иштерди башкарууга катыштыруу үчүн кызматташууга тартуу боюнча мындай өз ара тыгыз аракеттенүүнү уюштуруунун демилгечиси райондун мамлекеттик администрациясы болуп жатканы маанилүү.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана алардын кызмат адамдарынын компетенциялары. Райондун мамлекеттик администрациясынын компетенциясы төмөндөгүлөр:

- 1) райондун аймагында аткаруу бийлигин жүзөгө ашырат;
- 2) аймактын социалдык-экономикалык өнүгүү жана калкты социалдык жактан коргоо программаларынын долбоорун бекитет, аларды аткарууну уюштурат;
- 3) райондун аймагында мамлекеттик саясатты жүзөгө ашырат жана башкаруу органдарынын ишин координациялайт;
- 5) аймакты өнүктүрүү үчүн инвестицияларды жана гранттарды тартууга көмөктөшөт;
- 6) инвестициялык программаларды иштеп чыгат жана жүзөгө ашырат;
- 7) өзгөчө кырдаалдарды, табигый кырсыктарды болтурбоо жана алардын кесепеттерин жоюу боюнча иш-чараларды координациялайт жана жүзөгө ашырат;
- 8) жарандардын, алардын ичинде балдардын укуктарынын сакталышын контролдоону жүзөгө ашырат;
- 9) жергиликтүү деңгээлде мамлекеттик программаларды башкарууну жана программалардын алкактарында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана коомдук уюмдар менен өз ара аракеттенүүнү камсыз кылат;
- 10) тийиштүү аймакта иштеп жаткан коомдук жана эл аралык уюмдардын ишине мониторинг жүргүзөт;
- 11) аймактык шайлоо комиссияларына алардын өздөрүнүн ыйгарым укуктарын ишке ашырууда уюштуруучулук, маалыматтык жана материалдык-техникалык жардамдарды көрсөтөт;
- 12) КР ченемдик укуктук актыларында каралган башка иш-милдеттерди жана ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрация өз ыйгарым укуктарын аткарууда министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана административдик ведомстволордун аймактык бөлүмдөрүнүн ишинин пландарын, алардын аткарылуусу тууралуу отчетторун талап кылып алууга укуктуу, ыйга-

рым укуктарынын чегинде аткарылууга милдеттүү тийиштүү көрсөтмөлөрдү берүүгө укуктуу.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын министирликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана административдик ведомстволордун аймактык бөлүмдөрү менен өз ара аракеттенүүсү КР Өкмөтү тарабынан бекилген жергиликтүү мамлекеттик администрациянын регламенти менен аныкталат.

Райондун мамлекеттик администрациясын **райондун мамлекеттик администрациясынын башчысы – аким** башкарат.

Ал жетекчилик ишин **жеке башкаруу принцибинде** уюштурат. Жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын ишин жеке башкаруу принцибинде жетектөө бардык аймактык мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин макулдашып алып барууну камсыз кылуу үчүн киргизилген.

Райондун жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын башчысы аким райондун аймагында башкы мамлекеттик кызмат адамы болуп саналат. Ал кызмат ордуна КР Премьер-министри тарабынан дайындалат жана бошотулат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын Акимин райондун социалдык-экономикалык өнүгүшү үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдында, ошондой эле КР Өкмөтүнүн областагы туруктуу өкүлүнүн алдында жеке жоопкерчиликти тартат.

Тийиштүү административдик-аймактык бирдиктин аймагында социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий кырдаалдын начарлашына алып келген өзүнүн кызматтык милдеттерин талантагыдай эмес аткарган, мыйзамдуулукту бузган, ошондой эле жаманатты кылган жосунду жасаган учурда жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын башчысы мөөнөтүнөн мурда ээлеген кызматынан бошотулушу мүмкүн.

Эгерде КР Өкмөтүнүн областардагы туруктуу өкүлдөрү КР Премьер-министри тарабынан түздөн-түз дайындалса жана бошотулса, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларын дайындоо жана аларды ээлеген кызматтарынан бошотуу тартиби бир аз башкача түзүлгөн. Райондун акими КР Премьер-министри көрсөткөн талапкерлердин (*Зтөн кем эмес*) ичинен райондук кеңештин сунушу боюнча КР Премьер-министри тарабынан дайындалат. Райондук кеңеш КР Премьер-министри тарабынан тиешелүү сунуштамалар киргизилген күндөн тартып 15 жумушчу күндүн ичинде сунушталган талапкерлердин бирин тандап алат жана акимдин кызмат ордуна дайындоо үчүн КР Премьер-министрине киргизет.

Көрсөтүлгөн акимдерди дайындоо көрсөтмөсү Кыргыз Республикасынын Конституциясына (2016-жылдын аягы) өзгөртүүлөрдү жана кошумчаларды киргизгенге чейин колдонулган.

Азыркы учурда акимдерди кеңештердин макулдугусуз эле Премьер-министр дайындайт.

Белгилеп кетүүчү жагдай, акимдердин бир райондо катары менен эки мөөнөт ээлеген кызматында иштөөсүн тыюу салган норма жок. Райондорду башкарып турган адамдарда бул ЖӨБ органдары менен биргеликте инвестицияларды жана гранттарды издөө жана тартуунун негизинде карамагындагы аймактардын узак мөөнөттүү социалдык-экономикалык өнүгүүлөрүнүн программаларын иштеп чыгууга кызыгууну жогорулатат, бул жогорку звенодогу кадрлардын ичинде туруктуулукту көтөрөт. Бул маанилүү, анткени жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын башчысы институтунун өнүгүүсүнүн тарыхы бир дагы аким бир райондо тынымсыз 8 жылдык мөөнөттө кызмат өтөөгөнүн көрсөтүү.

Райондун мамлекеттик администрациясынын башчысынын КР Өкмөтүнүн гана алдында жеке жоопкерчилиги мамлекеттин аймактарын башкаруу ишинде аким институтунун өзгөчө ролун жана маанисин айкындайт. Мамлекеттик бийликтин тепкичтүү принцибин эске ала турган болсок анда райондун мамлекеттик администрациясынын башчысы ошондой эле КР Өкмөтүнүн областагы туруктуу өкүлүнүн алдында дагы жоопкерчиликтүү.

Райондордун мамлекеттик администрацияларынын башчыларын өздөрүнүн милдеттерин аткарбаса же тийиштүү деңгээлде аткара албаса мөөнөтүнөн мурда кызматынан алуу шартына акимге жергиликтүү кеңештердин жыйналышынын депутаттарынын жалпы санынын үчтөн экисинин добуштары менен ишеним көрсөтүлбөгөн учур кирет. Бул жергиликтүү кеңештер аркылуу жергиликтүү калк жана аткаруу бийлигинин жогорку мамлекеттик органы болгон КР Өкмөтүнүн ортосундагы кайрадан байланышуу механизм камсыз кылат. Белгилеп коюучу жагдай 2016-жылы Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү киргизүүлөргө ылайык акимдерди бошотуу процедурасы кеңештердин макулдугу тууралуу жыйындарысыз эле ишке ашырылат. Мындан сырткары, бул жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү кызыкчылыктарды айкалыштыруу, бийлик органдарынын жана мамлекеттин кызматкерлеринин ишиндеги натыйжалуулук үчүн жоопкерчиликтер мамлекет жана жергиликтүү жамааттын алдында ачыктык жана айкындуулук принциптерин иш жүзүнө ашырууга көмөктөшөт.

Райондун мамлекеттик администрациясынын башчысы – аким төмөндөгү ыйгарым укуктарга ээ:

- 1) жылына бир жолудан кем эмес тиешелүү аймактагы иштердин абалы жөнүндө отчет берет;
- 2) аймактын социалдык-экономикалык өнүгүү жана калкты социалдык жактан коргоо программаларынын долбоорун бекитүүгө коёт, жана ошол программалардын аткарылышы жөнүндө жергиликтүү кеңешке маалымат берет, ошондой эле эки жылда бир жолу тийиштүү аймактын курултайында отчет берет;
- 3) маанилүү маселелерди кароого алып чыгат, ошондой эле жергиликтүү кеңештин сессиясын чакыруу жөнүндө маселени коюуга, кеңеш берүү добуш укугу менен алардын ишине катышууга укуктуу;

- 4) КР мыйзамдарына ылайык, мамлекеттин менчигинде турган жер участкаларын берүү жөнүндө чечимдерди кабыл алат;
- 5) мамлекеттик социалдык (*пенсиялык, камсыздандыруу*) фонддорго төлөмдөрдү эсептөөгө жана толук жыйноого көмөк көрсөтөт;
- 6) салык кызматтарына салык төлөөчүлөрдү эсепке алууда жана салыктарды жыйноодо көмөк көрсөтөт;
- 7) КР Президенти, Өкмөтү жана Премьер-министри тарабынан КР мыйзамдарында каралган өзүнө жүктөгөн башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырат.

Райондун мамлекеттик администрациясынын акими ведомстволук караштуулугундагы аймакта аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмдөрү, ЖӨБ органдары, менчигинин түрүнө карабастан ишканалар, мекемелер жана уюмдар тарабынан Президенттин жана Өкмөттүн актыларынын аткарылышын көзөмөлдөөнү жүзөгө ашырат.

Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмдөрү же ЖӨБ аткаруучу органдары тарабынан мыйзамдарга, КР Президентинин, Өкмөтүнүн актыларына ылайык келбеген чечимдер кабыл алынган учурларда, аким прокуратура органдарына, башкаруунун жогору турган тийиштүү мамлекеттик органдарына же тийиштүү жергиликтүү кеңештерге бир учурда кабарлоо менен, алар тарабынан зарыл чараларды кабыл алганга чейин мындай чечимдердин аткарылышын токтото турууга укуктуу.

Райондун мамлекеттик администрациясынын акими белгиленген тартипте областагы ыйгарым укуктуу өкүлгө мамлекеттик сыйлыктар менен сыйлоо жана КР ардак наамдарын ыйгаруу жөнүндө сунуштама менен кайрылат.

Бул жоболор областагы КРӨЫҮӨ жана райондордун мамлекеттик администрацияларынын башчыларынын ортосундагы ыйгарым укуктарды бөлүштүрүп түзүүнүн жыйынтыгы, ушунун натыйжасында акимдер такталган жана ошол эле убакта кеңейтилген ыйгарым укуктардын тобун алышты. Аларга берилген ыйгарым укуктардын бир катар пункттары, алардын ичинде мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрүнүн жетекчилерин дайындоо жана бошотуу жаатындагылары, жалпы мүнөздө экенин белгилесе болот. Алардын ортосундагы башкы айырмачылык райондун жарандарынын өкүлчүлүк органы – райондук кеңешке карата райондун акиминин ыйгарым укуктарынын бөлүгүнүн чегинде өтөт. Так ошолордо райондук кеңеш, ошондой эле райондун курултайы менен мамилелер жаатында райондун башчысы өзүнүн ыйгарым укуктарын кайсы маселелер боюнча, кантип, качан жана кандай түрдө иш жүзүнө ашыраары толук айтылган.

Райондун администрациясынын башчысына гана берилген дагы бир ыйгарым укук – бул КР мыйзамдарына ылайык мамлекеттин менчигиндеги жер тилкелерин берүү жөнүндө чечимди кабыл алуу. Бул жерде эске ала турган нерсе райондун акими жана анын администрациясы мамлекеттин менчигиндеги айыл чарба жерлерин кайра бөлүштөрүү Фондунун жерлерин ижарага берүү иштерине катышууга ыйгарым укугу жок.

КР Өкмөтүнүн областагы ыйгарым укуктуу өкүлүнөн айырмаланып райондун акимине райондун аймагында социалдык-экономикалык жана коомдук – саясий кырдаалга бир топ таасир берүүгө мүмкүн боло турган кадр жана контролдоо чөйрөсүндө күчтүү ыйгарым укуктар берилген.

Биринчиден, райондун акими айыл өкмөтүнүн башчысы мөөнөтүнөн мурда кызматтан кеткен учурда анын ордуна жаңы айыл өкмөтү келгенче өзүнүн чечими менен айыл өкмөтүнүн милдетин аткаруучуну дайындоого укуктуу. Экинчиден, мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмдөрү же жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары тарабынан мыйзамдарга, КР Президентинин жана Өкмөтүнүн актыларына ылайык келбеген чечимдер кабыл алынган учурларда райондун башчысы прокуратура органдарына, башкаруунун жогору турган тийиштүү мамлекеттик органдарына же тийиштүү жергиликтүү кеңештерге бир учурда кабарлоо менен, алар тарабынан зарыл чараларды кабыл алганга чейин мындай чечимдердин аткарылышын токтото турууга укуктуу.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын башчысынын орун басарлары. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларынын акими жок болгон учурда же ал өзүнүн милдеттерин аткара албаганда ордун басчу бир нече орун басарлары бар. Райондук мамлекеттик администрациясынын башчысынын биринчи орун басары жана орун басарлары акимдин – райондун мамлекеттик администрациясынын башчысынын сунуштамасы боюнча Кыргыз Республикасынын Премьер-министри тарабынан дайындалат жана бошотулат.

Райондук мамлекеттик администрациялардын башчыларынын орун басарларына бир топ кошумча милдеттер жүктөлөт. Эреже катары, алар экономика, социалдык тармак, уюштуруу иштери жана башка ушуларга окшогон мамлекеттик администрациянын ишинин айрым багыттарын алып барышат. Мындан сырткары, алар ар кандай комиссиялардын, кеңешчү түзүмдөрдүн жана ушул сыяктуулардын төрагалары же коштөрагалары катары тийешелүү аймакта мамлекеттик администрациянын өз ара аракеттенүү чөйрөсүн кеңейтүү жана таасирин көтөрүүдө коомдук-саясий, социалдык-маданий чоң иштерди алып барышат. Ошондуктан райондун мамлекеттик администрациясынын башчысынын сунуштамасы боюнча Премьер-министр тарабынан дайындалып жана бошотулуп жатканында баса белгиленген маани жатат.

Аппарат жетекчиси. Аппарат жетекчиси, райондун мамлекеттик администрациясынын башчысынын орун басары статусуна ээ болуу менен, мамлекеттик администрациянын аппаратынын ишин жалпы жетектөөнү иш жүзүнө ашырат, коллегиялардын, кеңешмелердин жыйналыштарын даярдоону жана өткөрүүнү уюштурат, аппаратта документтердин жүгүртүүсүн, администрациянын мерчемделген иш планын аткарууну жүзөгө ашырат. Уюштуруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу бөлүмүн, жалпы жана каржы-чарбалык бөлүмдөрдү тескейт.

3-сүрөт. Райондук мамлекеттик администрациясынын типтүү структурасы

Райондук мамлекеттик администрацияда аткаруучу-тескөөчү ишинин маанилүү маселелерин кароо үчүн консультативдик-кеңешме орган – **коллегия** түзүлөт. Анын курамына мамлекеттик райондук администрациясынын башчысы, анын орун басарлары жана мамлекеттик башкаруу органдарынын башка кызмат адамдары киришет. Райондук мамлекеттик администрациянын коллегиясынын курамына ошондой эле райондун жергиликтүү кеңештеринин жыйналыштарынын төрагасы кирет.

Коллегия райондун эң эле маанилүү маселелерин ачык жана коллективдүү талкууну камсыз кылат, аткаруучу-тескөөчү ишинин маанилүү маселелерин министрликтердин жана ведомстволордун аймактык органдарынын жетекчилери менен аткаруучу-тескөөчү ишинин маанилүү маселелери боюнча консультацияларды жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Булар үчүн жеке башкаруу принцибинин негизинде иштеп жаткан аким КР Өкмөтүнүн алдында жеке жоопкерчилиktүү.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын коллегиясынын иш практикасы көрсөткөндөй "консультативдик-кеңешме орган" деген аталышына карабастан алар райондук мамлекеттик администрациялардын көпчүлүгүндө кабыл алынган регламенттин жана иш планынын негизинде такай чакырылат жана иш жүзүндө консультативдик эмес коллегиялдуу-бийлик органы болуп калды. Анын чечимдерине райондордун акимдери чечимдерди жеке өзү эмес коллегияда чогуу кабыл алганбыз деп шылтоо кылышат.

Райондук мамлекеттик администрациясынын башчысы өзүнүн компетенциясынын чектеринде **тескемелерди** чыгарат, ошондой эле **токтом** түрүндөгү ченемдик укуктук актыны чыгара алат жана алардын аткарылышын көзөмөлдөйт. Областтык, райондук мамлекеттик администрациясынын

башчысы чыгарган ченемдик укуктук актылардын иштешин токтото туруу же жокко чыгаруу КР мыйзамдарында кабыл алынган тартипте жүрөт.

Бул актылардын кээ бир өзгөчөлүктөрүн карайлы. Райондук мамлекеттик администрациясынын башчысынын биринчи, негизги ченемдик укуктук актысы Тескеме болуп эсептелет. Анын өзгөчөлүгү – ал жергиликтүү мамлекеттик администрациянын атынан эмес, анын коллегиясынын атынан эмес, жеке башкаруу принцибинде тийиштүү мамлекеттик администрациянын ишин жетектөөнү жүзөгө ашырып жаткан башчы – акимдин атынан чыгарылат.

Экинчиден, эгерде маселе жергиликтүү мамлекеттик администрациянын коллегиясынын жыйналышында каралса жана макулдашылган чечим кабыл алынса аким токтом чыгарууга укугу бар (*коллегиалдык кабыл алынган чечимдин ченемдик укуктук актысы*). Мындан сырткары, эгерде кандайдыр бир маселе райондун жергиликтүү кеңештеринин депутаттарынын жыйналышы, ЖӨБ башка органдары менен бирге каралса райондун акими биргелешкен токтомду чыгарууга мүмкүндүгү бар.

Жогоруда аталгандарга кошумча, райондун акиминин тескемеси жана токтому, биринчиден, өз ыйгарым укуктарынын чегинде кабыл алынган жана мыйзамга ылайык жергиликтүү мамлекеттик администрациянын карамагына кирген маселелер боюнча жалпыга милдеттүү эрежелерге таянып алынган жазуу жүзүндөгү расмий документтер экенин эске алуу керек. Экинчиден, мамлекеттик администрациянын акиминин тескемеси жана токтому – бул ар дайым мамлекеттин укуктук актыларынын системасында жогору турган мыйзамдарга карама – каршы келбей турган мыйзам алдындагы ченемдик акт.

Мыйзамдуулукту сактаган шартта гана райондун акиминин чечими бардык жарандарга, ЖӨБ аткаруу органдарына жана мамлекеттик башкаруунун аймактык органдарына, ошондой эле тийиштүү аймакта жайгашкан ишканалар, уюмдар жана мекемелерге менчиктин түрүнө карабастан милдеттүү болот.

Бирок, кандай гана жакшы ойлонуштурулган, талкууланган жана түзүлгөн тескеме жана токтом болбосун эгерде райондун жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын башчысы кабыл алынган ченемдик укуктук актынын аткарылышын контролдоону талаптагыдай деңгээлде жолго коё албаса каалаган натыйжага ээ болбойт. Ушуну эске алуу менен акимдер кабыл алынган тескемелерди жана токтомдорду кынтыксыз аткарууга жетишүү үчүн контролдоону жүргүзүү боюнча ар кандай методдорду жана ыкмаларды колдонушат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин кепилдиктери жана жоопкерчилиги. Мамлекеттик башкарууну жана мамлекеттик аппараттын ишин уюштуруу практикасы алардын натыйжалуулугу кесипкөйлүгү, билими жана мамлекеттик бийлик органдарынын жетекчилеринин тажрыйбаларынан гана эмес, ошон-

дой эле, алардын чынчыл, ак ниеттүүлүк жана паракордуксуз сыяктуу жеке сапаттарынан көз каранды экендигин көрсөттү. Ушунун негизинде, ошондой эле райондордун мамлекеттик администрациялары өздөрүнө тийешелүү аймакта мамлекеттик маанидеги бардык иштерди башкара турганын эске алуу менен акимдер, алардын орун басарлары, жергиликтүү мамлекеттик администрациянын органдарынын жана түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилери үчүн бир катар чектөөлөр белгиленген.

Райондун мамлекеттик администрациясынын башчысы жана анын орун басарлары КР Жогорку Кеңешинин же жергиликтүү кеңештердин депутаттары боло албайт.

Мындан сырткары, алар жана жергиликтүү мамлекеттик администрациянын аппаратынын башка кызматкерлери төмөнкүлөргө укуктуу эмес:

- 1) педагогикалык, илимий жана башка чыгармачылык иштен тышкары акы төлөнүүчү бөлөк иш менен алектенүүгө;
- 2) жеке өзү же ишенимдүү адамдар аркылуу ишкердик менен алектенүүгө, ошондой эле өзүнүн кызмат абалын пайдалануу менен ишкердикти жүзөгө ашырууда жеке же юридикалык жактарга ар түрдүү формадагы сыйакыларды алуу менен көмөк көрсөтүүгө;
- 3) жергиликтүү мамлекеттик администрацияда же өзүнө түздөн-түз караган же отчет берчү органда үчүнчү жактардын иштери боюнча ишке ишенимдүү өкүл болууга;
- 4) материалдык-техникалык, каржы жана маалыматтык камсыз кылуу каражаттарын, кызматтык автотранспорт каражаттарын жана кызматтык иш үчүн гана арналган башка мамлекеттик мүлктү жана кызматтык маалыматты кызматтык эмес максаттарда пайдаланууга;
- 5) кызматтык милдеттерди аткаруу менен байланыштуу аракеттер жана аракетсиздиктер үчүн жеке жана юридикалык жактардан белек түрүндөгү сыйакыларды алууга;
- 6) шайлоолорду даярдоодо жана өткөрүүдө шайлоо комиссияларынын ишине, ошондой эле референдумдарды өткөрүү боюнча комиссиялардын ишине кийлигишүүгө;
- 7) иш таштоолорго, манифестацияларга же башка аракеттери менен мамлекеттик органдардын иштешине тоскоолдук кылууга;
- 8) өзүнүн кызматтык ишине байланыштуу саясий партиялардын жана диний уюмдардын иштерине катышууга;
- 9) өзү менен туугандык мамилелерде болгон адамдарды *(ата-энеси, жубайы, ага-инилери, эже-сиңдилери жана балдары)* түздөн-түз ага баш ийген кызматка дайындоого.

Ушул талаптарды бузган жергиликтүү мамлекеттик администрациянын кызмат адамдары ээлеген кызматынан бошотууга чейинки тартыптык жоопкерчиликти тартышат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын кызматкерлерине коюлган чектөөлөрдүн жана тыюулардын мазмунун талдоо аларды эки түргө бөлсө болорун көрсөтөт.

Биринчи түрүнө паракорлук, жемкорлук жана башка кыянаттыктарга тоскоолдуктарды жаратуучу, кызматкердин жогорку адеп-ахлактык мүнөзүн камсыз кылууга багытталган чектөөлөр кирет. Мындай чектөөлөргө: ишкердик менен алектенүү; өзүнүн кызмат абалын пайдалануу менен ишкердикти жүзөгө ашырууда жеке же юридикалык жактарга ар түрдүү формадагы сыйакыларды алуу менен көмөк көрсөтүү; жергиликтүү мамлекеттик администрацияда же өзүнө түздөн-түз караган же отчет берчү органда үчүнчү жактардын иштери боюнча ишке ишенимдүү өкүл болуу; каржы жана маалыматтык камсыз кылуу каражаттарын, кыймылдуу жана кыймылсыз мамлекеттик мүлктү кызматтык эмес максаттарда пайдалануу; кызматтык милдеттерди аткаруу менен байланыштуу аракеттер жана аракетсиздиктер үчүн жеке жана юридикалык жактардан белек, акча жана кызмат көрсөтүү түрүндөгү сыйакыларды алууга; өзү менен туугандык мамилелерде болгон адамдарды *(ата-энеси, жубайы, ага-инилери, эже-сиңдилери жана балдары)* түздөн-түз ага баш ийген кызматка дайындоо киришет. Буларга педагогикалык, илимий жана башка чыгармачылык кирбейт.

Экинчи түрүнө жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын кызматкерлеринин райондун аймагында өтүп жаткан саясий мүнөздөгү иш чаралар жаатында аракеттерин чектөө боюнча тыюулар кирет. Ушул тыюуларга ылайыктуу акимдер, алардын орун басарлары, тийиштүү жергиликтүү мамлекеттик администрациянын органдарынын жана түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилери буларга укуктары жок: шайлоолорду даярдоодо жана өткөрүүдө шайлоо комиссияларынын ишине, ошондой эле референдумдарды өткөрүү боюнча комиссиялардын ишине кийлигишүүгө; иш таштоолорго, манифестацияларга же башка аракеттери менен мамлекеттик органдардын иштешине тоскоолдук кылууга; өзүнүн кызматтык ишине байланыштуу саясий партиялардын жана диний уюмдардын иштерине катышууга.

Мамлекеттик бийликтин жергиликтүү органдарынын ишинин натыйжалуулугу көпчүлүк убакта аларга карата мамлекеттик колдоо даражасы, мамлекеттик бийликтин борбордук органдары жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын атынан элдик бийликтин жергиликтүү органдарынын ортосундагы өз ара аракеттенүү принциби менен аныкталаарын белгилей кетүү керек.

Жергиликтүү бийлик органдарынын ишин камсыз кылуу үчүн, алар жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү кызыкчылыктарды иш жүзүнө ашырууда пассивдүү эмес активдүү тарап болушу үчүн мамлекет кандай укуктук кепилдиктерди бере алат?

Жергиликтүү бийлик органдарынын укуктарынын мамлекеттик кепилдиктеринин системасы өзүнө жалпы жана атайын кепилдиктерди камтыйт.

Жалпы кепилдиктери деп тигил же бул укуктарды сактоочу мыйзам ченемдерин түшүнөт. Мисалы, муниципалдык түзүмдөрдүн жана башка административдик-аймактык бирдиктердин территориялары жана чектери тууралуу маселелерди бийликтин жергиликтүү органдары жана калктын пикирин эске албай чечүүгө мүмкүндүк бербейт.

Атайын (юридикалык) кепилдик жалпы кепилдиктерди юридикалык жактан коргоо, башкача айтканда, жалпы кепилдиктер тиешелүү болгон бийликтин жергиликтүү органдарынын тийиштүү укуктарын жана ыйгарым укуктарын соттук жана башка коргоонун конкреттүү механизмдеринин мүмкүнчүлүгүн аныктайт.

Атап айтканда, бул жергиликтүү мамлекеттик администрациянын ченемдик укуктук актыларынын милдеттүүлүгүндө байкалат. Өз компетенциясынын чегинде кабыл алынган райондук мамлекеттик администрациянын чечимдери тиешелүү аймакта жайгашкан менчигинин түрүнө карабастан бардык ишканалардын, уюмдардын, мекемелердин, ошондой эле кызмат адамдары, коомдук бирикмелер жана жарандар тарабынан аткаруу үчүн милдеттүү болуп саналат. Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын актыларын аткарбагандыгы үчүн кызмат адамдары жана жарандар мыйзамда каралган тартипте жоопкерчилик тартат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрация жергиликтүү ЖӨБ органдарына таандык маселелерди кароого укугу жок. Бирок, бул жергиликтүү бийлик органдары өз ара кызыкчылыгы бар маселелер боюнча өз ара кызматташа албайт жана/же өз ара аракеттенүүсү мүмкүн эмес дегенди билдирбейт.

Аймактын кызыкчылыгына тиешеси бар маселелер боюнча жергиликтүү кеңеш сессиясына, туруктуу комиссиялардын жыйналыштарына жергиликтүү мамлекеттик администрациясынын органдарынын өкүлдөрүн катышууга чакыра алат. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар өз кезегинде аймакты өнүктүрүүнүн турмуштук маанилүү маселелери боюнча жергиликтүү кеңештер менен консультацияларды жүргүзөт жана өздөрүнүн чечимдерин макулдашышат.

КР мыйзамдары жергиликтүү мамлекеттик администрациянын укуктарын коргойт. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчылары, ЖӨБ органдары жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын мыйзамдуу таламдарын бузган мамлекеттик бийликтин жана башкаруунун органдарынын чечимдерин жокко чыгаруу же токтото туруу өтүнүчү менен мамлекеттик бийликтин жогору турган органдарына кайрылууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик жана башкаруусунун жогору турган органдары өз ишинде жергиликтүү мамлекеттик администрациянын сунуштарын мыйзамдарда кабыл алынган тартипте карап чыгууга жана эске алууга милдеттүү.

Сөз жергиликтүү бийлик органдары өздөрү муктаж болуп жаткан коргоо иш-чаралары жөнүндө болуп жатат. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын мыйзамдуу ыйгарым укуктарын бузган мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актылары даттанылышы мүмкүн.

Ишканалар (бирикмелер), уюмдар жана мекемелер, жарандар жергиликтүү мамлекеттик администрациянын алдында жоопкерчилиги, анын ичинде мүлк жоопкерчилиги бар, алардын аракети же аракетсиздиги менен калктын кызыкчылыктарына, жергиликтүү чарбага, айлана чөйрөгө, ошондой эле жергиликтүү мамлекеттик администрациянын чечимдерин аткарылбашынын натыйжасында келтирилген зыяндын ордун толугу менен толтурушат.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын ишине зыян алып келген аракеттердин түрлөрү жана формалары өтө эле түрдүү экендигин белгилей кетүү керек. Алар жарандарга жана юридикалык жактарга багытталган милдеттүү түрдө аткарууга жаткан ар кандай ченемдик же жеке актылар болушу мүмкүн. Ушундай мүнөздө мыйзамсыз аракетсиздик дагы болушу мүмкүн, анткени мыйзамдарда жана башка ченемдик актыларда каралган зарыл болгон чараларды көрбөсө зыян алып келиши мүмкүн.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана жергиликтүү мамлекеттик администрация өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана таламдарын коргоо үчүн КР мыйзамдарына ылайык сотко кайрылууга укуктуу.

Башка жагынан алганда, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар кабыл алынган чечимдеринин мыйзамдуулугу үчүн жоопкерчилик тартышат. Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын аракетинин же аракетсиздигинин натыйжасында, ошондой эле мыйзамсыз аракеттер менен келтирилген зыян үчүн ишканалар (бирикмелер), уюмдар мекемелер менчигинин түрүнө карабастан жана жарандар бузулган укуктарды калыбына келтирүү боюнча талаш-тартыштарды сот тартибинде чечишет.

Жоопкерчиликтин бул түрүн түзүү зарылдыгы, бир жагынан, жергиликтүү бийлик органдары жарандык укуктун субъектери болуп эсептелет жана жарандык-укуктук мамилелерде юридикалык же жеке жактар, жарандык иштин башка катышуучулары менен бирдей шартта чыгып калгандыгы менен байланыштуу болуп жатат.

Ошондуктан, алардын ортосундагы мамилелерде, анын ичинде милдеттерин аткарбагандыгы жана зыян келтиргендиги үчүн жоопкерчиликте жарандык-укуктук мыйзам колдонуусу керек. Башка жагынан алганда, жергиликтүү мамлекеттик администрациянын жарандык-укуктук жоопкерчилигине бул мамлекеттик бийлик органдарынын мыйзамсыз аракеттери же мыйзамсыз чечимдерди кабыл алуунун натыйжасында юридикалык жана жеке жактардын укуктарын бузуу негиз болушу мүмкүн. Жергиликтүү бийликтин зыян алып келген аракеттеринин түрлөрү жана формалары өтө ар түрдүү. Алардын укуктук жоопкерчилиги укук бузган жергиликтүү мамлекеттик

бийлик органдарына жана алардын кызмат адамдарына мыйзамда каралган баш ийдируу чараларын көрүүдөн келип чыгат.

Жазык, административдик жана тартип жоопкерчилигин колдонуу жергиликтүү бийликтин кызмат адамдарына гана мүмкүн, анткени жоопкерчиликтин бул түрлөрү жеке мүнөзгө ээ. Жарандык-укуктук жоопкерчиликке жергиликтүү мамлекеттик администрациялар гана тартылышы мүмкүн. Сот тарабынан мыйзамсыз деп табылган аракеттердин (чечимдердин) натыйжасында жеке же юридикалык жакка келтирилген чыгымдар, моралдык зыян КР Граждандык кодексинде белгиленген тартипте орду толтурулууга тийиш.

Ошентип, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар мыйзамдын талаптарын аткарбагандыгы үчүн мамлекеттин гана алдында эмес, ошондой эле жеке жана юридикалык жактардын алдында жоопкерчиликти тартат.

• Кыскача корутундулар

1. Кыргызстанга мүнөздүү парламенттик-президенттик башкаруу формасынын шартында КР аткаруу бийлигинин органдарын уюштуруу жана иши көпчүлүк убакта КР Жогорку Кеңешиндеги саясий күчтөрдүн абалынан жана КР Президентинин позициясынан көз каранды. Бүгүнкү күндө саясий кырдаал премьер-министр "күчтүү" фигура дегенге жете эле. Бул Өкмөттүн жана Премьер-министрдин тез-тез алмашышынын себептеринин бири болуп саналат.

2. КР Өкмөтүнүн ишинин негизин КР Жогорку Кеңеши бекиткен Өкмөттүн ишинин Программасы түзөт. Өзүнүн негизги милдети – мыйзамдардын аткарылышын уюштуруудан тышкары, КР Өкмөтүнүн ишинин маанилүү бөлүгү болуп мыйзам чыгаруу иши эсептелет. Премьер-министр жыл сайын 15-майга чейин КР Жогорку Кеңешине Өкмөттүн өткөн жылдагы иши жөнүндө отчет берет. КР Өкмөтүнүн учурдагы иши Регламентке ылайык жүзөгө ашырылат.

3. КР Өкмөтү өз ишин жүргүзүү процессинде белгиленген формада КР Президенти, КР Жогорку Кеңеши, сот бийлигинин органдары, жарандык коом жана жеке жарандар менен өз ара аракеттенүүнү иш жүзүнө ашырат.

4. КР Өкмөтүнүн ишинде маанилүү ролду Өкмөттүн Аппараты ойнойт. Ал КР Өкмөтүнүн жана КР Премьер-министринин ишин камсыздоочу мамлекеттик координациялоочу орган болуп эсептелет. Өкмөттүн Аппараты жүктөлгөн милдеттерди чечүү үчүн белгилүү өлчөмдө ыйгарым укуктарга ээ жана тийиштүү функцияларды аткарат.

5. КР аткаруу бийлигинин борбордук деңгээлдеги органдарынын структурасы көптөгөн факторлор менен аныкталат. Алардын ичинде КР Жогорку Кеңеши бекиткен КР Өкмөтүнүн Программасынын, мамлекеттик стратегиялык программалардагы ж. б. учурга коюлган максаттар жана милдеттер. Ошондуктан борбордук деңгээлде мамлекеттик органдардын көп түрдүүлүгүн белгилеп кетсе болот. Мисалы, министрликтердин ичинде тармактык жана тармак аралык компетенциялары бар мамлекеттик органдардын тобун бөлүп көрсөтсө болот. Райондордун деңгээлинде аткаруу бийлигин уюштуруу **дуализм принцибинде** – мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз ара башкарууну айкалыштыруу менен уюштурулган.

• Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

*Административдик ведомство
Жөнгө салуу таасирин талдоо
Аналитикалык кат
Аппарат
Мамлекеттик ишкана
Депутаттын суроо-талабы
Дуализм
Коллегия
Компетенция
Координация
Макулдашуу барагы
Ченемдик укуктук акт
Кайта байланыш*

*Ведомство алдындагы бөлүм
Ыйгарым укук
Токтом
Протокол
Жумушчу (эксперттик) топ
Тескеме
Регион
Регламент
Макулдашуу жыйыны
Справка-негиздеме
Статс-катчы
Экспертиза
Эксперттик тыянак*

• Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары

1. КР Өкмөтүн уюштуруу жана ишин кайсы ченемдик укуктук актылар аныкташат?
2. КР Өкмөтү кандай чечимдерди кабыл алат жана аларды кантип кабыл алат?
3. Аткаруу бийлигинин органдарынын жана алардын жетекчилеринин ыйгарым укуктарын атап бергиле.
4. Аткаруу бийлигинин органдары жана алардын жетекчилери кабыл алган чечимдердин түрлөрүн таблица кылып түзүлө.
5. КР Өкмөтүнүн токтомдорун даярдоо жана кабыл алуу процессин айтып бергиле жана графика кылып көрсөткүлө.
6. КР Өкмөтү кандай тартипте жана кандайча өзүнүн мыйзам чыгаруу демилге укугун жүзөгө ашыра алат?
7. КР «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө» Конституциялык мыйзамынын 6-беренеси менен таанышкыла жана төмөндөгү суроолорго жооп бергиле:
 - a) Өкмөттүн иши үчүн анын программасынын кандай мааниси бар?
 - b) Өкмөттүн өткөн программасы кандай аталган жана учурдагы программасы кандай аталат?
8. Өкмөттүн жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын иши үчүн ар кандай кеңештерди, комиссияларды түзүүнүн кандай мааниси бар, алар эмне үчүн жана качан түзүлөт? Силер билген комиссияларды жана кеңештерди атагыла.
9. Өкмөттүн жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын ишинин коом алдындагы ачыктыгы кантип камсыз кылынат?
10. Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдары аткарган башкаруунун негизги функцияларын атагыла.
11. Үстүбүздөгү жылда аткаруу бийлигинин структурасында болуп өткөн өзгөрүүлөрдү талкуулагыла.
12. Аткаруу бийлигинин системасында иштеген уюштуруу структураларынын типтерин атагыла. Алардын уюштуруу-укуктук статусу кандай? Схема түрүндө көрсөткүлө.
13. Жарандар жана уюмдар КР Өкмөтүнө кандайча жана качан кайрыла алышат?

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-жылы (2016-жылы кабыл алынган толуктоо жана өзгөртүүлөр менен).
2. КР «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө» Конституциялык мыйзамы, 2012-жыл, 18-июнь.
3. КР «Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө» мыйзамы, 2009-жыл, 20-июль.
4. КР «Административдик иши жана административдик процедураларынын негиздери жөнүндө» мыйзамы, 2015-жыл, 31-июль № 210.
5. КР «Жарандардын кайрылууларын кароо тартиби жөнүндө» мыйзамы, 2007-жыл, 4-май № 67.
6. КР «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» мыйзамы, 2011-жыл, 14-июль.
7. КР Өкмөтүнүн регламенти. 2013-жылдын 10-июнунда Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 341-токтому менен бекитилген.
8. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Аппараты жөнүндө Жобо. 2010-жылдын 24-декабрында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген.
9. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Кыргыз Республикасынын министрликтеринин, административдик ведомстволорунун жана башка мамлекеттик органдарынын штаттык санынын чеги жөнүндө» 2011-жылдын 22-августундагы № 473 токтому.
10. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Кыргыз Республикасынын министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин, административдик ведомстволорунун жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын юридикалык жак статусу бар ведомство астындагы бөлүмдөрүнүн укуктук статусу жөнүндө» 2009-жылдын 10-мартындагы № 151 токтому.

КЫРГЫЗСТАНДА МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУНУН РЕФОРМАЛАРЫ

Главанын мазмуну:

1. Мамлекеттик башкаруунун реформаларынын түрлөрү;
 2. Кыргызстанда административдик реформалардын баскычтары;
 3. Административдик реформалардын негизги багыттары;
- Кыскача корутундулар;
 - Жаңы терминдер жана түшүнүктөр;
 - Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары;
 - Адабият.

1. Мамлекеттик башкаруунун реформаларынын түрлөрү

Мамлекеттик башкарууну реформалоо деп мамлекеттик башкаруунун кээ бир тармактарында окшош жана өз ара байланышкан өзгөрүүлөрдү түшүнсө болот. Мындай реформалардын мазмуну тууралуу төмөндөгү окшош пикирлерди киргизсе болот:

- 1) мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлигиндеги реформаны камтыган мамлекеттик бийликти модернизациялоо;
- 2) мамлекеттин административдик-аймактык түзүлүшүн өзгөртүү;
- 3) бийликтин борбордук, региондук жана муниципалдык органдарынын ортосундагы ыйгарым укуктарын жана иш жүргүзүүнү бөлүштүрүү;
- 4) аткаруу бийлигинин функцияларын жана түзүмүн реформалоо;
- 5) мамлекеттик кызматты реформалоо.

Кыргыз Республикасында эгемендүүлүк жылдары булардын бардык түрлөрү жүзөгө ашырылган. Биринчи эки реформалар аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бийлигинин функцияларын түп-тамырынан бери өзгөртүүгө багытталган эмес. Административдик-аймактык түзүлүштү өзгөртүү мамлекеттик бийлик органдарынын ыйгарым укуктарына тийбестен негизинен административдик-аймактык бирдиктерди бириктирүү менен байланыштуу болгон, бул бириккен аймактардын жаңы башкаруу органдары жүзөгө ашырып жаткан функциялардын бекилишине алып келген.

Калган үч реформа сөздүн кенен маанисинде **административдик реформаны** түзөт. Административдик реформа үчүн мамлекеттик кызматты реформалоонун негизги мааниси мамлекеттик кызматкерлердин статусун, аларды кызматка кабыл алуу жана кызматта илгерилетүү тартибин кайра карап чыгууда турат. Бул мамлекетти атаандаштык негизде жумуш берүүчүгө, ал эми кызматкерлерди болсо мамлекеттин функциясын натыйжалуу аткаруучуларга айландырууга багытталган.

Аткаруу бийлигинин органдарынын борбордук, региондук жана муниципалдык органдарынын ортосундагы ыйгарым укуктары жана алып барган

милдеттерин бөлүштүрүү, ошондой эле аткаруу бийлигинин функцияларын жана түзүмдөрүн бөлүштүрүү сөздүн маанисинде административдик реформаны түшүндүрөт. Кыргызстанда бул реформа бийликтин мамлекеттик органдарынын ыйгарым укуктарын децентрализациялоо жана деконцентрациялоону айкалыштырып жүргүзүү менен ишке ашырылган.

Административдик реформаларды алардын негизги мазмунуна карай функционалдык, процедуралык жана структуралык реформалар деп бөлсө болот.

Функционалдык административдик реформалар мамлекеттик органдардын милдеттерин жана ыйгарым укуктарын жакшыртууга, ашыкча жана кайталоочу функциялардан баш тартууга багытталган.

Процедуралык административдик реформалар башкаруучу чечимдерин кабыл алуу иретин жана ушуга жараша бул процесстеги мамлекеттик кызматкерлердин ордун жана ролун өзгөртөт.

Структуралык административдик реформалар деп мамлекеттик башкаруунун структураларын кабыл алуу, стратегиялык башкаруунун, учурдагы башкаруунун жана мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү функцияларын ажыратуу, бирдиктүү мамлекеттик башкаруу системасында мамлекеттик жана жеке мекемелердин ролдорун кайра бөлүштүрүү натыйжасына алып келүүчү комплекстүү реформаларды түшүнөт. Бул реформалардын процессинде мамлекеттик башкарууда системалуу өзгөрүүлөр жүргүзүлөт.

Мына ошентип, административдик реформа бул аткаруу бийлигинин органдарынын ыйгарым укуктарын жана алып барган иштерин кайра кароо, зарыл функцияларды бекитүү жана артык баштарын жоюу, децентрализациялоо же деконцентрациялоо жолу менен аткаруу бийлигинин функцияларына шайкеш келген түзүмдөрдү жана системаны түзүү процесси.

Бул кайра түзүүлөрдүн максаты – экономикалык өсүштү жана коомдук өнүгүүнүн жогорку темптерин камсыз кылган мамлекеттик башкаруунун натыйжалуу системасын түзүү болуп эсептелет.

Административдик реформа жана ЖӨБ реформасы бири-бири менен тыгыз байланышкан. Эки реформаны бириктирген нерсе алар мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталгандыгы. Реформанын алгачкы жылдарында ЖӨБ калыптануусу деконцентрация жолу менен өнүккөн, б. а. мамлекеттик ыйгарым укуктарды бийликтин муниципалдык органдарына өткөрүү жолу менен.

Мамлекеттик жана муниципалдык органдардын аппаратынын иши окшош жана биринин натыйжалуу иш тажрыйбасы экинчисине пайдалуу болушу мүмкүн. Ийгиликтүү административдик реформа заманбап ЖӨБсүз мүмкүн эмес.

ЖӨБ өлкөнүн экономикалык жана саясий системасынан түздөн-түз көз каранды. Ошондуктан ЖӨБ реформасы саясий, экономикалык, жер, сот, бюджет-каржылык ж. б. жүрүп жаткан өзгөрүүлөрдүн составдык бөлүгү болгон учурда гана ийгиликтүү жүрүшү мүмкүн.

ЖӨБ көбүрөөк өз алдынчалыгын жана жоопкерчилигин өнүктүрүү зарыл, анткени, азыркы шарттарда бул система бир кыйла натыйжалуу, турмушка жакын, ал ички резервдерди, потенциалды, жергиликтүү жамааттардын өзгөчөлүктөрүн ачууга, жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүнү жакшы камсыз кыла алат.

Муниципалдык реформалар жарандардын жигердүү жана жоопкерчилик менен жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн башкаруу системасын түзүүгө багытталган. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча узак тарыхы бар өлкөлөрдө реформалар ЖӨБ өнүктүрөт жана бекемдейт.

Кыргыз Республикасында мамлекет ЖӨБ калыптануусуна жана өнүгүүсүнө көмөктөшөт, бул социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий кайра курууларда приоритеттүү багыттарынын бири болуп саналат.⁵ Азыркы социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий жараяндар жаңы негизде ЖӨБ өнүктүрүү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт: мамлекеттен экономикалык жактан көз карандысыз, белгилүү материалдык мүмкүнчүлүктөргө ээ, өздөрүнүн аймактарын жана жергиликтүү жамааттардын натыйжалуу жана өз алдынча өнүктүрүү боюнча социалдык базаны түзүүгө жөндөмдүү жарандардын катары түзүлөт.

Постсоциалисттик жана батыш мамлекеттердеги административдик реформалар жана ЖӨБ реформасы алардын социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий өнүгүшүнүн шарттарынан келип чыккан максаттары жана милдеттери боюнча кескин айырмаланып утрушат.

Бул үчүн КРнын мамлекеттик башкаруусун реформалоо боюнча жаңы көлөмдүү милдеттери чечүү керек. Бул милдеттер мамлекеттик жана ЖӨБ органдарынын ишмердүүлүгүнүн ачыктыгына, стабилдүүлүгүнө, сапаттуу жыйынтыктардын жогорулашына багытталган болуш керек.

Кыргыз Республикасынын 2018–2040-жылдарга карата Улуттук стратегиянын керектүү материалдары окуу китебине тиркеме катары берилген.

2. Кыргызстанда административдик реформалардын баскычтары

Кыргызстанда эгемендүүлүк жылдарында мамлекеттик башкаруу системасын реформалоо жана анын натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча бир нече ирет аракеттер жасалган.

Кыргыз Республикасында (КР) административдик реформанын башталышы 1991-жылга, Советтер Союзунун урашы жана Кыргызстан өзүнө жаңы социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий жолду – демократиялык өнүгүү жана базар экономикасын тандап алган учурга туура келет. Өлкөнү өзгөртүү жана мамлекеттик курулуш боюнча реформатордук аракеттер пар-

⁵ 2013–2017-жылдарга Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн Программасы. КР Өкмөтүнүн 18-декабрь 2013-жылдагы № 678 Токтому менен бекителген.

тиялык-советтик мамлекеттик механизмди түп тамырынан бери кайра түзүүнү алдын ала аныктаган.

Азыркы учурда мамлекеттик бийликти саясий жактан модернизациялоо жана административдик башкарууну реформалоо маанилүү приоритеттерден болуп кала берет. Бул биздин өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүгө келечегин аныктоочу стратегиялык документтер менен далилденип турат.⁶

Кыргызстанда акыркы 25 жыл ичинде административдик реформалардын жүрүшү жана логикасы анын жүрүшүндө беш баскычты бөлүп чыкса болоорун көрсөтү. Алардын ар биринде белгилүү максаттар коюлуп жана чечилген жана өздөрүнүн милдеттери чечилген.

Биринчи баскыч (1991–1996-ж.ж.). Бул баскычта мамлекеттик аппаратты жаңы коомдук мамилелерге ылайык келе тургандай кылып партиянын таасиринен чыгаруу, аткаруу бийлик органдарын калыптандыруу боюнча иш чаралар жүзөгө ашырылган. Базар экономикасын реформалоонун эң эле башында бул көйгөйлөрдү чечүүгө олуттуу маани берилгенин белгилей кетүү керек. Бардык чечимдердин максаты өзгөрүүсүз болгон: жаңы экономикалык түзүлүштүн шарттарына жана муктаждыктарына ылайык келген аткаруучу аппаратты түзүү. Ошентип, 1991-жылдан бери Кыргызстанда жүргүзүлүп жаткан административдик реформа эң эле башынан бери экономикалык жана социалдык реформалардын маанилүү элементи катары каралган.

Ушуга байланыштуу, ушул мезгил ичинде аткаруу бийлигинин түзүмү бир нече жолу өзгөргөн. Бул өзгөрүүлөр аткаруу бийлик органдарынын тийиштүү ыйгарым укуктарын ишке ашырууну камсыз кылуучу мамлекеттик жөнгө салуу функциясын, жөнгө салуунун объектисин жана көлөмүн, аткаруу бийлигинин органдарынын аткаруу бийлигинин түрлөрүн, алардын компетенттүүлүгүн, ыйгарым укуктарынын түрлөрүн жана ишке ашыруу тартибин, мамлекеттик кызматтын штаттарын, түрлөрүн, мамлекеттик кызматкерлердин кесиптик даярдык талаптарын ж. б. өзгөртүүнү билдирет.

1993-жылдын 5-майында кабыл алынган КР Конституциясы аткаруу бийлигин бийликтин өз алдынча бутагы катары аныктаган, аткаруу бийлигинин бирдиктүү системасы түшүнүгүн киргизген, Өкмөттү түзүү тартибин жалпы жонунан белгилеген.⁷

Кыргыз Республикасынын Жогорку Совети тарабынан 1991-жылы 19-апрелде кабыл алынган "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" Мыйзамы бул баскычтын маанилүү документтеринин бири болгон. 1993-жылы кабыл алынган КР Конституциясы мам-

лекеттик башкаруунун принциптеринин бири катары мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун функцияларын бөлүштүрүү принциби менен маанилүү. Ошентип, Кыргызстан Европа Совети тарабынан 1985-жылы кабыл алынган жергиликтүү өз алдынча башкаруу тууралуу Европалык хартиясынын сунуштарына кошулган.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун милдеттерин бөлүштүрүүнүн алкагында областтын губернатору менен райондун акими институтун киргизүү аркылуу жергиликтүү мамлекеттик башкаруу системасында өзгөрүүлөр жүргүзүлгөн.⁸ Алар мыйзамдарды, КР Президентинин жарлыктарын жана КР Өкмөтүнүн токтомдорун тиешелүү аймакта ишке ашыруу үчүн жооптуу жогорку кызмат адамдары деп табылган.

Экинчи баскыч (1996–2000-ж.ж.). Ал "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматынын негиздери тууралуу" убактылуу Жобонун бекитилиши менен башталды деп эсептесек болот. Кийинчерээк, 1999-жылы КР "Мамлекеттик кызмат жөнүндө" Мыйзамы кабыл алынган, анда мамлекеттик кызматтын мамлекеттик кызмат орундарынын Реестри аныкталып, башкаруу органдарында мамлекеттик кызмат орундары унификацияланган.

Кийинчерээк мамлекеттик кызматты өтөө боюнча негизги маселелерди жөнгө салуучу жоболор кабыл алынган. Алар:

- Мамкызматчыларды аттестациялоону жүргүзүүнүн тартиби жөнүндө;
- Мамкызматтын бош кызмат ордун ээлөөгө конкурсту жүргүзүү жөнүндө;
- Мамкызматчыларды квалификациялык сынактардан өткөрүүнүн тартиби жөнүндө;
- Мамкызматтын кадрдык резервин түзүүнүн жана иштешинин тартиби жөнүндө;
- Мамкызматкерлердин кесиптик жактан өсүүсү жөнүндө;
- Класстык чендерин берүү тартиби жөнүндө.

1998-жылы 2005-жылга чейин Кыргыз Республикасында административдик реформаны аныктоочу негизги документ "Кыргыз Республикасынын административдик реформасынын стратегиясы" иштелип чыккан. Стратегияда административдик реформанын негизги компоненттери аныкталган, реформалоого төмөнкүлөр каралган:

- президенттин администрациясын жана өкмөттүн аппаратын;
- бийликтин борбордук органдарын;
- мамлекеттик комиссияларды, комитеттерди жана фонддорду;

⁶ 2013–2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы жана башкалар.

⁷ Бул маселелер кандайдыр бир деңгээлде 1994, 1997-жылдардагы КР "Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө" мыйзамдарда жөнгө салынган.

⁸ КР Президентинин 20-март 1996-жылдагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жетекчилеринин ролун жана жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө" Жарлыгы.

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын;
- каржыны башкаруу жана мамлекеттик сектор.

Ошол эле жылы: мамлекеттик кадр саясатынын Концепциясы, ошондой эле 1998-2005-жылдары аны ишке ашыруу боюнча Президенттик программа иштелип чыккан жана кабыл алынган.

Үчүнчү баскыч (2000–2004-ж.ж.). Анын башталышын 2001-жылы "Мамлекеттик кызматчылардын этикасы жөнүндө" Жобонун кабыл алынышы менен түшүндүрсө болот. Бул баскычтын башка маанилүү окуясына 2001-жылы кабыл алынган "2010-жылга чейин Кыргыз Республикасынын өнүктүрүүнүн комплекстүү негиздери" документин киргизсе болот. Анда "Натыйжалуу жана ачык мамлекеттик башкаруу" үч артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп белгиленген.

Кыргызстанда бул мезгилдеги административдик реформанын маанилүү багыттарынын бири катары мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу ишинин башталышын эсептесе болот.⁹

Бул жылдар аралыгында аткаруу бийлигинин иш-милдеттерин оптималдаштыруу маселелерине дагы көп көңүл бурулган. Административдик реформаны жандандырууга, ага кыйла системалуулукту берүүдө "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкаруу системасын реформалоонун стратегиясын" кабыл алуу бир топ оң таасирин тийгизди.¹⁰ Анын жоболоруна ылайык мамлекеттик башкаруу системасын реформалоо жараяны бирдиктүү үч багытта жүрүшү керек:

1. Бүт системанын ишин пландоо, уюштуруу, шыктандыруу жана контролдоону жакшыртуунун негизги кыймылдаткычы катары административдик башкарууну баалоо жана жакшыртууга басым жасоо.
2. Экономикалык башкаруу – туруктуу адамдык өнүгүүнүн, жашоо деңгээлин жана социалдык стандарттарды жогорулатуунун темптерин жетиштүү деңгээлде камсыз кылууга багытталган.
3. Саясий башкарууну жакшыртуу саясаттын калыптануу сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Бул Стратегияны ишке ашыруу максатында 2004-жылы КР Өкмөтү "Кыргыз Республикасында административдик реформаны андан ары өнүктүрүү боюнча чаралар жөнүндө" токтому кабыл алынган.

Административдик реформа ишиндеги дагы бир маанилүү документ 2004-жылы кабыл алынган КР "Мамлекеттик кызмат жөнүндө" мыйзамынын жаңы редакциясы болуп эсептелет. Мыйзам мамлекеттик кызматты уюштуруунун, мамлекеттик кызматчынын укуктук статусун, мамлекеттик кызматты өтөөнүн шарттарын, мамлекеттик кызматчыларды сыйлоо систе-

⁹ КР Президентинин 2002-жылдын 17-декабрындагы "2010-жылга чейин Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну децентрализациялоо жөнүндө" Улуттук стратегиясы жөнүндө" Жарлыгы.

¹⁰ КР Президентинин 2004-жылдын 5-июнундагы Жарлыгы.

масын жана жоопкерчилигинин негиздерин тактаган. Мыйзам үзгүлтүксүздүктү, кесипкөй мамлекеттик кызматтын туруктуулугун жана көз карандысыздыгын, тажрыйбалуу кадрларды мамлекеттик кызматка тартууну, мамлекеттик кызматты башкаруунун натыйжалуулугун жакшыртууну камсыз кылууга багытталган.

Мамлекеттик кызмат чөйрөсүндө бирдиктүү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу максатында 2004-жылы мамлекеттик кызмат иштери боюнча Кыргыз Республикасынын Агенттиги түзүлгөн. Ошол эле жылы аткаруу бийлигинин борбордук мамлекеттик органында жогорку административдик мамлекеттик кызмат катары статс-катчылар институту түзүлгөн.

Бул жылдары эл аралык донордук уюмдардын колдоосу менен КР Өкмөтү тарабынан аткаруу бийлигинин борбордук органдарынын милдеттерин жана түзүмдөрүн жакшыртуунун куралы катары функционалдык талдоо сыналат. Ушул мезгил ичинде топтолгон тажрыйба 2007–2008-жылдары аймактык деңгээлде мамлекеттик башкарууну жакшыртууда колдонулган. 2000-жылы башталган мамлекеттик органдарды функционалдык талдоо борбордук жана жергиликтүү деңгээлде аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын түзүмүн оптималдаштырууга кандайдыр бир даражада мүмкүнчүлүк берген. Жыйынтыгында 191 мамлекеттик башкаруу структуралары жоюлган жана 697 кайра түзүлгөн, кызматкерлердин саны 3.666 штаттык бирдикке кыскарган, башкаруу аппаратын кармоого кеткен жалпы чыгымдар 135 млн сомго азайган.

Төртүнчү баскычы (2005–2010-ж.ж. чейин). Ал 2005-жылдын жылдын 24-мартында өткөн саясий окуялар менен байланыштуу. Бул мезгилдин документтеринде административдик реформанын негизги максаттары катары булар жарыялаган: аткаруу бийлигинин органдарынын иш-милдеттерин оптималдаштыруу жана тартипке келтирүү; аткаруу бийлигинин органдарынын системасын, түзүмүн жана иш режимин өзгөртүү; мамлекеттик органдардын ишинде жөнөкөйлүккө жана натыйжалуулукка жетишүү, алардын жана чарбакер субъекттердин ортосундагы мамилелерди жакшыртуу; башкарууну демократиялаштыруу, жарандар үчүн анын ачыктыгына жана жеткиликтүүлүгүнө жетишүү.¹¹ Бийликтин мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмчөлөрүнүн ишин оптималдаштыруу жана кайталоочулугун жоюу боюнча тийиштүү сунуштарды даярдоо боюнча Республикалык комиссия түзүлгөн.

2007-жылы Кыргыз Республикасында административдик түзүлүш системасын кайра уюштуруу башталган.¹²

¹¹ КР Президентинин 2005-жылдын 30-ноябрындагы "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын түзүмүн оптималдаштыруу жөнүндө" Жарлыгы.

¹² КР Президентинин " 2007-жылдын 4-июлундагы "Кыргыз Республикасында административдик түзүлүш системасын кайра уюштуруунун концептуалдуу түшүнүктөрү жөнүндө" Жарлыгы.

Өлкөнүн административдик-аймактык түзүлүш системасын реформалоонун 1-этабын ишке ашырууда аймактык башкарууну жакшыртуу боюнча бир катар чаралар ишке ашырылган. Областтык деңгээлде милдеттерди жана функцияларды бөлүштүрүүнүн натыйжасында борбордук мамлекеттик органдардын 124 бөлүмчөлөрү жоюлган, кызмат орундарынын 1777 штаттык бирдиктери кыскарган, шарттуу үнөмдөө 122 млн. сомду түзгөн.

Административдик реформанын жаңы ыкмалар 2007-жылдын башында жарыяланган. Анда мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугун бекитүү, мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн стратегиялык багыттары белгиленген болчу.

Бирок, бул демилгелер аягына чыккан эмес, мамлекеттик аппараттын ишинде, экономиканын өнүгүшүндө сапат жагынан байкалаарлык өсүш болгон жок. Бул мамлекеттик бийлик органдарына болгон калктын ишениминин төмөндөшүнө жана 2010-жылы март айында элдик ынкылап менен бүткөн саясий күрөштүн курчушуна алып келди.

Бешинчи баскыч (2010-жыл азыркы учурга чейин). 2010-жылдагы окуялардан жана бүткүл элдик референдумда кабыл алынган жаңы Конституциядан кийин мамлекеттик бийлик органдары өлкөдө социалдык-экономикалык кырдаалды турукташтыруу жана мындан ары өнүктүрүү үчүн негиз түзүү боюнча оор милдеттерди чечүүгө мажбур болушкан.

Муну ишке ашырууда мамлекеттик башкаруу системасынын натыйжалуу эместиги тоскоолдуктардын бири болгон. Мамлекеттик органдардын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин натыйжалуулугу азырынча коомдун үмүттөрүнө жооп бербейт. Буга 2012-жылдын жыйынтыгы жөнүндө кеп болгондо "Перспектива" аналитикалык өнөктөштүгүнүн директору Валентин Богатырев көңүл бурган: "Кыргызстандагы кризис экономикалык жана саясий кризис эмес, аткаруу системасынын башкаруу реалдуу кризиси".¹³

Ошондуктан, административдик реформа КР мамлекеттик бийлигинин бардык бутактарынын көңүл буруусунун негизги объектиси болуп калды. Учурда жүрүп жаткан мамлекеттик башкарууну модернизациялоо 2013–2017-жылдарга карата өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын, КР Жогорку Кенеш тарабынан бекитилген КР Өкмөтүнүн программаларынын максаттары жана милдеттерине таянуу, ошондой эле административдик реформа боюнча топтолгон чет өлкөлүк тажрыйбаны эске алуу менен жүзөгө ашырылат.

Мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугунун жалпы деңгээлин аткаруу бийлиги аныктаарын эске алып негизги көңүл башталган административдик реформаларды улантууга бурулган. Алардын негизги максаты – аткаруу бийлигинин системасын коом жана мамлекет тарабынан коюлган милдеттерди чечүүгө жөндөмдүү, өзгөрүп жаткан жагдайларга убагында ийкемдүү жооп бере ала турган мобилдүү, чакан кылып түзүү болуп эсептелет.

Административдик реформанын жаңы этабы КРнын 2018–2040-жылдарга карата өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашыруу милдети менен байланыштуу.

**2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын
Өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы**
VI. Орто мөөнөттүү этаптын биринчи кезектеги кадамдары
6.1 Өнүгүүнүн максаттарына жетишүү.
Натыйжалуу жана адилет башкаруу
9.2-милдет: Мобилдүү жана компактуу мамлекеттик аппарат

2020-жылга министрликтердин, ведомстволордун, мамлекеттик кызматчылардын саны олуттуу, анын ичинде жаңы технологияларды киргизүүнүн эсебинен кыскарат. Өкмөт компактуу, кыйла ачык-айкын болот, кесипкөй жана жаш кадрлардан түзүлөт. Мамлекеттик башкаруу системасынын ишинин негизги принциптери болуп жалпы ачык-айкындык жана натыйжалуулук саналат. Мамлекеттин ролу акырындап учурдагы басым кылуучу кызматтардын провайдеринен жөнгө салуучуга өтөт, ал саясатты, ченемдерди жана алкактарды иштеп чыгат, кадрларды даярдайт жана кызматтарды керектөөчүлөрдүн укуктарын коргойт. Үч жылдан кийин мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр убакыттын реалдуу режиминде алуу мүмкүндүгү менен санарип форматта көрсөтүлөт.

3. Административдик реформалардын негизги багыттары

Азыркы административдик реформа КР мамлекеттик аппаратын бүтүндөй модернизациялоо нугунда жүрүп жатат жана төмөнкү бөлүктөрдү камтыйт:

1. Аткаруу бийлигинин органдарын оптималдаштыруу.
2. Аймактык мамлекеттик башкарууну кайра уюштуруу.
3. Коррупцияга каршы туруу.
4. Мамлекеттик кызмат көрсөтүү системасын реформалоо.
5. Аткаруу бийлик органдарынын жана алардын жетскчилеринин ишинин натыйжалуулугун баалоо.
6. Уруксат берүү системасын оптималдаштыруу.
7. Электрондук өкмөт түзүү.

КР административдик реформанын бул бөлүкчөлөрүн карап чыгалы:

1. Аткаруу бийлигинин органдарын оптималдаштыруу. Көп жылдар бою жүргүзүлүп жаткан административдик реформага карабастан аткаруу бийлик органдарынын көптөгөн көйгөйлөрү чечилген эмес. Иш милдеттердин кайталоосу жана кошо аткарылуусу бар, кызматкерлердин саны дагы ашыкча. Ведомстволордун карамагындагы жана аймактардагы бөлүмдөрдүн

¹³ <http://akipress.org/ 21-12-2012>

ашыкча санда болушу мамлекеттик чечимдерди иштеп чыгуу, кабыл алуу жана ишке ашыруу процессин кыйындатат.

Бул көйгөйдү комплекстүү чечүү максатында КР Өкмөтүнө караштуу мамлекеттик башкаруу системасын комплекстүү оптималдаштыруу боюнча Комиссия түзүлгөн. Ал мамлекеттик органдардын максаттарын, милдеттерин жана функцияларын тактоо боюнча иш алып барууда.

Маселен, 2012-жылдагы аткарылган иштеринин негизинде мамлекеттик органдардын натыйжалуу ишине тоскоолдук кылган көйгөйлөр аныкталган жана мамлекеттик органдардын ортосунда иш милдеттерди бөлүштүрүүнү тактоо жана функцияларды бөлүштүрүү боюнча сунуштар иштелип чыккан. Аткаруу бийлигинин 38 мамлекеттик органдары боюнча иш милдеттеринин инвентаризацияга дуушар болгондорунун жалпы саны 1266 түзгөн. Мамлекеттик органдар тарабынан министрликтердин жана мекемелердин ишинин натыйжалуулугуна таасирин тийгизип жаткан 176 көйгөйлөр аныкталган. Талдоонун негизинде мамлекеттик органдардын иш-милдеттерин оптималдаштыруу, алардын функцияларында кайталоочулуктарды жокко чыгаруу боюнча сунуштар иштелип чыкты. Эки же андан ашык мамлекеттик органдар тарабынан ишке байланышкан жалпы милдеттерди алардын биринде бекемдөө сунушу киргизилген.

Министрликтер менен ведомстволордун ыйгарым укуктарын жана иш-милдеттерин кайра бөлүштүрүүнүн, социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү маселелери боюнча мамлекеттик органдарды бириктирүүнүн жыйынтыгы 2013-жылдын февралында КР Жогорку Кеңеши жактырган КР Өкмөтүнүн жаңыланган түзүмү болуп эсептелет.

2013-жылдагы КР Өкмөтүнүн түзүмү Министрликтер жана мамкомитеттер:

1. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлиги;
2. Айыл чарба жана суу чарба министрлиги;
3. Каржы министрлиги;
4. Транспорт жана байланыш министрлиги;
5. Юстиция министрлиги;
6. Саламаттык сактоо министрлиги;
7. Коргоо министрлиги;
8. Билим берүү жана илим министрлиги;
9. Ички иштер министрлиги;
10. Маданият, туризм жана маалымат министрлиги;
11. Өзгөчө кырдаалдар министрлиги;
12. Социалдык өнүктүрүү министрлиги;
13. Энергетика жана өнөр жай министрлиги;
14. Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги;
15. Экономика министрлиги;
16. Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитети.

Мамлекеттик агенттиктер:

1. Монополияга каршы жөнгө салуу мамлекеттик агенттиги;
2. Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги;
3. Курулуш жана турак жай-коммуналдык чарба боюнча мамлекеттик агенттиги;
4. Байланыш боюнча мамлекеттик агенттиги;
5. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана улуттар аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттиги;
6. Геология жана минералдык ресурстар боюнча мамлекеттик агенттиги;
7. Мамлекеттик дене тарбия жана спорт боюнча мамлекеттик агенттиги.

Мамлекеттик кызматтар:

1. Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы;
2. Экономикалык кылмыштар менен күрөшүү боюнча мамлекеттик кызматы;
3. Мамлекеттик салык кызматы;
4. Мамлекеттик каржы чалгындоо кызматы;
5. Мамлекеттик бажы кызматы;
6. Интеллектуалдык менчик жана инновация мамлекеттик кызматы;
7. Жөнгө салуу жана каржы рынокторун көзөмөлдөө мамлекеттик кызмат;
8. Банги заттарын көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматы;
9. Мамлекеттик каттоо кызматы.

Инспекциялар:

1. Экологиялык жана техникалык коопсуздук боюнча мамлекеттик инспекция;
2. Ветеринария жана фитосанитария боюнча мамлекеттик инспекция.

Фонддор:

1. Мамлекеттик материалдык резервдер фонду;
2. Мамлекеттик мүлктү башкаруу боюнча фонд;
3. Милдеттүү социалдык камсыздандыруу фонду;
4. Социалдык фонд.

Санитардык-эпидемиологиялык көзөмөл жаатындагы өзгөрүүлөрдүн натыйжасында милдеттери Саламаттык сактоо министрлигине өтүп кеткен. Региондук өнүктүрүү саясаты жагындагы милдеттери – экономика Министрлигине, ЖӨБ жаатында өнүгүү иш-милдеттери – ЖӨБ жана этностор аралык мамилелер боюнча Мамлекеттик агенттигине өткөн. Монополияга каршы мыйзамдарды иш жүзүнө ашыруу функциялары монополияга каршы жөнгө салуу боюнча Мамлекеттик агенттикке өткөн.

Бул иш кийинки жылдары да уланган. Маселен, 2015 жана 2016-жылдары КР Өкмөтүнүн түзүмү жана курамы дагы бир жолу жаңыланган.

4-сүрөт. Өкмөттүн түзүмүндөгү өзгөрүүлөр

2016-жылы КР Өкмөтүн кайра уюштуруу

КР “Ишеним жана биримдик” Өкмөтүнүн программасын ишке ашыруу максатында министрликтердин жана ведомстволордун ишин талдоонун натыйжасында өкмөттүн түзүмүнө бир катар өзгөртүүлөрдү киргизүүнү зарыл деп эсептейбиз. Программага ылайык, өкмөттүн ишинин артыкчылыктуу багыттары болуп төмөнкүлөр саналат:

- мамлекеттик башкаруунун ачык-айкындыгын камсыз кылуу,
- экономиканы динамикалык өнүктүрүү,
- экспорттун көлөмүн чоңойтуу,
- инвестицияларды көбөйтүү.

Өнөр жай, энергетика, жер казынасын пайдалануу, айыл чарба, электрондук башкаруу тармактарында активдүү узак мөөнөттүү саясат жүргүзүү убагы келди.

Ушуга байланыштуу бышып жетилген маселелерди чечүү үчүн алдын алуу системдүү жана түзүмдүк-уюштуруучулук чараларды кабыл алуу зарылчылыгы менен байланышкан аткаруу бийлигинин системасында өзгөрүүлөрдү сунуштайбыз "

КР Премьер-министри С. Жээнбековдун 2016-жылдын 21-июнунда конституциялык мыйзамдуулук, мамлекеттик түзүлүш, соттук-укуктук маселелер жана КР Жогорку Кеңешинин регламенти боюнча комитеттин жыйынында сүйлөгөн сөзүнөн.

Источник: <http://www.gov.kg>

2. Аймактык мамлекеттик башкарууну кайра уюштуруу. Реформалоонун зарылдыгы калкынын саны анча көп эмес, унитардуу Кыргызстанда совет мезгилинен мурас катары калган деп кароого мүмкүн башкаруунун 4 деңгээли (республикалык, областтык, райондук жана муниципалдык) менен шартталган. Бул мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу жана аткаруу процессинде бюджеттик каражаттарды жана убакытты сарамжалсыз коротууга алып келет. Мамлекеттик башкаруунун көп баскычтуулугу жана көп звенолору мамлекеттик аппараттагы жемкорлуктун, алардын иш жана ресурстук алсыздыгынын себептеринин бири.

Аймактык мамлекеттик башкарууну кайра уюштуруу административдик-аймактык реформанын алкагында ишке ашат.¹⁴ Алардын ичинде областтардагы мамлекеттик администрациялардын базасында тийиштүү аппараттары бар КРӨ **областардагы толук ыйгарымдуу** институтунун түзүлүшү.

Бул административдик-аймактык реформанын биринчи аракети эмес экендигин белгилей кетүү керек. Акыркы мындай аракет беш жыл мурун болгон.¹⁵ Ошол убакта мамлекеттик башкаруунун көптөгөн областтык түзүмдөрү жоюлган, бирок алардын кээ бирлери аймактар аралык түзүмдөргө айланган, ал эми алардын айрымдары калыбына келтирилген.

Кийинки жылдары административдик-аймактык түзүлүштү жакшыртуу процесстери кулач жайышы керек эле жана милдеттерди жана функцияларды бөлүштүрүүнүн негизинде мамлекеттик башкарууну 3 баскычтуу системага өтүү аягына чыкмак. Бирок, КР Өкмөтү бул реформаларды ишке ашыруу учурунда көптөгөн көйгөйлөргө туш келген, атап айтканда, мамлекеттик бийликтин жергиликтүү органдарынын ишинин натыйжалуулугу төмөндөгөн, мамлекеттик программаларды жана башкаларды аткара албагандыктан кыйынчылыктар жаралган.

¹⁴ КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-мартындагы № 198 "Кыргыз Республикасында административдик-аймактык реформанын Концепциясы" Токтому.

¹⁵ КРП 2007-жылдын 4-июлундагы "Кыргыз Республикасынын административдик-аймактык түзүлүш системасын кайра түзүүнүн концептуалдык ыкмалары жөнүндө" N 333 Жарлыгы.

Ушуга байланыштуу, ошондой эле 2013–2017-жылдардын мезгилине КР туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын кабыл алынышын эске алып, 2013-жылы КР Өкмөтү өзүнүн токтому менен мурда кабыл алынган Концепцияга бир катар өзгөртүүлөрдү киргизген. Маселен, реформанын баскычтары жана алардын мазмуну өзгөрүлгөн:

Биринчи баскычында (2013–2014-жылдары) төмөнкүлөр каралган:

- башкаруунун аймактык деңгээлдеринде жоопкерчиликти жогорулатуу жана функцияларды оптималдаштыруу;
- каржылык башкарууну борбордон ажыратуу;
- мамлекеттик программаларды жана башкаруунун натыйжалуулугун жүзөгө ашырууну баалоо жана мониторинг жүргүзүүнү жакшыртуу;
- мамлекеттик жана муниципалдык кызматтардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу;
- кадрдык дараметин туруктуу жогорулатуу системасын түзүү.

Экинчи баскычында (2015–2016-жылдары) төмөнкүлөр каралган:

- айыл аймактарын ирилештирүү;
- райондорду ирилештирүү;
- областтык деңгээлде башкаруу органдарын оптимизациялоо.

Үчүнчү этапта (2017-жыл) жаңы административдик-аймактык түзүлүштү мыйзам менен бекемдөө күтүлүүдө. Кыргыз Республикасында административдик-аймактык реформанын Концепциясын ишке ашыруу үчүн КР Өкмөтүнүн токтому менен Координациялык кеңеш түзүлгөн.

Жаңыланган Концепция административдик-аймактык түзүлүштү реформа кылуу административдик реформаны ишке ашыруу менен байланышта болушу керектиги менен айырмаланып турат. Баарынан мурда аймактык реформаны жүргүзүүнү даярдоо баскычында бийликтин аткаруу бутагынын системасын тартипке келтирүү сунушталат.

Бул жагынан иш-аракеттердин бири КР бир катар мыйзамдарына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө КР Өкмөтүнүн демилгеси менен болду. Алар саясий, башкаруу, каржылык-экономикалык жана коммуникативдик мүнөздөгү 12 негизги өзгөрүүлөрдү камтыйт:

1. Райондук кеңештерди калыбына келтирүү жана айылдык кеңештин депутаттарынан турган азыркы күндө иштеп жаткан жергиликтүү кеңештердин кошмо жыйындарын жоюу. Бул мажоритардык система, Райондук кеңештин саны 35тен 60ка чейин депутаттарын мажоритардык система аркылуу шайлоо сунушталат.
2. Губернатор институтун калыбына келтирүү жана областтарда КР Өкмөтүнүн туруктуу өкүлдөрүнүн Аппараттарын жоюу.
3. Райондордун акимдерин дайындоо жол-жоболорун өзгөртүү, райондук кеңештин сунушу менен дайындоо жана кызматтан бошотуу боюнча ачык-айкын жол-жобосун аныктоо.

4. Айыл өкмөтүнүн башчысын шайлоодо акимдердин ролун күчөтүү. Айыл өкмөтүнүн башчысы айыл кеңеши тарабынан аким сунуштаган 3төн кем эмес талапкерлердин арасынан тандалып алынат деп болжолдонууда.

5. Укук коргоо органдарынан башка министрликтердин жана административдик ведомстволордун аймактык бөлүмдөрүн жергиликтүү мамлекеттик администрацияларга (аким) өткөрүп берүү жана акимдердин кадр боюнча ыйгарым укуктарын күчөтүү.

6. Мыйзам бузулган учурда айыл өкмөтүнүн чечимдерин токтотуу (же жокко чыгаруу) укугун акимдерге берүү.

7. Козголгон жазык иштерин кошпогондо, текшерүүчү органдар райондун аймагында ар кандай текшерүү иштерин жүргүзүүдө аким менен милдеттүү түрдө макулдашууну киргизүү.

8. Райондук мамлекеттик администрациялардын аппараттарынын кадрдык потенциалын жогорулатуу, анткени райадминистрациялардын кызматкерлеринин учурдагы саны (16–20 адам) жаңы милдеттерди натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк бербейт жана акимдердин өсүп жаткан ролуна жана жоопкерчилигине карата суроо-талаптарга ылайык келбейт.

9. Райондук бюджеттерди калыбына келтирүү, анткени райондук бюджеттерди жоюу райондордун социалдык-экономикалык өнүгүү программаларын түзүү жана ишке ашыруу мүмкүн эместигине алып келди.

10. Райондук мамлекеттик администрациялардын аппараттарынын ишин материалдык техникалык жактан камсыздоону жакшыртуу.

11. Райондук мамлекеттик администрацияларга айыл чарба жерлеринин Мамлекеттик фондусундагы жерлерин райондун кеңештери тарабынан аныкталган тартипте башкаруу укугун өткөрүп берүү.

12. Акимдер менен жергиликтүү жамааттардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өз ара аракеттенүү механизмин түзүү. Бул иш-чара "бийлик – эл" диалогун натыйжалуу курууга багытталган.

Бул демилге коомчулукта ар кандай пикир жаратты. Атап айтканда, биринчи окууда КР Жогорку Кеңеши иштеп чыгууга кайра жиберди.

КР Өкмөтү өзүнүн сунуштарын кабыл алуу бардык аймактык деңгээлдерде мамлекеттик бийликтин биримдигин камсыз кылуу зарылдыгы, аймактарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү, улуттук жана мамлекеттик программаларды аткаруу, ошондой эле борбордоштурулган мамлекеттик башкаруу менен борбордон алыстатылган жергиликтүү өз алдынча башкаруунун оптималдуу айкалышын камсыз кылуу боюнча бирдиктүү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүүгө багытталгандыгы менен негиздейт.

Мындан тышкары, аймактарды башкаруунун учурда иштеп жаткан системасында ыйгарым укуктар менен жоопкерчиликтин ортосунда тең салмактуулуктун бузулушу, ушуга байланыштуу жер-жерлерде мамлекеттик бийликтин биримдигин бекемдөө маселелерин чечүүнү создуктурбоо жана аймактарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү боюнча улуттук жана мамлекеттик программаларды ишке ашыруу боюнча механизмдерди түзүү.

Өкмөт аймактарды өнүктүрүү боюнча көрсөткүчтөрдү аткарууну камсыз кылуу үчүн райондук жана областтык бөлүмдөргө чоң талаптар коюлат деп эсептейт. Ошентсе да, райондордун жергиликтүү мамлекеттик администрацияларынын башчылары – акимдер, КР Өкмөтүнүн областтардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрү коюлган милдеттерди аткаруу үчүн жетиштүү ыйгарым укуктарга жана каржы мүмкүнчүлүктөрүнө ээ эмес.

Ошол эле учурда райондук деңгээлде министрликтердин жана мекемелердин аймактык бөлүмдөрүн ар тараптан бекемдөө зарыл (*кадр, каржы, материалдык база*), себеби, алар коомдун негизги категорияларына – жеке жарандарга, чарба субъектерине жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мамлекеттик кызматтарды түздөн-түз көрсөтүшөт.

3. Коррупцияга каршы туруу. Кыргызстанда коррупция экономикалык өнүгүүгө тоскоол болуп жана мамлекеттин пайдубалына коркунуч жаратууда. КР Президентинин пикири боюнча коррупция мамлекеттик башкаруунун ыкмасы болуп калды¹⁶. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин коррупцияга каршы туруу аракеттер боюнча Комитетинде КР Өкмөтүнүн отчетун талкуулоодо 2012-жылы коррупциялык багытында 1 миң кылмыш иши ачылгандыгы билдирилди. Аныкталган зыяндар 1 миллиарддан ашык сомду түзгөн, анын ичинде 154 миллион сом гана бюджетке кайтарылган.

Ушуну эске алуу менен, акыркы жылдары коррупция менен күрөшүү үчүн системалуу чараларды ишке ашыруу, мамлекеттик башкаруу системасын жаңыртуу мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыттарына кирген.

Коррупцияга каршы саясатынын мамлекеттик стратегиясы кабыл алынган, айрым жоболору 2013–2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында каралган.¹⁷ Негизги көйгөйлүү багыттар Коргоо кеңешинин жыйынында талкууланган жана КР Президентинин 2013-жылдын 12-ноябрындагы "Бийлик органдарында саясий жана системалык коррупциянын себептерин жоюу боюнча чаралар жөнүндө" Жарлыгында чагылдырылган.

¹⁶ КР Президенти А. Атамбаевдин Коргоо кеңешинин жыйынында сүйлөгөн сөзү. 30.01.2012. <http://akipress.org>

¹⁷ КР Президентинин 2012-жылдын 2-февралындагы «Кыргыз Республикасынын антикоррупциялык саясатынын Мамлекеттик стратегиясы жана коррупцияга каршы туруу боюнча чаралар жөнүндө» № 26 Жарлыгы.

Бул документтер коомдо коррупциянын түпкү себептерин жоюу боюнча негизги багыттарды жана приоритеттерди, коомдо коррупциянын деңгээлин кыскартуу боюнча комплекстүү максатка жетүүдө ырааттуулук жана жолдорду аныктаган.

Кыргыз Республикасынын Президентинин ушул Жарлыгын ишке ашыруу максатында КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 30-августундагы № 596 токтому менен 2012–2014-жылдарга коррупцияга каршы күрөшүү боюнча иш-чаралардын Планы бекитилген. Кабыл алынган иш-чараларды жаңы сапаттык деңгээлде улантуу боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 30-мартында № 170 токтому менен "2015–2017-жылдарга Кыргыз Республикасынын коррупцияга каршы саясатынын мамлекеттик стратегиясын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын иш-чараларынын Планы" бекитилген.

Бул пландын артыкчылыктуу багыттары болуп төмөнкүлөр саналат:

- натыйжалуу мамлекеттик башкарууну камсыз кылуу боюнча системалуу мамиле;
- коррупциялык тобокелдиктерди баалоо жана башкаруу;
- саясий коррупциянын деңгээлин азайтуу;
- мамлекеттик органдардын ачык-айкындуулугу жана жоопкерчилиги;
- мамлекеттик органдардын жарандык коом менен өз ара аракеттенүүсү жана мамлекеттик органдардын жарандык коомдун институттары менен өз ара аракеттенүүсүнүн бирдиктүү принциптерин жана эрежелерин иштеп чыгуу;

– Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана бизнес-коомчулуктун коррупцияга каршы иш-чараларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттик органдардын бизнес-коомчулук менен өз ара аракеттенүүсү.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик органдары тарабынан коррупцияга каршы иш-чараларды натыйжалуу жүзөгө ашыруу боюнча башкаруу инструменттерин, көзөмөлдөө жана баа берүүнү өркүндөтүү максатында КР мамлекеттик органдарынын коррупцияга каршы иш-чараларды жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугун комплекстүү баалоо жөнүндө Жетекчилик иштелип чыккан.

Коррупциянын деңгээлин азайтуу, коррупциянын себептерин жоюу, мамлекеттик орган жана бизнестин ортосундагы диалогду камсыз кылуу аркылуу анын терс таасирлерин азайтуу үчүн – КР Экономика министрлигинин алдында бизнес-коомчулук менен маморгандардын Антикоррупциялык форуму түзүлгөн жана бизнес-коомчулук менен мамлекеттик органдардын Антикоррупциялык форумунун Жобосу иштелип чыккан.

Форумдун биринчи отуруму 2015-жылдын 29-июлунда өттү, мындан кийин 2015-жылдын 2-октябрында мамлекеттик органдар менен бизнес-коомчулуктун ортосунда коррупцияга каршы туруу жаатында өз ара түшүнүшүү жана кызматташтык жөнүндө Меморандум кабыл алынган. Мамлекеттик органдардын, бизнес-коомчулуктун, жарандык коомдун, массалык

маалымат каражаттарынын жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрүнүн катышуусу менен 2015-жылдын 11-ноябрында Форумдун экинчи кеңейтилген жыйналышы болуп өттү.

2015-жылдын ичинде мамлекеттик органдардын кызматкерлери үчүн коррупциялык тобокелдиктерди баалоонун жана башкаруунун ыкмалары боюнча окутуу семинарларынын цикли өттү. "Кыргыз Республикасында коррупциялык тобокелдиктерди баалоо жана башкаруу", "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарында коррупциялык тобокелдиктерди баалоо жана башкаруу методикасы" темалары боюнча баяндамалар жана бет ачарлар даярдалды жана өткөрүлдү.

Мамлекеттик органдардын, бизнес-түзүмдөрүнүн, жарандык коомдун институттарынын өкүлдөрү үчүн ар кандай антикоррупциялык тематикалар боюнча 48 окутуу семинарлары жана тегерек столдор, анын ичинде "Антикоррупциялык жайкы мектеп" программасы боюнча өткөрүлдү. Мамлекеттик башкаруунун аймактык органдары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрүн окутуу тартибине ылайык КР бардык региондорунда окутуу семинарлары өттү.

Жалпысынан алганда, коррупцияга каршы туруу боюнча чараларды программалык-максаттуу жөнгө салууга багытталган жалпы мамилени унификациялоо тенденциясы көрүнүп калды. 2015-жылдын 23–24-мартында Парижде (Франция) өткөрүлгөн коррупцияга каршы иш-аракеттердин Стамбул планын мониторинг жүргүзүүнүн үчүнчү турунун жыйынтыгы боюнча ЭКӨУ пленардык жыйынында отчетту угууда Кыргызстан жогорку баага татыды. 2015-жылдын октябрында прогресс жөнүндө берилген отчетто коррупциянын алдын алуу жаатындагы чаралар жана ыкмаларды институтташтыруу боюнча өлкөнүн жетишкендиктери белгиленген.

2015-жылдын жыйынтыгы боюнча КР прокуратура органдары тарабынан коррупциялык багыттагы 905 кылмыш иши козголгон, булар боюнча мамлекетке келтирилген зыяндын көлөмү 823,3 млн сомду түздү. 2015-жылы прокуратура органдарынын тергөө бөлүктөрүнүн бүтүргөн кылмыш иштери боюнча 308,3 млн. сом кайтарылган.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Экономикалык кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик кызматы, БКМК, ЖАМК, ИИМ, УКМКнын АКК коррупциялык иштерге тиешеси бар адамдардын жана уюмдардын мыйзамсыз иш-аракеттерин токтотуу боюнча ыкчам-издөө чараларын максаттуу жүргүзүүгө чоң көңүл бурууда.

2015-жылдын ичинде 223 коррупциялык көрүнүш фактылары ачылган (ККИ – 223, анын ичинде ЭКМКК – 84, башка органдар – 139), булар боюнча 202,4 млн. сом зыян келген, алардын ичинде иш козголгондору:

- кызмат абалын кыянатчылык менен пайдаланган фактылар боюнча 112 кылмыш иши, анын ичинен 15 кылмыш иши паракорчулук фактысы боюнча козголду. Кылмыш иштери боюнча зыяндын суммасы 140,9 млн сомду түздү;

- мүлктү ээлеп алуу же ишенип берилген мүлктү уурдоо фактысы боюнча 54 кылмыш иши козголгон, зыяндын суммасы 26,2 млн сомду түзгөн;

- кызматкерлерди мыйзамсыз сыйлаган фактылар боюнча 16 кылмыш иши;

- алдамчылык фактысы боюнча 20 кылмыш иши козголгон. Зыян 18,8 млн сомду түзгөн;

- кызмат ыйгарым укуктарын кыянатчылык менен пайдаланганы боюнча 18 кылмыш иши козголгон. Зыян 17,3 млн сомду түзгөн;

- коррупция фактысы боюнча 1 кылмыш иши;

- кылмыштуу жол менен табылган акча каражаттарын легализациялоо (адалдатуу) фактысы боюнча 2 кылмыш иши.

Бул мезгил аралыгында, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 12-ноябрында кабыл алган "Бийлик органдарында саясий жана системалуу коррупциянын себептерин жоюу боюнча чаралар жөнүндө" № 215 Жарлыктан келип чыккан пункттарын ишке ашыруу боюнча иш жүргүзүлгөн. Бекитилген объектилер боюнча ачылган коррупциялык укук бузуу фактылары боюнча 42 кылмыш иши козголгон, бардык жалпы суммасы 240 млн. сом зыяндын орду толтурулган. Анын ичинде каралып жаткан материалдар боюнча МИ УК "Кыргызтемир жолу" – 237,2 млн. сом жана банктарды кайра уюштуруу жана карыздарды реконструкциялоо агенттиги (ДЕБРА) – 2,8 млн. сом.

2015-жылдын ичинде КР Ички иштер министрлигинин кызматкерлери тарабынан 337 кызматтык жана башка коррупциялык мүнөздөгү кылмыштар аныкталган, алардын ичинде паракорчулук фактысы боюнча – 7, кызмат абалын кыянаттык менен пайдалануу – 33, алып коюу же ишенип берилген мүлктү уурдоо – 62, кызматтык жасалма – 21, кызмат абалын жогорулатуу – 10. Өндүрүшү бүткөн кылмыш иштери боюнча материалдык зыяндын аныкталган суммасы (ИИО боюнча) 118 млн сомду түздү, анын ичинен 30,3 млн сомдун орду толтурулду, пайыздык жагынан алганда 26% орду толду.

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Антикоррупциялык кызматы башка укук коргоо органдарынын тергөө бөлүмдөрү менен өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында 353 кылмыш ишин козгогон. Кылмыш иштеринин көпчүлүгү укук коргоо органдарынын кызматкерлерине карата козголгонун белгилей кетүү зарыл – 78, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына – 63, бажы тармагында – 21, отун-энергетика тармагында – 28, билим берүү системасында – 18, агроөнөржай комплексинде – 7 ж. б.

Бул маалыматтарга караганда, ички иштер органдарынын кызматкерлери эң эле коррупцияланган бойдон калууда, аларга карата – 78 кылмыш иши козголгон. Кызматтык абалынан кыянаттык менен пайдаланган фактылар боюнча катталган кылмыш иштеринин саны кыйла көп – 126, пара өндү-

рүү – 53, алып коюу же ишенип берилген мүлктү уурдоо – 54, алдамчылык – 25 жана контрабанда – 12.

Ыкчам материалдардын жана тергелип жаткан кылмыш иштеринин алкагында экономикага жана өлкөнүн бюджетине келтирилген зыян 1,6 млрд сомду түзгөн, көрүлгөн чаралардын натыйжасында 278,4 млн сом кайтарылган.

2015-жылы ЖАМКнын негизинде коррупциялык тобокелдиктерди баалоо боюнча жумушчу топ түзүлгөн (2015-жылдын 6-июлундагы ЖАМК № 41 буйругу менен бекитилген). Комиссиянын ишинин жыйынтыгында 2015-жылга карата ЖАМКнын ишинин ар түрдүү тармактарында 39 коррупциялык тобокелдиктер аныкталган, ошондой эле тобокелдиктерди четтетүү максатында План даярдалган.

ЭКМК жана Кыргыз Республикасынын жаза өтөө жайларында мыйзамдуулукту көзөмөлдөө Прокуратурасынын кызматкерлери менен бирге ЖАМКнын № 35 мекемесинин башчысынын орун басары Кожоянов К. Р. ушул мекемеде кесилген адамдан 4000 сом өлчөмүндө пара өндүргөндүгү үчүн кармалган. 2015-жылдын октябрында ЖАМКнын ички коопсуздугунун Башкармалыгы УКМКнын АКК менен биргеликте № 45 колония поселениянын начальниги подполковник Бейшеналиев Т. И. кесилген адамдан 7 миң сомдук баадагы автомагнитола түрүндө пара алып жаткан жеринде колунан кармалган.

2015-жылдын ичинде БКМКнын кызматкерлери тарабынан наркодилерлер менен укук коргоо органдарынын, күч түзүмдөрүнүн жана мамлекеттик структуралардын коррупцияланган кызматкерлери менен кылмыштуу байланыштарын аныктоо боюнча тийиштүү иштер жүзөгө ашырылган.

Наркокоррупцияга каршы туруунун алкагында 2015-жылы БКМКнын кызматкерлери 13 наркокоррупциянын бетин ачкан. Бул фактылар боюнча БКМКнын Тергөө башкармалыгы 13 кылмыш ишин козгогон, алар боюнча жазык жоопкерчилигине 23 адам тартылган, анын ичинде 18 адам атайын субъектер – укук коргоо жана КР мамлекеттик, муниципалдык башка бийлик органдарынын кызматкерлери, атап айтканда: 10 иштеп жаткан кызматкерлер, 8 мурдагы кызматкерлер, 5 жарандар.

Мыйзамсыз айлантуудан 87,7 кг баңгизат алынган (героин – 34,3 кг, апийим – 9,8 кг, гашиш – 43,8 кг, марихуана – 30 г.).

Жаңыртылган Панда **коррупциялык тобокелдиктерди** баалоо жана башкаруу, **саясий коррупциянын** деңгээлин төмөндөтүү, ачык-айкындуулук, ачыктык жана мамлекеттик органдардын жоопкерчилиги, ошондой эле мамлекеттик органдардын жарандык коом менен өз ара аракеттенүүсү жана мамлекеттик органдардын жарандык коомдун институттары менен өз ара аракеттенүүсүнүн жалпы негиздери жана эрежелерин иштеп чыгууну камсыз кылуу боюнча чаралардын комплексин камтылган.

Антикоррупциялык структуралар КР Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинде гана эмес, ошондой эле КР Башкы прокуратурасында, КР Ички иштер министрлигинде түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын Экономика ми-

нистрлигинде Секретариат (жумушчу органы) түзүлгөн, ал аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын түзүмүндө антикоррупциялык координациялоочу орган болуп калды.

Министрликтер жана ведомстволор өз ишинде коррупция менен күрөшүүгө багытталган иш-чараларды камтыган өздөрүнүн пландарын иштеп чыгышкан. Бардыгы болуп 20 мамлекеттик органдарда коррупциялык схемаларды демонтаж кылуу боюнча пландар иштелип чыккан, аларды жоюу боюнча иш-чаралардын жалпы саны 1200 ашуун болот.

Бизнестин жана коомдун көйгөйлөрүн сигнал катары кабыл алуу, ашыкча ченемдик-укуктук тоскоолдуктарды жана айрым мыйзамдык актылардын кемчиликтерин аныктоо үчүн аянтча катары мамлекеттик органдардын жана жарандык коомдун институттарынын антикоррупциялык форуму түзүлгөн.

Коррупцияга каршы турууда, коомчулуктун алдында мамлекеттик органдардын ишинин ачык отчеттуулугун жогорулатууда мамлекеттик органдардын ишин көзөмөлдөө үчүн жарандык коомдун өкүлдөрүнүн консультативдик-байкоочу орган катары мамлекеттик органдардын алдындагы Коомдук кеңештердин түзүлүшү дагы өбөлгө болот.¹⁸

КР коррупцияга каршы туруу маселелерин жөнгө салуу үчүн зарыл болгон ченемдик укуктук база түзүлгөн. Анда 2012-жылдын 8-августунда КР "Коррупцияга каршы туруу жөнүндө" № 153 Мыйзамынын жаңы редакциясы борбордук орунду ээлейт.

Мүлк сатып алууга, анын ичинде чет өлкөдө, чыгымдарды милдеттүү гүрдө жарыялоо боюнча атайын норма киргизилген.¹⁹

Коррупцияга каршы туруу жана коррупциялык жана башка укук бузуулардын алдын алуу боюнча мамлекеттик органдардын ишинин натыйжалуулугун антикоррупциялык мониторинг жүргүзүү жана баалоо боюнча жаңы методология ишке киргизилген, ар бир мамлекеттик органда коррупцияны алдын алуу маселеси боюнча ыйгарым укуктуу кызмат орду киргизилген, Жогорку Кеңешке таламдардын кагылышуусу жөнүндө мыйзам долбоору сунушталган, мамлекеттик органдарда коррупциялык схемаларды демонтаж кылуу боюнча иштер жүрүп жатат.

Жигердүүлүк менен "Электрондук Өкмөт" ишке ашырылган, ал электрондук кызмат көрсөтүүнү кыйла натыйжалуу кылууга салым кошот, коррупцияга өбөлгө болгон физикалык байланыш жана ар кандай ортомчуларды жоюуга мүмкүндүк берет.

Мамлекеттик сатып алуулар жөнүндө Мыйзамынын жаңы редакциясын кабыл алуу менен бардык сатып алуулардын ачык-айкындуулугун жогорулатуу түп тамырынан бери өзгөрөт, сатып алуу жол-жобосуна жана алдын ала бүтүм боюнча адамдардын кийлигишүүсү жокко чыгарылат.

¹⁸ КР 2014-жылдын 24-майындагы «Мамлекеттик органдардагы коомдук кеңештер жөнүндө» № 74 Мыйзамы.

¹⁹ КР 2015-жылдын 20-июлундагы "Саясий жана башка атайын мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдардын, ошондой эле алардын жакын туугандарынын киреше, милдеттенмелери жана мүлк тууралуу жарыялоо жана маалыматтарды жарыялоо жөнүндө" № 117 Мыйзамы.

Коррупцияга каршы туруу боюнча чаралардын натыйжасынын мисалдары:

Тоо кен тармагында ачык конкурстарды жана аукциондорду өткөрүүнүн эсебинен акыркы 2 жылдан бери мамлекеттик бюджетке 8 миллиард сомдон ашуун түшкөн.

"ВИП номуларды" сатуу түрүндө коррупциялык схеманы алып салуудан республикалык бюджетке 100 млн сомдон ашык сумма түштү. Буга чейин бул сумма коррупционерлердин "чөнтөктөрүндө" калып келген. Артыкчылыгы четтетилген жана баасы төмөн жаңы нумурдук белгилер киргизилди.

Биометрикалык маалыматтар базасын түзүү менен калктын Бирдиктүү мамлекеттик реестрин түзүүнү аяктоого, ошондой эле, "өлүк жандар" деп аталгандарга жылдар бою пособиелерди төлөгөн социалдык багыттагы мамлекеттик органдардын маалымат базасын тазалоого мүмкүнчүлүк берет.

Бюджеттик жараяндын ачык-айкындуулугу боюнча олуттуу иш жүргүзүлүүдө. 2015-жылдагы Эл аралык бюджеттик өнөктөштүктүн изилдөөлөрү боюнча КР бюджетинин ачыктык индекси 100 ичинен 54 упайды түзгөн, бул дүйнөлүк орточо көрсөткүчтөн жогору, ал – 45 упайды түзөт.

Кыргызстан бюджетти программалык негизде каржылоого өтүп жатат, бул маморгандардын ишинин натыйжалуулугун баалоо системасын киргизүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ушул жана башка иш-чаралар КР Transparency International эл аралык уюмдун коррупцияны кабылдоо индекси боюнча өздөрүнүн көрсөткүчтөрүн жакшырткан он мамлекеттин катарына кирүүгө мүмкүндүк берди. 2015-жылдын жыйынтыгы боюнча Кыргызстан 167 өлкөнүн ичинен 28 упай топтоп 123-орунду ээлеген. Салыштыруу үчүн: 2011-жылы КР 164-орунду, 2012-жылы 154-орунду, 2013-жылы 150-орунду, 2014-жылы 136-орунду алган.

4. Мамлекеттик кызмат көрсөтүү системасын реформалоо. Мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан көрсөтүлгөн кызматтардын сапатынын төмөндүгү жана ыкчамдыгы өлкөнүн жарандарынын адилеттүү сынына кабылып келген. 2010-жылы 20000 ашык мамлекеттик кызматтар бар болчу, алардын ичинен 19726 акы төлөнгөн кызматтар. КР Өкмөтү бекиткен мамлекеттик акы төлөнүүчү кызматтардын Реестри боюнча болсо 2006-жылы 125 акы төлөнүүчү кызматтар катталган.²⁰

Бул маанилүү маселени чечүү максатында КР Өкмөтү 2010-жылы түзүлгөн кырдаалды түп тамырынан бери өзгөртүү боюнча масштабдуу иштерди баштаган.²¹

Мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнү реформалоого төмөнкү жагдайлар негиз болгон:

– мамлекеттик кызмат көрсөтүүнү жөнгө салуучу ченемдик укуктук базанын бытырандылыгы, ошондой эле "мамлекеттик кызмат көрсөтүү" түшүнүгүнүн жоктугу;

– мамлекеттик кызмат көрсөтүү боюнча мамлекеттик органдардын функцияларын башка функциялар менен аралаштыруу (мисалы, контролдук функциялар менен);

– "мамлекеттик кызмат көрсөтүүнүн" мекемелик тизмелери жарандар үчүн негиздүүлүгү жана пайдалуулугу инвентаризацияга дуушар болгон эмес;

– көрсөтүлгөн кызматтардын сапатынын төмөндүгү, айрыкча региондордо;

– мамлекеттик кызмат көрсөтүүнүн стандарттарынын – алардын кызматтарынын жана контролдоо сапатына баа берүү үчүн ачык сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрдүн жоктугу;

– сапатсыз мамлекеттик кызмат көрсөткөндүгү үчүн мамлекеттик органдардын жоопкерчилигинин жоктугу.

Контролдоо-көзөмөлдөө иш-милдеттерин жүзөгө ашыруу менен мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү функцияларын алмаштырууга, ошондой эле аткаруу бийлигинин органдарынын ишин акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүлөрдүн эсебинен ашыкча коммерциялизациялоого жол бербей турган мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн Бирдиктүү тизмесин түзүү механизми аныкталган. Мамлекеттик кызмат көрсөтүү системасын реформалоонун алкагында бардык иш аракеттер үч баскычка бөлүнгөн.

1-баскыч – мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн Бирдиктүү тизмесин калыптандыруу.

2-баскыч – мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнү стандартташтыруу, мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн административдик регламенттерин иштеп чыгуу, мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр боюнча "бирдиктүү терезе" системасын түзүү.

3-баскыч – мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү системасын электрондук форматка которуу.

2011–2012-жылдары аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдары тарабынан көрсөтүлгөн бардык кызматтар инвентаризациядан өткөн. Бул максатта КР Экономика министрлиги секретариат катары аныкталган мамлекеттик эмес сектордун өкүлдөрүнүн катышуусу менен Ведомстволор аралык комиссия түзүлгөн.

Натыйжада 385 кызматтардан турган мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн Бирдиктүү тизмеси түзүлгөн, алардын ичинен 162 акысыз кызматтар жана 223 акы төлөнүүчү кызматтар. КР Өкмөтүнүн токтому менен 2012-жылдын 1-июлунан тартып ал күчүнө кирди.

²⁰ КР Экономика министирлигинин маалыматтары.

²¹ КРӨ 2011-жылдын 31-мартындагы «Жеке жана юридикалык жактарга мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү системасын оптималдаштыруу боюнча чаралар жөнүндө» №129 токтому.

Реформанын экинчи баскычынын алкагында (2013–2014-ж.ж.) КР Өкмөтүнүн токтому менен мамлекеттик кызмат көрсөтүүнү аткаруучу менен кызматтарды керектөөчүнүн өз ара аракеттенүүсүнүн жол-жобосун аныктоочу талаптардын системалуу жыйындысы катары **мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн Типтүү стандарттары бекитилген**. Аткаруу бийлигинин органдары тарабынан КР Өкмөтүнүн андан ары бекитүүсү үчүн мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн стандарттарынын долбоорлорун иштеп чыгуу боюнча иштер жүргүзүлгөн.

Азыркы учурда мамлекеттик органдар тарабынан ар бир мамлекеттик кызмат көрсөтүүнүн **административдик регламентин** иштеп чыгуу боюнча иш жүрүп жатат. Ал мамлекеттик кызмат көрсөтүү үчүн зарыл болгон мамлекеттик кызмат көрсөтүүнү аткаруучунун административдик жол-жоболорунун (*иш-аракеттери*) мөөнөтүн жана ырааттуулугун, анын ичинде боло турган ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүлөрдү кошкондо, жөнгө салуучу документ болуп саналат.

Бул регламенттер административдик-башкаруучу жана башка аракеттерди жакшыртууга, ошондой эле мамлекеттик кызматты көрсөтүүгө катышкан кызмат адамдарынын жана кызматкерлеринин жеке жоопкерчилигин жогорулатуу максатына багытталган.

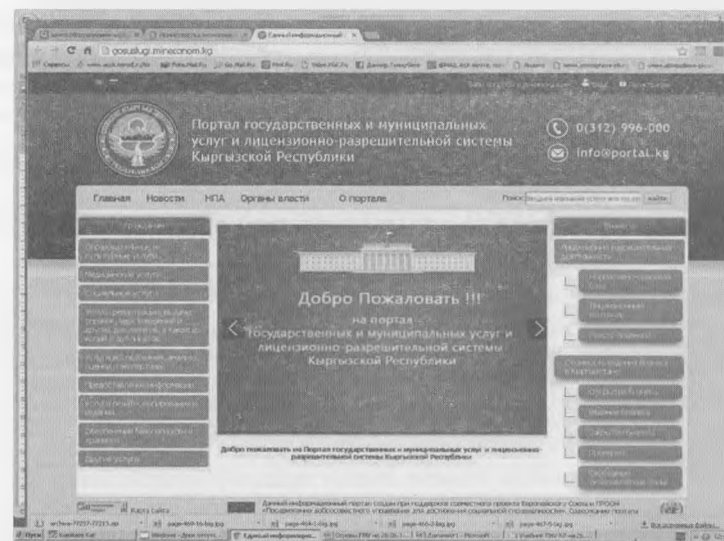
Ушул жана башка жоболор КР Жогорку Кенешин тарабынан 2014-жылы кабыл алынган КР "Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтары жөнүндө" Мыйзамында бекитилген.

КР калкты тейлөө Борборлорунун базасында жана мамлекеттик кызматтар порталы аркылуу Бирдиктүү терезе принциби боюнча мамлекеттик кызматтарды көрсөтө баштады.

Ошентип, КР Кыргызстанды социалдык мамлекет катары жарыялаган КР Конституциясынын жоболору ырааттуу түрдө ишке ашууда.

Бишкек шаарындагы Мамлекеттик каттоо кызматынын калкты тейлөө Борборунун имараты

Мамлекеттик кызматтардын порталынын башкы бети <http://gosuslugi.mineconom.kg>

5. Аткаруу бийлигинин органдарынын жана алардын кызматкерлеринин ишин баалоо. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкаруусунун натыйжалуулугун жогорулатуунун каражаттарынын бири катары мамлекеттик органдардын, алардын жетекчилеринин жана мамлекеттик кызмат адамдарынын ишине дайыма баа берүү болуп эсептелет. 2012-жылдан тартып Кыргыз Республикасынын министрликтеринин жана ведомстволорунун иши объективдүү критерийлердин негизинде иш-аракетинин интегралдык көрсөткүчү боюнча баалоо башталды.²²

Адегенде мамлекеттик органдардын иш-аракетинин интегралдык көрсөткүчүнүн маанисин аныктоо төрт көрсөткүчтөрдүн негизинде аныкталган: базалык көрсөткүчтөр, вариативдик көрсөткүчтөр, мамлекеттик органдын ишине элдин ишениминин индекси жана эл аралык рейтингдерде Кыргызстандагы кырдаалды баалоо.

Базалык жана вариативдик көрсөткүчтөр мамлекеттик органдын белгиленген милдеттерин чагылдырат. "Элдин ишениминин индекси" көрсөткүчү төмөнкүлөрдү чагылдырат:

- мамлекеттик бийлик органдарына элдин жеке ишеними;
- мамлекеттик органдарда коррупциянын деңгээлине жеке баа берүү;
- мамлекеттик органдын ишине калктын жеке канааттануусу, атап айтканда, кызматтарды көрсөтүүлөр боюнча.

²² КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 17-февралындагы "Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин натыйжалуулугун баалоо жөнүндө" N 105 токтому.

“Элдин ишениминин индекси” көрсөткүчүн көз карандысыз жана калыстык менен аныктоону камсыз кылуу үчүн Улуттук статистика комитети өлкөнүн бардык аймактарынын жана шаарларынын калкын сурамжылоо жолу менен кабыл алынган методика боюнча эсептеп чыгат.

3-таблица

2013–2015-жылдары Кыргыз Республикасынын министрликтеринин ишине баа берүүдө интегралдык көрсөткүчтүн динамикасы			
Министирликтин аталышы	Жылдар		
	2015	2016	2017
Өзгөчө кырдаалдар	0,58	0,79	0,78
Тышкы иштер	0,56	0,84	0,88
Билим берүү жана илим	0,56	0,83	0,84
Транспорт жана коммуникация	0,56	0,83	0,85
Экономика	0,56	0,78	0,80
Каржы	0,52	0,83	0,81
Айыл чарба жана мелиорация	0,52	0,61	0,81
Эмгек, миграция жана жаштар		0,64	0,62
Эмгек жана социалдык өнүгүү	0,52	0,81	0,82
Юстиция	0,50	0,80	0,75
Маданият, маалымат жана туризм	0,44	0,61	0,68
Саламаттык сактоо		0,78	0,87
Энергетика жана өнөр жай		0,80	0,81
Ички иштер			

Булак: КР Экономика министирлиги

2015-жылдан тартып аткаруу бийлигинин жетекчилеринин ишинин натыйжалуулугун баалоо башталды, бул алардын КР Өкмөтүнүн Программасынын аткаруусу үчүн жеке жоопкерчилик даражасын аныктоого мүмкүндүк берет.²³

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2016-жылы топтолгон тажрыйбанын негизинде баалоочу көрсөткүчтөрдүн тизмесине жана баалоону жүргүзүүнүн методикасына өзгөртүүлөрдү киргизди. Атап айтканда, мамлекеттик органдардын ишин баалоо үч көрсөткүч боюнча жүз баллдык шкала менен аныктала баштады – КР Өкмөтүнүн Программасын ишке ашыруу боюнча аткаруу бийлигинин өз салымы, элдин ишеним индекси жана аткаруучулук тартип.²⁴

²³ КР Өкмөтүнүн 2015-жылдын 29-январындагы “Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын жетекчилеринин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн областтардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнүн жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчыларынын – райондордун акимдеринин ишине баа берүү жөнүндө” N 30 токтому.

²⁴ КР Өкмөтүнүн 2016-жылдын 17-июлундагы “Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын, Бишкек жана Ош шаарларынын мэрияларынын жана алардын жетекчилеринин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн областтардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнүн ишин баалоо жөнүндө” № 329 токтому.

Мамлекеттик органдардын жана алардын жетекчилеринин ишине баа берүүнүн натыйжалары КР Өкмөтүнүн жыйынында талкууланат жана массалык маалымат каражаттарында чагылдырылат. Баалоону жүргүзүү мамлекеттик органдардын ишинин натыйжалуулугунун рейтингин аныктоо үчүн гана эмес, ошондой эле мамлекеттик органдардын жана алардын жетекчилеринин ишинде проблемаларын аныктоого жана чечүүгө, алардын ишинде “чыгымдар менен башкаруу” принцибинен “натыйжасы үчүн башкаруу” принцибине өтүү мүмкүндүгүн жаратты. Буга ошондой эле аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн ишин баалоону киргизүүгө багытталган.²⁵

6. Уруксат ишинин системасын оптималдаштыруу. 2010-жылдын март айында КР Өкмөтү “Ишкерликти мамлекеттик жөнгө салуу системасында реформа жүргүзүү жана ишкерликти жөнгө салуу тармагында мамлекеттик саясатты өркүндөтүү жөнүндө” токтом кабыл алган.

Лицензия – уруксат берүү системасынын ишин оптималдаштыруу субъектердин ишинин экономикалык ишине ашыкча кийлигишүүсүн четтетүүгө, ишкер субъектердин жана мамлекеттик каражаттардын чыгымдарын кыскартууга, коррупциялык механизмдерди жоюуга, коомдун талаптарына жооп берген мыйзамдарды түзүүгө багытталган.

Кыргыз Республикасында бизнес-чөйрөнү өнүктүрүүгө жана Кыргыз Республикасынын жана өлкөнүн экономикасына түздөн-түз сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү үчүн эл аралык рейтингдерде өлкөнүн абалын жакшыртууга багытталган реформаларды ишке ашыруу максатында, мыкты эл аралык тажрыйбаларды эске алуу менен, 2015-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2015–2017-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын жеке секторун өнүктүрүү боюнча төмөндөгү багыттар боюнча бир катар иш-чараларды камтыган программа кабыл алган:²⁶

- 1) Бажы жана соода тармактарында жөнгө салууну жөнөкөйлөтүү;
- 2) Салыкты башкарууну оптималдаштыруу;
- 3) Эмгек мыйзамдарын реформалоо;
- 4) Ишкерликке мамлекеттин ашыкча кийгилишүүсүн кыскартуу;
- 5) Продукциялардын коопсуздугун көзөмөлдөө системасын иретке келтирүү;
- 6) Горизонталдык реформалар.

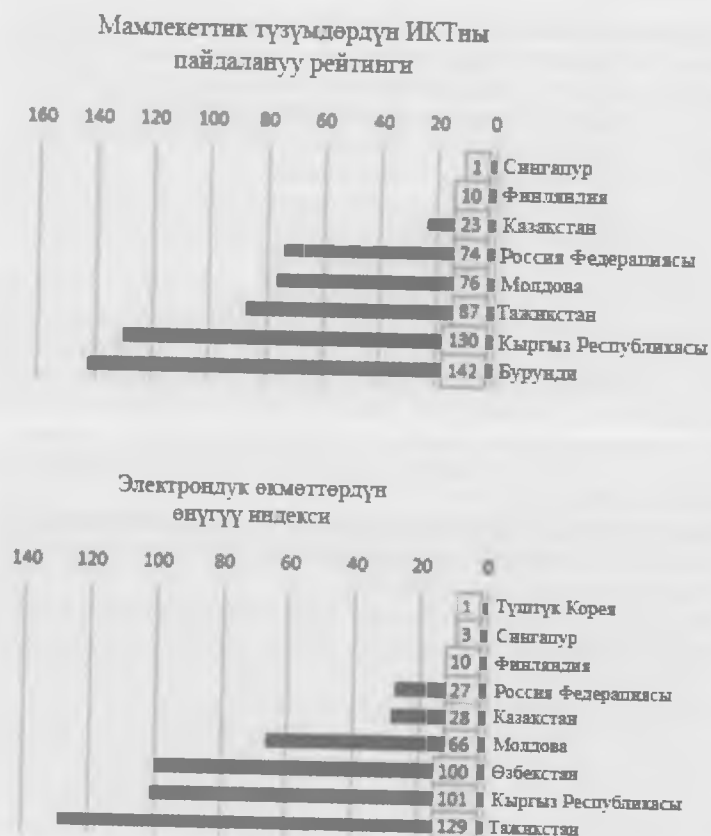
Ошондой эле, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жер байлыктарын изилдөө, пайдалануу жана коргоо жаатында кошумчаларды алуу менен ишкердик субъекттерин текшерүүлөрдүн жол-жобосунун тартибин жакшыртуу жөнүндө токтом кабыл алган.²⁷

²⁵ КР Өкмөтүнүн 30.01.2015 ж. №32 токтому.

²⁶ КР Өкмөтүнүн 18.03.2015 ж. №129 токтому.

²⁷ КР Өкмөтүнүн 12-июнундагы “Ишкердик ишин жүзөгө ашырууда тобокелдиктердин даражасын баалоо критерийлерин бекитүү жөнүндө” 2012-жылдын 18-мартында кабыл алган №108 токтомуна өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” № 353 токтому.

7. **Электрондук өкмөттү түзүү.** Мамлекеттик башкаруу органдарынын ишинде маалыматтык-байланыш технологияларын (МБТ) жана Интернетти колдонуу алардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун инструменти болуп эсептелет. Бул жерде мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнү, мамлекеттик органдардын ишинде ачык-айкындуулукту, алардын жоопкерчилигин жана жарандарга жакындыгын камсыз кылуучу электрондук өкмөттү түзүү негизги багыт болгон. Ошондуктан, КР электрондук өкмөттү түзүү жана өнүктүрүү, дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндөй эле, мамлекеттик башкарууну жакшыртуунун артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп калды.

5-сүрөт. 2014-жылда электрондук өкмөттү өнүктүрүү боюнча БУУнун рейтинг электрондук өкмөттү өнүктүрүүнүн индекси (The UN Global E-Government Development Index) БУУ – бул мамлекеттик кызматтарды жарандарга көрсөтүү үчүн ИБТны пайдаланууга мамлекеттик структуралардын даярдыгын жана мүмкүндүктөрүн баалоочу комплекстүү көрсөткүч.

2012-жылы, бир катар мамлекеттик органдарда (транспорт жана байланыш, каржы жана экономикалык жөнгө салуу жана башка министрликтерде) электрондук документ жүгүртүү системасын киргизүү башталган. Бул министрликтердин кызматкерлери аткарып жаткан кириш, чыгыш, уюштуруу-чулук – тескөөчүлүк жана башка документтерди түзүүнү, макулдашууну, эсеп жана көзөмөлдөөнүн аткарылыш процесстерин автоматташтыруу аркылуу иш жүгүртүүнүн функциясын жакшыртууга мүмкүндүк берди.

Тармактык маалымат системалары жана ресурстар дагы (калкты каттоо, укуктук бирдиктерди каттоо, билим берүүнү каттоо, транспортту каттоо, кыймылсыз мүлк укуктарын каттоо, автоматташтырылган системалар: казначейства, медицина боюнча, геология жана минералдык ресурстар боюнча) өнүктү.

Бирок, мамлекеттик органдар маалыматтык-байланыш системаларын өздөрүнүн муктаждыктарына гана карап бири-биринен көз карандысыз жана өзүнчө түзүшкөн. Бул олуттуу каржылык жана материалдык каражаттарды чыгымдоо менен коштолгон, бирдиктүү коопсуздук саясаты жок болгон, ведомстволор аралык жана региондор аралык өз ара кызматташтыкты уюштуруу көйгөйлөрү болбой койгон жок.

Электрондук өкмөттү түзүү, ведомстволор аралык электрондук өз ара аракеттенүү жана башка иштердин бирдиктүү стандарттарын иштеп чыгуу ишин координациялоону жакшыртуу үчүн 2014-жылы КР Өкмөтү электрондук башкаруу Борборун түзгөн. Ошол эле жылы 2014–2017-жылдары электрондук башкарууну ("электрондук өкмөт") киргизүү боюнча КР Өкмөтүнүн Программасы кабыл алынган.²⁸

Бул Программаны ишке ашыруу боюнча аракеттердин Планы гомонкү багыттарды камтыган:

1. Пайдалуу жана жеткиликтүү кызматтар;
2. Ишенимдүү жана жеткиликтүү инфраструктура;
3. Натыйжалуу жана бардыгына бирдей Мамлекеттик Маалымат Системасы;
4. Даярданган өткөн кадрлар (мамкызматкерлер) жана окуудан өткөн пайдалануучулар (калк);
5. Жагымдуу ченемдик-укуктук база;
6. МБТ чечимдеринин каржылык негиздүүсү жана натыйжалуулугу;
7. Демократиялуу жана ачык башкаруу органдары;
8. Программаны натыйжалуу башкаруу жана анын аткарылышын көзөмөлдөө.

Программада 2017-жылга 26 мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдү электрондук форматка которуу мерчемделген.

Өзүнүн ишинин ачык-айкындуулугун камсыз кылуу максатында дээрлик бардык мамлекеттик органдардын Интернетте өздөрүнүн веб-сайттары

²⁸ КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 17-ноябрындагы № 651 токтому.

бар. Алар ар кандай маалыматтык кызматтарды көрсөтөт. Мисалы, Каржы министрлигинин порталында (*okmot.kg*) күн сайын онлайн интерактивдүү режиминде: мамлекеттик бюджеттин көрсөткүчтөрү (*budget.okmot.kg*); учурдагы мамлекеттик сатып алуулар жана алардын катышуучулары (*zakupki.okmot.kg*); өлкөнүн аймактарынын жергиликтүү бюджеттери жөнүндө маалыматтар менен (*map.okmot.kg*) таанышса болот.

Мамлекеттик органдардын ачык жана жооптуу ишин камсыз кылууга 2014-жылы КР "Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби" жөнүндө мыйзамына киргизилген өзгөртүүлөр жана толуктоолор багытталган, ал боюнча мамлекеттик органдар 14 күндүн ичинде жарандардын электрондук кайрылууларын кароо жана жооп берүү милдеттендирилген.

Электрондук өкмөт коррупцияга каршы туруунун натыйжалуу ыкмасы. Маселен, КР Каржы министрлигине электрондук сатып алуулар системасын киргизүү тендерлерди өткөрүү процессин стандартташтырууга алып келди, бюрократиялык кийгилишүүлөрдү азайтты, кабыл алынган чечимдердин калыстыгына кепилдик берди жана сатып алууларды өткөрүү процессин ачык-айкын кылды. Сунуштарды алдын ала баалоо этабында сатып алуучу менен сатуучунун ортосундагы байланыштарды жоюу жана баалагандан кийин сатып алуулардын калыстыгына кепилдик кылат жана коррупциянын мүмкүнчүлүктөрүн бир кыйла төмөндөтөт. Бардык маалыматтарды толугу менен камтыган тендердик документтер вебсайтта сакталат жана кызыкдар сатуучулар акысыз көчүрүп алса болот.

Кыргыз Республикасында электрондук өкмөттү түзүү жана электрондук башкаруу технологияларына өтүүнү тездетүү боюнча күч аракеттерди бириктирүү үчүн 2016-жылы Транспорт жана байланыш министрлиги, КР Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик байланыш агенттиги жана КР Өкмөтүнүн электрондук башкаруу Борборунун тиешелүү бөлүмдөрүнүн базасында жаңы мамлекеттик орган – Маалыматтык технологиялар жана байланыш боюнча мамлекеттик комитет түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик башкаруу системасын жакшыртуу боюнча иштер башка багыттарда дагы жүргүзүлүүдө. Узак мөөнөттүү келечекте бийликтин борбордук мамлекеттик органдары улуттук программаларды, саясатты жана мыйзамдарды, тышкы саясат жана борбордук бюджеттин кирешелерин бөлүштүрүүнү иштеп чыгууда жооптуу болору көрүнүп турат. Аткаруучу милдеттердин көпчүлүгү жергиликтүү мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү жамааттар тарабынан шайлануучу жана көзөмөлдөнүүчү ЖӨБ органдарына өтүшү керек.

• Кыскача корутундулар:

1. Мамлекеттик башкарууну реформалоо термини административдик реформа термининен кыйла кененирээк, ал мамлекеттик бийликтин аткаруу бутагынын органдарынын ишин, анын функцияларын, формаларын жана ишинин методдорун уюштурууну жакшыртуу боюнча иш-чаралардын комплексин түшүндүрөт. Мындай рефор-

малардын зарылдыгынын негизги себеби аткаруу бийлик органдарынын, ошондой эле мамлекеттик башкаруу системасынын глобалдык чакырыктарга натыйжалуулугу төмөндүгүндө болуп саналат.

2. 1990-жылдардын башында КР административдик реформалар негизинен башаламан мүнөзгө ээ болгон жана угурумдук маселелерди чечүүгө, экономиканы реформалоого багытталган, кийинки жылдары мамлекеттик башкаруунун заманбап методдорун киргизүү максатында системалуу реформаларды иш жүзүнө ашыра башташкан.

3. Азыркы учурда КР мамлекеттик башкарууну реформалоо бийликти жана мамлекеттик башкарууну саясий модернизациялоо, борбордук жана жергиликтүү деңгээлдерде аткаруу бийлигинин органдарынын ашыкча кайталоочу бөлүмдөрүн жоюу, мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү функцияларын оптималдаштыруу жана алардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу, электрондук башкарууну киргизүү менен байланыштуу.

4. КР административдик-аймактык түзүлүшүн реформалоо мамлекеттик башкарууну реформалоонун абдан курч маселелеринин бири бойдон калууда. Мамлекеттик башкаруунун аймактык системасын кайра уюштуруу, үч баскычтуу системага өтүү элдин маданий-тарыхый баалуулуктарынын түрлөрүнүн бири катары өлкөнүн административдик-аймактык бөлүнүү схемасын сактоого тийиш.

5. Коррупцияга каршы турууга абдан көп күч жумшалууда. Бирок, бир катар чуулгандуу антикоррупциялык иштерге, коррупцияга каршы туруучу бир нече борборлорунун иш-аракеттери, мыйзамдарга өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргенине карабастан жарандар жана эл аралык уюмдардын пикири боюнча коомдун ар түрдүү чөйрөлөрүндө коррупциянын деңгээлинин олуттуу кыскарышы (*бизнес, кызматтарды көрсөтүү, иш менен камсыз кылуу, сот адилеттиги ж. б.*) али боло элек.

6. Кыргыз Республикасында административдик реформаны жүргүзүүнүн маанилүүлүгүн коомдо жана мамлекеттик бийлик органдарында жалпы түшүнүү болгонуна карабастан, азыркы учурда ар тараптуу программа же административдик реформалардын стратегиясы жок. Ошондой эле, административдик реформа боюнча иш чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча туруктуу иштеген бирдиктүү мамлекеттик орган жок. Азырынча бул иш ар кандай убактылуу комиссияларды жана коомдук кеңештерди түзүү жолу менен аткарылып келе жатат. Мындай жагдай аталган тармактын ар түрдүү катышуучуларынын аракеттерин бириктирүү, үзгүлтүксүздүгүн жана бир мезгилде иштөөсүн камсыз кыла албайт.

7. Мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн бирдиктүү тизмесин түзүү коомдук муктаждыктарды жана стандарттарды жана мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн административдик регламенттерин иштеп чыгууда, ошондой эле мамлекеттик органдардын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин натыйжалуулугун баалоодо жаңы сапаттуу ыкмаларды колдонууда мамлекеттик органдарынын ишинин өтө маанилүү багыттарын аныктоого мүмкүндүк берди.

• Жаңы терминдер жана түшүнүктөр:

Административдик реформа
Административдик регламент
Аутсорсинг
Деконцентрация
Децентрализация
Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды көрсөтүү Борбору

Мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугу
Мамлекеттик башкарууну реформалоо
Мамлекеттик кызмат көрсөтүүнүн стандарты
Статс-катчы

*Жаңы мамлекеттик менеджмент
мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү порталы
Мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн регламенти*

*Коомдук байкоочу кеңеш
Электрондук өкмөт
Функционалдык талдоо
Мамлекеттик башкаруунун
натыйжалуулугу*

• **Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары:**

1. «Административдик реформа» түшүнүгүн кандайча түшүндүрүүгө болот?
2. Кыргызстанда административдик реформанын негизги себептерин атагыла?
3. КР мамлекеттик аппаратты реформалоонун негизги багыттары кайсылар.
4. Эгемендүүлүктү алгандан бери Кыргызстанда мамлекеттик башкаруу системасын реформалоонун кайсы негизги баскычтарын бөлүп көрсөтсө болот?
5. Эмне үчүн аймактык мамлекеттик башкарууну реформалоо жай ишке ашып жатканын түшүндүргүлө?
6. Эмне үчүн мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү системасын реформалоо муктаждыгы келип чыкты? Бул тармакта конкреттүү түрдө эмне ишке ашканын атагыла.
7. Административдик реформанын ийгиликтүү жүрүшүн, анын натыйжалуулугун кандайча бааласа болот?

Адабият:

1. 2018–2040-жылдары Кыргыз Республикасынын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы.
2. 2013–2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиясы.
3. Кыргыз Республикасында административдик-аймактык реформанын Концепциясы. КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-мартындагы № 198 токтому.
4. КР «Мамлекеттик органдардагы коомдук кеңештер жөнүндө» мыйзамы. 2014-жыл, 24-май № 74.
5. КР Президентинин «Бийлик органдарында саясий жана системдүү коррупциянын себептерин жоюу боюнча чаралар жөнүндө» 2013-жылдын 12 ноябрындагы Жарлыгы.
6. КР Өкмөтүнүн 2016-жылдын 17-июлундагы "Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын, Бишкек жана Ош шаарларынын мэрияларынын жана алардын жетекчилеринин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн областтардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнүн ишин баалоо жөнүндө" № 329 токтому.
7. КР Өкмөтүнүн 2014–2017-жылдары электрондук башкарууну («электрондук өкмөт») киргизүү боюнча Программасы. КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 17-ноябрындагы № 651 токтому.
8. Шадыбеков К. Б., Третьяков А. В., Мурзаев С. К., Капарова А. А. Оптимизация системы предоставления государственных и муниципальных услуг в Кыргызской Республике (теория и практика). Уч. пособие. Под общ. ред. Н. С. Момуналиева. Б.: 2015 г. – 416 с.
9. Шадыбеков К. Б., Третьяков А. В., Мурзаев С. К. и др. Оценка эффективности деятельности государственных органов в Кыргызской Республике (методика и практика). Под общ. ред. Н. С. Момуналиева. Б.: 2015 г. – 248 с.

II БӨЛҮМ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУСУ

4-глава

ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУНУН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

Главанын мазмуну:

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун калыптануусу жана өнүгүүсү;
 2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун конституциялык негиздери;
 3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө мыйзамдар;
- Кыскача корутундулар;
 - Жаңы терминдер жана түшүнүктөр;
 - Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары;
 - Адабият.

1. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну калыптануусу жана өнүгүүсү

1991-жылдан тартып Кыргызстан, административдик-командалык башкаруу системасынан жана социалисттик экономикадан рыноктук принциптерге негизделген экономикага оор өтүүнү жүзөгө ашыра баштады. Өлкө эгемендүүлүккө ээ болду жана мамлекеттик курулуштун жана мамлекетти башкаруунун жаңы системасын түзүү боюнча татаал жолго түштү.

1991–1996-жылдардын ичинде өнөр жай өндүрүшү 63,7%га, айыл чарба өндүрүшү 83,3%га төмөндөдү, капиталдык чыгымдар 85%га кыскарган. Демек, жагымсыз экономикалык жагдайдын начарлоосу калктын жашоо деңгээлине таасирин тийгизген жана олуттуу көйгөй болуп калды. Бул мезгилде жакырчылыктын көрсөткүчү 57,3%ды түзгөн (1997-жылдын маалыматтары), калктын сатып алуу жөндөмү, өзгөчө айыл жерлеринде, олуттуу кыскарган.

Мындай жагдайда, Кыргыз Республикасынын Президенти, Жогорку Кеңеши жана Өкмөтү Жогорку Кеңешке борбордон башкарууну децентрализациялоону жана жер-жерлерде жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү боюнча олуттуу колдоо көрсөтүштү. Адам ресурстарын дагы жана жергиликтүү капитал катары өзүн-өзү жөнгө салуучу уюмдарды түзүү аркылуу жергиликтүү потенциалды интенсивдүү пайдалануу зарылдыгы белгиленди. Республиканын Өкмөтү бул жараян өлкөдө социалдык жана экономи-

калык кризистен чыгуу үчүн маанилүү каражаттарынын бири катары эсеп-теген.

Кыргызстанда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун калыптанышын жана өнүгүшүн 4 тарыхый баскычка бөлүүгө болот: 1-баскыч – 1991-жылдан 2001-жылга чейин; 2-баскыч – 2002-жылдан 2005-жылга чейин; 3-баскыч – 2006-жылдан 2010-жылга чейин; 2011-жылдан 2018-жылга чейин 4-баскыч.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу система-сын: жергиликтүү кеңештер жана алардын аткаруучу органдары; аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдары; элдик курултайлар; жарандардын чогулушу жана жыйындары; калктын өзү тарабынан түзүлгөн башка орган-дар түзүшөт.

Бул теманы изилдөөдө өнүгүүнүн 1991–2001-жылдары жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ченемдик укуктук базасы негизинен Кыр-гыз Республикасынын Президентинин жарлыктары жана буйруктары аркы-луу түзүлгөндүгүн эстен чыгарбашыбыз керек. Буга Кыргыз Республикасы-нын Президенти тарабынан кабыл алынган 50 ченемдик укуктук актылар далил болуп берет.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун калыптанышынын жана өнүгү-шүнүн биринчи баскычы жөнүндө сөз кылып жатып жергиликтүү өз алдын-ча башкаруу системасынын генезиси Кыргыз Республикасынын 1991-жыл-дын 31-августунда көз карандысыздыгы жана эгемендүүлүгү жарыяланган күндөн тартып баштала тургандыгын белгилей кетүү керек. 1991-жылдын 19-апрелинде КР "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча баш-каруу жөнүндө" мыйзамын кабыл алуу менен республикада жергиликтүү өз алдынча башкаруунун укуктук базасын түзүү жараяны башталган. "Кыргыз-стан Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" Мыйза-мына ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органа-рынын – эл депутаттарынын жергиликтүү советтеринин өнүгүүсүн жөнгө салуучу эрежелер түзүлдү. Айыл-кыштактардын, шаарлардын, райондордун жана облустардын жергиликтүү кеңештерине жергиликтүү өз алдынча баш-каруунун өкүлчүлүктүү органдарынын тиешелүү иш милдеттери жана ыйга-рым укуктары берилди.

Бирок 1992-жылдын 4-мартында Мыйзам жаңы редакцияда кабыл алы-нып, эми ал "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" деп аталган. Бул мыйзам актысы менен бардык аткаруу бийлиги жергиликтүү советтерден жаңы түзүлгөн мамлекеттик органдарга – жергиликтүү мамлекеттик адми-нистрацияларга өткөрүлүп берилген. Райондордун жана облустардын дең-гээлинде мамлекеттик бийликтин аткаруу бутагын жер-жерлерде алып ба-рышкан жергиликтүү мамлекеттик администрациялар түзүлгөн. Бул инсти-тутту – жергиликтүү мамлекеттик администрацияны түзүү менен жергилик-түү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдарынын ролу жана орду кыйла төмөндөдү.

Мыйзам жергиликтүү бийлик системасын уюштуруунун дуалист-тик принцибин киргизген. Ал төмөндөгүдөй болгон:

- а) жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан «жергиликтүү ке-нештер, аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдары, ошон-дой эле жергиликтүү референдумдар, жарандардын жыйналыштары, түздөн-түз демократиянын башка формалары» кирген;
- б) тийиштүү аймактарда мамлекеттик бийликтин аткаруу органдарынан – жергиликтүү мамлекеттик администрациялар кирген.

Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар институтун киргизүү жергиликтүү советтердин ыйгарым укуктарын бир топ чектеген. Бирок ЖӨБ органдарынын ыйгарым укуктарын чектөө керек болчу. Анткени, колле-гиалдуулук негизде аракеттенүү менен жергиликтүү советтер натыйжалуу чечимдерди кабыл алууга аракеттерин топтой алган эмес. Мындан тышкары, советтердин үстүнөн коммунисттик партиянын узак мөөнөттүү камкордугу бул органдардын демилгесин баскан, өз алдынча иш тажрыйбага ээ болуу үчүн мүмкүнчүлүк берген эмес. Ошондуктан, жергиликтүү маанидеги масе-лелерди чечүү үчүн толук жоопкерчиликти ала алган орган түзүү керек болгон.

1993-жылдын 5-майында кабыл алынган Кыргыз Республикасынын би-ринчи Конституциясы алгачкы жолу конституциялык деңгээлде жергилик-түү өз алдынча башкаруу институтун бекиткен.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1-беренесинин 6-пунк-тунда "КР жарандары ... жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына өз өкүлдөрүн шайлашат" – деп белгиленген. Кыргыз Республикасында мамле-кеттик бийлик: "мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башка-рууну бөлүштүрүү" (КР Конституциясынын 7-бер.) принцибинде негиздел-ген. 1993-жылдын Конституциясында жергиликтүү өз алдынча башкарууга 5 беренеден турган 7-бөлүм арналган.

1996-жылдын 10-февралында жалпы элдик референдумда КР Конститу-циясынын жаңы редакциясы кабыл алынган. КР Конституциясынын жаңы редакциясынын жаңычылдыгы ЖӨБ органдары коммуналдык мүлккө ээлик кылуу, колдонуу укугу конституциялык норма катары бекигендигинде жа-тат. Ошондой эле, ЖӨБ органдарына зарыл болгон каржылык жана башка каражаттарды өткөрүп берүү менен бирге, айрым мамлекеттик ыйгарым укуктар берилиши мүмкүн деп табылган.

Мындан кийин 1998-ж., 2003-ж., 2007-ж., 2008-ж. жана 2010–2016-жыл-дары конституциялык реформалар жүргүзүлдү. Кээ бир нерселерди эске ал-баганда, бул жылдардагы КР Конституциясынын жаңы редакцияларында жергиликтүү өз алдынча башкаруу маселелерин жөнгө салган эрежелер олуттуу өзгөрүүгө дуушар болгон жок. 2010-жылдын 27-июнундагы КР Конституциясында иш-аракеттеги мурдагы Конституциялардагы редакция-ларга салыштырганда жергиликтүү өз алдынча башкаруу маселелери боюнча бир катар маанилүү өзгөртүүлөр орун алганын баса белгилей кетүү керек.

Бул өзгөртүүлөрдү кийинки бөлүмдө, "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруу-укуктук негиздери" бөлүмүндө карайбыз.

Республиканын борбору Бишкек шаарында жергиликтүү өз алдынча башкаруу 1994-жылдын 16-апрелиндеги КР "Кыргыз Республикасынын борборунун статусу жөнүндө" Мыйзамына ылайык 1994-жылы киргизилген. Республиканын шаарларында негизги реформа 1998-жылдан тартып 2001-жылга чейин ошол мезгилде иштеп жаткан шаардык мамлекеттик администрацияларды жоюунун негизинде жүргөн. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу Ош шаарында КР "Ош шаарынын статусу жөнүндө" (2003-жыл) Мыйзамына ылайык 2003-жылы киргизилген. Шаардык мамлекеттик администрациялардын базасында мэриялар түзүлүп, аларды шаардык мамлекеттик администрациялардын башчыларын алмаштырган мэрлер жетектеген. Шаарларда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдары – шаардык кеңештер иштей баштады.

Буга чейин биз 1991–2001-жылдары ЖӨБ өнүгүүсүнүн укуктук базасы негизинен Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктары жана буйруктары аркылуу түзүлгөн деп белгилегенбиз. 1991-жылдан 2001-жылга чейинки мезгил ичинде мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу жана ЖӨБ өнүктүрүүнүн гана маселелери боюнча КР Президентинин 50гө жакын жарлыктары жана буйруктарды кабыл алынган. Ушул эле мезгил ичинде 1991-жылдагы "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" биринчи мыйзамына: 1991-жылдын 19-декабрында, 1992-жылдын 4-мартында, 1992-жылдын 3-июлунда, 1992-жылдын 17-декабрында, 1994-жылдын 27-майында, 1998-жылдын 21-январында өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Ошол убактагы маанилүү окуялардын бири бул мыйзам жогору турган аймактык деңгээлдеги өкүлчүлүктүү органдарынын саясий эркинен жергиликтүү советтердин тик көз карандылыгын жойгон эле.

Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүдө Кыргыз Республикасынын Президентинин 1994-жылдын 18-августунда "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын реформалоо жөнүндө" Жарлыгын кабыл алуу жаңы дем берди. Бул Жарлык менен башкаруу системасын реформалоо, айыл-кыштактарда жана шаарларда жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун натыйжалуу принциптерин ишке ашыруу белгиленген.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996-жылдын 20-мартындагы "жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башчыларынын ролун жана жоопкерчилигин күчөтүү тууралуу" жарлыгынын кабыл алынышы менен биринчи жолу жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу-тескөөчү органдары катары айыл өкмөтү түзүлгөн.

Бул Жарлыкка ылайык жергиликтүү кеңештер биринчи жолу айылдын жерлерин жана социалдык инфраструктураларынын объектилерин паспорт-

тоштуруу, калкты коомдук-калыбына келтирүү иштерге тартуу, коомдук тартипти сактоону уюштуруу жана жергиликтүү маанидеги курч милдеттерди чечүү үчүн бюджеттен тышкаркы каражаттарды түзүү маселелери боюнча мамлекеттик ыйгарым укуктарды ишке ашыруу боюнча конкреттүү укуктарга ээ болушкан.

Жарлык жаңы аткаруучу-тескөөчү органдарды – айыл өкмөтүн түзүү жолу менен айылдык жана посёлкалык кеңештердин деңгээлинде бийликчил-башкаруу мамилелерин тартипке салган.

Ошентип, айыл өкмөтү – аткаруучу-тескөөчү орган катары ЖӨБ өз алдынча институту болуп калды. Бирок, КР 2006-жылдын 12-январындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" мыйзамына өзгөртүүлөрдү кабыл алганга чейин айыл өкмөтүнүн башчысы бир убакта ЖӨБ өкүлчүлүктүү органын – жергиликтүү кеңешти жана аткаруучу-тескөөчү органды – айыл өкмөтүн жетектеп келген. Бул укукту айыл өкмөтүнүн башчысы КР Президентинин 2001-жылдын 17-мартындагы № 28 Жарлыгына ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу аймагынын жогорку кызмат адамы катары – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башчысынын статусун алган.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1996-жылдын 24-апрелиндеги "Кыргыз Республикасынын аймагында ЖӨБ аткаруучу-тескөөчү органы айыл өкмөтүн (*айыл башкаруу*) түзүү жөнүндө" № 187 токтомуна ылайык КР айылдык жана посёлкалык кеңештеринин негизинде аткаруучу-тескөөчү органдар – айыл өкмөтү (*айыл башкаруу*) түзүлгөн.

Айыл өкмөтүнүн башчысы айылдык жана посёлкалык кеңештердин аймагында башкы кызмат адамы катары эсептелген. Айыл өкмөтүнүн башчысы кызмат орду тиешелүү кеңештин төрагасы кызматы менен коштолуп турган. Айыл өкмөтүнүн башчысы райондук (*шаардык*) кеңештин төрагасы жана айылдык, посёлкотук кеңештин депутаттарынын макулдугу менен райондук (*шаардык*) мамлекеттик администрациянын башчысы тарабынан дайындалган. 2001-жылдан гана тартып өлкөдө айыл өкмөтүнүн башчысын жалпы, жашыруун, бирдей жана тике шайлоо аркылуу 4 жылдык мөөнөткө шайлай баштады. Шайланган айыл өкмөтүнүн башчысы мурдагыдай эле жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү, ошондой эле аткаруу органдарын жетектеген.²⁹ 2007-жылдын 23-октябрындагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана КР 2008-жылдын 29-майындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" мыйзамынын тиешелүү нормалары айыл (*посёлок*) кеңешинин төрагасынын жана аткаруучу-тескөөчү органынын – айыл өкмөтүнүн башчысы кызматтарын айкалыштырууну токтотту.

²⁹ Шадыбеков К. Б., Ганиева Т. И. Муниципальное право Кыргызской Республики: Учебник. 2011. – 61 б.

Эгемендүү Кыргызстандын өнүгүүсүнүн биринчи он жылында саясий жана социалдык-экономикалык жашоосунда, ЖӨБ тармагын да камтыган олуттуу өзгөрүүлөр болду. Конституциялык негиздердин жана КР Президентинин 1994-жылдын 18-августундагы "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну реформалоо жөнүндө" Жарлыгынын нугунда башталган ЖӨБ реформалоону максаттуу ишке ашырууда ЖӨБ калыптанышы жана өнүгүшү үчүн бекем пайдубал түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 1994-жылдын 22-сентябрындагы "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун негиздери жөнүндө" Жобону бекитүү тууралуу" Жарлыгы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун жаңы концепциясын бекитүүдө маанилүү ролду ойногон.

Айыл жергесинде өз алдынча башкаруунун көптөгөн уюштуруу-укуктук көйгөйлөрүн чечүүдө КР Президентинин 1996-жылдын 20-мартында жарык көргөн "Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башчыларынын ролун жана жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө" Жарлыгы маанилүү ролду ойногон.

Ушул Жарлыкка ылайык биринчи жолу айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруу үчүн ЖӨБ органдарына конкреттүү укуктар берилген, губернатордун институту киргизилген, жерди жана айылдын социалдык инфраструктураларынын объектилерин паспорттоштуруу, калкты коомдук-калыбына келтирүү иштерине тартуу, коомдук тартипти сактоону уюштуруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун актуалдуу маселелерин чечүү үчүн бюджеттен тышкаркы фонддорду түзүү маселелери чечилген. Мындан тышкары, Жарлык республиканын айылдык жана посёлкалык кенештеринин деңгээлинде бийликчил-башкаруу мамилелерин иретке салды.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 1997-жылдын 12-майындагы "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн Программасы жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну реформалоонун негизги багыттары жөнүндө" Жарлыгы өзгөчө мааниге ээ, анын негизинде КР Өкмөтү тарабынан иштелип чыккан жогоруда аталган Программа жана Негизги багыттар бекитилген. Негизги милдет катары КР жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруу-укуктук жана материалдык-каржылык базасын өнүктүрүүнү аныктоо болгон.

Кыргыз Республикасында ЖӨБ андан ары өнүктүрүү, жергиликтүү жамааттардын жашоо ишмердигин камсыз кылууда анын органдарынын ролун жана жоопкерчилигин жогорулатуу, бийлик уюштуруунун демократиялык негиздерин бекемдөө, ошондой эле ЖӨБ өкүлчүлүктүү органдарынын курамынын санын көбөйтүү боюнча жергиликтүү кеңештердин сунуштарын колдоо максатында КР Президентинин 1999-жылдын 2-августунда "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү жөнүндө" Жарлыгы чыккан. Ушул Жарлык менен 1999–2001-жылдарга Кыргыз Рес-

публикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү Концепциясы бекитилген жана жергиликтүү кеңештин депутаттарынын курамынын сандары белгиленген.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан 1999-жылдын 12-августунда "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну андан ары өнүктүрүү жөнүндө" КР Президентинин Жарлыгын ишке ашыруу тууралуу" № 439 токтом кабыл алынган. КР Өкмөтүнүн ушул токтомуна ылайык ЖӨБ андан ары өнүктүрүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу үчүн жумушчу топ түзүлгөн.

Министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, административдик ведомстволордун, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын, ЖӨБ органдарынын ишин жакшыртуу максатында КР Президентинин 2001-жылдын 17-январында "Аткаруу бийлигинин органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жарандардын арыздары жана даттануулары менен иштөөнү мындан ары жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндө" Жарлыгы чыккан.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин сапатын жакшыртуу, ошондой эле, аймактык жана коомдук өз алдынча башкаруу органдарынын жигердүүлүгүн жана демилгелерин, алардын ролу, кичи аймактардын калкынын күнүмдүк жашоосунун көйгөйлөрүн чечүүдө алардын ролун, өз алдынчалыгын жана жоопкерчилигин, эл бийлигинин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун негиздерин жакшыртууда, жергиликтүү маанидеги иштерди башкарууда жергиликтүү жамааттардын ролун жогорулатуу жана жергиликтүү бийликтин аткаруучу-тескөөчү органдарынын ишин чыныгы демократиялык көзөмөлдөөнү орнотууда, жергиликтүү башкаруу системасын иретке келтирүүдө КР Президентинин төмөндөгү Жарлыктары чоң мааниге ээ болгон:

– «Кыргыз Республикасынын айыл жергесиндеги жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын ченемдик укуктук актылар менен камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндө»;

– «Кыргыз Республикасында аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдарынын ролун жана жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө»;

– «Кыргыз Республикасынын жергиликтүү жамааттарынын өкүлдөрүнүн элдик курултайларынын жергиликтүү маанидеги иштерди башкарууда ролун жогорулатуу чаралары жөнүндө»;

– «Кыргыз Республикасынын облустук маанидеги шаарларында жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун негиздери жөнүндө».

Кыргыз Республикасынын Президентинин "Кыргыз Республикасынын областтык баш ийүүдөгү шаарларында жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун негиздери жөнүндө" Жарлыгына ылайык, Ош, Жалал-Абад, Талас, Балыкчы, Сүлүктү, Кара-Көл, Кызыл-Кыя, Майлуу-Суу жана Таш-Көмүр шаарларына жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана мамлекеттик

ыйгарым укуктарды берүү принциптеринин негизинде жергиликтүү маанидеги маселелерди башкарууну жүзөгө ашыруу үчүн аларга укуктар берилген.

Бул шаарларда шаардык өз алдынча башкаруунун аткаруучу-тескөөчү органдары – мэриялар түзүлдү, алар коллегиялуу органдардан – аткаруу комитетинен жана мэриянын аппаратынан турган. Кабыл алынган чаралардын натыйжасында 2001-жылы Республиканын бардык калктуу пунктарын (айыл, посёлок жана шаар) ЖӨБ принцибине которуу процесси аяктаган.

Кыргыз Республикасында жакырчылыкты жоюуда жана социалдык мобилизациялоодо чакан насыялоо институтун өнүктүрүүдөгү оң тажрыйбаны эске алуу менен жана чакан насыялоо системасын өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, адилеттүү экономикалык өсүшкө көмөк көрсөтүү, жакырчылыкты кыскартуу жана калкты иш менен камсыз кылууну жогорулатуу максатында КР Президенти “Кыргыз Республикасында чакан насыялоо системасын өнүктүрүү боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыкка кол койду.

Бул жарлыктарды ишке ашыруу башкаруу органдарынын ишине жаңы түрткү берген жана республикада жергиликтүү өз алдынча башкарууну кыйла жакшыртууга жана өнүктүрүүгө мүмкүндүк берди.

Кыргыз Республикасынын Президентинин “Жергиликтүү маанидеги иштерди башкарууда Кыргыз Республикасынын жергиликтүү жамааттарынын өкүлдөрүнүн элдик курултайларынын ролун жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыгын ишке ашыруунун алкагында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишине калкты көбүрөөк тартуу максатында 2001-жылдын аягына чейин республиканын айыл-кыштактарында, шаарларында жана райондорундо 90 000 ашуун делегаттар катышкан элдик курултайлар өткөрүлдү.

2001-жылдын орто ченинде өлкөнүн дээрлик бардык шаарлары, айыл-кыштактары (13 шаардык муниципалитеттер, 12 шаар башкармалыгы жана 472 айыл кеңештери өздөрүнүн аткаруу органдары – айыл өкмөттөрү менен, ошондой эле 6758 аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдары) жергиликтүү өз алдынча башкаруунун принциптеринде иштеп калышкан. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2001-жылдын 2-майындагы “Кыргыз Республикасынын областтык баш ийүүдөгү шаарларында жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун негиздери жөнүндө” № 153 Жарлыгынын кабыл алынышы менен гана областтык баш ийүүдөгү калган 12 шаарлар ЖӨБ принциптерине которулган. Ошентип, 2001-жылдын 2-майынан тартып Кыргызстандын 1836 айыл-кыштактары жана шаарлары ЖӨБ принциптеринде иштеп калышкан.

Ошентип, ЖӨБ өнүктүрүүнүн биринчи баскычында (1991–2001-ж.ж.), жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө мыйзам, КР Президентинин жарлыктары, КР Өкмөтүнүн токтомдору жана башка ченемдик укуктук актылар ЖӨБ борбордон ажыратуу жана өнүктүрүү ишинде көрүнүктүү ролду ойногон, бул элдик бийлик институтунун мыйзамдык жана ченемдик укуктук базасын олуттуу бекемдеген.

Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн экинчи баскычы (2002–2005-ж.ж.) базалык мыйзамдарды кабыл алуу, укуктук негиздерди калыптандыруу жана КР жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү жагында, ошондой эле ар түрдүү эл аралык уюмдардын, алардын ичинде БУУӨП, ЮСАИД «Урбан Институт», ТАСИС, Ханс Зайдель фонду, Дүйнөлүк банк ж.б. активдүү катышуусу боюнча өтө мазмундуу болгон.

Буга Кыргыз Республикасынын Президентинин 2002-жылдын 17-декабрындагы “2010-жылга чейин Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкарууну децентрализациялоо жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү” боюнча №381 Жарлыгы менен бекитилген Улуттук стратегиясынын кабыл алынышы колдоо болду. Ал Туруктуу адамдык өнүгүү боюнча (ТАӨ) Улуттук Стратегиясынын КР 2010-жылга чейин өнүктүрүүнүн Комплекстүү негиздеринин алкагында иштелип чыккан.

Анын негизги максаты Кыргызстанды демократиялык укуктук мамлекет катары таануу үчүн зарыл шарты катары 2010-жылга чейин мамлекеттик башкарууну децентрализациялоонун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун натыйжалуу системасын өнүктүрүүнүн негизги багыттарын, жолдорун жана ыкмаларын аныктоо болду.

“Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкарууну децентрализациялоо жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү” Улуттук стратегиясы кабыл алынып аны ишке ашыруу боюнча аракеттердин Матрицасы төмөнкү 7 багыттарды камтыган:

1. Натыйжалуу укуктук базаны калыптандыруу;
2. Саясий, административдик реформалар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мамлекеттик колдоо;
3. Экономикалык жана каржылык децентрализацияны жүргүзүү;
4. Муниципалдык кызматты калыптандыруу жана кадр ишин жакшыртуу;
5. Социалдык мобилизация жана адам потенциалын өнүктүрүү;
6. Жарандык коомду бириктирүү;
7. Стратегияларды ишке ашыруунун механизмдери.

Мамлекеттик башкарууну борбордон бөлүү жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү Улуттук стратегиясын II баскычта ишке ашыруу белгиленген:

1-баскыч: 2003–2006-жылдары КР айыл жерлеринде жана шаарларында, анын ичинде облустук маанидеги шаарларда, ЖӨБ реформалоону бүтүрүү. Айыл-кыштактарда, шаарларда ЖӨБ реформалоону ишке ашыруу жана улантуу;

2-баскыч: 2007–2010-жылдары – мамлекеттик башкарууну борбордон ажратуу жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн бекем укуктук базасын түзүү; региондук деңгээлдерде мамлекеттик жана муниципалдык башкарууну реформалоону комплекстүү аяктоо жана мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу процессин оптималдаштыруу.

Бул Стратегиянын башкы багыттарынын бири ЖӨБ өнүктүрүү үчүн натыйжалуу укуктук базасын түзүү болуп саналат. Стратегиянын алкагында мамлекеттик башкарууну борбордон ажыратуу жана ЖӨБ өнүктүрүү маселелерин жөнгө салуу үчүн КР бир катар мыйзамдары кабыл алынган.

2003-жылы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун негизги мыйзамдарынын бири – "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" (2003-жс.) – кабыл алынганына карабастан, анын нормалары 2005-жылы гана КР "Кыргыз Республикасынын бюджеттик укуктун принциптеринин негиздери жөнүндө" КР мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» мыйзамын кабыл алгандан кийин гана иштей баштаганын белгилеп кетүү керек. Ушундан тартып республикалык бюджет жана жергиликтүү бюджеттердин өз ара мамилелериндеги маселелер КР "Кыргыз Республикасындагы бюджеттик укуктун принциптеринин негиздери жөнүндө" Мыйзамы жана КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" Мыйзамы менен жөнгө салына баштаган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасы боюнча мамилелерин жөнгө салуучу нормаларын өнүктүргөн базалык мыйзам 2002-жылдын 12-январында жаңы кабыл алынган "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" Мыйзамы болуп калды. Мыйзамда шаардык жана айылдык административдик-аймактык бирдиктердин деңгээлинде жергиликтүү бийликти уюштуруунун принциптери сыпатталат, ЖӨБ органдарынын жана жергиликтүү мамлекеттик администрациянын ролдору жана жоопкерчилиги аныкталган. Алардын иш-аракеттеринин уюштуруучулук жана укуктук негиздери бекитилген, ЖӨБ органдарынын жана жергиликтүү мамлекеттик администрациянын өз ара мамилелеринин негиздеринин компетенттүүлүгү жана принциптери, ошондой эле жергиликтүү жамааттардын өз алдынча башкаруу укуктарынын мамлекеттик кепилдиктери түзүлгөн.

Кыргызстанда ушул мезгил ичинде 496 муниципалдык түзүмдөр, анын ичинде 471 айыл өкмөтү, республикалык маанидеги 2 шаар – Бишкек жана Ош шаарлары, облустук маанидеги 11 шаар, райондук маанидеги 12 шаар бар болчу. Жалпысынан алганда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында 7000гө чукул муниципалдык кызматкерлер эмгектенген.

Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын саны 8291 адамды түзгөн, алардын ичинде областтык кеңештердин депутаттары – 256, райондук кеңештердин – 1082, шаардык кеңештердин – 480, айылдык жана посёлкалык кеңештердин – 6473 түзгөн. Областык, шаардык жана райондук кеңештердин төрагалары – 58, алардын ичинде областтык кеңештердин төрагалары – 7, райондук кеңештердики – 40, шаардык – 11. Айылдык жана посёлкалык кеңештердин төрагалары - айыл өкмөттөрүнүн башчылары – 471.

Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 2-февралындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация

жөнүндө" КР Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү тууралуу" № 14 Мыйзамына ылайык областтык жана райондук кеңештер жоюлган. Кийинчерээк райондук кеңештер калыбына келтирилген.

Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн үчүнчү баскычы 2006-жылдан 2010-жылга чейинки мезгилди камтыйт. Бул мезгилдин ичинде жергиликтүү өз алдынча башкарууну андан ары өнүктүрүү ишинде бийликтин жигердүүлүгү басандаганы байкалган. 2005-жылдагы окуялардан кийин өлкөнүн жаңы жетекчилиги ЖӨБ маселелерине көңүл бурган эмес, бул тармактагы реформалар салыштырмалуу токтоп калган, ЖӨБ өнүктүрүү боюнча укуктук базаны мындан ары калыптандыруу жана өркүндөтүү боюнча тиешелүү чаралар кабыл алынган эмес.

Ошону менен катар, бул мезгилде КР 2006-жылдын 12-январындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" Мыйзамына өзгөртүүлөр киргизилген.

Андан кийин 2008-жылдын 29-майында КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" Мыйзамынын жаңы редакциясы кабыл алынган. Анда КР административдик-аймактык бирдигинин деңгээлинде жергиликтүү бийликти уюштуруунун принциптерин киргизген, жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрациянын мамлекеттик бийликти иш жүзүнө ашырууда ролун аныктаган ж. б.

Бул мезгилдин маанилүү окуясы КР Президентинин 2007-жылдын 23-июнундагы "Кыргыз Республикасында административдик-аймактык реформаны жүргүзүүнүн концептуалдуу негиздери жөнүндө" Жарлыгынын кабыл алынышы болду. Жарлык боюнча советтик 4 деңгээлдүү башкаруу системасынан 3 деңгээлдүү башкарууга өтүү, республикалык, областтык жана райондук башкаруу деңгээлде мамлекеттик башкаруунун артык баш органдарын жоюу мерчемделген. Башкарууну реформалоо үч этапта ишке ашыруу пландаштырылган: биринчи этап – 2007–2008-жылдары; экинчи этап – 2009–2010-жылдары; үчүнчү этап – 2011-жыл. Ушул Жарлыкты ишке ашыруу 2010-жылдагы өлкөдө болгон жалпыга белгилүү окуялардын кесепетинен кийинкиге жылдырылган.

Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн төртүнчү баскычы 2011-жылдан 2016-жылдардын аралыгын камтыйт. Бул мезгилде жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана аны өнүктүрүүнүн укуктук базасын өнүктүрүүдө бийликтин жигердүүлүгү байкалат.

Ушул мезгилдин маанилүү окуясы КР 2011-жылдын 14-июлунда "Жергиликтүү кеңештин депутаттарын шайлоо жөнүндө" № 98 мыйзамынын кабыл алынышы болгон. Ал боюнча КР жарандарынын шайлоо укуктары жана алардын кепилдиктери аныкталган, жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоону даярдоо жана өткөрүү менен байланышкан мамилелерди жөнгө салган. Бул мезгилдин маанилүү окуясы акыры КР "Жергиликтүү өз алдынча

башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" Мыйзамы эки өз алдынча мыйзамдарга бөлүндү: "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" жана "Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө". Ушуну менен Мыйзамдын "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" аталышына, ошондой эле анын мазмунуна туура келбеген түшүнүктөргө жана чыр-чатактарга чекит коюлду. Өз кезегинде, КР 2011-жылдын 14-июлундагы "Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" № 96 мыйзамы жергиликтүү мамлекеттик администрацияны уюштуруу жана иштешинин тартибин белгиледи жана жөнгө салды.

Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 15-июлундагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" № 101 мыйзамы административдик-аймактык бирдиктин деңгээлинде жергиликтүү бийликти уюштуруунун жаңы принциптерин белгилеген, мамлекеттик бийликти жүзөгө ашырууда ЖӨБ ролун аныктады, алардын ишинин уюштуруучулук жана укуктук негиздерин бекемдеди, ЖӨБ органдары менен мамлекеттик бийлик органдарынын ортосундагы өз ара мамилелердин компетенттүүлүгүн жана принциптерин түздү, жергиликтүү жамааттардын өз алдынча башкарууга болгон укугун мамлекет кепилдикке алды.

"Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчылары мыйзамда көрсөтүлгөн тартипте шайланат" деген Конституциялык нормага ылайык 2011-жылдын 15-июлунда кабыл алынган "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" жаңы мыйзам революциядан кийинки мезгилдеги өлкөдөгү өзгөчөлүктөрдү эске алып ЖӨБ башчыларын шайлоо принцибинен чыгып, анын функцияларын тийиштүү жергиликтүү кеңештерге өткөрүп берди.

2013-жылы КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү тартиби жөнүндө" мыйзамы кабыл алынган.

Ошол эле жылы КР Өкмөтүнүн Токтому менен 2013–2017-жылдарга чейин Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү Программасы кабыл алынган.³⁰

Бул программанын негизги максаты натыйжалуу жана жоопкерчиликти ЖӨБ органдарын түзүү болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн төмөндөгү артыкчылыктуу багыттарда комплекстүү маселелерди чечүү зарыл:

1. ЖӨБ органдарынын жоопкерчилигин жогорулатуу жана жарандардын муктаждыктарына багыттоосун оптималдаштыруу.
2. Каржылык туруктуулугун бекемдөө, ресурстук базасын кеңейтүү жана жергиликтүү экономикалык өнүгүү.
3. ЖӨБ органдарынын ишин уюштуруу жана укуктук натыйжалуулугун жакшыртуу.

2016-жылдын 30-майында КР "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" №75 Мыйзамы күчүнө кирди, ал эми 2004-жылдын 21-августундагы КР "Муниципалдык кызмат жөнүндө" № 165 Мыйзам күчүн жоготту. Жаңы мыйзам мамлекеттик жарандык кызматтын жана муниципалдык кызматтын натыйжалуулугун жогорулатууга, үзгүлтүксүздүктү камсыздоого, КР жарандарынын мамлекеттик органдардагы жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы кесиптик ишинин туруктуулугун жана көз карандысыздыгын камсыз кылууга багытталган.

2015-жылы БУУӨП түзгөн көз карандысыз автордук топ тарабынан даярдалган "Адамдык өнүгүү тууралуу Улуттук доклад" жарыяланган. Доклад Кыргызстанда биринчи жолу жергиликтүү өз алдынча башкарууга – белгилүү маселелерди чечүү үчүн гана түзүлгөн башкаруу органынын системасы эмес, ошондой эле чөйрө жана адамдык өнүгүүнүн маанилүү шарты катары жаңыча кароого мүмкүндүк берди. Бул, БУУнун системасынын Кыргызстандагы Туруктуу координатору А. Аванесов белгилегендей, Кыргызстанда жергиликтүү өз алдынча башкарууну мыйзамдык жана институттук өнүктүрүү үчүн жаңы мейкиндиктерди ачат.³¹

2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун конституциялык негиздери

2010-жылы жалпы элдик референдумда ЖӨБ андан ары өнүгүшүнө гаасир берген КР Конституциясынын жаңы редакциясы кабыл алынган.

Маселен, жаңы Конституцияда төмөндөгүдөй жаңылыктар пайда болду.

Конституциянын сегизинчи бөлүмүндө – "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу" – мурунку редакцияларга караганда бир беренеге аз болгон ("Жергиликтүү өз алдынча башкаруу" Бөлүмүндө ар дайым жергиликтүү өз алдынча башкарууну жөнгө салуучу 5 берене болчу, жаңы редакциясында 4 гана берене бар).

Атап айтканда, КР 2010-жылдын 27-июнундагы Конституциясынын жаңы редакциясында "жергиликтүү өз алдынча башкаруу" түшүнүгү анын маанисин так жана толук чагылдырат, "жергиликтүү өз алдынча башкаруу" деген түшүнүктүн негизги белгилерин камтыйт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 110-беренесинде мындай деп жазылган: «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу – жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү маанидеги маселелерди өз кызыкчылыктарында жана өз жоопкерчилиги менен өз алдынча чечүүсүнүн ушул Конституция менен кепилденген укугу жана чыныгы мүмкүнчүлүгү».

³¹ Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун фокусунда адамдык өнүгүү: Бул жерде жана азыр! Кыргыз республикасында адамдык өнүгүү тууралуу Улуттук доклад. 2012-ж. Бишкек. – 2015. – 161 б.

³⁰ КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 18-декабрындагы № 678 токтому.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу азыр **Конституция менен кепилденген гана укук** эле эмес, ошондой эле жергиликтүү жамааттын **өз алдынча жана өзүнүн жоопкерчилиги менен** жергиликтүү өз алдынча башкарууну ишке ашыруу үчүн **Конституция кепилдеген реалдуу мүмкүнчүлүк** экенин белгилей кетүү керек.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында ЖӨБ органдарынын ЖӨБ өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдарын камтыган так система жана иерархия (тик) киргизилген. Ушуну менен бирге аткаруу органдары жана алардын кызмат адамдары жергиликтүү кеңештерге – өкүлчүлүктүү органдарга отчет берүүсү каралган.

Мисалы, Конституциянын 111-беренесинде мындай деп жазылган – «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасын төмөнкүлөр түзөт:

- 1) жергиликтүү кеңештер – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдары;
- 2) айыл өкмөтү, шаарлардын мэриялары – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары;
- 3) ЖӨБ аткаруучу органдары жана алардын кызмат адамдары өз иштеринде жергиликтүү кеңешке отчет беришет.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасын жөнгө салуучу мурунку нормалары ЖӨБ органдарынын санын жер-жерлерде түзүү жана кеңейтүү жана алардын катарына аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдарын жана башка уюмдарды "башка" органдар деген шилтеме менен киргизүү мүмкүнчүлүгү бар болчу. Ошол эле учурда, аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдарына жана башка көрсөтүлгөн уюмдарга, түп тамырынан бери туура эмес, бийликтин ыйгарым укуктарын берүүгө аракеттер жасалган.

Конституциянын жаңы редакциясы дагы бир карама-каршылыкты жок кылды. *Мисалы*, Кыргызстандын жаңы Конституция боюнча ЖӨБ органдарынын системасына мындан ары ЖӨБ органдарынын кызмат адамдары кирбейт. КР Конституциясынын мурдагы 2007-жылдын 23-октябрындагы редакциясында органдар жана кызмат адамдары теңделген, бир катарга туруп калышкан.

Ошондой эле, Конституциядан посёлоктук жана шаар башкармалыгы түшүнүгү алынып салынган. Демек, көрсөтүлгөн административдик-аймактык бирдиктерде ЖӨБ аткаруу органдары катары айыл өкмөтү жана мэриялар болуп калды.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясында жергиликтүү кеңештин депутаттарын түздөн-түз шайлоону жөнгө салуучу нормалар сакталган. Олуттуу өзгөрүүлөргө ЖӨБ аткаруу органдарынын башчыларын шайлоонун тартибин жөнгө салуучу жоболору дуушар болду. Конституциянын мурунку редакциялары айыл аймактарынын, посёлоктордун жана райондук маанидеги шаарлардын башчылары мыйзамда каралган

тартипте жергиликтүү мамлекеттик администрациянын башчысынын сунушу боюнча тийиштүү жергиликтүү кеңештердин депутаттары тарабынан шайлоо нормасын киргизген. Шаарлардын мэрлери Президенттин сунушу боюнча тийиштүү жергиликтүү кеңештер тарабынан шайланышкан. КР Конституциясынын жаңы редакциясында шилтеме норма каралган: "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчылары мыйзамда белгиленген тартипте шайланат." Аткаруу органдарынын башчылары – түздөн-түз же кыйыр шайлоо жолу менен шайланары Конституцияда көрсөтүлгөн эмес.

Дагы бир жаңылык, ЖӨБ каржылык маселелеринин бөлүгүндө КР Конституциясы мындай бекиткен – "Жергиликтүү өз алдынча башкарууну каржылоо тийиштүү жергиликтүү бюджеттен, ошондой эле республикалык бюджеттен камсыз кылынат." Конституцияда, ошондой эле, башкаруунун ачык-айкындуулук жана ага коомчулуктун катышуу, ошондой эле ЖӨБ органдарынын жергиликтүү бюджетти түзүүдө жана аткарууда жергиликтүү жамааттын алдында отчеттуулук принциби каралган.

Мамлекеттик ыйгарым укуктарды берүү боюнча – айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү мүмкүнчүлүгү мыйзам менен гана эмес, ошондой эле келишимдин негизинде жүргүзүлөөрү каралган. Бул норма зарылчылык жана кызыкчылык болгон учурда айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды берүү боюнча мамлекеттик органдар менен ЖӨБ өздөрү макулдашууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, 2010-жылдын 27-июнунда референдумда (*жалты элдик добуш берүү*) кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы ЖӨБ жөнгө салуучу төмөнкү нормаларды бекиткен.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу тиешелүү административдик-аймактык бирдиктин аймагында жергиликтүү жамааттар тарабынан жүзөгө ашырылат. ЖӨБ жарандардын жергиликтүү жамааттар тарабынан түздөн-түз же ЖӨБ органдары аркылуу ишке ашырылат. ЖӨБ каржылоо тийиштүү жергиликтүү жана ошондой эле республикалык бюджеттен камсыз кылынат. Жергиликтүү бюджетти түзүү жана аткаруу ЖӨБ органдарынын жергиликтүү жамааттын алдында ачык-айкындуулук, коомчулуктун катышуусу, **отчеттуулук принциптерин** сактоо менен жүзөгө ашырылат (*110-бер.*).

Жергиликтүү кеңештин депутаттары тиешелүү административдик-аймактык бирдиктин аймагында туруктуу жашаган жарандар тарабынан, мыйзамга ылайык бирдей мүмкүнчүлүктөрдү сактоо менен мыйзамда белгиленген тартипте шайланат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчылары мыйзамда белгиленген тартипте шайланат. Мыйзамга ылайык жергиликтүү кеңештер: жергиликтүү бюджеттерди бекитет, алардын аткарылышына контролдук кылат; жергиликтүү коомчулуктун социалдык-экономикалык өнүгүү жана калкты социалдык коргоо программаларын бекитет; жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизет,

ошондой эле алар боюнча жеңилдиктерди түзөт; жергиликтүү маанидеги башка маселелерди чечет (112-бер.).

Мамлекеттик органдар ЖӨБ мыйзамда каралган ыйгарым укуктарына кийлигишүүгө укугу жок. ЖӨБ органдарына мамлекеттик ыйгарым укуктар аларды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон учурда материалдык-техникалык, каржылык жана башка каражаттарды берүү менен өткөрүлүп берилиши мүмкүн. Мамлекеттик ыйгарым укуктар мыйзамдын же келишимдин негизинде ЖӨБ органдарына өткөрүлүп берилиши мүмкүн. Өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктар боюнча ЖӨБ органдары мамлекеттик органдарга отчет беришет. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары мамлекет жана анын органдарынын алдында мыйзамдардын аткарылышы, жергиликтүү жамааттын алдында өз ишинин натыйжасы үчүн жоопкерчиликти тартышат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары алардын укуктары бузулганына байланыштуу соттук коргоого кайрылууга укуктуу (113-бер.).

КР Конституциясынын сегизинчи Бөлүмүндө айтылган бул 4 беренеден тышкары 20 берене жергиликтүү өз алдынча башкаруунун маселелерин жөнгө салат.

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө мыйзамдар

Кыргыз Республикасында кабыл алынган мыйзамдардын көбү ЖӨБ тиешеси бар, анткени республиканын бүт калкы, жергиликтүү жамааттын мүчөлөрү, же шаарда, же кыштакта жашайт. Ал эми бардык айыл-кыштактар менен шаарлар жергиликтүү өз алдынча башкаруу принциптерине которулган. Ошондуктан ЖӨБ жөнүндө конституциялык жоболор КР колдонуудагы мыйзамдары менен дааналанат жана өнүктүрүлөт. Аларды шарттуу түрдө үч топко бөлүүгө болот.

Биринчи топ – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун маселелерин түздөн-түз жөнгө салуучу мыйзамдык актылар. Аларга төмөндөгү базалык мыйзам актылары кирет:

– "КР борбору – Бишкек шаарынын статусу жөнүндө" Мыйзамы (1994-ж. кабыл алынган);

– Кыргыз Республикасында шайлоо жөнүндө кодекси (*жергиликтүү кеңештердин депутаттарын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана башчыларын шайлоону уюштуруу жана өткөрүү боюнча ченем-дерди камтыган, 1999-ж. күчүн жоготту*);

– "Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын статусу жөнүндө" КР Мыйзамы (2000-ж.);

– "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" КР Мыйзамы (2002-жылы күчүн жоготту);

– "Коммуналдык менчик жөнүндө" КР Мыйзамы (2002-ж.);

– "Мүлккө муниципалдык менчик жөнүндө" КР мыйзамы (2004-ж.);

– "Аксакалдар соттору жөнүндө" КР Мыйзамы (2002-ж.);

– "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" КР Мыйзамы (2003-ж.);

– "Ош шаарынын статусу жөнүндө" КР Мыйзамы (2003-ж.);

– "Муниципалдык кызмат жөнүндө" КР Мыйзамы (2004-жылы күчүн жоготту);

– "КР бюджеттик укугунун негизги принциптери жөнүндө" КР Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" КР Мыйзамы (2004-ж.);

– "Жамаат (жамааттык) жана алардын бирикмелери жөнүндө" КР Мыйзамы (2005-ж.);

– "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" КР Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү тууралуу" КР Мыйзамы (2005-жылы күчүн жоготту);

– Кыргыз Республикасынын Салык кодекси;

– КР Бюджеттик кодекси (2016-ж.);

– "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" КР Мыйзамы (2016-ж.) жана башкалар.

Экинчи топ – мамлекеттик башкаруунун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык - экономикалык бөлүгүнүн мамилелеринин жалпы маселелерин толуктоочу жана жөнгө салуучу КР мыйзам актылары. Аларга КР төмөндөгү мыйзам актылары кирет:

– Кыргыз Республикасынын Жер кодекси;

– "Кыргыз Республикасынын республикалык бюджеті жөнүндө" КР Мыйзамы (*жыл сайын*);

– "Кыргыз Республикасынын Казыналыгынын негизги жоболору жөнүндө" КР Мыйзамы;

– "Кыргыз Республикасындагы чакан каржылоо уюмдары жөнүндө" КР Мыйзамы;

– "Айыл чарба багытындагы жерлерди башкаруу жөнүндө" КР Мыйзамы;

– "Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө" КР Мыйзамы;

– "Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө" КР Мыйзамы;

– "Кредиттик союздар жөнүндө" КР Мыйзамы;

– "Айыл чарба жерлерин, короо алдындагы жана дачалык жер участкаларын, калктуу конуштардын жерлерин жана айыл чарбасына арналбаган жерлерди пайдалангандык үчүн жер салыгынын 2002-жылга карата базалык ставкалары жөнүндө" (*жыл сайын*) КР Мыйзамы жана башкалар.

Үчүнчү топ – жергиликтүү өз алдынча башкаруу маселелерине тигил же бул деңгээлде тиешелүү Кыргыз Республикасынын мыйзам актылары. Аларга КР төмөндөгү мыйзам актылары кирет:

– Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси;

– КР "Административдик жоопкерчилик жөнүндө кодекси";

– "Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо жөнүндө" КР Мыйзамы;

– “Мамлекеттик алым жөнүндө” КР Мыйзамына толуктоолорду киргизүү жөнүндө” КР Мыйзамы;

– “Кыргыз Республикасында мамлекеттик менчикти менчиктештирүү жөнүндө” КР Мыйзамы;

– “Кыргыз Республикасында турак жай фондун менчиктештирүү жөнүндө” КР Мыйзамы жана башкалар.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруунун мыйзамдык негиздерин өнүктүрүү төрт мезгилде өттү.

Биринчи мезгил – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун мыйзамдык негиздерин түзүү жана өнүктүрүү (1991–2001-ж.ж.). Бул жылдары советтик башкаруу системасынан жергиликтүү бийликти уюштуруунун жаңы принциптерине өтүү ишке ашкан. Бул мезгилде жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча алгачкы мыйзамдар кабыл алынган.

Биринчи мыйзам “Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө” 1991-жылдын 19-апрелинде кабыл алынган. Кийин “Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө” Мыйзамы толукталган жана өзгөртүлгөн.

1999-жылдын 21-декабрында “Жергиликтүү кеңештин депутаттарынын статусу жөнүндө” мыйзам кабыл алынган. Анда депутаттын жергиликтүү кеңештин жана анын органдарында, шайлоо округунда, шайлоочулардын талаптары менен иш алып барууну уюштуруу, ошондой эле депутаттык ишинин негизги кепилдиктерин жөнгө салуучу жалпы жоболор, нормалар жазылган. Жергиликтүү кеңештин депутатынын ыйгарым укуктарынын келип чыгышы жана мөөнөтү, алардын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу, жергиликтүү кеңештин депутатынын статусу айрым кызматтар жана иш түрлөрү менен шайкешсиздиги, ошондой эле депутаттын шайлоочулар менен өз ара мамилелери боюнча маселелерди жөнгө салуучу нормалар аныкталган.

Жергиликтүү кеңештин депутаттары жергиликтүү кеңештин сессияларында жамааттык жана эркин талкуулоонун негизинде ушул жергиликтүү кеңештин карамагындагы маселелерди карайт жана чечет. Депутат жергиликтүү кеңештин, анын органдарынын ишинин тартибин аныктоочу жергиликтүү кеңештин регламентин, башка ченемдик актыларын сактоого милдеттүү, жергиликтүү кеңештин пленардык жыйындарына, курамына кирген туруктуу комиссиялардын жана башка органдардын жыйналыштарына катышат. Жыйынга катышууга мүмкүн болбой калган учурда депутат бул жөнүндө тийиштүү органдын жетекчисине билдирет.

Шайлоочулардын алдында депутаттын отчетторуна тиешелүү нормалар бар. Жергиликтүү кеңештин депутаты мезгил-мезгили менен, бирок жылына бир жолудан кем эмес депутаттыкка талапкер катары көрсөткөн шайлоочулардын алдында жана жамааттын жана жарандардын бирикмелеринин алдында өзүнүн иши жана өзү шайланган жергиликтүү кеңештин иши жөнүндө отчет берүүгө милдеттүү.

Депутаттын отчету депутаттыкка талапкер катары көрсөткөн жамааттын же жарандардын бирикмелеринин талаптары боюнча, ошондой эле шайлоочулардын жыйналыштарынын талаптары боюнча каалаган убакта өткөрүлөт.

Депутаттын отчету тийиштүү шайлоо округунун шайлоочуларынын жыйналыштарында, ошондой эле аны депутаттыкка талапкер катары көрсөткөн эмгек жамааттарынын, жарандардын бирикмелеринин жыйындарында (конференцияларда) өтөт. Депутат отчетту берүү боюнча жергиликтүү кеңешке же белгиленген тартипте анын органдарына маалымат берет.

Депутаттын жергиликтүү кеңештин жана анын органдарындагы укуктарын жөнгө салуучу нормаларды дааналап карап чыгуу зарыл.

Жергиликтүү кеңештин депутаты жергиликтүү кеңештин жана өзү курамына кирген анын органдарынын заседаниелеринде каралуучу бардык маселелер боюнча чечүүчү добуш укугунан пайдаланат. Ар бир депутат жергиликтүү кеңеште жана өзү курамына кирген анын органдарында бир добушка ээ болот. Жергиликтүү кеңештин кайсы бир органынын курамына кирбеген депутат анын ишине кеңеш берүүчү добуш укугу менен катыша алат.

Жергиликтүү кеңештин депутатынын укуктары:

- 1) тийиштүү жергиликтүү кеңештин органына шайлоого жана шайланууга;
- 2) жергиликтүү кеңештин жана анын органдарынын кароосу үчүн маселелерди сунуш кылууга;
- 3) жергиликтүү кеңештин жана анын органдарынын заседаниесинин күн тартиби, талкуулануучу маселелерди кароонун тартиби жана алардын маани-маңызы боюнча сунуштар жана сын-пикирлер киргизүүгө;
- 4) чечимдердин долбоорлорун, жергиликтүү кеңеш же анын органы кабыл алуучу башка документтерди, аларга карата түзөтүүлөрдү кароо үчүн киргизүүгө;
- 5) жергиликтүү кеңеш түзүүчү органдардын жекече курамы жана жергиликтүү кеңеш тарабынан шайлануучу, дайындалуучу же бекитилүүчү кызмат адамдарынын талапкерлери боюнча ой-пикирин айтууга;
- 6) жергиликтүү кеңеш түзгөн органдарга, алардын курамына кирген адамдарга, ошондой эле жергиликтүү кеңеш шайлаган, дайындаган же бекиткен адамдарга ишенич көрсөтпөө жөнүндө маселе коюуга;
- 7) талаш-тартыштарга катышууга, суроо-талаптар менен кайрылууга, баяндамачыларга, кошумча баяндамачыларга, заседаниеге торагалык кылуучуга суроолор берүүгө;
- 8) жергиликтүү кеңештин сессиясында жергиликтүү кеңешке отчеттуу, болбосо анын контролдугу астындагы ар кандай органдын же кызмат адамынын, ошондой эле тийиштүү жергиликтүү кеңештин кызмат

өтөшүнө кирген маселелер боюнча анын аймагында иштеген башка органдардын жана кызмат адамдарынын отчетун же маалыматын угуу жөнүндө сунуштар киргизүүгө;

9) өзүнүн сунуштарын негиздөө менен жана добуш берүүнүн жүйө – себептери боюнча чыгып сүйлөөгө, маалыматтар берүүгө;

10) жергиликтүү кеңештин жана органдарынын заседаниелеринде, эгерде алар коомдук мааниге ээ болсо, жарандардын же алардын бирик-мелеринин кайрылууларынын, арыздарынын, резолюцияларынын, петицияларынын тексттерин жергиликтүү кеңеш белгилеген тар-типте жарыялоого.

Депутат жергиликтүү кеңештин сессиясында талкууланган маселе боюнча өзүнүн жарыя айтылбаган сөзүнүн, сунуштарынын жана сын-пикир-леринин текстин, жергиликтүү кеңештин же өзү катышкан анын органынын заседаниесинин протоколуна киргизүү үчүн төрагалык кылуучуга бере алат.

Депутаттын жергиликтүү кеңештин сессиясында айткан жана заседа-ниесинде төрагалык кылуучуга кат түрүндө берилген сунуштары менен сын-пикирлери жергиликтүү кеңеш тарабынан, болбосо анын тапшыруусу боюн-ча жергиликтүү кеңештин комиссиялары тарабынан каралат же сотторду жана судьяларды кошпогондо, тийиштүү органдардын жана кызмат адамда-рынын кароосуна жөнөтүлөт, алар бул сунуштарды жана сын-пикирлерди, эгерде жергиликтүү кеңеш тарабынан башка мөөнөт белгиленбесе, бир ай-лык мөөнөттөн кечиктирбей кароого жана кароонун натыйжалары тууралу сунуштар киргизген жана сын-пикирлерин айткан депутаттардын тикелей өздөрүнө, ошондой эле жергиликтүү кеңештин төрагасына билдирүүгө мил-деттүү.

Пленардык заседаниелеринде, туруктуу жана убактылуу комиссиялар-дын заседаниелеринде депутаттарга жергиликтүү кеңеш кабыл алган чечим-дердин аткарылышынын, депутаттар киргизген сунуштардын жана сын-пикирлердин, шайлоочулардын сунуш-талаптарынын ишке ашырылышынын жүрүшү жөнүндө, ошондой эле жергиликтүү кеңештин жана анын органда-рынын ишинин маанилүү маселелери боюнча мезгил-мезгили менен маалы-мат берилип турат.

Депутаттар жергиликтүү кеңеште жергиликтүү кеңештин регламентине ылайык түзүлгөн жана иш жүргүзгөн депутаттык топторго бириге алышат.

Депутаттардын белгиленген укуктарын ишке ашыруунун тартиби жер-гиликтүү кеңештин жана алардын органдарынын ишин жөнгө салуучу ушул Мыйзам, Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актылары, ошондой эле тийиштүү кеңештин регламенти менен аныкталат. (10-бер.).

Азыр, КР Конституциясынын жаңы редакциясынын 95-беренесинин 6-п. ылайык «Жергиликтүү кеңештин депутаты 4 жылга шайланат» ж. б.

Ошону менен бирге, 1994-жылдан тартып жергиликтүү өз алдынча баш-каруу негизинен Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыктары менен жөнгө салынып келди. Бул мезгилдин ичинде Кыргыз Республикасы-

нын Президентинин 50дөн ашуун жарлыктары жана буйруктары кабыл алынган. Алар башында эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндөгү негизги мыйзам менен карама-каршы келип, жана жетиштүү деңгээлде структураланбаган жана өз ара байланышпаган.

Экинчи мезгили жергиликтүү өз алдынча башкаруунун мыйзамдык базаларынын интенсивдүү өнүгүүсү (2002–2005-ж.ж.).

Бул мезгили базалык мыйзамдар кабыл алынган: «Жергиликтүү өз ал-дынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» КР Мыйзамынын жаңы редакциясы (2002-жылдын 12-январы, № 5), «Мүлк-кө муниципалдык менчик жөнүндө» (2002-жылдын 15- марты, № 37), «Жергиликтүү өз алдынча башкарууну каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө» (2003-жылдын 25-сентябры, № 215), «Муниципалдык кызмат жөнүндө» (2004-жылдын 21-августу, № 165), «Жамааттар (жамаатчылык) жана алардын бирикмелери жөнүндө» (2005-жылдын 21-февралы, № 36) ж. б. Кийинчерээк, аталган мыйзамдардын көпчүлүгүнө мыйзамчы тарабы-нан аларды мындан ары жакшыртуу максатында бир нече ирет тийиштүү өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Үчүнчү мезгил – салкын мезгил (2006–2009-ж.ж.).

Ушул мезгилдин аралыгында 2008-жылдын 29-майында КР "Жергилик-түү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" № 99 Мыйзамынын жаңы редакциясы, КР "Кыргыз Республика-сынын бюджеттик укугунун негизги принциптери жөнүндө (2005-ж.)" Мый-замынын жаңы редакциясы, 2008-жылдын 25-апрелинде «Административ-дик-аймактык түзүлүш жөнүндө" № 65 мыйзамдар кабыл алынган.

Төртүнчү салыштырмалуу жандуу мезгилде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруу-укуктук негиздерин өнүктүрүү (2010–2016-ж.ж.).

Бул мезгил аралыгында кабыл алынган мыйзамдар: КР 2011-жылдын 15-июнундагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" № 101 Мый-замы, 2011-жылдын 14-июлунда "Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" № 96 Мыйзамы, 2011-жылдын 14-июлундагы "Жергиликтүү кеңештин депутаттарын шайлоо жөнүндө" № 98 Мыйзамы, 2016-жылдын 30-майындагы "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" №75 Мыйзамы.

1991-жылдын 19-апрелиндеги "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" мыйзамы жергиликтүү өз алдынча башка-руу системасында жергиликтүү Советтердин жетектөөчү ролун сактоо менен жергиликтүү өз алдынча башкарууну жергиликтүү совет бийлигинин түзү-мүнүн негизинде түзүүнү болжолдогон, башкаруунун жергиликтүү органда-рын кош баш ийдирүү менен. Кыргызстанда уюштуруу-укуктук негиздерин түзүү жана өнүктүрүүдө КР төмөндөгү Мыйзамдары олуттуу таасир берди: "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик адми-нистрация жөнүндө" (12-январь 2002-жыл, № 5), "Мүлккө муниципалдык менчик жөнүндө" (15-март 2002-жыл, № 37), "Жергиликтүү өз алдынча

башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" (25-сентябрь 2003-жыл, №215), "Муниципалдык кызмат жөнүндө" (21-август 2004-жыл, №165), "Жамаат (жамааттык) жана алардын бирикмелери жөнүндө" (21-февраль 2005-жыл, №36) ж. б.

Бирок салык жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бюджеттик укуктарына тиешелүү көптөгөн маанилүү мыйзам жоболору аткарылбастан кала берген эле. Мисалы, КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" Мыйзамы 2003-жылы кабыл алынган, бирок ал «Кыргыз Республикасынын бюджеттик укуктунун негизги принциптери жөнүндө "Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" КР Мыйзамы кабыл алынганда гана 2005-жылдан баштап бул мыйзамды КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" Мыйзамынын нормаларына ылайык келтиргенден кийин иштей баштаган.

2002-жылы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө" мыйзамынын жаңы редакциясынын негизинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын реформалоонун жаңы жараяны башталды. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун уюштуруу-укуктук негиздерин түзүү ишинде жыйынтыктары азыркыга чейин уланып жаткан маанилүү натыйжаларга жетишкен болчу.

КР "Мүлккө коммуналдык менчик жөнүндө" Мыйзамы Кыргыз Республикасында мүлккө коммуналдык менчиктин пайда болушу, ишке ашыруу жана токтотуу менен байланышкан мамилелерди жөнгө салууга багытталган, ошондой эле Кыргыз Республикасынын башка мыйзамдары менен жөнгө салынуучу жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери менен байланышкан мамилелерине тиешеси жок.

Мыйзам жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ээлигиндеги, пайдалануусундагы жана тескөөсүндөгү коммуналдык мүлккө карата иштейт. Бул элдик байлык толугу менен жергиликтүү коомчулук, ар бир үй-бүлө, ар бир адамдын кызыкчылыгы үчүн иштей башташы керек. Муниципалдык менчикти натыйжалуу пайдалануу, объектилерди рынок жүгүртүүгө тартуу – чакан жана орто ишкерликтин өнүгүшүнүн, кичи шаарларда жана айыл жерлеринде социалдык тармакты бекемдөөнүн, жергиликтүү жамааттардын бюджетин толуктоонун чыныгы жолу.

Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 25-сентябрындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" № 215 Мыйзамы айыл, посёлок жана шаардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мамлекеттик органдар, башка жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, юридикалык жана жеке жактар менен каржылык жана экономикалык мамилелерди жөнгө салууга мүмкүндүк берет. Мыйзам айыл, посёлок жана шаардын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жергиликтүү бюджетин жана бюджеттен тышкаркы корун түзүүнүн жана аткаруунун тартибин жана принциптерин жана жогору турган аймактык деңгээлде бюджет аралык мамилелерди аныктаган.

Эми жергиликтүү бюджет – бул айылдын, посёлканын жана шаардын жергиликтүү жамааттарынын бюджетти, аны түзүү, бекитүү жана аткаруу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан жүзөгө ашырылат. (1-бер. 3-н.).

Жергиликтүү салыктар, анын ичинде - жер салыгы, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун баштапкы деңгээлине бекитилгендигин дагы Мыйзамдын өзгөчөлүктөрүнө киргизсе болот. Абдан маанилүү норма 3-беренесинин 2-пунктунда каралган: "Жергиликтүү салыктардан жана жыйымдардан жана салыктык эмес түшүүлөрдөн алынган жергиликтүү бюджеттердин кирешелери башка баскычтагы бюджеттерге алынып коюлбайт". Чыгарып салуу нормативдерин 3 жылдын ичинде өзгөртүүгө болбойт. Жергиликтүү бюджеттен жергиликтүү мамлекеттик администрация (областтык жана райондук) алынган, "областтык" жана "райондук" бюджеттер деген түшүнүк жок.

КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө» Мыйзамынын нормалары муниципалдык мүлктү натыйжалуу башкарууну, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өзүнө жүктөлгөн милдеттерди жана ыйгарым укуктарды аткаруу менен каржылоону, ЖӨБ органдарынын бюджетинин киреше бөлүгүн көбөйтүүнү, киреше жана чыгаша боюнча бюджеттерди түзүүнү дал келтирүүнү (республикалык жана жергиликтүү), гранттык системаны, бюджеттер аралык мамилелерди өркүндөтүүнү, жергиликтүү бюджеттин ачыктыгын камсыз кылууну ж. б. камсыз кылууга багытталган.

Кыргыз Республикасынын 1998-жылдын 11-июнундагы "Кыргыз Республикасында бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө" № 78 Мыйзамы (КР "Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасында бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө" Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү тууралуу" 2004-жылдын 20-июлундагы № 93 Мыйзамынын редакциясында) Кыргыз Республикасынын республикалык бюджетти жана жергиликтүү бюджеттерди түзүү жана аткаруу боюнча негизги принциптерин аныктаган.

Мамлекеттик бийлик органдары жергиликтүү бюджеттерди түзүү, бекитүү жана аткаруу процесстерине кийлигишүүгө жол берилбейт, жалпы мамлекеттик салыктардан жана башка кирешелерден чегерүүлөрдүн жергиликтүү бюджеттик ченемдерин, ошондой эле гранттардын өлчөмдөрүн сактабоо менен байланышкан учурлардан тышкары (1-бер.).

Мыйзамдын бөлүмдөрүндө төмөнкүлөр каралат:

- Кыргыз Республикасынын бюджетинин кирешелеринин курамы;
- гранттардын системасы;
- ар кандай баскычтагы бюджеттердин ортосунда чыгымдар боюнча милдеттердин бөлүштүрүлүшү;

– республикалык бюджетти түзүү жана аткаруу боюнча ишти уюштуруу;

– жергиликтүү бюджеттерди түзүү жана аткаруу боюнча ишти уюштуруу.

Кийинки жылдары Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасындагы бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө" Мыйзамына КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" Мыйзамында чагылдырылган нормаларды эске алуу менен КР республикалык бюджетин жана жергиликтүү бюджеттерди түзүү жана аткаруунун негизги принциптерин тактоочу аныктоочу тийиштүү өзгөртүүлөр жана толуктоолор кирген.

Буга чейин жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жогору турган аймактык деңгээлдеги жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары төмөнкү аймактык маанидеги бюджетке өз бюджеттеринен өз ара эсептешүүлөрдө тийиштүү өзгөртүүлөрдү киргизе алышкан. Азыркы учурда бул норма алынып салынган.

Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 5-июлундагы «Аксакалдар соттору жөнүндө» № 113 Мыйзамы аксакалдар сотторунун укуктук негиздерин, уюштуруу принциптерин жана ишин аныктайт.

Мыйзамдын 1-беренесинде аксакалдар соттору – булар ыктыярдуу башталыштарда жана шайлануучулук жана өз алдынча башкаруу негизинде түзүлүүчү, белгиленген тартипте сот, прокурор, кылмыш иштерин кароо укугуна ээ башка укук коргоо органдары жана алардын кызмат адамдары тарабынан Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарына ылайык жөнөтүлүүчү материалдарды, ошондой эле жарандардын оргосундагы талаш-тартыштар боюнча иштерди ушул Мыйзамда белгиленген учурларда жана тартипте кароону жүзөгө ашырууга чакырылган коомдук органдар – деп белгиленген.

Аксакалдар соттору жарандардын, жергиликтүү кеңештердин же жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдарынын чогулушунун чечими боюнча айылдардын, посёлкалардын, шаарлардын аймагында сый-урматка жана кадыр-баркка ээ болгон аксакалдардан жана башкалардан уюштурулушу мүмкүн.

Аксакалдар соттору юридикалык жак болуп эсептелбейт жана юстиция органдарында катталууга алынбайт. Аксакалдар сотторунун аталышы жазылган мөөрү жана штамптары болот.

Аксакалдар соттору төмөнкү маселелерди карашат жана чечишет:

– жарандык-процесстик мыйзамдарда каралган тартипте жарандык иштер боюнча жергиликтүү соттор тарабынан жөнөтүлгөн материалдарды;

– жазык-процесстик мыйзамдарына ылайык коомдук таасир көрсөтүү чараларын колдонуу үчүн соттор, прокурорлор, прокурордун санкциясы менен тергөө жана алгачкы тергөө органдары тарабынан жөнөтүлгөн кыскартылган жазык иштери боюнча материалдарды.

Аксакалдар соттору тарабынан, ошондой эле тараптарды жана ушул Мыйзамда каралган башка иштерди жараштырууга жетишүү максатында мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштарды чечүү үчүн жарандардын өздөрүнүн арызы боюнча (*тараптардын макулдугу менен*) иштер каралышы мүмкүн.

Аксакалдар соттору мурда эле сот чечими чыгарылган, администрациялык жаза чаралар көрүлгөн же өзүнүн компетенциясынын чегинде аксакалдар сотунун чечими чыккан материалдарды кароого акысыз.

Аксакалдар соттору 5тен кем эмес жана 9дан ашык эмес адамдардын курамында шайланат, ошону менен бирге алардын саны милдеттүү түрдө так эмес болууга тийиш (*8-бер.*).

Аксакалдар сотунун курамына айылдын, посёлканын жана шаардын калкынын арасында урмат-сыйга жана кадыр-баркка ээ, ишкердик жана адеп-ахлактык сапаттары боюнча аксакалдар сотторунун алдына коюлган милдеттерди аткарууга жөндөмдүү Кыргыз Республикасынын жашы жеткен жарандары шайлана алышат.

Аксакалдар сотунун мүчөлүгүнө талапкерлер жарандар (*тургундар*) жана ушул Мыйзамда белгиленген тартипте жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан көрсөтүлөт. (*9-бер.*).

Аксакалдар соттору эреже катары айылдык аймакта бир калктуу конушта – бир аксакалдар соту, болбосо бир айыл өкмөтүндө – бир аксакалдар соту принциби боюнча түзүлөт. (*10-бер.*).

Шаарларда аксакалдар соттору:

– эгерде тургундарынын саны 25 миңден ашпаса – бир аксакалдар соту;

– эгерде тургундарынын саны 25 миңден 50 миңге чейинди түзсө – эки аксакалдар соту жана ушул сыяктуу принцип боюнча түзүлөт.

Кичи райондору бар шаарларда аксакалдар соттору тургундардын санына карабастан бир кичи райондо – бир аксакалдар соту принциби боюнча түзүлөт.

Аксакалдар соттору караган иштерге (*материалдар*) көңүл буруу зарыл. (*15-бер.*).

Маселен, аксакалдар соттору төмөнкүдөй иштерди (*материалдарды*) кароого укуктуу:

а) жарандардын мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштары жөнүндө:

– мүлктүк карыздарды төлөтүп алуу боюнча;

– мүлктү бөлөк бирөөнүн мыйзамсыз ээлөөсүнөн кайра суратып алуу боюнча;

– мүлктү бөлөк бирөөнүн мыйзамсыз ээлөөсүнөн кайтарып алуу боюнча;

– сактоого коюлган мүлктү кайтарып алуу боюнча;

– ижаралык төлөөнү өндүрүп алуу боюнча;

– зыян келтирилген мүлктүн ордун толгутуу боюнча;

– жубайлардын жалпы орток мүлкүн бөлүштүрүү боюнча;

– улуттук нике мамилелери жана нике-үй-бүлө мамилелери менен байланышкан каада-салттар боюнча;

- б) ата-энелердин, үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн балдарды багуу жана тарбиялоо боюнча милдеттерин аткарган жөнүндө;
- в) бойго жеткен балдардын эмгекке жарамсыз ата-энелерин же аларды белгиленген тартипте тарбиялаган жана баккан адамдарды багуу боюнча милдеттерин аткарган жөнүндө;
- г) эмгек келишими боюнча аткарылган иш үчүн акы төлөө жөнүндө;
- д) жер участкаларын пайдалануучулардын ортосундагы сугат боюнча талаштар.

Аксакалдар сотунун олуттуулугу боюнча чыгарылган токтому чечим түрүндө болот. Аксакалдар сотунун чечими ишти кароого катышкан соттун бардык мүчөлөрүнүн көпчүлүк добушу менен кабыл алынат. Чечимге макул болбогон соттун мүчөсү өзүнүн өзгөчө пикирин жазуу жүзүндө берет, ал чечимге тиркелет. (25-бер.).

Аксакалдар соттору колдонгон таасир көрсөтүү чаралары (28-бер.) айрыкча көңүл бурууга арзыйт.

Аксакалдар соту сотко тартылгандын күнөөсүн аныктоо менен төмөндөгү таасир көрсөтүү чараларынын бирөөнү колдонуу жөнүндө чечим чыгарат:

- а) эскертүү берүү;
- б) жабырланган тараптан эл алдында кечирим суроого милдеттендирүү;
- в) коомдук уяткаруу жарыялоо;
- г) материалдык зыяндын ордун толтурууну күнөөлүү тарапка милдеттендирүү;
- д) Кыргыз Республикасынын мыйзамында белгиленген эң төмөнкү үч айлык акыга чейинки өлчөмүндө акчалай жазапал салуу.

Үй-бүлөлүк талаш-тартышта сот каралып жаткан талаш-тартыштын негизи боюнча чечим кабыл алат.

Эгерде аксакалдар соту мүлк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштар боюнча тараптардын жарашуусуна жетише албаса, ал каралып жаткан иштин негизи боюнча чечим кабыл алат.

Администрациялык укук бузган адамга карата колдонулган коомдук таасир көрсөтүү чарасы жөнүндө аксакалдар соту 10 күндүк мөөнөттүн ичинде материалды жөнөткөн органга (*кызмат адамына*) билдирүүгө милдеттүү. Сот адамдын кадыр-баркына шек келтирген жаза жөнүндө чечим чыгарууга акысы жок.

Коомдук таасир көрсөтүү чараларынын белгиленген тизмеси толук делип эсептелинет жана кеңири чечмеленүүгө жатпайт. Ушул Мыйзамда каралбаган таасир көрсөтүү чаралары колдонулган учурда, андай жаза мыйзамсыз деп эсептелет жана аткарууга жатпайт.

Аксакалдар сотторунун отчеттуулугу боюнча белгилеп кетүү керек, аксакалдар соттору өзүнүн иши жөнүндө жылына бир жолудан кем эмес аны

түзгөн жарандардын жалпы чогулушуна, Коомдук кеңештин конференциясына, айылдык, посёлкалык, шаардык кеңештердин сессияларына отчет берет. (35-бер.).

КР 1994-жылдын 16-апрелиндеги «Кыргыз Республикасынын борборунун статусу жөнүндө» № 1492-ХІІ Мыйзамы Бишкек шаарынын Кыргыз Республикасынын борборунун функцияларын аткарышынын укуктук, экономикалык жана социалдык шарттарын, шаардын жана Кыргыз Республикасынын калкынын таламдарынын тыгыз айкалыштырылышын аныктайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык Кыргыз Республикасынын борбору Бишкек шаары болуп эсептелет. Бишкек шаары – саясий, экономикалык, илимий, административдик жана тарыхый-маданий борбор, республиканын мамлекеттик бийлигинин жогорку органдары, чет өлкөлөрдүн элчиликтери жана өкүлчүлүктөрү жайгашкан жер. (1-бер.).

КР борборунун статусун укуктук жактан жөнгө салуу маселелерин кароодо борбордун статусу КР Конституциясы, КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" Мыйзамы жана КР башка мыйзамдык актылары менен жөнгө салынарын белгилеп кетүү керек.

Шаардык кеңештин, анын төрагасынын, туруктуу жана башка комиссияларынын, аппаратынын, кеңештин сессияларынын, ошондой эле алардын ишмердиги колдонулуп жаткан мыйзамдар тарабынан жөнгө салынат. (10-бер.).

Шаардын райондорунун аймактарынан шайланган шаардык кеңештин депутаттары аймактык маселелерди чечүүдө макулдашуучу ролду жүргүзүшөт. Аймактык райондордо алар төмөнкү маселелер боюнча өкүлчүлүктүү бийликтин функцияларын аткарышат:

- социалдык, экономикалык, маданий өнүгүүнүн тиешелүү аймактык программаларын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;
- бюджеттерди баланстоого финансылык көмөк көрсөтүү;
- аймактын калкын социалдык жактан коргоо боюнча иш чараларды уюштуруу.

Бишкек шаардык кеңешинин бийлик-укуктарын жүзөгө ашыруунун тартиби, аны уюштуруу маселелери жана иши кеңеш сессияда бекиткен регламентте көрсөтүлөт. (16-бер.).

КР 2003-жылдын 11-июнундагы «Ош шаарынын статусу жөнүндө» № 97 Мыйзамы КР өзгөчө тарыхый, маданий, илимий-өндүрүш, административдик жана саясий борбору катары Ош шаарынын статусунун укуктук негиздерин, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруунун негизинде анын мындан аркы каржылык-экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн кепилдигин түзөт.

Ош шаарында Кыргыз Республикасынын Президентинин түштүктөгү резиденциясы жана Кыргыз Республикасынын айрым борбордук мамлекеттик органдары жайгашкан.

Ош шаарынын статусу республиканын областтык административдик-аймактык бирдигинин статусуна теңделет, жана Ош шаарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктар боюнча борбордук мамлекеттик органдарга отчет берет.

Ош шаарын өнүктүрүүнү каржылык, экономикалык жана социалдык шыктандыруунун мамлекеттик кепилдиктери каралган. Ош шаарынын статусун укуктук жөнгө салуу, анын иштеши КР Конституциясынын, ушул Мыйзамдын жана КР башка ченемдик укуктук актыларынын негизинде жүзөгө ашат. (2-бер.). 4-беренедө Ош шаарынын жашоочулары чогуусу менен шаардык жергиликтүү коомчулукту түзөт жана Конституциянын жана КР мыйзамдарынын негизинде жергиликтүү өз алдынча башкарууну иш жүзүнө ашырышат – деп белгиленет.

Ош шаарында өз алдынча башкаруу жарандар тарабынан шайлоолор, курултайлар, жыйналыштар, чогулуштар жолу менен ишке ашат. Ош шаарынын аймагында жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуру үчүн аймактык кеңештер жана кварталдык комитеттер түзүлөт. Алардын түзүмдөрү жана аракеттеринин чектери өз алдынча башкаруунун натыйжалуулугунун муктаждыгынан жана калыптанып калган аймактык коомчулуктун кызыкчылыктарынын негизинде Ош шаарынын мэриясынын сунушу боюнча шаардык кеңеш тарабынан кабыл алынат.

5-беренедө шаардык кеңеш юридикалык жак болуп эсептелет жана мыйзам менен анын компетенциясына өткөн бардык маселелерди өз алдынча чечүүгө укуктуу – деп белгиленген.

Шаардык кеңеш:

– аймактын социалдык-экономикалык өнүгүү жана калкты социалдык коргоо боюнча программаларды бекитет жана көзөмөлдөйт;

– жергиликтүү бюджетти жана анын аткарылышы жөнүндө отчетту бекитет, ошондой эле бюджеттен тышкары фонддорду пайдалануу жөнүндө маалыматты угат.

Шаардык кеңеш Ош шаарынын мэрин шайлайт. Шаардык кеңеш депутаттардын жалпы санынын үчтөн экисинин көпчүлүк добушу менен Ош шаарынын мэринө ишеним көрсөтпөө укугу бар.

Шаардык кеңеш жана анын аткаруу органдары КР Конституциясынын жана КР мыйзамдарынын негизинде өздөрүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде алардын аймагында аткарууга милдеттүү болгон актыларды кабыл алат. Шаардык кеңеш жана Ош шаарынын мэриясы мамлекет алдында мыйзамдардын сакталышына жана аткарылышына, ал эми жергиликтүү коомчулуктун алдында – өзүнүн ишинин натыйжасына жоопкерчиликти.

Шаардык кеңештин, анын төрагасынын, туруктуу жана башка комиссиялардын, аппараттын, кеңештин сессияларынын ыйгарым укуктары, ошондой эле алардын иши КР иштеп жаткан мыйзамдары жана регламенти менен аныкталат. Шаардык кеңеш тарабынан ыйгарым укуктарды жүзөгө

ашыруу тартиби, аны уюштуруу маселелери жана иши шаардык кеңеш сессиясында кабыл алган регламент менен бекитилет (6-бер.).

8-беренедө Ош шаарынын мэринин ыйгарым укуктары белгиленген.

Ош шаарынын мэри:

– Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен мыйзамдарынын, КР Президентинин жана Өкмөтүнүн актыларынын, ошондой эле шаардын уставынын, ыйгарым укуктарынын чегинде кабыл алган шаардык кеңештин чечимдеринин сакталышын жана аткарылышын уюштурат;

– шаардын жашоо-турмушун камсыз кылуу боюнча мэриянын, анын шаардык бөлүмдөрүнүн жана кызматтарынын ишине жетекчилик кылат, бул иштин натыйжалары үчүн жооп берет;

– бийликтин мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмчөлөрүнүн ишин координациялайт, судьялардан, прокурорлордон, улуттук коопсуздук мамлекеттик органынын, ички иштер органынын, бажы органдарынын жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик статистика органдарынын аймактык бөлүмчөлөрүнүн жетекчилеринен башка, бийликтин мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмчөлөрүнүн жетекчилерин дайындоого макулдук берет, жогоруда аталган кызмат адамдары өздөрүнүн милдеттерин талаптагыдай эмес аткарган учурда аларды кызматтан четтетүү жөнүндө маселе коюуга укуктуу;

– өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктардын талаптагыдай аткарылышын уюштуруу үчүн түздөн-түз жооптуу болот;

– мамлекеттик бийлик органдарында, Кыргыз Республикасынын өкмөттүк эмес коомдук жана башка уюмдарда жана чет өлкөлөрдө шаардын атынан чыгат;

– кызматына киришкен учурдан тартып үч айдан кечиктирбестен шаардын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн программасын иштеп чыгууну камсыз кылат жана шаардык кеңештин бекитүүсүнө сунуш кылат;

– шаардык бюджеттин долбоорун шаардык кеңештин бекитүүсүнө берет, шаардагы иштин жалпы абалы, бюджеттин аткарылышы, муниципалдык менчиктин жана бюджеттен тышкары фонддун каражаттарынын пайдаланышы, шаардын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн жана калкты социалдык жактан коргоонун программасынын аткарылышы жөнүндө шаардык кеңешке жылына эки жолудан кем эмес отчет берет;

– өзүнүн ишинин натыйжалары жөнүндө шаардын курултайында калкка эки жылда бир жолудан кем эмес маалымат берет;

– Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизүү боюнча шаардык кеңешке сунуш киргизет;

– шаардык кеңештин сессиясын чакыруу жөнүндө сунуш киргизет, анын ишине кеңеш берүүчү добуш укугу менен катышат;

– көзөмөлчүлөрдү жана камкорчуларды дайындайт, алардын өз милдеттерин аткаруусун контролдойт;

– мыйзамда белгиленген тартипте мамлекеттик сыйлыктар менен сыйлоо жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентине өтүнүч билдирет;

– Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларына ылайык башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырат.

Шаардык кеңештин ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруусунун тартиби, аны уюштуруунун жана ишинин маселелери шаардык кеңеш тарабынан сессияда бекитилүүчү регламент менен бекемделет. (6-бер.).

Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 21-февралындагы «Жамааттар жана алардын бирикмелери жөнүндө» № 36 Мыйзамы айылдарда, шаарларда түзүлүүчү жамааттарды (жамааттык) жана алардын бирикмелерин түзүүнүн жана иштешинин тартибин, принциптерин аныктайт, ошондой эле алардын мамлекеттик бийлик жана ЖӨБ органдары, юридикалык жана жеке жактар менен болгон мамилелерин жөнгө салат жана КР социалдык мобилизациялоону ишке ашыруу үчүн укуктук жана уюштуруучулук негиздерди түзүүгө, жамааттарга жана алардын бирикмелерине өзалдынча башкарууга мамлекеттик кепилдиктерди берүүгө багытталган.

Мыйзамдын 1-беренесинде “жамаат” түшүнүгүнө аныктама берилген. Жамаат (жамааттык) – жергиликтүү маанидеги иштерди биргелешип жана жоопкерчилигин өз мойнуна алып чечүү үчүн бир көчөнүн, кварталдын же башка аймактык түзүлүштөгү айылдын же шаардын аймагында жашап жаткан жергиликтүү жамааттардын мүчөлөрүнүн ыктыярдуу бирикмесин билдирген жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруунун формасы.

Башка коомдук уюмдар, коммерциялык эмес уюмдар, чакан кредиттик уюмдар, чарбалык шериктештиктер жана коомдордон айырмаланып жамаат аймактык негизде түзүлөт.

Жамааттардын (жамааттык) бирикмелери – өз ишин координациялоо, жалпы таламдарды коргоо жана билдирүү, биргелешкен долбоорлорду жүзөгө ашыруу жана жалпы милдеттерди жана көйгөйлөрдү чечүү максатында ассоциациялар (бирликтер) формасында жамааттар (жамааттык) тарабынан түзүлүүчү ыктыярдуу түзүлүш.

Жамааттын (жамааттык) менчиги – жамаатка (жамааттык) тиешелүү болгон, жамааттын пайдалануусундагы жана тескөөсүндөгү, жамааттын жана жергиликтүү коомдоштуктун мүчөлөрүнүн киреше алуусунун жана социалдык-экономикалык жана руханий муктаждыктарын канааттандыруу-сунун булагы болуп кызмат кылган жамааттын менчиги (акчалай жана натуралай жагынан алгандагы) деп белгиленет.

Үй чарбачылыгы – турак жай бирдигинде чогуу жашап турган, өздөрүнүн каражаттарын толугу менен же жарым-жартылай бириктирип, чарбаны чогуу жүргүзүү аркылуу өздөрүн жашоо тиричиликке зарыл болгон нерселер менен камсыз кылышкан эки же андан ашык адамдан турган топ.

Мыйзамда өнүгүүнүн жергиликтүү фонду түшүнүгү берилген, ал – жамааттар (жамааттык) тарабынан түзүлгөн жана жамааттар (жамааттык) менен алардын бирикмелеринин, салымдарынын, уюмдардын жана эл ара-

лык донорлордун, ыктыярдуу башталыштагы демөөрчүлөрдүн төгүмдөрүнүн эсебинен түзүлгөн коомдук фонд катары түшүндүрүлөт. Жергиликтүү кеңештерде каттоодон өтүүчү жамааттардан айырмаланып өнүгүүнүн жергиликтүү фонду юстиция органдарында катталышат.

«Жамааттар жана алардын бирикмелери жөнүндө» Мыйзамынын III Бөлүмүнүн 18-беренесинде каралган жамааттардын (жамааттык) ассоциацияларынын (бирликтер) ишин жөнгө салуучу нормаларды дааналап карап чыгуу керек.

Маселен, жамааттар (жамааттык) иштерин координациялоо, таламдарын коргоо жана билдирүү, биргелешкен долбоорлорду ишке ашыруу жана дагы башка милдеттер менен көйгөйлөрдү чечүү максатында ыктыярдуу түрдө ассоциацияларга (бирликтерге) бириге алышат – деп баса белгиленет.

Жамааттардын (жамааттык) ассоциациясы (бирлик) коммерциялык эмес уюм болуп саналат. Ассоциация (бирлик) жергиликтүү кеңештерде катталган учурдан тартып юридикалык жактын статусун алат. Ассоциациянын (бирликтин) мүчөлөрү өз алдынчалуулугун жана юридикалык жактын укуктарын сактап калышат. Ассоциация (бирлик) өз мүчөлөрүнүн милдеттенмелери боюнча жооп бербейт. Ассоциациянын (бирликтин) мүчөлөрү анын милдеттенмелери боюнча ассоциациянын уюмдаштыруу документтеринде каралган өлчөмдө жана тартипте субсидиялык жоопкерчилик тартышат.

Жамааттардын ассоциациясын (бирлигин) түзүүнүн жана иштешинин, ага мүчөлүктүн жана андан чыгуунун тартиби ушул Мыйзамга ылайык кабыл алынган анын уставы менен жөнгө салынат.

Жамааттардын (жамааттык) ассоциациясы (бирлиги) эл аралык донордук уюмдардын, банктардын жана финансы-кредит мекемелеринин каражаттарын, бюджеттик каражаттарды, ошондой эле юридикалык жана жеке жактардын ыктыярдуу төгүмдөрү менен кайрымдуулуктарын пайдалана алат.

Жамааттардын (жамааттык) ассоциациясына (бирлигине) жамааттын мүчөлөрүнүн жөнөкөй көпчүлүгүнүн макулдугу менен жамааттардын уставдарына ылайык алардын компетенциясына кирүүчү маселелер боюнча алардын ыйгарым укуктары өткөрүп берилиши мүмкүн.

Ассоциациянын (бирликтин) уставында төмөндөгүлөр камтылууга тийиш:

- ассоциациянын (бирликтин) толук жана кыскартылган аталышы;
- ассоциациянын (бирликтин) мүчөлөрүнүн укуктары жана милдеттери жөнүндөгү жоболор;
- ассоциацияга (бирликке) мүчөлөрдү кабыл алуунун жана андан чыгаруунун тартиби жана шарттары;
- ассоциацияга (бирликке) кирүүнүн жана мүчөлүк акынын эң аз өлчөмүн белгилөө, аларды төгүүнүн тартиби жана шарттары;
- ассоциациянын (бирликтин) төрагасынын ыйгарым укуктары жана иш-милдеттери жөнүндө жобо;

- ассоциациянын (*бирликтин*) башкаруу органдары тарабынан чечим кабыл алуунун тартиби;
- ассоциациянын (*бирликтин*) иштешинин регламенти;
- ассоциациянын (*бирликтин*) төрагасын шайлоонун жана бошотуунун тартиби;
- ассоциациянын (*бирликтин*) каражатын топтоо жана аларды пайдалануунун тартиби;
- ассоциациянын (*бирликтин*) уставына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүүнүн тартиби;
- ассоциациянын (*бирликтин*) ишинин аудитин, эсебин алуунун тартиби;
- ассоциациянын (*бирликтин*) ишин токтотуунун (*кайра уюштуруунун жана жоюунун*) шарттары;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келбеген ассоциациянын (*бирликтин*) өзгөчөлүктөрүнө байланышкан башка жоболор.

19-беренде жергиликтүү өнүгүү фондун түзүү жана анын иштешине тиешелүү нормалар каралган.

Социалдык-экономикалык милдеттерди чечүү, жергиликтүү коомдоштук мүчөлөрүнүн жыргалчылыгын жогорулатуу үчүн бириккен жамааттар (*жамааттык*) ыктыярдуу негизде коммерциялык эмес уюмду – юридикалык жак болуп саналган жергиликтүү өнүгүү фондун уюштурат.

Жергиликтүү өнүгүү фондун түзүүнүн жана жоюунун тартиби, анын каражаттарын түзүү жана аларды берүү шарттары жергиликтүү өнүгүү фондунун уставы менен жөнгө салынат, ал юстиция органдарында катталат.

Уюмдаштыруучулардын жалпы чогулушунда жергиликтүү өнүгүү фондунун уставына ылайык Фонддун башкармалыгы шайланат.

Жергиликтүү өнүгүү фондуна салымдар катарында жамааттардын ыктыярдуу төгүмдөрү, жеке жана юридикалык жактардын, эл аралык донорлордун, өкмөттүк эмес жана башка уюмдардын демөөрчүлүк каражаттары пайдаланылышы мүмкүн.

Жергиликтүү өнүгүү фондунан каражаттарды берүү белгиленген кезектүүлүк тартибинде, ачыктыктын жана айкындуулуктун шарттарында жергиликтүү өнүгүү фондунун башкармалыгы тарабынан жүргүзүлөт.

Уставда белгиленген жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурлардан тышкары жергиликтүү өнүгүү фондунун иштерине анын юридикалык статусун, ишинин максатын жана мүнөзүн өзгөртүүгө алып келүүчү кандай гана болбосун тышкы кийлигишүүгө жол берилбейт.

Жамаат (*жамааттык*) – коммерциялык эмес уюм болуп саналат. Жамаат (*жамааттык*) өз мүчөлөрүнүн арыздарынын, жалпы чогулушунун протоколунун жана уставынын негизинде аны юридикалык жактарды каттоону жүзөгө ашыруучу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органда каттаган учурдан тартып юридикалык жактын статусун алат. Жамаат (*жамааттык*)

ушул Мыйзамга жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келбеген, жамааттын уставына ылайык ага таандык болгон финансы каражаттарына, кыймылдуу жана кыймылсыз мүлктөрүнө ээлик кылат, пайдаланат жана тескейт. Жамаат (*жамааттык*) мүлктү сатып алууга, жамааттын менчигинде болгон мүлктү ижарага берүүгө, пайдаланууга, кайра берүүгө, күрөөлүккө коюуга, сатып өткөрүүгө, консультациялык жана маалыматтык кызматтарды көрсөтүүгө, жамааттын иштери менен байланышкан окуу семинарларын жана практикалык сабактарды уюштурууга жана өткөрүүгө, ошондой эле өзүнүн максаттарын жана милдеттерин натыйжалуу жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон дагы башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууга укуктуу.

Жамааттын (*жамааттык*) негизги укуктук документи Устав болуп саналат. Жамааттын (*жамааттык*) уставы төмөндөгүлөрдү камтууга тийиш: жамааттын (*жамааттык*) толук жана кыскартылган аталышын; жамааттын мүчөлөрүнүн укуктары менен милдеттери жөнүндөгү жобону; жамааттын (*жамааттык*) мүчөлүгүнө кабыл алуу жана андан чыгуу (*чыгаруу*) шарттарын жана тартибин; жамаатка кирүүнүн жана мүчөлүк акынын белгиленген эң аз өлчөмүн жана аларды төгүүнүн тартибин жана шарттарын; жамааттын (*жамааттык*) төрагасынын ыйгарым укуктары жана иш-милдеттери жөнүндө жобону; жамааттын (*жамааттык*) башкаруу органдары тарабынан чечимдерди кабыл алуунун тартибин; жамааттын иштеринин регламентин; жамааттын (*жамааттык*) төрагасын шайлоонун жана бошотуунун тартибин; жамааттын (*жамааттык*) каражаттарын түзүү жана аларды пайдалануу тартибин; жамааттын (*жамааттык*) уставына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү тартибин; жамааттын (*жамааттык*) ишинин эсебинин, аудитинин тартибин; жамааттын (*жамааттык*) ишин токтотуунун (*кайра уюштуруунун жана жоюунун*) шарттарын; Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келбеген жамааттын (*жамааттык*) иштеринин өзгөчөлүктөрү менен байланышкан башка жоболорду.

Жамааттын (*жамааттык*) уставы жалпы чогулушта жыйналышка кагышкан уюмдаштыруучулардын көпчүлүк добушу менен кабыл алынат.

Жамааттын (*жамааттык*) уставына ылайык, жергиликтүү коомдоштуктун тиешелүү аймагында туруктуу жашаган, мүчөлүк акыларды төлөгөн, жамаат менен өз ара таламдары боюнча байланышкан, бир үй чарбачылыгынын таламын билдирүүчү адам жамааттын мүчөсү болушу мүмкүндүгү Мыйзамда бекитилген. Жамааттын (*жамааттык*) уставына ылайык, жамаатка мүчө болуу жана андан чыгуу ыктыярдуу болуп саналат.

Мыйзамда жамааттын (*жамааттык*) милдеттери, жамааттын (*жамааттык*) укуктары жана жоопкерчилиги – жамааттын жалпы чогулушунун компетенттүүлүгү – каржылык-экономикалык негизи жана жамааттын (*жамааттык*) менчиги – ошондой эле, жамааттардын ассоциацияларынын (*бирикмелеринин*) жана жергиликтүү өнүктүрүү фондунун түзүлүшү жана ишин жөнгө салуучу эрежелери каралган.

Кыргыз Республикасынын «Жамааттар (жамааттык) жана алардын бирикмелери жөнүндө» Мыйзамда жамааттарды каттоо жергиликтүү кеңештер тарабынан ишке ашылат деп кабыл алынган.

Ошону менен бирге, ЖӨБ маселелерин жөнгө салуучу мыйзамдык жана башка ченемдик укуктук актыларында мыйзам базасынын толук эместиги, ички дал келбестиктер, түздөн-түз карама-каршылыктар сыяктуу проблемалар бар.

Ошондуктан, азыркы учурда мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актылары КР Конституциясына, КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө», «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө», «Мүлккө коммуналдык менчик жөнүндө», «Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын бюджеттик укугунун негизги принциптери жөнүндө», «Жамаат (жамааттык) жана алардын бирикмелери жөнүндө» Мыйзамдарына туура келтирилип жатат.

Кабыл алынган мыйзамдык жана башка ченемдик укуктук актылар толук деп эсептелбейт жана ЖӨБ органдарын уюштуруу жана алардын ишине зарыл укуктук талааны камсыз кыла албайт.

Жергиликтүү маанидеги иштерди чечүү үчүн жергиликтүү жамааттардын мүчөлөрүнүн түздөн-түз катышуусунун маанилүү формалары коомдук жана мамлекеттик турмуштун бардык маанилүү маселелерин талкуулоо жана кабыл алынган чечимдерди курултайлар, жыйналыштар, жарандардын жыйындары жана түздөн-түз демократиянын башка түрлөрү аркылуу ишке ашыруу болуп саналат.... (КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» Мыйзамынын 6-бер.). «Курултай – жалпы кызыкчылыкты билдирген маселелерди талкуулоо максатында жергиликтүү жамааттардын өкүлдөрүнүн чогулушу» (КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» Мыйзамынын 2-бер.). Коомчулуктун мүчөлөрү менен талкууну талап кылган жергиликтүү маанидеги эң маанилүү чечимдерди кабыл алуу үчүн жергиликтүү жамааттар курултайларды өткөрүшү мүмкүн....(КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» Мыйзамынын 52-бер.). Бирок, «Тийиштүү жергиликтүү кеңеш үчүн курултайдын чечими сунуш мүнөзүнө ээ» (КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» Мыйзамынын 53-бер.).

ЖӨБ өнүгүүсү үчүн КР Президентинин Жарлыктары дагы эң маанилүү болгон. Мисалы, 2002-жылдын 17-декабрында КР Президенти «"2010-жылга чейин Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкарууну децентрализациялоо жана жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын» бекиткен.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Конституциянын, мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын нормаларын ишке ашыруу боюн-

ча бийик милдеттенмелерди алып жүрөт, анын ичинде ЖӨБ борбордон ажыратуу жана өнүктүрүү процессин жылдыруу боюнча жана ЖӨБ органдарын Жогорку Кеңеште колдоо боюнча бир катар иш-чараларды кабыл алганын белгилей кетүү керек.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун маселелерин жөнгө салуучу КР Өкмөтүнүн укуктук ченемдик актыларынын ичинде КР Өкмөтүнүн төмөндөгү токтомдору, КР Премьер-министринин буйруктары жана башка документтери маанилүү болгон.

КР Өкмөтүнүн 2000-жылдын 12-сентябрындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды берүү жөнүндө" № 563 токтому. Токтомдо ЖӨБ укуктук ыйгарым укуктарын мындан ары бекемдөө жана аларга жергиликтүү деңгээлде натыйжалуу жана квалификациялуу иштөөсүнө мүмкүнчүлүк берүү максатында, КР Конституциясынын 94-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү ЖӨБ органдарына төмөнкү ыйгарым укуктарды өткөрдү:

1. КР Ички иштер министрлиги боюнча:

- ЖӨБ органдарында адистештирилген коомдук уюмдарды түзүү;
- көчөлөрдө, аянттарда, спорттук жайларда, транспорт магистралдарында, сейил бактарда, театрларда, курорттук-ден соолукту чыңоочу мекемелерде жана башка облустук жана райондук шаарлардын коомдук жерлерде жана калктуу пунктарда укук тартибин коргоону камсыз кылуу;
- муниципалдык өрт өчүрүүчү командаларды жана ыктыярдуу өрт өчүрүүчү топторду чыгуучу техникасы менен уюштуруу;

2. КР Саламаттык сактоо министрлиги боюнча:

- санитардык-эпидемиологиялык көзөмөлдү ишке ашырууга катышуу;
- карантиндик жана башка жугуштуу оорулардын жайылышынан аймакты санитардык коргоо боюнча иш-чараларды координациялоо;

3. КР Айыл чарба, суу чарба министрлиги боюнча:

- менчик техникалык тейлөө кызматтарын, дүң жана чекене базарларды, айылдык товар өндүрүүчүлөр үчүн материалдык-техникалык ресурстарды соодалоо боюнча фирмалык дүкөндөрдүн жана соода пункттарынын, менчиктин ар кандай формалары менен машина-техникалык станциялардын тармагын өнүктүрүүнү шыктандыруу;

- сууну пайдалануунун уюштуруу жана контролдоо жана эсепке алуу, чарба ичиндеги сугат системаларынан суу кызмат көрсөтүү үчүн акы төлөтүүдө кызыкдар министрликтерге, мамлекеттик комитеттерге жана административдик ведомстволорго көмөк көрсөтүү.

4. КР Каржы министрлиги боюнча:

- жергиликтүү каржы мекемелеринин башкы жана жетектөөчү адистерин дайындоону жана бошотууну макулдашуу;

5. КР Экология жана өзгөчө кырдаалдар министрлиги боюнча:

- калкты коргоону курулуштар, жеке коргоону каражаттары менен камсыз кылуу иш-чараларын координациялоо;

– өндүрүш күчтөрүн өнүктүрүү жана жайгаштыруу схемасы, аймактарды пландаштыруу жана куруу долбоорлорун калкты жана айлана-чөйрөнү өзгөчө кырдаалдардан коргоого багытталган факторлорду эске алуу менен сунуштарды даярдоо;

– менчигинин түрүнө карабастан табигый кырсыктардан жабыр тарткан үй-бүлөгө, жеке адамдарга, уюмдарга материалдык жана каржылык жардам берүү;

– тийиштүү тажрыйбага ээ жана белгиленген тартипте күбөлөндүрүлгөн аймактык коомдук куткаруучулар, уюмдар жана жарандардан, авариялык-куткаруу, авариялык-калыбына келтирүү иштеринин жана өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу жана жоюу боюнча иш-чараларды өткөрүү үчүн отряддарды түзүү жана тартуу;

– айлана чөйрөнү коргоо жана жаратылышты рационалдуу пайдалануу боюнча аймактык экологиялык программаларды жана иш чараларды иштеп чыгуу жана аткаруу;

6. Кыргыз Республикасынын Тышкы соода жана өнөр жай министирлиги боюнча:

– жергиликтүү башкаруу органдарына өткөрүлгөн (*үлүшүнө жараша*) объекттер жана мүлккө менчиктик (*ээлик кылуу, пайдалануу жана башкаруу*) ыйгарым укуктарды ишке ашыруу;

7. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыймылсыз мүлккө укуктарды каттоо боюнча Мамлекеттик агенттиги боюнча:

– имараттарды, курулуштарды жана объекттерди техникалык инвентаризациялоону жана баалоону жергиликтүү мамлекеттик каттоо менен биргелешип жүргүзүү;

– кыймылсыз мүлккө, анын ичинде жер тилкелери боюнча, укуктар жөнүндө талаш-тартыштарды карап чыгууну уюштуруу;

– кыймылсыз мүлккө укуктарды каттоо боюнча түшүндүрүү жана маалыматтык ишти уюштуруу;

– кыймылсыз мүлктү сатып алуу-сатуу, ошондой эле аны ижарага алуу укугу, боюнча башка кызыкдар тараптар менен биргеликте аукцион, инвестициялык жана коммерциялык конкурстарды уюштуруу;

– Кыргыз Республикасынын Жер кодексинде белгиленген чектөөлөр менен жер участокторун менчикке берүү жана пайдалануу боюнча сунуштарды даярдоо;

– жерди белгилөө (калыбына келтирүү) жана жаратылышта белгиленген (белгиси) (жайгашкан жеринде) белгилери менен бекитүү, анын ичинде административдик-аймактык жана аймактык бирдиктердин чек араларын кошкондо;

– кыймылсыз мүлк укуктарын системалуу түрдө сурамжылоонун жыйынтыгы тууралуу коомчулукка тааныштыруу процессин уюштуруу;

– кыймылсыз мүлккө укуктарды мыйзамдаштыруу жана аларды алдынала каттоо үчүн укук белгилөөчү жана укук күбөлөндүрүүчү документтердин долбоорлорун даярдоо;

8. КР Мамлекеттик токой чарба кызматы боюнча:

– токой чарбасын жамаатташып жүргүзүүнү киргизүү;

– жергиликтүү жамааттардын аймагында эс алуу жана туризм үчүн шарттарды түзүүгө багытталган туристтик уюмдар менен биргеликте токой массивтеринде жана мергенчилик чарбаларында туристтик маршруттарды уюштуруу үчүн келишимдик негизде иш чараларды жүргүзүү (*КР Өкмөтүнүн 2001-жылдын 8-майындагы № 217; 2001-жылдын 15-майындагы № 233; 2002-жылдын 3-августундагы № 523 токтомунун редакциясында*).

Бирок, андан да маанилүүсү, Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигине берилген айрым мамлекеттик ыйгарым укуктардын милдетин иш жүзүнө ашыруу үчүн зарыл болгон каржы каражаттарын ЖӨБ органдарына республикалык бюджеттен эсептөөнүн жана жеткирүүнүн тартибин аныктоо боюнча тапшырма берилген. Бул мурда айтылгандай, КР Конституциясынын 94-беренесине ылайык келет.

Буга чейин, 1999-жылдын 29-ноябрында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 650 Токтому менен ЖӨБ аткаруучу-тескөөчү органдарынын кызмат адамдары тарабынан нотариалдык иш аракеттерди өркүндөтүү тартиби жөнүндө Нускама бекитилген.

КР Өкмөтүнүн 2001-жылдын 30-октябрындагы № 672 токтому "Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү боюнча чаралар жөнүндө". Анда КР Өкмөтү шаардык башкармалыгынын (*райондук шаарлардын, областтык борбордун статусу бар шаарларды албаганда*), түзүмүн жана штаттык санын бекиткен.

Мындан тышкары, шаардык башкармалыгынын (райондук маанидеги шаарлар) жана айыл өкмөтүнүн (айыл, посёлкалык башкармалыгы) каржы-экономикалык бөлүмүнүн Жобосу жана түзүмү бекитилген. Шаардык башкармалыгы жана айыл өкмөтүнүн түзүмдүк бөлүмдөрү катара каржы-экономикалык бөлүмдөрүнүн пайда болушу олуттуу окуя болуп эсептелген.

Жободо каржы-экономикалык бөлүмүнүн негизги милдеттери жана функциялары, укуктары жана милдеттери, уюштуруу маселелери жазылган. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген түзүмүнө ылайык, каржы-экономикалык бөлүмүнө: бөлүмүнүн башчысы – башкы бухгалтер, бөлүмүнүн башчысынын орун басары – чыгымдар боюнча жетектөөчү адис, экономика жана статистика боюнча биринчи категориядагы адис, чыгашалар боюнча биринчи категориядагы адис (*эсеп бухгалтери – кассир*), кирешелер боюнча сектор башчысы – улук салык инспектору, салык инспектору жана шаарда – шаардык башкармалыгынын бекитилген түзүмүнө жана штаттык санына ылайык (*калктын саны боюнча*) – 2, посёлкада жана айыл өкмөтүндө посёлка башкармалыгын жана айыл өкмөтүнүн (*айыл башкармалыгынын*) бекитилген түзүмүнө жана штаттык санына жараша киришет.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2001-жылдын 2-августундагы № 406 токтому "Областтык баш ийүүдөгү шаарларынын мэрияларынын аппаратынын типтүү түзүмү жана штаттык саны."

Токтомдо КР Өкмөтү областтык баш ийүүдөгү төмөндөгү шаарларынын мэрияларынын аппараттарынын түзүмү жана штаттык саны бекиткен: Жалал-Абад, Талас, Балыкчы, Сүлүктү, Кара-Көл, Кызыл-Кыя, Майлуу-Суу жана Таш-Көмүр. Бардык шаарларга баардыгы болуп 143 штаттык бирдиктер бекитилген: мэрлер, орун басарлаы, аппарат жетекчилери, секторлордун башчылары, башкы бухгалтерлер, системдик администраторлор, башкы жана жетектөөчү адистер, I категориядагы адистер, жетекчилердин катчылары, катчы машинисткалар, чарба жетекчилери.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2003-жылдын 6-мартындагы "Кыргыз Республикасынын жергиликтүү жамааттарынын күнүн белгилөө жөнүндө" № 107 токтому жыл сайын октябрдын акыркы жекшембисинде Кыргыз Республикасынын жергиликтүү жамааттар Күнү деп белгилөөнү кабыл алган.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2004-жылдын 23-февралында "Кыргыз Республикасынын айылдарынын жана посёлкаларынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлеринин типтүү кызмат нускамаларын бекитүү тууралуу" №91 токтому. ЖӨБ органдарынын кызматкерлеринин иш милдеттерин так бөлүштүрүү, иштердин сапатын жакшыртуу, ошондой эле жоопкерчилигин жогорулатуу максатында бул токтом менен айылдардагы жана посёлкалардагы ЖӨБ органдарынын кызматкерлеринин ЖӨБ Типтүү кызмат нускамалары бекитилген:

- айыл, посёлканын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун башчысы;
- айыл, посёлканын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун башчысынын жергиликтүү кеңеш боюнча орун басары (*айыл (посёлканын) кеңешинин төрагасынын орун басары*);
- айыл, посёлканын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун башчысынын орун басары;
- айыл өкмөтүнүн жооптуу катчысы;
- социалдык коргоо боюнча айыл өкмөтүнүн жетектөөчү адиси;
- жер, турак-жай жана муниципалдык менчик боюнча биринчи категориядагы адиси;
- мал чарбачылыгы жана ветеринардык тейлөө маселелери боюнча инспектору;
- каржы-экономика бөлүмүнүн башчысы – башкы бухгалтер;
- бөлүмдүн башчысынын орун басары – чыгашалар боюнча башкы адиси;
- экономика жана статистика боюнча биринчи категориядагы адис;
- чыгашалар боюнча биринчи категориядагы адис – эсептик бухгалтер-кассир;
- кирешелер боюнча секторунун башчысы – улук салык инспектору;
- салык инспектору;
- аскердик-каттоо стол – инспектор;
- паспорт каттоону жүргүзүү боюнча адис;

- айыл башчысы (айылдын старостасы);
- айыл өкмөтүнүн катчысы – иш кагазчы.

ЖӨБ органдарынын ушул Типтүү кызматтык нускамаларынын негизинде ЖӨБ органдарына жергиликтүү кеңештин чечими менен кызматкерлердин кызматтык нускамаларын иштеп чыгуу жана бекитүү сунушталган.

Кыскача корутундулар

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу учурда ар бир демократиялык мамлекеттин маанилүү атрибуту болуп саналат. Мамлекетти башкаруу системасында элге эң эле жакын турат. Эгемендүүлүккө ээ болгондон бери Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өлкөнүн башкаруусунун ажырагыс бөлүгү, мамлекет тарабынан, жарандык коом жана жергиликтүү коомдоштуктун мүчөлөрүнүн тыгыз көңүл буруусунун предмети болуп калды.

2. Кыргыз Республикасынын ЖӨБ КР Конституциясында бекитилген, ага 8-бөлүм арналган, мындан тышкары КР Конституциясында 20 берене ЖӨБ маселелерин жөнгө салат.

3. Кыргызстанда ЖӨБ түзүлүшүндө жана өнүгүшүндө 4 тарыхый баскычтарды бөлсө болот. Айрыкча, 1991-жылдан 2005-жылга чейинки мезгилде ал жигердүү өнүккөн, 2006–2010-жылдары бир аз төмөндөгөн, жана 2010–2016-жылдары байкаларлык өнүгүүдө.

4. Ушул мезгилде КР ЖӨБ өнүгүү саясаты 2013–2017-жылдарга чейин Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясы, 2014–2017-жылдарга чейинки КР жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун өнүгүү Программасы түзөт.

5. Бүткүл күндө КР мыйзам актылары менен ЖӨБ өнүктүрүүнүн, ошондой эле алардын мамлекеттик бийлик органдары менен өз ара мамилелерин жөнгө салуунун тиешелүү укуктук негиздери түзүлгөн.

6. Кыргызстан демократиялык куруу жана өнүктүрүү жолунун башында турат. Бул калкты өлкөнү башкарууга катышууга милдеттендирет, а бул үчүн жергиликтүү жамааттын мүчөлөрү өздөрү жашаган аймакты башкарууну үйрөнүүсү зарыл.

• Жаңы терминдер жана түшүнүктөр:

Айыл башчысы

Жергиликтүү маанидеги маселелер

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун шайланган кызмат адамы

Жааматтар

Айыл өкмөтүнүн башчысы

Жергиликтүү мамлекеттик администрацияны башчысы

Шаар, айыл аймагы

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун актары органы

Жергиликтүү мамлекеттик администрация

Жергиликтүү жамаат

Мэр

Мэрия

Курултай

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органы

Жергиликтүү жамааттын мүчөсү

• Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары:

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу түшүнүгүн жана анын максатын түшүндүргүлө.
2. Кыргыз Республикасынын иштеп жаткан Конституциясынан ЖӨБ арналган нормаларды, жоболорду жана беренелерди тапкыла.

3. Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясында мурдагы Конституцияга салыштырганда ЖӨБ тиешелүү кандай өзгөрүүлөр болгону боюнча тийиштүү таблица түзгүлө жана салыштыргыла. Бул өзгөрүүлөрдүн себептерин түшүндүргүлө.
4. Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну жүргүзүү укугу кимге берилген?
5. КР жергиликтүү өз алдынча башкаруу канча өнүгүү баскычтарынан өттү?
6. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүдө кайсы эл аралык уюмдар Кыргызстанга методикалык жана техникалык жардам көрсөттү?
7. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча базалык мыйзамдарды атагыла.
8. ЖӨБ маселелери боюнча КР Президенти кабыл алган негизги Жарлыктарын санап бергиле.
9. КР ЖӨБ өнүктүрүү боюнча акыркы жылдары кабыл алынган ченемдик жана укуктук актыларды атагыла.

Адабият:

1. КР Конституциясы - Бишкек. 2010-ж.
2. 2013–2017-жылдарга чейинки жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн Программасы. КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 18-декабрындагы № 678 токтому.
3. Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү боюнча «Жол картасы». – Бишкек. 2007. – 187 б.
4. Кошоев Т. К., Рахимбаев Э. Н. «Децентрализация государственного управления и развитие местного самоуправления в Кыргызской Республике до 2010 года», ОсОО «Салам». – Бишкек. – 2003. – 321 б.
5. Кошоев Т. К., Рахимбаев Э. Н., Алымкулова С. А. «Правовые основы местного самоуправления в Кыргызской Республике» ОсОО «Салам». – Бишкек. – 2005. – 978 б.
6. Нарусбаева У. Управление муниципальной собственностью в Кыргызстане: прогресс, вызовы и новые подходы. Журнал «Муниципалитет» №11, 2016-г.
7. Омуралиев Т. Э. История формирования и развития местного самоуправления в Кыргызской Республике. Б. 2006.
8. Омуралиев Т. Э. Постатейный комментарий к Закону КР «О местном самоуправлении и местной государственной администрации». – Бишкек. – 2009. – С.5.
9. Рахимбаев Э. Н. Конституционно - правовые основы демократии в Кыргызской Республике. Монография / Э. Н. Рахимбаев. – Б.: ОсОО «Эстет Дизайн Центр», 2015. – 314 б.
10. Рахимбаев Э. Н. Концептуальные основы оптимизации административно-территориального устройства и модернизации системы государственного управления и местного самоуправления в Кыргызской Республике [Текст] // Материалы 1 международного Иссык-Кульского юридического форума. – 2013. – Бишкек, ИД «Салам». – 45–48 – б.
11. Человеческое развитие в фокусе местного самоуправления: Здесь и сейчас! Национальный доклад о человеческом развитии в Кыргызской Республике 2012 г. Бишкек.- 2015. – 161 б.
12. Шадыбеков К. Б. Управление муниципальной собственностью в Кыргызской Республике / К. Б. Шадыбеков, А. А. Исраилов. – Бишкек, 2011.
13. Шадыбеков К. Б., Ганиева Т. И. Муниципальное право Кыргызской Республики: Учебник. 2011. – С. 61.

5-глава

ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУ ОРГАНДАРЫН УЮШТУРУУ ЖАНА ИШИ

Главанын мазмуну:

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасы;
2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызмат адамдары;
3. Жергиликтүү өз алдынча башкарууга калктын катышуусу;

- Кыскача корутундулар;
- Жаңы терминдер жана түшүнүктөр;
- Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары;
- Адабият.

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасы

Кыргыз Республикасында ЖӨБ уюштурууну 2010-жылы кабыл алынган Конституцияга ылайык КР 2011-жылы кабыл алынган "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" Мыйзамы аныктайт. Бул мыйзам ЖӨБ органдарынын уюштуруу жана укуктук негиздерин бекемдеген, мамлекеттик бийлик органдары менен алардын компетенттүүлүгүн жана өз ара мамилелеринин принциптерин, жергиликтүү жамааттардын өз алдынча башкаруу укугун мамлекеттик кепилдөөнү белгилеген.

Атап айтсак, Мыйзам ЖӨБ төмөнкү принциптерде жүзөгө ашырылат деп аныктаган:

- 1) мамлекеттик бийлик органдарынын жана ЖӨБ органдарынын иш-милдеттеринин жана ыйгарым укуктарынын ажырымдоонун;
- 2) ЖӨБ органдарынын жергиликтүү жамааттын алдында ачыктыгы жана жоопкерчиликтүүлүгү жана алардын өз иш-милдеттерин жергиликтүү жамааттын кызыкчылыктарында жүзөгө ашырышы;
- 3) мыйзамдуулук жана социалдык адилеттүүлүк;
- 4) өзүн-өзү камсыз кылуу, өзүн-өзү жөнгө салуу жана өзүн-өзү каржылоо;
- 5) жарандардын ЖӨБ органдарынын тутуму аркылуу, ошондой эле жарандардын жыйындары, чогулуштары жана курултайлары аркылуу эрктерин билдириши;
- 6) жергиликтүү жамааттардын укуктарын жана мыйзамда корголгон кызыкчылыктарын коргоо;
- 7) коомдук ой-пикирдин ачыктыгы жана эсепке алынышы;
- 8) тиешелүү маселелерди чечүүдө коллегиялуулук, эркин талкуулоо;
- 9) өзүнүн компетенциясындагы маселелерди чечүүдө жергиликтүү кеңештердин көз карандысыздыгы.

Жергиликтүү жамаатты администрациялык-аймактык бирдиктин аймагында туруктуу жашаган, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдары аркылуу **жергиликтүү маанидеги маселелерди** өзүнүн жоопкерчилигинде чечүү кызыкчылыктары менен бириккен жарандар түзөт.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жергиликтүү жамааттын ЖӨБ өкүлчүлүктүү жана тикелей катышуу формаларында жүзөгө ашырылат.

Жергиликтүү жамааттын жергиликтүү өз алдынча башкарууну жүзөгө ашырууга өкүлчүлүктүү катышуусу жергиликтүү кеңештер аркылуу ишке ашырылат. Жергиликтүү жамааттын уставында каралган учурларда, шаардын же айыл аймагынын жергиликтүү жамаатынын өкүлчүлүктүү катышуусу ошондой эле ЖӨБ аткаруучу органынын башчысы аркылуу жүзөгө ашырылат. Жергиликтүү жамааттын ЖӨБ жүзөгө ашырууга тикелей катышуусу төмөнкү формада жүзөгө ашырылат:

- 1) коомдук жана мамлекеттик турмуштун бардык маанилүү маселелерин жана жергиликтүү маанидеги маселелерди жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн чогулуштарында (жыйындарында) талкуулоо;
- 2) жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо;
- 3) ченем чыгаруу демилгесин көтөрүүгө жана/же жергиликтүү маанидеги өзгөчө маанилүү маселелер боюнча тикелей добуш берүүгө катышуу.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу – жергиликтүү жамааттын жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүгө багытталган өз кызыкчылыктарындагы жана өз жоопкерчилигиндеги өз алдынча иш аракеттери.

Жарандар жашаган жеринде өз алдынча уюмдашуу үчүн жашаган жери боюнча жарандардын айыл аймагынын, шаардын бөлүгүндө жергиликтүү маселелерде өз демилгелерин өз алдынча чечүү жана өзүнүн жоопкерчилиги менен ишке ашыруу боюнча **аймактык коомдук өз алдынча башкаруу** аркылуу жүзөгө ашырылат.

Ал ар кандай формада – микрорайондордун, турак жай комплекстеринин, үй, көчө, кварталдык комитеттеринин, жамааттардын (*общиналар*) кеңештери жана комитеттери жана башка формада болушу мүмкүн.

Коомдук өз алдынча башкаруу аймагынын чек арасы тургундардын сунуштарын эске алуу менен тиешелүү жергиликтүү кеңештер тарабынан белгиленет.

Аймактык коомдук өз алдынча башкаруунун ар кандай формалары жергиликтүү кеңеште аларды эсепке алып каттоо жүргүзүлгөн учурдан тартып өзүнүн статусун алат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жергиликтүү жамааттын ишин жөнгө салуучу негизги укуктук акты шаардын, айыл аймагынын **Уставы** болуп эсептелет. Ал КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" Мыйзамы менен жөнгө салынбаган жергиликтүү кеңеш жана аткаруу органынын жана башка маселелер боюнча өз ара мамилелеринин иш тартибин аныктайт.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагына төмөнкү жергиликтүү маанидеги маселелери таандык кылынат:

- 1) тиешелүү аймактын экономикалык өнүгүшүн камсыз кылуу;
- 2) муниципалдык менчикти башкаруу;
- 3) жергиликтүү бюджетти түзүү, бекитүү жана аткаруу;
- 4) калкты ичүүчү суу менен жабдуу;
- 5) калктуу конуштарда канализация жана тазалоочу курулмалардын тутумунун ишин камсыз кылуу;
- 6) калктуу конуштардагы муниципалдык жолдордун иштешин камсыз кылуу;
- 7) жалпы пайдалануудагы жерлерге жарык берүүнү уюштуруу;
- 8) көрүстөндөрдүн иштешин жана ырасым кызматтарынын көрсөтүлүшүн камсыз кылуу;
- 9) жалпы пайдалануудагы жерлерди көрктөндүрүү жана жашылдандыруу;
- 10) парктардын, спорттук курулмалардын жана дем алуу жайларынын иштешин камсыз кылуу;
- 11) турмуш-тиричилик калдыктарын жыйноону, ташып кетүүнү жана керектен чыгарууну уюштуруу;
- 12) муниципалдык транспорттун иштешин камсыз кылуу жана калктуу конуштардын чегинде коомдук транспорттун иштешин жөнгө салуу;
- 13) жергиликтүү маанидеги тарыхый-маданий мурастарды коргоо жана пайдалануу жагындагы контролдоо;
- 14) жергиликтүү маанидеги китепканалардын ишин уюштуруу жана камсыз кылуу;
- 15) жер пайдалануу эрежелерин белгилөө жана шаар куруу менен архитектуранын ченемдерин жана эрежелерин сактоону камсыз кылуу;
- 16) тиешелүү калктуу конуштун аймагында жарнакты Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен белгиленген тартипте жайгаштыруу;
- 17) коомдук тартипти сактоого көмөктөшүү;
- 18) элдик көркөм чыгармачылыкты өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү;
- 19) бош убакытты өткөрүүнү уюштуруу үчүн шарттарды түзүү;
- 20) балдар жана жаштар менен иштөө боюнча иш-чараларды жүзөгө ашырууну уюштуруу;
- 21) дене тарбиясын жана массалык спортту өнүктүрүү үчүн шарттарды камсыз кылуу;
- 22) өзгөчө кырдаалдардын алдын алууга жана кесепеттерин жоюуга көмөктөшүү;
- 23) КР жер казынасын пайдалануу жөнүндө мыйзамдарында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагына таандык кылынган кен байлыктарын пайдалануу чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруу.
- 24) калкты, консалтингдик жана укуктук жардам көрсөтүү;

- 25) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте үй-бүлөдөгү зомбулук чаралар коопсуздук жана коргоо комплексин ишке ашыруу.

Бөлүштүрүлгөн тизме ыйгарым укуктар ушуну менен бүттү деп эсептелбейт жана жергиликтүү жамааттар менен алардын органдарына мыйзамдарында тыюу салынбаган башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууну чектебейт. ЖӨБ органдары жергиликтүү маанидеги чечимдердин кабыл алынышынын натыйжасын тийиштүү аймактын жергиликтүү жамаатына отчеттот берет.

КР Конституциясынын 113-беренесине ылайык: Мамлекеттик органдар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мыйзамда каралган ыйгарым укуктарына кийлигишүүгө укуксуз. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мамлекеттик ыйгарым укуктар, аларды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон материалдык, финансылык жана башка каражаттарды өткөрүп берүү менен ыйгарылышы мүмкүн. Мамлекеттик ыйгарым укуктар ЖӨБ органдарына мыйзамдын же келишимдин негизинде берилиши мүмкүн. Өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктар боюнча ЖӨБ органдары мамлекеттик органдарга отчеттот беришет.

2013-жылдын 9-июлунда Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды берүүнүн тартиби жөнүндө мыйзам кабыл алынган. Мыйзам жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мамлекеттик ыйгарым укуктарды берүүнүн укуктук, уюштуруучулук жана каржылык негиздерин, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды аткаруунун, токто-то туруунун жана токтотуунун тартибин аныктайт.

Негизги мамлекеттик ыйгарым укуктарга төмөнкүлөр кирет:

- 1) калктын жумуштуулугунун жана миграциясынын программаларын иштеп чыгуу жана аткаруу;
- 2) жарандардын эсебин алуу каттоосу, паспорт режиминин эрежелерин аткарылышына көзөмөлдүү жүзөгө ашыруу, жарандарды белгиленген тартипте эсепке коюуну жана эсептен чыгарууну жүргүзүү, шайлоочулардын тизмелерин түзүү;
- 3) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жарандык абалдын актыларын каттоо;
- 4) мектептик, мектепке чейинки жана кесиптик билим берүү жана саламаттык сактоо чөйрөсүндө кызматтарды көрсөтүү үчүн имараттар жана башка объекттер менен камсыз кылуу;
- 5) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык нотариаттык аракеттерди жасоо;
- 6) жарандарга инсандык, үй-бүлөлүк, мүлктүк абалын ырастоочу документтерди жана мыйзамдар менен каралган башка документтерди берүү;

- 7) аскерге милдеттүүлөрдүн жана аскерге чакырылуучулардын алгачкы эсепке алынышын жүргүзүү, аларды аскердик эсепке кабыл алуу жана эсептен чыгаруу, аскердик кызматка чакырууну уюштурууга көмөктөшүү;
- 8) айыл чарбасына жарактуу жерлердин Мамлекеттик фондунун жерлерин бөлүштүрүү жана пайдалануу;
- 9) айыл чарба өндүрүшүн келечектүү өнүктүрүү боюнча материалдарды жалпылоо, айыл чарба продукциясын өндүрүү боюнча экономикалык божомолдорду түзүү;
- 10) ветеринардык-санитардык, эпизоотияга каршы иш-чараларды жана мал чарбачылыкта селекциялык-асыл тукум жумуштарын өз убагында жүргүзүүнү уюштурууга көмөктөшүү;
- 11) айыл чарба өсүмдүктөрүнүн өсүндүлөрүн тепсетүүгө каршы күрөшүү, токой коргоо тилкелерин жана токой массивин сактоо боюнча тиешелүү чараларды камсыз кылуу;
- 12) алымдарды жана камсыздандыруу төгүмдөрүн жыйноо, ошондой эле Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарына ылайык салыктык укук мамилелер чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктар;
- 13) курчал турган чөйрөнү коргоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;
- 14) керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоону камсыз кылуу;
- 15) тиешелүү аймакта жылуулук менен жабдууну уюштуруу;
- 16) даректүү социалдык коргоону уюштуруу максатында аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдү иликтеп билүү;
- 17) (КР 2017-жылдын 28-июлундагы № 163 Мыйзамына ылайык 2018-жылдын 1-январынан тартып күчүн жоготту)
- 18) этностор аралык мамилелерди чыңдоо боюнча, ошондой эле этностор аралык кагылышуулардын алдын алуу жана болтурбоо боюнча иш-чараларды жүзөгө ашыруу;
- 19) мыйзам менен белгиленген башка ыйгарым укуктар.

Мамлекеттик ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү мамлекеттик жана ЖӨБ органдарынын ортосундагы мыйзам же келишимдин негизинде аларды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон материалдык, финансылык жана башка каражаттарды бир убакта өткөрүп берүү менен жүзөгө ашат. ЖӨБ органдары өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктар боюнча мамлекеттик органдарга отчеттот беришет.

Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары, өз кезегинде, жергиликтүү маанидеги айрым маселелерди аткарууну бир убакта каражаттарды же каржылоо булактарын аныктоо менен юридикалык жана жеке жактарга өткөрүп берүүгө укуктуу. Жергиликтүү маанидеги айрым маселелерди аткарууну өткөрүп берүү чечими ЖӨБ өкүлчүлүктүү органынын макулдугу менен аткаруу органы тарабынан кабыл алынат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасын төмөнкүлөр түзөт:

1. жергиликтүү кеңештер – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдары;
2. айыл өкмөтү, шаарлардын мэриялары – жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары;
3. жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органдары жана алардын кызмат адамдары өз иштеринде жергиликтүү кеңешке отчет беришет.

Жергиликтүү кеңештердин депутаттары тийиштүү администрациялык-аймактык бирдикте жашаган жарандар тарабынан бирдей мүмкүнчүлүктөрдү сактоо менен мыйзамда белгиленген тартипте шайланат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчылары мыйзамда белгиленген тартипте шайланат.

КР Конституциясынын 113-беренесине ылайык жергиликтүү кеңештер:

1. жергиликтүү бюджеттерди бекитет, алардын аткарылышын контролдойт;
2. жергиликтүү жамааттын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн жана калкты социалдык коргоонун программаларын бекитет;
3. жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизет, ошондой эле алар боюнча жеңилдиктерди белгилейт;
4. жергиликтүү маанидеги башка маселелерди чечет.

Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө мыйзамына ылайык жергиликтүү кеңеш ыйгарым укуктарынын чегинде төмөндөгү маселелерди кароого жана чечим кабыл алууга укуктуу:

1. жергиликтүү маанидеги маселелерди башкаруунун тартибин белгилөө;
2. жергиликтүү бюджетти жана анын аткарылышы жөнүндө отчетту бекитүү, ошондой эле бюджеттин аткарылышынын жүрүшү жана бюджеттен тышкаркы фонддордун пайдаланылышы жөнүндө маалыматты угуу;
3. аймакты социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн жана калкты социалдык жактан коргоонун программаларын бекитүү жана алардын аткарылышын контролдоо;
4. жергиликтүү салыктарды, жыйымдарды жана жеңилдиктерди киргизүү, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурларда алар боюнча ставкаларды аныктоо;
5. жергиликтүү жамааттын муниципалдык менчигин пайдалануунун жана ага ээлик кылуунун тартибин аныктоо, анын ичинде муниципалдык менчиктин объектилерин менчиктештирүү программаларын бекитүү жолу менен аныктоо, муниципалдык менчиктин пайдаланышына контролду ишке ашыруу;

6. жергиликтүү өз алдынча башкаруунун тиешелүү аткаруу органынын иши жөнүндө отчетту угуу;
7. мыйзамдарда белгиленген учурларда депутаттардын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу;
8. жергиликтүү жамааттын уставын бекитүү;
9. тиешелүү мамлекеттик бийлик органдарына киргизүү максатында администрациялык-аймактык түзүлүш боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;
10. кеңештин төрагасын, анын орун басарын шайлоо, аларды кызмат орундарынан бошотуу, кеңештин төрагасынын Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келүүчү чечимдерин жокко чыгаруу;
11. кеңештин регламентин кабыл алуу;
12. өз чечимдери аткарылышына контролдук кылуу;
13. Өкмөт тарабынан аныкталуучу типтүү ченемдердин негизинде ЖӨБ аткаруу органынын штаттык сан-эсебин жана түзүмүн бекитүү;
14. муздак сууну, канализацияны, жылуулук менен камсыз кылууну пайдалангандык, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык катуу тиричилик таштандыларын жыйнагандык, ташып чыгаргандык жана жок кылгандык үчүн тарифтерди бекитүү;
15. алкогольдук ичимдиктерди жана тамеки буюмдарын сатуунун, ырым-жырымдарды өткөрүүгө тыюу салганга чейинки чектөөлөрүн аныктоо;
16. ирригациялык тармактарды, үйдөгү жана үй жанындагы участкаларды күтүүнүн тартибин аныктоо;
17. жергиликтүү жамааттын уставына жана мыйзамдарына ылайык башка маселелерди чечүү.

Шаардык жана айылдык кеңештердин компетенциялары:

1. Шаардык жана айылдык кеңештер КР мыйзамдарында көрсөтүлгөн ыйгарым укуктарынын чегинде маселелерди кароого жана алар боюнча чечимдерди кабыл алууга укуктуу.
2. Шаардык жана айылдык кеңештердин сессиясында төмөнкүдөй маселелер чечилет:
 - 1) жергиликтүү маанидеги маселелерди башкаруунун тартибин белгилөө;
 - 2) жергиликтүү бюджетти жана анын аткарылышы жөнүндө отчетту бекитүү, ошондой эле бюджеттин аткарылышынын жүрүшү жана бюджеттен тышкаркы фонддордун пайдаланылышы жөнүндө маалыматты угуу;
 - 3) аймакты социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн жана калкты социалдык жактан коргоонун программаларын бекитүү жана алардын аткарылышын контролдоо;

- 4) жергиликтүү салыктарды, жыйымдарды жана жеңилдиктерди киргизүү, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурларда алар боюнча ставкаларды аныктоо;
- 5) жергиликтүү жамааттын муниципалдык менчигин пайдалануунун жана ага ээлик кылуунун тартибин аныктоо, анын ичинде муниципалдык менчиктин объектилерин менчиктештирүү программаларын бекитүү жолу менен аныктоо, муниципалдык менчиктин пайдаланышына контролду ишке ашыруу;
- 6) жергиликтүү өз алдынча башкаруунун тиешелүү аткаруу органынын иши жөнүндө отчетту угуу;
- 7) фракциядан чыккан учурду кошпогондо, мыйзамдарда белгиленген учурларда депутаттардын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу;
- 8) жергиликтүү жамааттын уставын бекитүү;
- 9) тиешелүү мамлекеттик бийлик органдарына киргизүү максатында администрациялык-аймактык түзүлүш боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;
- 10) кеңештин төрагасын, анын орун басарын шайлоо, аларды кызмат орундарынан бошотуу, кеңештин төрагасынын КР мыйзамдарына карама-каршы келүүчү чечимдерин жокко чыгаруу;
- 11) кеңештин регламентин кабыл алуу;
- 12) өз чечимдери аткарылышына контролдук кылуу;
- 13) Өкмөт тарабынан аныкталуучу типтүү ченемдердин негизинде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органынын штаттык сан-эсебин жана түзүмүн бекитүү;
- 14) муздак сууну, канализацияны, жылуулук менен камсыз кылууну пайдалангандык, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык катуу тиричилик таштандыларын жыйнагандык, ташып чыгаргандык жана жок кылгандык үчүн тарифтерди бекитүү;
- 15) алкогольдук ичимдиктерди жана тамеки буюмдарын сатуунун, ырым-жырымдарды өткөрүүгө тыюу салганга чейинки чектөөлөрүн аныктоо;
- 16) ирригациялык тармактарды, үйдөгү жана үй жанындагы участкаларды күтүүнүн тартибин аныктоо;
- 17) жергиликтүү жамааттын уставына жана КР мыйзамдарына ылайык башка маселелерди чечүү.

3. Шаарлардын кеңештеринин сессияларында төмөндөгүдөй маселелер кошумча чечилет:

1. шаардын мэрин шайлоо;
2. мыйзамда белгиленген тартипте шаардын мэрин ишенбестик билдирүү;

3. мыйзамдарда бекитилген шаар жерлерине салыктын базалык ставкалардын чегинде шаар жерлерине салыктын жиктелген ставкаларды белгилөө;
4. мэриянын аппаратын кошпогондо, шаардын вице-мэрин, шаардын турмуш-тиричилигин камсыз кылуучу бөлүмдөрдүн жана кызматтардын жетекчилерин дайындоого макулдук берүү;
5. шаардын турмуш-тиричилигин камсыз кылуучу бөлүмдөрдүн жана кызматтардын жетекчилерине ишенбестик көрсөтүү жөнүндө депутаттардын жалпы санынын үчтөн экиси менен чечимдерди кабыл алуу, бул аларды ээлеген кызмат орундарынан четтетүүгө алып келет.

4. Айылдык кеңештердин сессияларында кошумча иретинде төмөндөгүдөй маселелер чечилет:

1. айыл өкмөтүнүн башчысын шайлоо;
2. мыйзамда белгиленген тартипте айыл өкмөтүнүн башчысына ишенбестик билдирүү;
3. тиешелүү район үчүн мыйзамдарда базалык ставканын базасында эсептелген айыл аймагы үчүн белгиленген жер салыгынын жалпы суммасынын чегинде топурактын бонитетинин баллдарын эсепке алуу менен айыл чарбасына жарактуу жерлерди пайдалангандык үчүн салыктын жиктелген ставкаларын аныктоо;
4. айыл чарбасына жарактуу жерлердин Мамлекеттик фондунун ижарага берүүнүн тартибин аныктоо;
5. талап кылынбаган жана пайдаланылбаган жайыттарды пайдалануу.

Айылдык кеңештин ишин анын биринчи сессиясында депутаттардын ичинен шайланган төрагасы уюштурат. Бардык депутаттар бөлүнүшүп туруктуу комиссиялардын бирине киришет. Айылдык кеңештин түзүмү 1-сүрөттө.

АЙЫЛДЫК КЕҢЕШТИН ТӨРАГАСЫ

Бюджет жана экономика боюнча Комиссия

Жер жана агрардык маселелер боюнча Комиссия

Социалдык маселелер боюнча Комиссия

Административдик-укуктук маселелер боюнча Комиссия ж.б.

6-сүрөт. Айылдык кеңештин түзүмү

Жергиликтүү кеңештер сессия түрүндө иштешет. Жергиликтүү кеңештин чечимдери, мыйзамдарда башка тартип каралган учурларды кошпогондо, шайланган депутаттардын жалпы санынын көпчүлүк добушу менен

кабыл алынат. Жергиликтүү кеңештин чечимдери токтом түрүндө чыгарылат да, кеңештин төрагасы тарабынан кол коюлат.

Өз ыйгарым укуктарынын чегинде кабыл алынган жергиликтүү кеңештин чечимдери тиешелүү аймакта турган бардык жарандар, мамлекеттик бийликтин аймактык органдары, ошондой эле мыйзамдарда белгиленген ыйгарым укуктарынын чегинде менчигинин түрүнө карабастан бардык ишканалар, уюмдар жана мекемелер тарабынан аткарылууга милдеттүүлүгү маанилүү.

Кыргыз Республикасынын ЖӨБ өкүлчүлүктүү органдарынын жоопкерчилиги коллегиялдуу жана жеке жоопкерчиликке бөлүнөт.

Коллегиялдуу жоопкерчилик мыйзамда каралган учурларда жергиликтүү кеңеш мөөнөтүнөн мурда таркатылышы мүмкүн экендигинде турат. Жеке жоопкерчилик жергиликтүү кеңештин депутаттарынын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу болуп саналат.

Мына ошентип, ЖӨБ өкүлчүлүктүү органдары коллективдүү (коллегиялдуу) жоопкерчиликти, ал эми алардын кызмат аламдары – жеке жоопкерчиликти алып жүрүшөт.

Учурдагы мыйзамга ылайык жергиликтүү кеңештер коллегиялдуу орган катары жоопкерчилиги мыйзамда каралган учурларда таратылышы мүмкүндүгүндө. "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" мыйзамда жергиликтүү кеңешти таратуунун негиздеринин тизмеси камтылган.

Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын жеке жоопкерчилиги тууралуу сөз жүргөндө КР «Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын статусу жөнүндө» Мыйзамы жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын ишин жөнгө салуучу негизги ченемдик-укуктук акт болуп эсептелет³².

Жергиликтүү кеңештин депутаттарынын жеке жоопкерчилиги депутаттык статусун токтотуу менен байланышкан. Бул жагынан алып караганда, КР "Жергиликтүү кеңештин депутаттарынын статусу жөнүндө" Мыйзамы жергиликтүү кеңештин депутатынын ыйгарым укуктары токтотула турган шарттардын тизмесин камтыйт. Бирок, эл алдында жергиликтүү кеңештин депутаттарынын жоопкерчилигине негиз катары бир жыл бою жергиликтүү кеңештин сессияларына жүйөлүү себептерсиз такай катышпагандыгы, ошондой эле жергиликтүү кеңештин чечимдерин жана тапшырмаларын аткарбагандыгы негиз болуп эсептелет.

Бир жыл бою жергиликтүү кеңештин сессияларына жүйөлүү себептерсиз такай катышпагандыгы, ошондой эле жергиликтүү кеңештин чечимдерин жана тапшырмаларын аткарбагандыгы үчүн депутаттардын жалпы санынын көпчүлүк добушу менен жергиликтүү кеңештин депутатын чакыртып алуу жөнүндөгү маселени козгоого укуктуу. Мыйзам чыгаруучу тарабынан депутаттын ыйгарым укуктарын токтотуунун мындай негизин кирги-

түү депутаттын жүрүм-турумунан жана анын өз ишин ак ниеттүүлүк менен аткаруусунан квorumдун гана болушуна эмес, демек жыйындын мыйзамдуулугу деп түшүнсө болот жана ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өнүгүүсүнө оң таасир берүүгө жөндөмдүү чечимдерди кабыл алуу, гигиен же бул актылардын, кадрдык кайра дайындоолордун тагдырына түздөн-түз көз каранды.

Шаарда ЖӨБ аткаруу бийлиги мэр башында турган мэрия болуп эсептелет. Шаардын бюджединин курамына структуралык жана аймактык бөлүмдөр кире алат.³³

Шаардын мэриясынын компетенциясы:

- 1) шаардын тиричилик жактан камсыз кылуу системасынын иштешин жана өнүгүшүн, шаардыктарга социалдык жана маданий тейлөө кызматтарын көрсөтүүнү уюштурат;
- 2) шаардын бюджетинин долбоорун иштеп чыгат жана аны шаардык кеңеш бекиткенден кийин аткарат;
- 3) шаарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн, калкты социалдык жактан коргоонун программаларынын долбоорлорун иштеп чыгат жана шаардык кеңеш бекиткенден кийин алардын аткарылышын камсыз кылат;
- 3¹) шаардык кеңеш тарабынан кабыл алынган шаарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү жана калкты социалдык коргоо программаларынын натыйжалуулугунун жана үзүрдүүлүгүнүн мониторингин жана баа берүүнү туруктуу негизде жүзөгө ашырат жана алардын аткарылышы жөнүндө отчетторду жалпыга маалымдоо каражаттарында жана расмий сайтта жарыялайт;
- 4) шаарды өнүктүрүү үчүн инвестицияларды жана гранттарды тартат;
- 5) тарыхтын, архитектуранын жана маданияттын эстеликтерин коргоо боюнча иш-чараларды жүзөгө ашырат;
- 6) шаардын жерлерин жана муниципалдык менчиктин объекттерин акыл-эстүү пайдалануу боюнча иш-чараларды иштеп чыгат жана аларды шаардык кеңеш бекиткенден кийин жүзөгө ашырат;
- 7) ишканаларды менчиктештирүүгө жана тиешелүү социалдык-маданий, тиричилик жана чарбалык маанидеги объекттердин тиешелүү органдары менен макулдашуу боюнча ошондой эле алардын иштешине зарыл жабдуу-шайманды баланска кабыл алууга катышат;
- 8) турак жай фондун, турак жай-коммуналдык чарбаны өнүктүрүү жана шаарды абат кылуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгат жана жүзөгө ашырат;
- 9) шаарда курулуш куруунун башкы планын иштеп чыгып, жүзөгө ашырат, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык архи-

³² Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын статусу жөнүндө: Кыргыз Республикасынын 2000-ж. 13-январь, № 3 Мыйзамы// Эркинтоо-гезити. 2000. 21-январь № 7–8.

³³ КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу» жөнүндө мыйзамы 15.07.2011ж.

тектура жана шаар куруу ченемдери менен эрежелеринин сакталышына контролду ишке ашырат;

10) жаратылыш кырсыктарынын, өзгөчө кырдаалдардын, алардын кесепеттерин жоюу боюнча мобилизациялык жана уюштуруучулук-практикалык иш-чараларды жүзөгө ашырат;

10¹) мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн долбоорлорун издөөнү, демилгелөөнү жүзөгө ашырат жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө макулдашууларды "Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө" КР Мыйзамына ылайык түзөт;

10²) калкка консультациялык-укуктук жардам көрсөтүү тутумун иштеп чыгат жана ишке ашырат;

11) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жана башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырат.

Шаардын мэринин коюлуучу талаптар. Жогорку билими жана мамлекеттик же болбосо муниципалдык кызматта 3 жылдан кем эмес иш стажы, же болбосо билим берүүнүн, саламаттык сактоонун мамлекеттик мекемелеринде же уюмдардын, мекемелердин жана жеке менчик чарбачыл субъекттердин жетекчилик кызматтарында 5 жылдан кем эмес иш стажы бар, аракетке жөндөмдүү Кыргыз Республикасынын жараны шаардын мэри боло алат.

Шаардын мэрин кызмат ордуна шайлоонун, ага киришүүнүн жана андан бошотуунун тартиби.

1. Шаарлардын мэрлери шаардык кеңеш тарабынан анын чакырылган мөөнөтүнө шайланат. Бишкек жана Ош шаарларынын мэрлерин шайлоо өзүнчө мыйзам менен аныкталат.

Шаардык кеңештин чакырылышынын мөөнөтү аяктаган же болбосо мөөнөтүнөн мурда таркатылган күндөн тартып шаардын мэри жаныдан шайланган шаардын мэри кызмат ордуна киришкен күнгө чейин мэрин милдеттерин аткаруучу деп эсептелинет.

2. Мэрин кызмат ордуна талапкерликти көрсөтүүгө шаардык кеңештин фракциясынын, фракциялардын коалициясынын жана Премьер-министрдин укугу бар.

3. Шаардын мэрин шайлоо жаңы шайланган шаардык кеңештин биринчи сессиясынын күнүнөн тартып 10 календардык күндөн кечиктирилбестен Борбордук шайлоо комиссиясы тарабынан дайындалат.

Шаардын мэрин шайлоо аймактык шайлоо комиссиясы тарабынан шайлоо дайындалган күндөн тартып 20 календардык күндөн кечиктирилбестен өткөрүлөт.

4. Шаардын мэрин шайлоо жергиликтүү кеңештин депутаттары тарабынан жашыруун добуш берүү жолу менен жүзөгө ашырылат. Эгерде ага шаардык кеңештин депутаттарынын жалпы санынын кеминде үчтөн экиси катышса, шаардын мэрин шайлоо өткөрүлдү деп эсептелет.

Тиешелүү кеңештин депутаттарынын жалпы санынын көпчүлүк добушун алган талапкер шайланды деп эсептелет.

5. Тиешелүү кеңештин депутаттары тарабынан шаардын мэри белгиленген мөөнөттө шайланбаган учурда. Борбордук шайлоо комиссиясынын сунушу боюнча Президент жергиликтүү кеңешти таратууну жүзөгө ашырат жана тиешелүү жергиликтүү кеңешке мөөнөтүнөн мурда шайлоо дайындайт.

6. Шаардын мэри ээлеген кызмат ордуна мөөнөтүнөн мурда Премьер-министр тарабынан бошотулушу мүмкүн;

7. Шаардын мэринин шаардык кеңеш тарабынан ишенбестик көрсөтүлгөн учурда Премьер-министр 3 күндүн ичинде аны кызмат ордуна мөөнөтүнөн мурда бошотуу же болбосо баш тартуу жөнүндө жүйөлөштүрүлгөн чечимин расмий жиберүү менен шаардык кеңештин чечимине макулдук бербөө жөнүндө чечим кабыл алууга укуктуу.

1) жеке арызынын негизинде;

2) прокуратура органдары тарабынан белгиленген, же мамлекеттик ыйгарым укуктары берилген мыйзамдарды, Президенттин жана Өкмөттүн ченемдик укуктук актыларын аткарбагандыгы же талаптагыдай эмес аткаргандыгы үчүн шаардык кеңештин депутаттарынын жалпы санынын көпчүлүгүнүн макулдугу менен, а прокуратура органдары тарабынан белгиленген мыйзамдарды, Президенттин жана Өкмөттүн ченемдик-укуктук актыларын кайра бузуу фактылары ачылганда, шаардык кеңештин депутаттарын кабардар кылуу менен;

3) соттун күчүнө кирген айыптоочу өкүмүнүн негизинде;

4) сот тарабынан жоопкерчиликке жарамсыз деп таанылган учурда;

5) аны өлдү, дайынсыз жок болгон, ошондой эле өлгөн деп жарыялоо жөнүндө соттун чечими мыйзамдуу күчүнө кирген учурда;

6) Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары жактарга туруктуу жашоо үчүн чыгып кеткен учурда;

7) Кыргыз Республикасынын жарандыгынан чыккан, Кыргыз Республикасынын жарандыгын жоготкон же чет мамлекеттин жарандыгын алган учурда;

8) жылыш болбогон эмгекке жарамсыздыгынын кесепетинен өзүнүн кызмат милдеттерин аткарууга мүмкүндүгү жок болгон учурда;

9) шаардык кеңештин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн экисинин добуштары менен ишенбестик билдирилген учурда;

10) тараптардын эркине көз каранды болбогон жагдайлар боюнча *(тиешелүү мыйзам кабыл алынган, мыйзамдарда каралган дагы башка жагдайларда)*.

8. Шаардык кеңештин депутаттары тарабынан шаардын мэрин кайра ишенбестик билдирилген учурда Премьер-министр аны кызмат ордуна бошотуу жөнүндө чечим кабыл алууга укугу бар.

9. Шаардын мэри кызмат ордуна мөөнөтүнөн мурда бошотулган учурда, мэрин милдеттери шаардын мэри шайланганга чейин би-

ринчи вице-мэрге жүктөлөт. Биринчи вице-мэрдин кызмат орду жок болгон учурда, мэрдин милдеттери вице-мэрге жүктөлөт.

Шаардын мэринин ыйгарым укуктары:

1. КР Конституциясынын жана мыйзамдарынын, Президенттин жана Өкмөттүн актыларынын, ошондой эле шаардык кеңештин ыйгарым укуктарынын чегинде кабыл алынган шаардын жергиликтүү жамаатынын уставынын, шаардык кеңештин чечимдеринин сакталышын жана аткарылышын уюштурат;
- 1) шаардын турмуш-тиричилигин камсыз кылуу боюнча мэриянын, муниципалдык уюмдардын жана мекемелердин ишине жетекчилик кылат, ушул иштин натыйжаларына жооп берет;
- 2¹⁾ мамлекеттик бийлик органдарынын аймактык бөлүмдөрүнүн ишин координациялайт, соттордон, прокурорлордон, мамлекеттик улуттук коопсуздук органынын жана КР мамлекеттик статистика органдарынын жетекчилеринен тышкары, алар өз милдеттерин талаптагыдай аткарбаган учурда аймактык бөлүмдөрдүн жетекчилерин кызматтан четтетүү боюнча маселе коюуга укуктуу;
- 3) шаардык кеңеш менен макулдашуу боюнча шаардын вице-мэрлерин, түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилерин дайындайт жана кызмат ордунан бошотот, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, мэриянын аппаратынын кызматкерлерин дайындайт жана кызмат ордунан бошотот;
- 4) жергиликтүү маанидеги маселелерди, ошондой эле жергиликтүү кеңештин ыйгарым укуктарына таандык кылынгандарын кошпогондо, берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды башкарууну ишке ашырат;
- 5) берилген мамлекеттик ыйгарым укуктардын талаптагыдай эмес уюштурулгандыгы үчүн жеке жоопкерчилик тартат;
- 6) мамлекеттик бийлик органдарында, мамлекеттик эмес, коомдук жана КР чет өлкөлөрдөгү башка уюмдарында шаардын атынан чыгат;
- 7) кызмат ордуна кирген учурдан тартып 3 айдан кечиктирбестен шаарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн программасынын долбоорун иштеп чыгууну камсыз кылат, шаардык кеңешке бекитүү үчүн сунуштайт;
- 8) шаардык кеңештин бекитүүсүнө шаардык бюджеттин долбоорун сунуштайт, жарым жылда бир жолудан кем эмес шаардагы иштердин жалпы абалы, бюджеттин аткарылышы, муниципалдык менчиктин жана бюджеттен тышкаркы фонддун каражаттарынын пайдаланылышы, шаарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү, консультациялык-укуктук жардамдын көрсөтүлүшү жана калкты социалдык жактан коргоо программаларынын аткарылышы жөнүндө шаардык кеңеш алдында отчет берет;

- 9) мыйзамдарга ылайык жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизүү боюнча шаардык кеңешке сунуштарды киргизет;
- 10) шаардык кеңештин сессиясын чакыруу жөнүндө сунуштарды киргизет, анын ишине катышат;
- 11) белгиленген тартипте Президент алдында мамлекеттик сыйлыктарды ыйгаруу жөнүндө өтүнүч жасайт;
- 12) Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларына ылайык башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырат.
2. Республикалык маанидеги шаарларда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ишин уюштуруунун өзгөчөлүктөрү алардын статусу жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында аныкталат.

Айыл аймагында аткаруу бийлигинин органы **айыл өкмөтү** болуп эсептелет. Айыл өкмөтү айыл кеңешинин депутаттарына өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда шайлоочулар алдында отчетторду даярдоого жана өткөрүүгө көмөк көрсөтөт. Айыл өкмөтү өзүнүн ишинде – айыл кеңешине, а берилген мамлекеттик ыйгарым укуктар боюнча тиешелүү мамлекеттик органдарга отчет берип турат. Компетенциясына таандык маселелер боюнча айыл өкмөтү кабыл алуучу чечимдерге айыл өкмөтүнүн башчысы тарабынан кол коюлат. Үйгарым укуктарынын чегинде чыгарылган айыл өкмөтүнүн актылары тиешелүү аймакта аткаруу үчүн милдеттүү болот. Айыл өкмөтүнүн түзүмүнө участкалык врач, ветеринардык врач, ички иштер органдарынын кызматкери (*участкалык инспектор*) кирсе болот. Участкалык врач, ветеринардык врач, ички иштер органдарынын кызматкери (*участкалык инспектор*) Өкмөт белгилеген тартипте контракт негизинде айыл өкмөтүнүн штатына алынат.

Айыл өкмөтүнүн компетенциясы:

1. аймакты социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү программаларынын долбоорун иштеп чыгат жана алар айыл кеңеши тарабынан бекитилгенден кийин аткарылышын камсыз кылат;
- 1¹⁾ аймакты социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү программасынын аткарылышы жөнүндө отчетту жыл сайын көпчүлүккө берип турат;
- 2) жергиликтүү бюджеттин долбоорун иштеп чыгат, ал айыл кеңеши тарабынан бекитилгенден кийин аны аткарат;
- 3) тарыхтын, архитектуранын жана маданияттын эстеликтерин коргоо боюнча иш-чараларды жүзөгө ашырат;
- 4) жаңы жумуш орундарын ачуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгат, жүзөгө ашырат;
- 5) ишканаларды менчиктештирүүгө жана айыл өкмөтүнүн балансына социалдык маданий-тиричилик жана чарбалык маанидеги объектерди жана алардын иштешине зарыл жабдуу-шайманды өткөрүп берүүгө катышат;

- 6) турак жай фондун, турак жай-коммуналдык чарбаны өнүктүрүү жана аймакты абат кылуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгып, жүзөгө ашырат;
- 7) муниципалдык менчикте турган жерлерди, ошондой эле айыл чарбасына жарактуу жерлердин мамлекеттик фондунун жерлерин акыл-эстүү пайдалануу боюнча иш-чараларды иштеп чыгат, жүзөгө ашырат;
- 8) аймакка курулуш куруунун башкы планын иштеп чыгып, жүзөгө ашырат, архитектуранын жана шаар куруунун нормалары менен эрежелеринин сакталышына контролду ишке ашырат;
- 9) жаратылыш кырсыктарынын, өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу жана четтетүү, алардын кесепеттерин жоюу боюнча мобилизациялык жана уюштуруучулук-практикалык иш-чараларды жүзөгө ашырат;
- 9¹) мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн долбоорлорун издөөнү, демилгелөөнү жүзөгө ашырат жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө макулдашууларды "Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык түзөт;
- 10) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык дагы башка иш-чараларды жүзөгө ашырат.

Мыйзамда белгиленгендей жергиликтүү кеңештин туруктуу жана убактылуу комиссиялары – кеңештин карамагына таандык маселелерди алдын ала кароо жана даярдоо, ошондой эле кеңештин чечимдерин ишке ашырууга катышуу, ушул чечимдердин ведомстволук аймакта жайгашкан мекемелер жана уюмдар тарабынан аткарылышына контролдук кылуу үчүн түзүлөт.

Комиссиялардын тизмеги, алардын сандык курамы жана шайлоонун тартиби тиешелүү кеңештин депутаттык фракцияларынын жана топторунун сунушу боюнча жергиликтүү кеңеш тарабынан аныкталат. Кеңеш ыйгарым укуктарынын мөөнөтүнүн ичинде зарылчылыкка жараша, жаңы туруктуу комиссияларды түзөт, мурда түзүлгөндөрүн таратат жана кайра уюштурат, алардын курамына өзгөртүүлөрдү киргизе алат.

Жергиликтүү кеңештердин туруктуу комиссияларынын укуктары, милдеттери, аларды уюштуруунун тартиби жана туруктуу комиссиялардын иши мыйзамдын чегинде жана жергиликтүү кеңештин регламенти жана Кыргыз Республикасынын дагы башка мыйзамдык актылары менен белгиленет.

2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызмат адамдары

Айыл өкмөтүнүн ишин айыл өкмөтүнүн башчысы жетектейт. Ал айыл өкмөтүнүн ишинин натыйжасы үчүн жоопкерчиликтүү. Айыл кеңешине жергиликтүү бюджеттин долбоорун сунуштайт, жарым жылда бирден кем

эмес кеңештин алдында айылдагы иштин жалпы абалы, жергиликтүү бюджеттин аткарылышы жана муниципалдык менчиктин пайдаланылышы, аймактын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн программаларынын жана калктын социалдык жактан корголушу жөнүндө отчет берет.

Айыл өкмөтүнүн башчысы берилген мамлекеттик ыйгарым укуктардын талаптагыдай аткарылышын уюштуруу үчүн жеке жооптуу болот. Айыл кеңешине мыйзамдарга ылайык жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизүү боюнча сунуш киргизет, айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басарын, айыл өкмөтүнүн аппаратынын кызматкерлерин кызматка дайындайт жана андан бошотот.

Айыл өкмөтүнүн башчысына коюлуучу талаптар. Жогорку билими жана мамлекеттик же болбосо муниципалдык кызматта 2 жылдан кем эмес иш стажы, же болбосо билим берүүнүн, саламаттык сактоонун мамлекеттик мекемелеринде же уюмдардын, мекемелердин жана жеке менчик чарбакер субъекттердин жетекчилик кызматтарында 3 жылдан кем эмес иш стажы бар аракетке жөндөмдүү Кыргыз Республикасынын жараны айыл өкмөтүнүн башчысы боло алат.

Кылмыш жасагандыгы үчүн мыйзамдарда белгиленген тартипте алып салынбаган же жоюлбаган соттуулугу бар Кыргыз Республикасынын жараны айыл өкмөтүнө башчы болушу мүмкүн эмес.

Айыл өкмөтүнүн башчысын шайлоонун, кызмат ордуна киришүүсүнүн жана кызмат ордунан бошотуунун төмөндөгүдөй тартиби кабыл алынган.

Айыл өкмөтүнүн башчысы айыл кеңешинин депутаттары (*депутаты*) тарабынан көрсөтүлүүчү, ошондой эле райондук мамлекеттик администрациянын башчысы – райондун акими тарабынан сунушталуучу талапкерлердин ичинен жашыруун добуш берүү жолу менен айыл кеңешинин чакырылыш мөөнөтүнө айыл кеңешинин депутаттары тарабынан шайланат.

Айылдык кеңештин чакырылышынын мөөнөтү аяктаган же болбосо мөөнөтүнөн мурда таркатылган күндөн тартып айыл өкмөтүнүн башчысы айыл өкмөтүнүн жаңы шайланган башчысы кызмат ордуна кирген күнгө чейин айыл өкмөтүнүн башчысынын милдеттерин аткаруучу деп эсептелет.

Айыл өкмөтүнүн башчыларын шайлоо Борбордук шайлоо комиссиясы тарабынан жаңы шайланган айылдык кеңештин биринчи сессиясынын күнүнөн тартып 10 календардык күндөн кечиктирбестен дайындалат.

Айыл өкмөтүнүн башчысы ээлеген кызматынан мөөнөтүнөн мурда бошотулган учурда Борбордук шайлоо комиссиясы бош орун түзүлгөн күндөн тартып 10 календардык күндөн кечиктирбестен айыл өкмөтүнүн башчысын шайлоону дайындайт.

Айыл өкмөтүнүн башчысы ээлеген кызмат ордунан аким тарабынан төмөндөгүдөй учурларда мөөнөтүнөн мурда бошотулушу мүмкүн:

1. жеке арызынын негизинде;
2. мыйзамдарды, прокуратура органдары тарабынан белгиленген же мамлекеттик ыйгарым укуктар берилген Президенттин жана Өкмөт-

түн ченемдик укуктук актыларын аткарбагандыгы же талаптагыдай эмес аткаргандыгы үчүн – айыл кеңешинин депутаттарынын жалпы санынын көпчүлүгүнүн макулдугу менен, а мыйзамдар, Президенттин жана Өкмөттүн прокуратура органдары тарабынан белгиленген ченемдик укуктук актыларын бузуу фактылары кайталанган учурда, айыл кеңешинин депутаттарын кабардар кылуу менен;

3. соттун айыптоочу өкүмү күчүнө киришинин негизинде;
4. ал сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган учурда;
5. соттун өлдү, дайынсыз жок болду, ошондой эле өлгөн деп жарыялоо жөнүндө чечими мыйзамдуу күчүнө кирген учурда;
6. Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары жактарга туруктуу жашоо үчүн чыгып кеткен учурда;
7. Кыргыз Республикасынын жарандыгынан чыккан, Кыргыз Республикасынын жарандыгын жоготкон же чет мамлекеттин жарандыгын алган учурда;
8. жылыш болбогон эмгекке жараксыздыгынын кесепетинен өзүнүн кызматтык милдеттерин аткарууга мүмкүнчүлүгү жок болгон учурда;
9. айыл кеңешинин депутаттарынын жалпы санынын үчтөн эки добушу менен ишенбестик билдирилген учурда;
10. тараптардын *(тиешелүү мыйзамдын алынышы, мыйзамдарда каралган дагы башка жагдайлар)* эрк-ниетине көз карандысыз болгон жагдайлар боюнча.

Айыл өкмөтүнүн башчысына айыл кеңеши тарабынан ишенбестик көрсөтүлгөн учурда аны кызмат ордуна мөөнөтүнөн мурда бошотот. Мындай учурда аким 3 күндүн ичинде аны кызматтан мөөнөтүнөн мурда бошотуу чечимин алууга укуктуу же болбосо баш тартуу жөнүндө жүйөлөштүрүлгөн чечимин расмий жиберүү менен айыл кеңешинин чечимине макулдук бербөө жөнүндө чечим кабыл алат.

Айыл өкмөтүнүн башчысына айыл кеңешинин депутаттары тарабынан кайра ишенбестик билдирилген учурда аким аны ээлеген кызматынан бошотот. Айыл өкмөтүнүн башчысы кызмат ордуна мөөнөтүнөн мурда бошотулган учурда, айыл өкмөтүнүн башчысынын милдеттери айыл өкмөтүнүн башчысы шайланганга чейин айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басарына жүктөлөт. Айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басарынын кызмат орду жок болгон учурда, айыл өкмөтүнүн башчысынын милдеттери айыл өкмөтүнүн жооптуу катчысына жүктөлөт.

Айыл өкмөтүнүн башчысынын ыйгарым укуктары.

- 1) айыл өкмөтүнүн ишине жетекчилик кылат жана анын натыйжаларына жооптуу болот;
- 2) айыл кеңешине жергиликтүү бюджеттин долбоорун сунуштайт, жарым жылда бирден кем эмес кеңештин алдында айылдагы иштин жалпы абалы, жергиликтүү бюджеттин аткарылышы жана муницип-

палдык менчиктин пайдаланылышы, аймактын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн программаларынын, консультациялык-укуктук жардам көрсөтүүнүн аткарылышы жана калктын социалдык жактан корголушу жөнүндө отчет берет;

- 3) берилген мамлекеттик ыйгарым укуктардын талаптагыдай аткарылышын уюштуруу үчүн жске жооптуу болот;
- 4) айыл кеңешине КР мыйзамдарына ылайык жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизүү боюнча сунуш киргизет;
- 5) өздөрүнүн милдеттерин талаптагыдай аткарбаган учурда мамлекеттик мекемелер менен уюмдардын тиешелүү аймактык бөлүмдөрүнүн жетекчилерин кызмат ордуна четтетүү жөнүндө маселе коюуга укуктуу;
- 6) тиешелүү аймактык мамлекеттик мекемелердин жетекчилерин дайындоого макулдук берет;
- 7) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басарын, айыл өкмөтүнүн аппаратынын кызматкерлерин кызматка дайындайт жана андан бошотот.
- 8) жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү боюнча ыйгарым укуктарды, ошондой эле айыл кеңешинин карамагына таандык кылынган маселелерди кошпогондо, берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды ишке ашырат;
- 9) КР мыйзамдарына ылайык дагы башка маселелерди чечет.

Жергиликтүү кеңештин чечими боюнча өзүнчө жайгашкан калктуу конуштардын жергиликтүү маанидеги маселелерин ыкчам чечүүнү уюштуруу максатында айыл башчысы кызмат орду киргизилсе болот. Айыл башчысы калыптанган каада-салттар боюнча калк конуштун аймактык өзгөчөлүктөрүнөн чыгып, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органынын чечими менен берилген иш-милдеттерди аткарат. Айыл башчысы тиешелүү аймактагы тургундардын жыйындарынын макулдугу менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу органынын башчысы тарабынан дайындалат жана муниципалдык кызматчы болуп саналат. Эгерде тиешелүү калктуу конуштан жергиликтүү кеңешке депутат шайланбаган учурда, айыл башчысы кеңеш берүүчү добуш укугу менен тиешелүү жергиликтүү кеңештин жыйналыштарына катышууга укуктуу.

Айыл өкмөтүнүн кызмат адамдарына башка кызматтар дагы киришет. Айыл өкмөтүнүн штатына айыл өкмөтүнүн башчысынын орун басары дагы кире алат.

Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» Мыйзамынын 2-беренесине ылайык жергиликтүү жамааттын Уставы – бул мыйзамга ылайык иштелип чыккан жана кабыл алынган, жергиликтүү маанидеги иштерди жөнгө салуучу жергиликтүү жамааттын негизги укуктук документи.

Мындан ары, 14-беренде «Жергиликтүү жамааттардын уставдары тие- шелүү жергиликтүү жамааттын курултайларында жергиликтүү кеңештер тарабынан кабыл алынат. Мурда кабыл алынган уставдарга өзгөртүүлөр жа- на толуктоолор жергиликтүү жамааттын курултайларынын, жергиликтүү кеңештин депутаттарынын тобунун сунушу менен каралат. Жергиликтүү жамааттардын Уставдары, аларга өзгөртүүлөр жана толуктоолор юстиция органынын корутундусунан кийин жергиликтүү кеңештер тарабынан кабыл алынат» деп белгиленет.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына жана КР мыйзамдарына ылайык жергиликтүү кеңештер жана алардын аткаруу органдары өздөрүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде алардын аймактарында аткаруу үчүн милде- түү актыларды кабыл алат.

7-сүрөт. Айыл өкмөтүнүн типтүү структурасы

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актылары

Устав жөнүндө сөз кылып жатып буларды белгилеп кеттүү керек – жергиликтүү жамааттын уставы жергиликтүү жамааттын башкаруу органа- рын уюштуруу жана ишин, анын кызмат адамдарынын, ошондой эле жерги- ликтүү жамааттын аймагында уюштуруу-укуктук, экономикалык, мүлктүк, жер, каржы жана башка мамилелерди жөнгө салат.

Жергиликтүү жамааттын уставын жергиликтүү жамааттын мүчөлөрү жана башкаруу органдары: айыл кеңештер жана айыл өкмөтү, ошондой эле (эгерде алар колдонуудагы мыйзамга карама-каршы келбеген болсо), жерги- ликтүү жамааттын аймагында жайгашкан же иштеп жаткан бардык юриди- калык жактар алардын уюштуруу-укуктук формаларына карабастан, ошон- дой эле жеке адамдар жана алардын бирикмелери аткарууга милдеттүү.

Жергиликтүү жамааттын аймагындагы башкаруу органдары жана анын кызмат адамдары кабыл алган башка ченемдик укуктук актылар Уставдын жоболоруна каршы келбеши керек.

Жергиликтүү жамааттардын Уставдары, жергиликтүү ченем чыгаруу- нун негизи болуп саналат жана ушул муниципалдык түзүмдүн бардык баш- ка актыларына карата жогорку юридикалык күчкө ээ, башкача айтканда, алар жергиликтүү жамааттын бүтүндөй жашоосунда укуктук база катары кызмат кылат. Анын мааниси жергиликтүү жамааттын типтүү Уставында камтылган жоболордун кенен тизмеси менен тастыкталат:

- жергиликтүү жамааттын аймагы, чек аралары жана аймагынын бир бөлүгү жөнүндө;
- жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн мүчөлүгү, укуктары жана мил- деттери жөнүндө;
- жергиликтүү жамааттын башкаруу органдары жөнүндө;
- аймактык коомдук өз алдынча башкаруу жөнүндө;
- өз алдынча башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө;
- жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн тикелей эрк-ниетин билдирүү түрлөрү жөнүндө;
- жергиликтүү жамааттын башкаруу органдарынын муниципалдык кызматы жана кадр саясаты жөнүндө;
- жамааттар жана алардын бирикмелери жөнүндө;
- жергиликтүү жамааттын башкаруу органдарынын мамлекеттик баш- каруу органдары, ошондой эле коомдук уюмдар жана алардын бирикмелери менен кызматташтык жана өз ара аракеттенүүшүсү;
- жергиликтүү жамааттын экономикалык жана каржылык негиздери жөнүндө;
- эл аралык байланыштар жөнүндө;
- жергиликтүү жамааттын жана алкыштары жана башка маселелер жөнүндө.

Жергиликтүү жамааттын ишине тиешелүү бардык маселелер боюнча так сүрөттөлүшү, жергиликтүү жамааттын башкаруу органдары тарабынан даярдалган бардык Уставдары бири-бирине окшош болушу мүмкүн дегенди билдирбейт. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жергиликтүү жамааттын Уставында тарыхый, географиялык, улуттук өзгөчөлүктөрдүн чагылдырылышына жетиштүү эркиндикти берет.

Уставдын долбоорун даярдоодо муниципалдык кызматкерлер жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен чыгармачылык эркиндигин көрсөтө алаарын белгилей кетүү керек. Мындан тышкары, Уставда калк өз алдынча тандап алган жергиликтүү өз алдынча башкаруунун түрлөрү бекитилет.

Ушундай тандоо укугу төмөнкүчө жүзөгө ашырылышы мүмкүн:

1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түзүмүн толук сүрөттөгөн жергиликтүү жамааттын уставы жергиликтүү жамааттын өкүлдөрүнүн Курултайында же жергиликтүү референдумда кабыл алынат.

2. Курултай же жергиликтүү референдумга жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын түзүмүн аныктай турган маселелердин тобу коюлат; Курултайда же жергиликтүү референдумда түшкөн сунуштарды эске алуу менен, депутаттык корпус жергиликтүү кеңештин сессиясында Уставды бекитет.

Устав юстиция органдарында каттоодон өткөндөн кийин юридикалык күчкө ээ болот.

Биринчиден, Уставды кабыл алган белгилүү субъектин болушу. Уставды калк түздөн-түз кабыл алары преамбулада көрсөтүлөт.

Экинчиден, документтин уюмдаштыруучу мүнөзү. Устав учурда түзүлүп жаткан мамилелерге укуктук мүнөз берет жана юридикалык жактан бекитет.

Үчүнчүдөн, укуктук жөнгө салуунун бардык жагын камтуучу мүнөзү. Бир дагы ченемдик акт жергиликтүү жамааттын жашоосун майда-чүйдөсүнө чейин бардык маселелер боюнча мамилелерди жөнгө сала албайт. Толук жөнгө салуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жоболорун кабыл алуу жолу менен жүзөгө ашырылат.

Төртүнчүдөн, Устав – жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары кабыл алган документтердин башкы документи. Бардык башка ченемдик укуктук актылар Уставка, анын принциптерине жана нормаларына туура келиши керек. Уставка башка бардык актылар карама-каршы келбеши керек. Бул жергиликтүү жамааттын аймагында иштеген укуктун бардык субъектилери Уставда каралган бардык нормаларды аткарууга милдеттүү дегенди түшүндүрөт.

Бешинчиден, Устав – мындан аркы ченем чыгаруу үчүн негиз. Күнүмдүк ишмердүүлүгүндө келип чыккан бардык маселелерди жергиликтүү жамаатта чечимдер, токтомдор, тапшырмалар, тескемелер актылары менен, жөнгө салуу зарыл.

Жергиликтүү жамааттын аймагында Уставдын биринчилиги жөнүндө жобо бул аймакта Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын иштешин алмаштырбашын унутпаш керек.

Алтынчиден, жергиликтүү жамааттын уставы өзгөчө тартипте кабыл алынышы, ага өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизилиши менен айырмаланат. Тартиби Уставда аныкталат жана каалагандай өзгөртүлүшү мүмкүн эмес. Атайын белгиленген тартипке ылайык кабыл алуу, өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү укугу жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн таандык. Башка ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу жергиликтүү кеңештин регламенти менен аныкталат жана калктын макулдугусуз жергиликтүү кеңештин депутаттары өзгөртө алат.

Жетинчиден, документтин өзгөчө белгиси анын универсалдуулугунда. Бул жергиликтүү жамааттын уставы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун практикасында колдонгон негизги нормалардын бардыгын камтыйт дегенди түшүндүрөт.

Сегизинчиден, Устав туруктуу болушу керек. Ал узак мезгилге чейин өзгөрбөшү керек. Туруктуулугу даярдалган документтин сапаты, анда жазылган нормалардын түшүнүктүүлүгү жана, Уставды кабыл алуунун татаал тартибин көргөзгөн пунктун жазылышы менен камсыздалат.

Уставка коюлган олуттуу талап анын жоболорунун жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгү болуп эсептелет. Бул мүмкүнчүлүк Уставда так айтылышы керек.

Жергиликтүү жамааттын Уставынын иштешинин аймагы. Ар бир жергиликтүү жамааттын аймагы айылдардан, шаарлардан турат. Алардын ар биринде өздөрүнүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы бар. Бул ар бир жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аймактык негизи бар дегенди билдирет. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 110-беренесине ылайык Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу тиешелүү жергиликтүү жамааттар тарабынан жүзөгө ашырылат.

Кыргызстанда салт боюнча шаарлар маанилерине жараша бөлүнүшөт: республикалык (*Бишкек, Ош*), областтык, райондук маанидеги шаарлар.

Айылда дагы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өзгөчө белгилери бар. Айыл жергесиндеги жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы аймагы калктуу конуштар менен гана чектелбейт. Жергиликтүү жамааттын аймагына, ошондой эле жайыттар, айыл чарба жерлери, жергиликтүү жамааттын аймагынан тышкары айыл чарбалык эмес жерлер кирет. Ошондуктан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү жамааттын аймагынын чек арасын жана жергиликтүү жамааттын аймагын толук сүрөттөө менен картасы болгону маанилүү. Жергиликтүү жамааттын картасы мамлекеттик каттоо органдарында тийиштүү каттоодон өтүшү керек.

Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн маанилүү жагдайы КР Президентинин 2005-жылдын 2-февралында

чыккан № 12 Жарлыгы областтардагы жана райондордогу жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аймактык деңгээлдерин жоюу болду.

Ошентип, бүгүнкү күндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу айыл жана шаарларда жүзөгө ашырылууда. Уставка ылайык, жергиликтүү жамааттардын административдик-аймактык түзүлүшү боюнча бардык маселелер жергиликтүү жамааттын ажырагыс укугу болуп саналат. Жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнүн макулдугу болмоюнча чек аралары жана жергиликтүү жамааттын аймагын өзгөртүүгө жол берилбейт. Бирок, албетте, мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлдеринде так чек жок. Бишкек шаарынан мисал, бул жерде бийлик жергиликтүү өз алдынча башкаруунун колунда топтолгон, ал мамлекеттик башкаруу органын - айрым райондордун администрацияларын түзөт.

Жергиликтүү жамааттардын Уставдарын мамлекеттик каттоо. Уставдарды мамлекеттик каттоо Уставдарды иштеп жаткан мыйзамдарга ылайык келтирүүнү камсыз кылуучу инструмент болуп эсептелет.

КР “Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо жөнүндө” Мыйзамына ылайык юридикалык жактардын Уставдары республиканын юстиция органдарында милдеттүү түрдө катталууга тийиш. Каттоонун максаты: Уставдын жоболору Кыргыз Республикасынын Конституциясына, мыйзамдарына карама-каршы келбөөгө тийиш. Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги мамлекеттик орган катары каттоону жүргүзүүнүн жол-жобосун аныктоого укуктуу. Кыргыз Республикасында салттуу түрдө мамлекеттик каттоо менен областтын борборлорунда жайгашкан областтык юстиция башкармалыгы алектенет. Бирок, Устав күчүнө кириш үчүн аны жөн гана каттоодон өткөрүү жетиштүү эмес. Уставдын берилген редакциясында Устав расмий жарыялангандан *(элге жеткирилгенден)* кийин гана күчүнө кирет деген норма камтылган. Ошентип, кабыл алуу баскычтарынан милдеттүү түрдө өтүү *(референдумда, жергиликтүү кеңештин сессиясында)*, мамлекеттик каттоо жана расмий жарыялоо Уставдын мыйзамдуу күчүнө кириши үчүн милдеттүү болуп саналат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башка ченемдик укуктук актылары. Жергиликтүү жамааттын Уставынан тышкары жергиликтүү жамааттын аймагында жергиликтүү өз алдынча башкарууну жөнгө салуучу башка ченемдик укуктук актылар дагы кабыл алынат. Алар чечимдер, жергиликтүү өз алдынча башкаруунунун өкүлчүлүктүү жана аткаруучу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын калк тарабынан референдумда, курултайда кабыл алынган актылары. Бул калк менен түздөн-түз кабыл алынган актылар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын актыларына караганда жогорку юридикалык күчкө ээ болушу абдан маанилүү. алардын укуктук маанидеги эске алуу менен жергиликтүү коомчулуктун күчүнө төмөнкү ченемдик укуктук актылар саналат.

Калк түздөн-түз кабыл алган актылар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын актыларына караганда жогорку юридикалык күчкө ээ болушу абдан маанилүү. Жергиликтүү жамаатта иштеп жаткан ченемдик укуктук актылар алардын укуктук маанисин эске алуу менен төмөндө келтирилет.

Жергиликтүү жамааттын Уставы:

1. Калк түздөн-түз кабыл алган актылар *(курултай, референдум өткөрүү жолу менен)*;

2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актылары:

- өкүлчүлүктүү органдардын актылары;
- аткаруучу органдардын актылары.

Жергиликтүү кеңештер ченемдик укуктук актыларды токтом түрүндө кабыл алышат. Токтом: уюмдун түзүмүн уюштурат же өзгөртөт, жергиликтүү кеңештин туруктуу комиссияларын түзөт, өзгөртүп кайра түзөт, жергиликтүү салыктарды, айыптарды, жыйымдарды киргизет, жеңилдиктерди кабыл алат, коммуналдык кызматтар үчүн акы төлөөнүн өлчөмүн жөнгө салат, муниципалдык менчикти өткөрүп берүү, ижарага берүү жана сатуу боюнча эрежелерди бекитет, мурда кабыл алынган актыларга толуктоолорду, өзгөртүүлөрдү киргизет же жокко чыгарат жана ушул сыяктуулар. Бул жерде токтом чыгарууну талап кылган чечимдер боюнча маселелердин бир гана бөлүгү көрсөтүлдү. Кеңештин токтому же башка ченемдик акт чыгара турган маселелердин толук тизмеси жергиликтүү кеңештин регламенти менен аныкталат.

Уставда ошондой эле айыл өкмөтүнүн, мэриянын башчысы тарабынан чыгарылган ченемдик актылар баяндалат. Башкармалыктын башчысы *(айылдык, шаардык)* тескемелерди жана буйруктарды чыгарат. Тескемелер *(айылдык, шаардык)* жетекчиси тарабынан жеке кабыл алынат жана ыйгарым укуктарынын чегинде башкармалыктын башчысы кол коюшат, бардык жарандар, жергиликтүү жаматтын туруктуу жана убактылуу мүчөлөрү аткарууга милдеттүү.

Айыл өкмөтүнүн, шаар башчысынын *(мэрдин)* тескөөчү документи айыл өкмөтүнүн, мэриянын аппаратынын ишинин бардык маселелери боюнча буйрук формасында чыгарылат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актыларына мамлекеттик бийлик органдарынын актылары ылайык келиши керек окшош бир катар талаптар коюлат. Атап айтканда, алар тиешелүү органдын компетенциясынын чегинен чыга албайт. Мыйзамдарга милдеттүү түрдө ылайык келиши жана белгиленген тартипте кабыл алынышы керек. Документ суроо-талаптын жана каржылоонун булагын негиздүү көрсөтүү менен кабыл алынышы зарыл.

Мына ошентип, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары кабыл алган актылардын маселелеринин тизмесине төмөндөгү маселелер кирет:

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына шайлоо жөнүндө;

– шайлануучу кызмат адамын чакыртып алуу (*жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башчысы, депутаттарды*);

– жергиликтүү референдум;

– калктын ченем чыгаруу демилгелерин ишке ашыруунун тартиби жөнүндө;

– жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актыларын кабыл алуунун, жарыялоонун жана алардын күчүнө киришинин тартиби жөнүндө;

– митингдерди, демонстрацияларды жана башка массалык акцияларды өткөрүүнүн тартиби жөнүндө;

– жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан сунуштарды жана даттанууларды кароонун тартиби жөнүндө;

– муниципалдык кызмат жөнүндө;

– аймактык коомдук өз алдынча башкарууну уюштуруу жөнүндө;

– жергиликтүү бюджет жөнүндө;

– жергиликтүү салыктар жана жыйымдар жөнүндө;

– муниципалдык буюртма жөнүндө;

– жергиликтүү жамааттын символикасы жөнүндө;

– башка маселелер.

Мисал катары "Жергиликтүү кеңештин жергиликтүү салыктары жана жыйымдары жөнүндө" Жобону келтирсе болот. Жалпысынан алганда, алдыда Кыргызстандын жергиликтүү жамааттары жашоонун бардык тармактарында жоболорду иштеп чыгуу, кабыл алуу боюнча уюштуруучулук иш-чараларды ишке ашыруу турат, алар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына сапаттуу башкаруу жана кызматтарды көрсөтүүгө багытталган. Башмыйзамдын чечмелөө укугу, даярдалган кабыл алынган жана расмий түрдө жарыяланат гана жергиликтүү кеңешинин жазыла элек. жергиликтүү кеңеш гана хартиясынын жоболор жергиликтүү жамааттын аймагында аткарылууга тийиш иштеп чыгуу жана туура калктын жөнгө салуу боюнча талаш маселелер пайда калктын суроолоруна жооп берүүгө укуктуу.

Уставды чечмелөө укугуна аны даярдаган, кабыл алган жана расмий түрдө жарыялаган гана жергиликтүү кеңеш ээ. Жергиликтүү кеңеш гана жергиликтүү жамааттын аймагында аткарылууга тийиш Уставдын нормаларын туура түзүүгө жана калктын жашоо турмушун жөнгө салуу боюнча пайда болгон талаш маселелер боюнча калктын суроолоруна туура жооп берүүгө укуктуу.

Жергиликтүү жамааттардын Уставдары – бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктук негизинин зарыл элементи болуп саналат. Аларда Конституциянын жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ченемдик актыларынын негизинде муниципалдык түзүмдөрдө жергиликтүү өз алдынча башкарууну жүзөгө ашырууну уюштурууну жана формаларын, алардын аймактык, каржылык-экономикалык негиздерин, органдардын жана кызмат адамдарынын ишинин

компетенциясын, тартибин, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруу жөнүндө башка жоболорду аныкташат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө ченемдик укуктук актылардын системасында жергиликтүү жамааттардын Уставдарынын келип чыгышынын зарылдыгы мамлекетти башкаруу системасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын уюштуруу жагынан өзүнчө бөлүнгөн, өз алдынчалык жана жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүдө калктын реалдуу мүмкүнчүлүгүн алдын ала аныктаган Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен таанылат жана кепилдикке алынат.

• Кыскача корутундулар:

1. 1993-жылдын 5-майындагы КР Конституциясы дагы эле болсо жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жергиликтүү мамлекеттик администрациянын уюштуруу, функцияларын жөнгө салуучу жетишерлик так нормаларды камтыган. 1996-жылдагы КР Конституциясынын нормалары туура берилген жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу түшүнүгүн жана маанисин так ачкан жаңы мааниси бар эле.

2. 2003-жылдын 18-февралында референдумда кабыл алынган (*бүткүл элдик добуш берүү*) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы республикада жергиликтүү өз алдынча башкарууну жөнгө салуучу нормаларды бекиткен.

3. Жалпысынан алганда, Кыргызстанда бүгүнкү күндө жергиликтүү өз алдынча башкарууну уюштуруу жана иши боюнча маселелерди жөнгө салуучу зарыл болгон уюштуруу-укуктук базасы (*конституциялык, мыйзамдык ж. б.*) түзүлгөн.

4. Бирок, 2005-жылдан азыркы убакка чейин мамлекет натыйжалуу жергиликтүү өз алдынча башкарууну реформалоо жана өнүктүрүү боюнча жетиштүү көңүл бурган эмес, көп учурда концептуалдуу, стратегиялык пландар, иш-чаралар жана мыйзамдар максатына жеткен жок, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын уюштурулушунун жана ишинин негизги принциптеринен кайтуу тенденциясы байкалат.

• Жаңы терминдер жана түшүнүктөр:

Айыл аймагы
Жергиликтүү маанидеги маселелер
Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун шайлануучу кызмат адамы
Айыл өкмөтүнүн башчысы
администрация – райондун акими
Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органы

Жергиликтүү жамаат
Муниципалдык кызмат
Муниципалдык менчик
Мэр
Мэрия
Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органы
Жергиликтүү жамааттын мүчөсү

• Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары:

1. Жергиликтүү кеңештин депутаттары кандайча шайланат?
2. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу мыйзамына ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын башчыларын шайлоо боюнча кандай норма белгиленген?

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун системасын кандай органдар түзөт?
4. 2002–2016-жылдардын аралыгында жергиликтүү өз алдынча башкаруу маселелерин жөнгө салуучу КР Өкмөтүнүн кандай негизги токтомдору кабыл алынган?
5. Жергиликтүү жамааттын Уставы деген эмне?
6. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө Европалык Хартиянын негизги идеялары жана принциптери кайсылар?
7. КР жергиликтүү өз алдынча башкаруу укугу кимге берилген?
8. КР жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өнүгүүсү канча баскычтардан өттү?
9. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аныктамасы жана максаты?
10. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө негизги мыйзамдарды атагыла жана комментарий бергиле.
11. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун маселелери боюнча кабыл алынган КР Президентинин негизги жарлыктарын атагыла жана аларга комментарий бергиле.

Адабият:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Бишкек. 2010.
2. Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү боюнча «Жол картасы». – Бишкек. 2007. – 187 б.
3. Кожошев А. О., Шадыбеков К. Б. Основы местного самоуправления Кыргызской Республики: Учебное пособие. – Б.: «Шам», 2006. – Б. 272.
4. Кошоев Т. К., Рахимбаев Э. Н. «Децентрализация государственного управления и развитие местного самоуправления в Кыргызской Республике до 2010 года», ОсОО «Салам». – Бишкек. – 2003. – 321 б.
5. Кошоев Т. К., Рахимбаев Э. Н., Алымкулова С. А. «Правовые основы местного самоуправления в Кыргызской Республике» ОсОО «Салам». – Бишкек. – 2005. – 978 б.
6. Омуралиев Т. Э. Постатейный комментарий к Закону КР «О местном самоуправлении и местной государственной администрации». – Бишкек. – 2009. – Б.5.
7. Рахимбаев Э. Н. Конституционно – правовые основы демократии в Кыргызской Республике. Э. Н. Рахимбаев. – Б.: ОсОО «Эстет Дизайн Центр», 2015. – 314 б.
8. Рахимбаев Э. Н. Концептуальные основы оптимизации административно-территориального устройства и модернизации системы государственного управления и местного самоуправления в Кыргызской Республике // Материалы 1 международного Исык-Кульского юридического форума. ИД «Салам», – Бишкек, 2013. – Б.45-48.
9. Человеческое развитие в фокусе местного самоуправления: Здесь и сейчас! Национальный доклад о человеческом развитии в Кыргызской Республике 2012 г. Бишкек. – 2015. – 161 б.
10. Шадыбеков К. Б., Ганиева Т. И. Муниципальное право Кыргызской Республики: Учебник. 2011. – Б. 61.
11. КРнын “жергиликтүү өз алдынча башкаруу” жөнүндө мыйзамы. – 2011

6-глава

ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУНУН РЕСУРСТАРЫН БАШКАРУУ

Главанын мазмуну:

1. Муниципалдык каржыны башкаруу;
2. Муниципалдык менчикти башкаруу;
- Кыскача корутундулар;
- Жаңы терминдер жана түшүнүктөр;
- Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары;
- Адабият.

1. Муниципалдык каржыны башкаруу

Бюджет системасындагы жергиликтүү бюджеттер.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өздөрүнүн ыйгарым укуктарын ишке ашырууда каржы ресурстары жана аларды өз алдынча башкаруу болушун божомолдойт. Шаарлар, айыл аймактары белгилүү кирешелери жана тийиштүү чыгымдары менен өзүнчө жергиликтүү бюджеттери бар.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары 2007-жылдан тартып туруктуу киреше булактарынын негизинде жергиликтүү бюджеттерди өз алдынча пландаштыруу укугуна ээ болушкан. Буга чейин КР бюджет аралык жөнгө салуу системасы 4 деңгээлден турган: республикалык (борбордук), областтык, райондук деңгээлдер жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу деңгээлинде.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына борбордук өкмөттөн акча которуулар область жана район аркылуу бөлүштүрүлгөн. ЖӨБ бюджеттерине салыктардан чегерүүлөр ошондой эле райондук жана областтык деңгээлде орнотулган. Бул учурда областтык жана райондук деңгээлдер мамлекеттик структуралардын аймактык бөлүмдөрүнүн ишин каржылаган, бирок алар топтолгон жергиликтүү бюджеттин бир бөлүгү болгон.

2007-жылы бюджеттик системада областтык жана райондук деңгээлдер жоюлган. Бул эки баскычтуу бюджет системасына өтүү болду: республикалык жана жергиликтүү бюджеттер. Ошондой болсо да, 2008-жылы бюджеттин райондук деңгээли калыбына келтирилген, бирок ЖӨБ борбордук өкмөттөн которуулар райондук деңгээл аркылуу өтпөстөн түздөн-түз бөлүштүрүлгөн, ал эми салык чегерүүлөрдүн нормативдери республикалык бюджет жөнүндө мыйзам менен белгиленген. Эки баскычтуу бюджетке өтүү, б. а. райондук бюджеттерди жоюу, 2012-жылы кайра ишке ашырылган.

Ошентип, 2007-жылга чейин КР топтолгон жергиликтүү бюджеттин курамына ЖӨБ органдарынын бюджеттеринен тышкары областтык жана

райондук бюджеттер кирген; 2007-ж. – ЖӨБ органдарынын гана бюджеттери; 2007–2011-жж. – ЖӨБ органдарынын бюджеттери жана райондук бюджеттер; 2012-ж. тартып – ЖӨБ органдарынын бюджеттери кирген.

1996-жылы, башкаруунун жергиликтүү органдарынын³⁴ колунда 1,6 млрд. ашуун сом, 2000-жылы – 3,3 млрд. сом, 2007-жылы – 9 млрд. сом, 2012-жылы – 23,6 млрд. сом, 2015-жылы – 18,2 млрд. сом болгон.

1996-жылдан кийин ИДПга карата жергиликтүү бюджеттин үлүшү 7,2%дан 2000-жылы ИДПга карата 5,1%га чейин кыскарган. Кийинки жылдары ИДПга карата жергиликтүү бюджеттин үлүшү бир аз жогорулашы байкалган. 2007-жылы жергиликтүү бюджеттин үлүшү ИДПга карата 5,2% ИДПга карата азаюсу областтык жана райондук бюджеттерди жергиликтүү бюджеттен чыгаруу менен байланышта болгон. 2008-жылы үлүшү бир аз өсүшү жергиликтүү топтолгон бюджетке райондук бюджеттерди кошуудан болгон.

2010–2017-жылдардагы жергиликтүү бюджеттердин кирешелери (ЖБ) жана алардын ички дүң продукциядагы (ИДП) үлүшү таблицада көрсөтүлгөн.

Жергиликтүү бюджеттин кирешелери (ЖБ) 2010–2015-ж.ж.

4-таблица

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Жалпы кирешелер жана ЖБ алган расмий которуулар	15118,7	21364,4	23563,3	25383,4	16061	17523	17570,1	20185,3
ИДП ЖБ %	7,1	7,7	7,7	7,2	3,9	4,5	3,7	3,9

2009–2017-жылдары ИДПга карата жергиликтүү бюджеттин катышы бир аз жогорулаган. 2011–2012-жж. жергиликтүү бюджеттин көлөмү (ИДПга карата 7,7% га чейин) жергиликтүү бюджеттердин эсебине кирген республикалык бюджеттен келип түшкөн категориялык гранттардын эсебинен каржыланган мугалимдердин айлык акыларынын олуттуу өсүшүнүн эсебинен көбөйгөн. 2013-жылы эле көрсөткүч ИДПга карата 7,2% га бир аз төмөндөгөн, анткени 2013-жылдын августунда категориялык гранттар жергиликтүү бюджеттердин курамынан алынып салынган. 2014-жылы жергиликтүү бюджеттин көлөмү ИДПга карата 3,9% ды түзгөн.

³⁴ Кыргызстанда 1997-жылы бюджеттер аралык мамилелерди реформалоо башталган. КР 2007-ж. чейин топтолгон жергиликтүү бюджеттин курамына ЖӨБ бюджеттеринен тышкары областтык жана райондук бюджеттер кирген; 2007-ж. – ЖӨБ гана бюджеттери; 2007-ж. кийин – ЖӨБ бюджетти жана жана райондук бюджеттер.

Жергиликтүү киреше бул олуттуу төмөндөшү жергиликтүү бюджеттин 2013-жылга чейин жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча дайынсыз көп карандысыздыгынын карамагында олуттуу каражаттарды, ошондой эле, анын үстүнө жергиликтүү маселелерди каржылоо үчүн пайдаланылбай турган жана мамлекеттик ыйгарым укуктарды экенин биринчи кезекте турат. Республикалык бюджетке ушул ресурстарды өткөрүп берүү бир кыйла жергиликтүү бюджеттердин (40%) көлөмү кыскалды.

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин бул олуттуу төмөндөшү биринчи кезекте жергиликтүү бюджеттер 2013-жылга чейин ЖӨБ органдарынын карамагында өз алдынча пайдалана албаган, жана ошондой эле, жергиликтүү маанидеги маселелерди эмес, мамлекеттик ыйгарым укуктарды каржылоо үчүн багытталган ири каражаттарды кошкондугун күбөлөндүрөт. Республикалык бюджетке ушул ресурстарды өткөрүп берүү жергиликтүү бюджеттердин көлөмүн бир кыйла кыскартты (40%).

2015–2017-жылдары жергиликтүү бюджеттин киреше көлөмү ИДПга карата 3,9–4,5%га чейин өстү.

Эгерде жергиликтүү жана республикалык бюджеттердин кирешелеринин 20 жылда (1996–2017-ж.ж.) өсүшүн салыштырсак, анда жергиликтүү бюджеттин кирешелери 12,2 эсеге өскөн. Республикалык бюджеттин киреше бөлүгү ушул мезгил ичинде 60,6 эсеге өскөн. ИДПга карата 2017-жылы жергиликтүү бюджеттин кирешелери 3,9% түзгөн, республикалык бюджеттин киреше бөлүгү ИДПга карата 25,9% түздү (1996-ж. ИДПга карата 9,6%).

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелери. Азыркы учурда ЖӨБ каржы ресурстары жергиликтүү бюджетке түшөт. Бюджеттен тышкаркы фонддорду ЖӨБ органдары берилген ыктыярдуу каражаттардын жана чегерүүлөрдүн эсебинен гана түзө алат. Салыктар жана башка төлөмдөр КР мыйзамдарына ылайык бюджетке кошулууга тийиш, ЖӨБ органдарынын бюджеттен тышкаркы фонддоруна жөнөтүүгө мүмкүн эмес. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржылык негизин жергиликтүү жамааттарга бекитилген кирешелердин салыктык жана салыктык эмес булактары, муниципалдык менчикти пайдалануудан түшкөн кирешелер, ошондой эле кредиттик жана башка каржылык ресурстар түзөт. Ыйгарым укуктарды өз алдынча ишке ашыруу, биринчи кезекте, ЖӨБ органдары жергиликтүү салыктарга таянуу дегенди билдирет. Кыргыз Республикасында жергиликтүү салыктардын эки түрү бар: жер салыгы жана мүлккө салык. 2015-жылы бул салыктар боюнча алынган кирешелер Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджетинин кирешелеринин 13% дан азыраагын камсыз кылды.

Жергиликтүү бюджеттерге, ошондой эле, республикалык деңгээлде бөлүштүрүүдөн жалпы мамлекеттик салыктардан жана кирешелерден чегерүүлөр түшөт. Жергиликтүү бюджеттерге мындай салыктык чыгарып салуулардын нормативдери республикалык бюджет жөнүндөгү мыйзамда бекитилет. Жергиликтүү бюджетте бул салыктардын үлүшү кыйла жогору жана 2015-ж. жергиликтүү бюджеттин жалпы кирешесинин 58% түзгөн.

2017-ж. чейин республикалык деңгээлде бөлүштүрүүчү жалпы мамлекеттик салыктарга жана кирешелерге төмөнкүлөр кирген:

1. жеке жактардан алынуучу киреше салыгы;
2. сатуудан салык;
3. милдеттүү патенттөөдөн түшкөн кирешелер;
4. ыктыярдуу патенттин негизиндеги салык;
5. бирдиктүү салыктын негизиндеги жөнөкөйлөтүлгөн салык салуу системасы;
6. мамлекеттик же муниципалдык менчикте турган мүлктү пайдалануудан алынган киреше;
7. сатуу же башка мамлекеттик же муниципалдык менчикте турган мүлктү акы төлөтүп ээликтен ажыратуудан түшкөн кирешелер;
8. мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, ошондой эле КР мыйзамдарына ылайык бюджеттик мекемелердин, аткаруу бийлигинин органдарынын астындагы ведомстволордун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу тарабынан көрсөтүлүүчү акы төлөнүүчү кызматтар жана иштерден түшкөн кирешелер;
9. материалдык, административдик жана кылмыш-жаза жоопкерчилигинин, атап айтканда, айыптар, алып коюу, зыяндын ордун толтуруудан түшкөн каражаттар;
10. мыйзам менен белгиленген башка жалпы мамлекеттик салыктар жана кирешелер.

2016-жылдагы жергиликтүү бюджетке чегерилүүчү жалпы мамлекеттик салыктардын ставкалары.

- сатуудан алынуучу салыктан 50%;
- киреше салыгынан 50%;
- жер казынасын пайдалануу үчүн салыктан 50%;
- милдеттүү түрдө патенттин 100%;
- ыктыярдуу патенттин 100%;
- бирдиктүү салыктан 100%.

2017-жылы киреше салыгынын үлүшүн 100% га чейин жогорулатуу менен сатуу салыгын республикалык бюджетке өткөрүп берүү пландаштырылууда. Мындай чечим 2016-жылы салык реформасын (*сатуудан салыкты бара-бара алып салуу*) жүргүзүү менен байланыштуу жергиликтүү бюджеттин киреше бөлүгүнөн сатуудан түшкөн салыктын кирешелеринин болжолдонгон 0,75–3 млрд. сомго чейин "жоготуу" тобокелчиликтеринин пайда болушу менен кабыл алынган.

2015-жылы жергиликтүү бюджеттин жалпы кирешесинин салыктык эмес түшүүлөрүнүн үлүшү 15% болгон. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун салыктык эмес кирешелеринин арасында ири киреше Айыл чарба жерлеринин Мамлекеттик фондусунун (АЖМФ) айыл чарба багытындагы жерлерди пайдалануу үчүн ижара төлөмдөрү камсыз кылды. АЖМФ жерле-

рин тескөө жана пайдалануу укугу 2000-жылдын январында Өкмөт тарабынан ЖӨБ органдарына өткөрүлүп берилген. Кыргызстандын жергиликтүү бюджеттерине республикалык бюджеттен акча каражаттары түрүндө теңдештирүүчү жана шыктандыруучу гранттык которуулар келип түшөт. 2015-жылы жергиликтүү бюджеттин жалпы кирешелеринде которуулардын үлүшү 15% ды түзгөн (*2010-жылы 50% га салыштырмалуу*).

Теңдештирүүчү гранттар республиканын айрым аймактарында жергиликтүү бюджеттердин орточо чыгашалар үчүн колдонулат. Алар минималдуу бюджеттик камсыз болуунун стандарттарына ылайык жергиликтүү чыгашаларды теңдөө үчүн бөлүнөт. Теңдештирүүчү гранттардын белгилүү суммасы формуланы пайдаланууга негизделет. 2015-жылы теңдештирүүчү гранттардын салыштырма салмагы жалпы которуулардын 60% түзгөн.

Кыргыз Республикасынын бюджеттик системасында теңдештирүүчү гранттарга кошумча катары жергиликтүү бюджеттерге республикалык бюджеттен берилчү каражаттар пайдаланылат. Бюджеттик каржылоонун бул куралы жергиликтүү бюджеттерде көрсөтүлбөгөн мамлекет тарабынан кабыл алынган ченемдик жана укуктук актылар боюнча кошумча каржылоону талап кылган учурларга ойлонуштурулган.

Республикалык бюджеттен жергиликтүү бюджеттерге берилген каражаттар Каржы министрлиги тарабынан 2016-жылга 450 млн. сом өлчөмүндө пландаштырылган, бул 2015-жылга салыштырмалуу 516 млн. сомго же 54 % кем.

2015-жылы берилген каражаттардын курамына төмөнкүлөр кирген:

- жолго чыгымдар – 180 млн. сом;
- электр энергиясы үчүн акы төлөө – 269 млн. сом;
- жергиликтүү бюджеттердин ажырымын толтуруу – 70 млн. сом.
- билим берүү уюмдарынын кызматкерлеринин эмгек акысы каржылоо – 100 млн. сом;
- Ош жана Бишкектин жылуулук энергия чыгымдарынын ордун толтуруу – 59 млн. сом ж. б.

Дем берүүчү (*үлүштүк*) гранттар – бул ЖӨБ бекитилген социалдык багыттагы инвестициялык долбоорлору боюнча максаттуу капиталдык чыгашаларды жүзөгө ашыруу үчүн ЖӨБ акысыз негизде республикалык бюджеттен берилген каражат болуп саналат. Алар биргелешип каржылоо түрүндө, жергиликтүү бюджеттердин, калктын, эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдардын чогулткан ресурстарына кошумча катары берилет. Бүгүнкү күндө дем берүүчү гранттардын көлөмү анча чоң эмес жана 2015-жылы 710 млн. сомду түзгөн.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карыз алуулары КР "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" Мыйзамы менен жөнгө салынат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары кредиторлордон зарыл каражаттарды карызга ала алышат же муниципалдык баалуу кагаздарды чыгаруу жолу менен карыз алышат.

Эгерде жалпы карызды тейлөө боюнча милдеттемелер, ошонун ичинде алдыдагы жана алынган каражаттарды эсепке алганда, ЖӨБ органдарынын жылдык кирешесинин 20 пайызынан ашса ЖӨБ органдарына карыздарды алуу тыюу салынат.

Айыл өкмөтү жетпеген каражаттарды кыска мөөнөттүү карыз алуу түрүндө жүзөгө ашырууга укуктуу. Кыска мөөнөттүү карыз алуулар боюнча жалпы карыз жүзөгө ашырылган жылдын ичинде жандырылышы керек. Карыздын ордун жандыруу ЖӨБ органы бюджеттик жылдын калган бөлүгүнүн ичинде алган киреше менен камсыз кылууга тийиш. Кыска мөөнөттүү карыз алууну жайгаштыруудан түшкөн каражаттарды башка баалуу кагаздарга салуу мүмкүн эмес.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары капиталдык салымдарды каржылоо жана орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү карыз алуу боюнча карызды кайра каржылоо үчүн орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү карыздарды жүзөгө ашырууга укуктуу. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын муниципалдык баалуу кагаздарды чыгаруу жолу менен карыздоо аймактын өнүгүүсүнүн программаларын жана долбоорлорун жүзөгө ашыруу гана максатында ишке ашырылышы мүмкүн.

Жергиликтүү бюджеттин чыгымдары жергиликтүү кеңеш тарабынан калктын артыкчылыктарынын негизинде бекитилет. КР Каржы министрлигинин сунушу боюнча бюджеттен акча бөлүп берүүдө биринчи кезекте айлык акы, Социалдык фондко чегерүүлөр, жөлөкпүл тамак ашка чыгымдар жана дары-дармектерге төлөнөт.

Жергиликтүү бюджеттердин эсебинен чыгымдардын төмөнкү түрлөрү каржыланат:

1. Жалпы мамлекеттик кызмат – бул жергиликтүү өз алдынча башкарууну камсыз кылуу боюнча чыгымдар (*айыл өкмөтү/ мэриялар*). Бул эмгек акы; алардын имараттарын учурдагы оңдоо; транспорт каражаттарын кармоо; иш үчүн жабдууларды сатып алуу жана башкалар.

2. Коомдук тартип – бул коомдук тартипти сактоого көмөк көрсөтүү боюнча чыгымдар.

3. Билим берүү – бул мектептердин, мектептен тышкары мекемелердин (*балдар бакчалары, музыка жана спорт мектептери, окуу борборлору жана башкалар*), балдар бакчалары үчүн жабдууларды сатып алуу; бала бакчалардын балдары үчүн тамак-аш; суу, электр энергиясы, жылуулук үчүн төлөмдөр; учурдагы ремонттоо.

4. Ден соолук – фельдшердик-акушердик пунктардын имараттарын сактоо жана ремонттоо.

5. Социалдык камсыздоо – аз кирешелүүлөргө материалдык жардам берүү; жумушсуз тургундарды көмүүгө жөлөкпүлдар, согуштун жана эмгектин ардагерлерине, майыптарга жардам көрсөтүү, улгайган жалгыз бой тургундарды кармоого жардам; "чернобылдыктарга" төлөмдөр жана башкалар.

6. Турак жай-коммуналдык чарба – бул жашылдандырууга, жарык берүүгө, көчөлөрдү таштандылардан тазалоого, жолдорду оңдоо жана башка объектерине чыгымдар.

7. Маданият жана спорт – клубдарды ремонттоо жана кармоого, маданият үйлөрүнө, китепканалар жана башка чыгымдар.

Жергиликтүү бюджеттерди жөнгө салуучу негизги мыйзамдар:

– КР 1998-жылдын 11-июнундагы "Кыргыз Республикасынын бюджеттик укугунун негизги принципери жөнүндө" № 78 Мыйзамы;

– КР 2003-жылдын 25-сентябрындагы "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө" № 215 Мыйзамы; – КР Салык кодекси;

– КР "Кыргыз Республикасынын республикалык бюджетти жөнүндө" Мыйзамы;

– КР 1994-жылдын 14-апрелиндеги "Салыктык эмес төлөмдөр жөнүндө", №1480-XII Мыйзамы;

– КР 2002-жылдын 15-мартындагы "Мүлккө муниципалдык менчик жөнүндө" № 37 Мыйзамы.

2016-жылы КР Бюджеттик кодекси кабыл алынган, ал 2017-жылдын 1-январында күчүнө кирген.

2. Муниципалдык менчикти башкаруу

Кыргыз Республикасынын айылдарын жана посёлкаларын ЖӨБ принциптерине которуунун натыйжасында мүлктү мамлекеттик менчиктен жергиликтүү жамааттын менчигине өткөрүү болду жана мыйзамдуу түрдө муниципалдык менчик түзүлдү. Жергиликтүү жамааттар менчикке буларды алышты: жалпы билим берүүчү жана атайын мектептерди, бала бакчаларды, маданий мекемелерди (мисалы, клубдар), инженердик жана социалдык инфраструктураларды (жолдор, суу менен камсыз кылуу системасы, парктар, стадиондор, көрүстөндөрдү), турак-жай эмес имараттарды жана бөлмөлөрдү жана башкалар.

Муниципалдык менчик: жер; кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк; жергиликтүү бюджеттин каражаттары; ЖӨБ органдары ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөө укугун ишке ашыруучу муниципалдык баалуу кагаздар активдеринен турат. Бул менчиктин өз алдынча формасы, ал мамлекеттик орган болуп эсептелбеген жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы тарабынан көзөмөлдөнүп турат. ЖӨБ өзүнүн менчик укугун жүзөгө ашыруу жөндөмдүүлүгүнө чектөөлөр мыйзам тарабынан дайындалышы мүмкүн,

бирок өкмөт же анын аймактык органдары болобу, мамлекеттик бийлик органдарынын чечимдери менен эмес.

Муниципалдык менчик укугу эң оболу эки негизден келип чыгат: **объекттерге** – мамлекеттик менчик объекттерин муниципалдык менчикке өткөрүп берүү жөнүндө КР Өкмөтүнүн токтому менен; **жерге** – КР Жер кодексинс ылайык (4-берене, 3-пункту), жеке же мамлекеттик эмес бүт жер муниципалдык менчик болуп саналат. Муниципалдык менчикте гана 1, 2, 3 категориядагы жерлер боло алат, ал эми башка категориядагы жерлер мамлекеттин гана менчиги болуп эсептелет. (кар. 8-сүрөт).

Кыргыз Республикасынын Жер фонду			
1. Айыл чарба багытындагы жерлер	2. Калктуу пункттардын жерлери	3. Өнөр жай, транспорт, байланыш, коргоо жана башка багыттагы жерлер	4. Өзгөчө кайтаруудагы жаратылыш аймактарынын жерлери
5. Токой фондунун жерлери	6. Суу фондунун жерлери	7. Запастагы жерлер	

8-сүрөт. Кыргыз Республикасынын жер фондусунун категориялары

Муниципалдык менчикти башкаруу – бул мүлктү сатып алуу, ээлик кылуу, пайдалануу жана бөлүп чыгаруу боюнча белгилүү укуктарды алууга кызыкдар субъектердин ишин башкаруу процесси, ал иштеп жаткан экономикалык мамилелердин системасын юридикалык жактан тескейт.

Азыркы учурда муниципалдык менчикти башкаруунун негизги ыкмалары: объектилерди инвентаризациялоо жана эсепке алуу, ар бир объекти башкаруу жана толук каржылык эсепке алуу. Тилекке каршы, муниципалдык менчикти башкаруу азырынча объектилери эсепке алуу жана иштетүү катары түшүнүү бар. Чындыгында – бул башкаруучу чечимдерди кабыл алуунун жана аларды ишке киргизүүнүн татаал процесси.

Менчик укугунун неоинституционалдык теориясына ылайык, менчик феномени ресурстардын салыштырмалуу тартыштыгынан же чектүүлүк маселеси менен байланыштуу. Бул жөнүндө биринчи жолу 1871-жылы австриялык экономист К. Менгер жарыялаган. "... менчик институту жыргалчылыктардын керектигинин, муктаждыктарынын жана сунуш мүмкүндүгүнүн ор-

тосундагы маселелерди чечүүнүн мүмкүн институту."³⁵ Менчик укугунун теориясынын авторлорунун пикирине ылайык, бардык катышуучулардын ресурстарга болгон чектөөлөрү жана жетишүүгө мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу аларга карата менчик укугун аныктоо зарылдыгына алып келет. Менчикке болгон укук канчалык так аныкталса, экономикалык иштин пайдалуулугун эсепке алуу деми ошончолук жогору болот.

Кыргызстанда, жогоруда айтылгандай, муниципалдык менчик жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөөдө турган жергиликтүү жамааттардын менчиги катары аныкталат. Калк, муниципалдык менчик ээси болуу менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органына тескөө жана пайдалануу укугун берет. Айыл өкмөтү жана айыл кеңешинин ортосундагы ыйгарым укуктары жана милдеттери так аныкталган. Айылдык кеңеш өзүнүн ченемдик укуктук актылары аркылуу "оюндун эрежелерин" түзөт, б. а. бул тармактагы саясатты жана муниципалдык менчикти башкаруунун принциптерин (кимге, эмне, кайсы укуктардын негизинде жана кандай жол-жоболор аркылуу берүү) жана эрежелери жана жол-жоболору аныктайт. Айыл өкмөтү аткаруу органы катары өз кезегинде бекитилүүгө тийиш болгон айыл кеңешинин чечимдерин даярдоого катышат, ошондой эле өзүнүн ыйгарым укуктарынын алкагында учурдагы маселелер боюнча өз алдынча чечим кабыл алат.

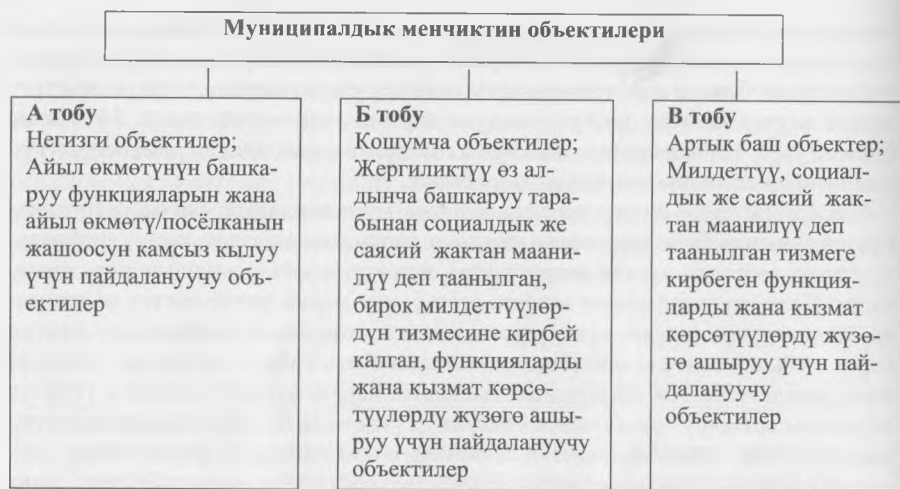
КР мыйзамдары боюнча объектер төмөндөгү укуктар менен берилиши мүмкүн:

- оперативдүү башкарууга (КР Жарандык кодексинин 227-жана 231-бер.; КР "Мүлккө муниципалдык менчик жөнүндө" Мыйзамынын 16-бер.) чарбалык кылууга (КР Жарандык кодексинин 227-жана 230-бер.; КР "Мүлккө муниципалдык менчик жөнүндө" Мыйзамынын 16-бер.);
- мөөнөттүү (убактылуу) акысыз пайдаланууга;
- ижарага (КР Жарандык кодексинин 542-бер.);
- менчикке.

Муниципалдык менчикти натыйжалуу башкаруу объектилерди каржылоо жана сактоо боюнча ойлонуштурулган аракеттерди аткарууну, ошондой эле, алардан кирешелерди алуу жөнүндө маселени чечүүнү түшүндүрөт. Бул максатта менчиктин объектилерин классификациялоо жүзөгө ашырылат.

Бүгүн жетекчилердин көбү жергиликтүү ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана бөлүштүрүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүү менен менчик объектисин аны абдан жогору баалаган субъектерге менчик укугун өткөрүп берүүгө аракеттенишет. Мисалы, айыл бюджетинен толук же жарым-жартылай каржыланган калктын жашоо тиричилик функцияларын камсыз кылуу үчүн муниципалдык менчикти чарбалык жүргүзүү же ыкчам башка

³⁵ К. Менгер «Основания политической экономии». 1871 ж.

9-сүрөт. КР муниципалдык менчикти классификациялоо

рууга беришет. Мөөнөттүү (убактылуу) акысыз пайдалануу укугу айыл өкмөтү турак-жай эмес имараттарды, курулуштарды берүүгө милдеттүү мекемелерге белгилүү бир мезгил ичинде акысыз берүүнү божомолдойт. Ал эми муниципалдык менчикти ижарага берүү укугу – ар кандай адамдарга эч кандай чектөөлөрсүз убактылуу гана ээлик кылуу жана пайдалануу шарттарында акы төлөө менен ишке ашат.

Айыл, муниципалдык мүлктүн менчик ээси катары, өз мүлкүн ар кандай колдонуучуларга кандай укуктардын негизинде өткөрүп берүү керектигин өзүнүн тандоо укугу бар. Бул тандоо объектин функционалдык түрү (А, В же С тобу) менен колдонуучунун түрүнүн ортосунда дал келишүүгө негизделген. Мисалы, А тобундагы муниципалдык менчиктин объектисине укуктарды берүү (негизги объектилер: айыл өкмөтүнүн имараты, инженердик инфраструктуранын объектилери, мектептер, поликлиникалар, ооруканалар) айылдын бюджеттик уюмдарына пайдаланууга берилиши мүмкүн, ал эми башка ишканаларга ижарага берилет. Ал эми В тобу (ашыкча объектилер) ишканаларга жана уюмдарга рыноктук ижара акысы менен ижара келишиминин шартында өткөрүлүп берилиши мүмкүн.

Азыркы учурда жергиликтүү бийлик органдарынын алдында муниципалдык менчикти башкаруу системасын өркүндөтүү милдети турат. Бул үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын, ЖӨБ жана жана жарандык коомдун күчаракетин бириктирүүгө жана экономикалык натыйжалуулук менен социалдык жоопкерчилик принциптеринин тең салмактуулугун айкалыштырууга багытталган иш жүргүзүлүп жатат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары муниципалдык түзүмдүн социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү пландары, анын иши кызыкчылыктарына тиешелүү объектилерди жайгаштыруу мүмкүндүгү тууралуу калкты көбүрөөк маалымдай башташты, ошондой эле маанилүү маселелерди талкуулоого жарандарды тартышат, чогулуштар, коомдук угуулар, айылдык жыйналыштар жана башка формалары аркылуу алардын пикирин эске алышат. Муниципалдык жерлерди соодалашуу тартибисиз өткөрүү туура эмес гажрыйбасы акырындык менен сынактарды жана аукциондорду уюштуруу менен алмаштырылууда.

Муниципалдык менчикти башкарууну жакшыртуу маселелери ЖӨБ органдары тарабынан тез-тез көтөрүлө баштады. Айыл өкмөтү каржылык жана экономикалык жагынан менчикти натыйжалуу башкаруудан пайда түшөөрүн сөзсүз менен, ошондой эле менчикти бир кыйла ачык, демократиялуу пайдалануу сөзсүз түрдө калктын бийлик органдарына кыйла жогору ишенимин жаратаарын таанышат.

• Кыскача корутундулар:

1. Бюджеттердин өз алдынчалыгы – бул кандай гана демократиялык мамлекет болбосун бюджеттик системаны түзүүнүн маанилүү принциби болуп саналат. Кыргызстанда бюджеттердин өз алдынчалыгы бюджеттердин ортосунда кирешелерди бөлүштүрүүгө негизделет. Өз алдынчалык принциби мында борбордук (республикалык) бюджеттен жергиликтүү бюджеттерге каржылык жардам алуу мүмкүнчүлүгү менен айкалышат. Мындай жардамдын өлчөмдөрү абдан кыскарды (2015-жылы республикалык бюджеттен берилген, дем берүү гранттарсыз, жергиликтүү бюджеттердин статистикасында чагылдырылбаган топтолгон жергиликтүү бюджеттин 13% түзгөн).

2. Кыргыз Республикасында жергиликтүү бюджеттерди башкарууда төмөнкү жетишкендиктер белгиленген:

- областтык жана райондук бюджеттер жоюлган;
- ЖӨБ өз алдынчалык берилген жана жергиликтүү деңгээлде бюджет процесине мамлекеттик бийлик органдарынын кийлигишпөөсүнүн кепилдиги белгиленген мыйзамдык база түзүлгөн;
- жергиликтүү салыктардын системасы киргизилген, гранттар системасы түзүлгөн, жергиликтүү бюджеттерге жалпы мамлекеттик салыктардан чегерүүлөрдүн ченемдери аныкталган, ЖӨБ мамлекеттик ыйгарым укуктарды берүү менен каржы каражаттарын милдеттүү түрдө өткөрүп берүү аныкталган.

3. Жергиликтүү салыктар жергиликтүү бюджеттин киреше бөлүгүнүн бир аз үлүшүн түзөт. Бул КР бюджеттик системасында административдик-буйрукчул башкаруу системасына көбүрөөк мүнөздүү системага таандык салыктык өз алдынча луулукта борборлошуу принциби сакталгандыгы тууралуу маанилүү жыйынтыкка алып келет. Ал системанын жогорку деңгээлинде салык саясаты боюнча чечимдердин жогорку даражада борборлоштуруусунда байкалат. Демек, жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин жарыяланган принциптерди ишке ашырууда каржылык негизин “бекемдөө” үчүн зарыл.

4. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржылык өз алдынчалыгына тоскоолдук кылган көйгөйлөр жергиликтүү салыктардын потенциалынын чектелүүсү менен кошо жергиликтүү маанидеги маселелерди ишке ашыруу үчүн жергиликтүү бюджеттин ресурстарынын жетишсиздиги эсептелет.

5. Кыргыз Республикасынын айылдарын жана посёлкаларын ЖӨБ принциптерине которуунун натыйжасында жергиликтүү жамааттардын менчигине мамлекеттик менчиктен мүлк өткөрүлүп берилген жана мамлекеттик менчиктен айырмаланып ЖӨБ органы тарабынан көзөмөлдөнгөн муниципалдык менчик мыйзамдуу түзүлгөн.

6. Муниципалдык менчиктин ээси болуп саналган жергиликтүү жамааттар жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдарына тескөө жана пайдалануу укугун өткөрүп беришет.

7. Азыркы учурда экономикалык натыйжалуулук жана социалдык жоопкерчилик принциптеринин айкалышуусунун негизинде ЖӨБ органдарынын алдында муниципалдык менчикти башкарууну жакшыртуу милдети турат.

• Жаны терминдер жана түшүнүктөр:

Ижара

Бюджет

Бюджеттик чыгымдар.

Теңдештирүүчү гранттар

Гранттар

Жалпы багыттагы мамлекеттик

кызматтар

Жергиликтүү бюджеттин кирешелери

Жергиликтүү салыктар

Жергиликтүү бюджет

Муниципалдык менчик

Республикалык деңгээлде бөлүштүрүлүүчү салыктар

Салык эмес кирешелер (төлөмдөр)

Жалпы мамлекеттик салыктар

Салыктарды бөлүү

Республикалык бюджет

Орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү карыз алуулар

Дем берүүчү гранттар

Трансферт

Муниципалдык менчикти башкаруу

• Текшерүүчү суроолор жана окуу тапшырмалары:

1. Эки баскычтуу бюджет деген эмне?
2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кирешелеринин структурасы.
3. Жергиликтүү бюджеттин жалпы кирешелеринин кайсы үлүшүн жергиликтүү салыктар түзөт?
4. Жергиликтүү бюджеттерге которууларды атагыла.
5. Жергиликтүү салыктардын негизги түрлөрүн атагыла.
6. Жергиликтүү бюджетке кайсы жалпы мамлекеттик салыктар түшөт?
7. Кыргызстандын салык системасын мүнөздөп бергиле.
8. Дем берүүчү гранттын мүнөздөмөсү.
9. Теңдештирүүчү грант деген эмне?
10. ИДПга карата жергиликтүү бюджеттин кирешелеринин үлүшү кандай өзгөрүлдү? Бул өзгөрүүлөрдүн себептерин атагыла.
11. Жергиликтүү бюджеттердин киреше булактарын өзгөртүү боюнча кандай саамалыктар пландаштырылган?

12. Жергиликтүү бюджеттерди жөнгө салуучу негизги мыйзамдарды санагыла.

13. Кыргыз Республикасынын Борбордук казыналыгынын сайтынын маалыматтарын колдонуу менен³⁶ отчеттук мезгил ичинде жергиликтүү бюджеттин киреше бөлүгүн талдоону даярдагыла. Өткөн жылдын маалыматтары менен салыштыргыла.

14. Кыргыз Республикасынын Борбордук казыналыгынын сайтынын маалыматтарын колдонуу менен³⁷ отчеттук мезгил ичинде жергиликтүү бюджеттин чыгаша бөлүгүн талдоону даярдагыла. Чыгашаларынын түрлөрү боюнча жергиликтүү бюджеттин чыгашаларынын структурасын сүрөттөп бергиле.

15. Муниципалдык менчиктин активдерин атагыла. Муниципалдык менчикти кандайча классификацияласа болот?

16. Эмненин негизинде муниципалдык менчик укугу келип чыгат?

17. Муниципалдык менчикти башкаруу деген эмнени билдирерин түшүндүргүлө, бул кайсы ыкмалар менен жүзөгө ашырылат?

18. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдарынын ортосунда муниципалдык менчикти башкаруу боюнча ролдор кандай бөлүнгөн?

Адабият:

1. КР Бюджет кодекси. 2016-жылдын 16-майында, №59 (2017-жылдын 1-январында күчүнө кирген).
2. КР Салык кодекс 2008-жылдын 17-октябрында, № 230.
3. КР «Кыргыз Республикасынын бюджеттик укугунун негизги принциптери жөнүндө» Мыйзамы, 1998-жылдын 11-июну, № 78.
4. КР «Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржылык-экономикалык негиздери жөнүндө» Мыйзамы, 2003-жылдын 25-сентябрында, № 215.
5. КР «Мүлккө муниципалдык менчик жөнүндө» Мыйзамы, 2002-жылдын 15-марты, № 37.
6. КР «Салыктык эмес төлөмдөр жөнүндө» Мыйзамы, 1994-жылдын 14-апрелинде, № 1480- XII.
7. Абдыкалыков Э., Нарусбаева У., Добрецова Н., Окуу куралы «Местные бюджеты и бюджетный процесс». Б., 2010.
8. Искаков И. И. «Экономика МСУ КР» (теория, методология практика). Б, 2007
9. Кожошев А. О., Шадыбеков К. Б. Основы местного самоуправления Кыргызской Республики, Б., 2006.
10. Нарусбаева У., Чекиров А. Эффективные методы реализации стратегий развития сельских муниципалитетов. Учебный модуль под ред. Н. Добрецовой. – Бишкек: Институт политики развития по заказу Фонда Ага-Хана, 2013. – 97 б.

³⁶ <http://www.kazna.gov.kg/index.php/ispolnenie-byudzheta/otchety-ob-ispolnenii-byudzheta>

³⁷ <http://www.kazna.gov.kg/index.php/ispolnenie-byudzheta/otchety-ob-ispolnenii-byudzheta>

11. Прозрачность органов местного самоуправления в управлении финансами и муниципальной собственностью. Б., Урбан Институт, 2008.
12. Раханов Н. С. Определение трансфертов в условиях двухуровневого бюджета на 2007 год. Б., 2007
13. Тюлюндиева Н. Концепция управления бюджетом государства. Б., 2011
14. Тюлюндиева Н. Финансовые основы местного самоуправления. Б., 2004
15. Формирование и исполнение местных бюджетов. Учебный модуль. – Б., Институт политики развития, АРИС, 2013.
16. Экономические основы местного самоуправления в Кыргызской Республике, Б., АГУПКР-ФХЗ, 2013.

ТИРКЕМЕ

2018-2040-ЖЫЛДАРЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН УЛУТТУК СТРАТЕГИЯСЫ

МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ

3.1. Ар бир жаран үчүн натыйжалуу жана адилет мамлекет

Келечекке көз караш: Өлкөдө эркин жана көз карандысыз демократиялык мамлекеттин болушун камсыз кылууга жөндөмдүү мамлекеттик башкаруунун күчтүү жана туруктуу системасы түзүлөт, анда адам, анын өмүрү, саламаттыгы, укугу жана эркиндиги жогорку баалуулук болуп саналат. Мамлекеттик башкаруу институттарынын жана коомдун макулдашылган иши укуктун үстөмдүгүн, жарандардын конституциялык укуктарынын жана эркиндиктеринин ишке ашырылышын, социалдык калыстыкты, экономикалык бакубаттыкты жана элдин руханий өнүгүүсүн камсыз кылат.

Мамлекеттик башкарууда өкмөттүк программалардын алкагында ишке ашырылган заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялар колдонулат жана жогорку кесипкөй компетенцияны жана моралдык-адеп-ахлактык сапатты айкалыштырган кадрлар иштейт. Тараптардын кызыкчылыктарын тең караган, мүчүлүштүктөр жок, ченемдик укуктук актылардын коллизиясы жок мыйзамдар колдонулат, эрежелер жөнөкөй жана түшүнүктүү болот.

Кыргызстан мамлекетти өнүктүрүүдө демократиялык принциптерди ырааттуу бекемдейт. Улуттук чечимдерди кабыл алуу процессине калктын кеңири катмарын тартуу менен өлкөнүн калкынын эрки максималдуу эске алынат. 2040-жылы Кыргызстан парламенттик демократияга өтөт.

Санарип доорунда ачык кызмат көрсөтүү моделине өтүү мамлекеттик башкарууну өнүктүрүүнүн принциби болот, мында анын негизги ролу бардык катышуучулар үчүн оюндун айкын эрежелерин иштеп чыгууда, тендикти жана коопсуздукту камсыз кылууда, зарыл инфраструктураны колдоо жана кызмат көрсөтүүлөрдү тикелей көрсөтүү кызматтарын коомдук жана жеке уюмдарга акырындык менен берүү болуп саналат.

Саясий системаны мындан ары реформалоо саясий туруктуулукту камсыздоого жана саясий күчтөрдү Кыргызстанды өнүктүрүү багытына консолидациялоого багытталууга тийиш.

Саясий система коомдун бардык ири катмарларынын кызыкчылыктарын эске алуунун, шайкеш келген чечимдерди иштеп чыгуунун негизинде өнүгүү максаттарынын карама-каршы келбей турган биримдигин камсыздашы керек.

Коюлган өнүгүү максаттарын жүзөгө ашыруу үчүн жоопкерчилик саясий системанын бардык субъекттерине, бийликтин өкүлчүлүктүү органдары жана жарандык коомду кошкондо жүктөлүүгө тийиш.

Мамлекеттик башкаруунун ийгилигинин маанилүү критерийи жарандардын ишеними болуп саналат, ал төмөнкүлөр менен камсыз кылынат:

– жарандардын шайлоо укуктарын кыйла толук камсыз кылган жана дүйнөлүк жана улуттук тажрыйбаны эске алуу менен иштеп чыгылган натыйжалуу жана ачык мыйзамдарга негизденген мамлекеттик органдарын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын таза жана ачык шайлоолор;

– мамлекеттик жана коомдук иштерди башкарууда жарандардын катышуусунун кеңири мүмкүнчүлүктөрү, жарандардын ачык маалымат алууга укуктары, мамлекеттик органдардын алдындагы коомдук кеңештерди кеңири колдонуу

аркылуу бардык деңгээлдердеги мамлекеттик бийлик органдарынын ишине натыйжалуу контролдукту ишке ашыруу, мамлекеттин жана жарандык коомдун өз ара аракеттенүүсүнүн башка түрлөрү. Жарандардын мамлекеттик башкарууда катышуусу, ошондой эле мамлекеттик жана коомдук турмушта ар кандай маселелер боюнча жалпы улуттук жана жергиликтүү референдумдарды кеңири колдонуусун болжолдойт;

– адам укуктарын жана анын мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылуучу сот адилеттигинин калыс жана көз карандысыз системасы менчиктин кол тийбестигин кепилдейт;

– жарандардын муктаждыктарына жана керектөөлөрүнө мамлекеттин жооп кайтаруусу, ал жарандардын даттанууларын жана арыздарын кабыл алуунун тездетилген жана натыйжалуу системасы жана аларды кароо, ошондой эле жарандардын петицияларына жооп кайтаруунун так механизмдин болушу менен камсыз кылынат;

– мамлекеттин ийгилиги мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасынын болушу менен камсыз кылынат, алардын функциялары жана ыйгарым укуктары алардын ортосунда натыйжалуу ооздуктоо жана тең салмактуулук системанын болушу менен так жана кош маанисиз бөлүштүрүлөт жана бул функциялар жана ыйгарым укуктар ачык жана деталдуу жазылган жол-жоболорго ылайык жогорку квалификациялуу жана мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын жана саясатчылардын патриоттук корпусу тарабынан ишке ашырылат.

3.2. Мамлекеттик бийликтин тең салмактуу системасы

Келечекке көз караш: 2040-жылга карата мыйзамдык, аткаруу жана соттук бийликке реалдуу бөлүнүү принцибине негизденген мамлекеттик бийлик системасы түзүлөт. Бийликтин басымына, ага толук ээлик кылууга жол бербеген ооздуктоонун жана тең салмактуулуктун аракеттүү системасы түзүлгөн.

Саясий системанын туруктуулугу өлкөдөгү саясий күчтөрдүн тең салмактуулугунун эсебинен камсыздалат. Ооздуктоонун жана тең салмактуулук системасы өнүгүүнүн жүйөлүү альтернативдүү идеяларын жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берүү менен бир дагы саясий күчкө жалпы басым жасоого мүмкүндүк бербегидей түзүлүүгө тийиш.

Президент Мамлекет башчысы катары элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин билдирип, стратегиялык башкаруу институттары, улуттук биримдикти, туруктуулукту, улуттук коопсуздукту жана өлкөнүн өнүгүүсүн камсыз кылган институттар менен бекемделет. Президентке анын негизги функциялары, тактап айтканда конституциялык түзүлүштүн негиздерин сактоо жана саясий туруктуулукту камсыз кылуу, жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышынын кепилдиги, мамлекет башчысынын өкүлчүлүктүү функциялары бекитилүүгө тийиш.

Президенттин институту ушул стратегияны ишке ашыруу процессин уюштурууда бийликтин башка бутактары, жарандык коом менен бирдикте негизги субъект болуп калат.

Мыйзам чыгаруу бийлиги

Жогорку Кеңеш жаңы шарттарда коомдун таламдарын реалдуу чагылдырат жана билдирет. Бул мыйзамдуулукка жана калыстыкка негизденген реалдуу демократияны камсыз кылуунун кепили болот. КР Жогорку Кеңешинин мыйзам чыгаруу ишинде, бюджетти бекитүүдө, Өкмөттү түзүүдө жана анын ишине контролдук кылууда кеңири укуктары биздин коомдогу стабилдүүлүктүн өсүшүнө багытталышы керек. Бул үчүн парламенттин популисттик мүнөздөгү чечимдерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн максималдуу болтурбоо, алар бийликтин аткаруу органдарынын аракеттеринин натыйжалуулугун төмөндөтүп, сот адилеттигин ишке ашырууга тоскоолдук кылат. Мында парламент өлкөнүн, коомдун жана экономиканын өнүгүүсүнүн натыйжалары үчүн адекваттуу жооп тартышы керек.

КР Жогорку Кеңешин күчтүү саясий партиялардын негизинде түзүү. 2040-жылга карата парламент саясий кызмат орундарына адамдарды ачык көрсөткөн, өз иши жөнүндө, ошондой эле акча каражаттарынын келип чыгуу булактары боюнча отчет берген, так программалары бар саясий партиялардан түзүлүшү керек. Парламентке өткөн саясий партиялар өзүнүн партиялык программаларын ишке ашыруу жана парламенттик шайлоого даярдануу үчүн республикалык бюджеттен колдоо алышат. Мыйзам чыгаруу иши Өкмөт менен биргелешкен иш болуп калат. Саясий чөйрө кагазда гана бар, бир күндүк партияларды этап-этабы менен кыскартуу менен сапат тарабына өзгөрүшү керек.

Парламенттик демократияны бекемдөө багытындагы өлкө тандаган багыт жарандардын кызыкчылыктарын билдирүү жана өкүлчүлүктүү органдарды түзүү институттары катары саясий партияларды курууну өнүктүрүү менен бекемделет.

Саясий партиялар алар сунуштаган программалардын негизинде атаандашууга тийиш, жаңы көз караштардын калыптануусуна олуттуу таасир этүүгө жана мамлекеттин өнүгүүсү үчүн жоопкерчилик тартууга милдеттүү.

Шайлоо процессин жана шайлоо мыйзамдарын мындан ары реформалоо сатып алуу жана административдик ресурс колдонуу кирген таза эмес атаандаштык методдорун колдонуу мүмкүндүгүн жоюуга багытталат.

Калктын саясий маданиятын көтөрүү, шайлоо мыйзамдарын реформалоо боюнча ишти улантуу зарыл.

Аткаруу бийлиги

Парламенттик көпчүлүк тарабынан түзүлгөн аткаруу бийлиги өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылышы керек. Өкмөт бийликтин башка бутактары тарабынан анын оперативдүү ишине кийлигишүүсүнөн бошотулат. Өкмөт жана парламенттик көпчүлүк өзүнүн ишинин натыйжалары үчүн жоопкерчилик тартышы керек. Мында Өкмөт, министрликтер жана ведомстволор тар партиялык кызыкчылыктарды көздөп кабыл алынган чечимдерден корголушу керек.

Башкаруунун технократтык моделине, тактап айтканда өз ишинде терең аңдап-түшүнүүнү жана конституциялык принциптердин алкагында коомдун кызыкчылыктарын жетекчиликке алган кесипкөйлөрдөн турган, партиялык жана идеологиялык эмес принциптерде түзүлгөн аткаруу бийлигинин башкаруу органдарынын системасына өтүүнү камсыз кылуу зарыл. Ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүнү өзгөртүүнүн концептуалдуулугу аткаруу бийлигинин түзүмүн жана функционалын кайра кароону, регламенттерди жана башкаруу чечимдерин кабыл алуу процессин өзгөртүүнү, аларды санарип технологияларга өткөрүүнү болжолдойт.

Ошону менен бирге мамлекеттик башкаруу системасындагы кадрдык саясат аларга жасалган идеологиялык жана саясий басымдарды четке кагууга жөндөмдүү квалификациялуу адистерди, башкаруучуларды даярдоо жана тартуу менен түзүлүүгө тийиш. Мында түзүлгөн башкаруу салттарын түп тамырынан бери өзгөртпөстөн жаңы муундун башкаруучуларын тартуу мүмкүн эместигин түшүнүү керек.

Кайра окутуунун жана квалификацияны жогорулатуунун масштабдуу программалары зарыл. Жалдоонун жана мыкты адистерди тартуунун адилеттүү эрежелери камсыздалууга тийиш.

Өкмөт экономиканын тарифтик эмес методдорунан тарифтик методдорго өтүүсү зарыл.

Мамлекет аткаруучу функциялардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн бөлүгүн аутсорсингге берүүсү зарыл. Биринчи кезекте кызмат көрсөтүүлөр, чарбалык жана агенттик кызмат көрсөтүүлөр. Мамлекет санариптик мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдү оптималдаштыруу үчүн ченемдик, жөнгө салуучулук жана институционалдык алкактарды белгилейт. Мамлекеттик жана

муниципалдык кызматтар онлайн жеткиликтүүлүк мүмкүнчүлүгү менен санарип форматта көрсөтүлөт.

Таандык эмес функцияларды жана милдеттерди кыскартуунун эсебинен мамлекет базалык кызматтарды аткарууда эффективдүүлүктү жогорулатуу мүмкүндүгүнө – бүтүндүктү жана коопсуздукту камсыз кылуу, жалпы эрежелерди (*мыйзамдарды*) түзүү жана аткарылышын контролдоо, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыздоо мүмкүндүктөрүн алат.

Мамлекеттик бийликтин бардык институттарын мындан ары өркүндөтүү маселелери жана алардын өз ара аракети мамлекеттин жана коомдун көңүл чордонунда болууга тийиш.

3.3. Укуктун үстөмдүгү жана мыйзамдуулукту камсыздоо

Келечекке көз караш: Адилеттүү сот системасы мамлекеттеги адилеттүүлүктүн жүзү болууга тийиш. 2040-жылга Кыргызстанда көз карандысыз сот адилеттигинин системасы түзүлөт, адамды жана анын мыйзамдуу укуктарын коргоону гана камсыз кылат, региондо бизнести өнүктүрүү үчүн мыкты шарттарды түзүү менен менчиктин кол тийбестигин кепилдейт, Соттук коргоо жеткиликтүү, ал эми система ачык-айкын болот.

Күчтүү жана адилеттүү сот бийлиги жарандардын мыйзамдын үстөмдүгүнө ишениминин, экономиканын туруктуулугунун, саясий туруктуулуктун жана инвесторлордун ишениминин кепилдиги.

Сот системасын реформалоонун негизги багыты болуп 2040-жылга мамлекеттик бийликтин тең салмактуу системасын түзүү жана бийликти бөлүштүрүү принцибинин так эместигине жол бербөө максатында анык көз карандысыз сот системасын түзүү эсептелет.

2040-жылга сот адилеттигинин бүткүл системасынын иши жарандын кол тийбестик принцибинин милдеттүү түрдө сакталышына негизделет. Сот адамдын жана жарандын укугун камсыз кылат, инсандын мамлекеттик органдардын, биринчи кезекте укук коргоо органдарынын мүмкүн болгон зомбулугунан коргойт. Бул үчүн “Инсандын эркиндиги (*кол тийбестиги*) жөнүндө” Habeas corpus act сыяктуу конституциялык мыйзамды кабыл алуу керек.

Мыйзамдарды так жана бир түрдүү колдонууну жана аткарылышын камсыз кылуучу адилеттүү сот системасы жана прокуратура органдары мамлекетте укуктун жана мыйзамдын үстөмдүгүнүн кепилдиги болот. Элдин сотторго жана прокуратура органдарына болгон ишеними алардын ишинин ачык-айкындыгы жана алардын чечимдеринин түшүнүктүүлүгү менен аныкталат.

Сот адилеттигин жүргүзүүнүн сапатын жакшыртуу жана тоскоолдуксуз сот адилеттигине жетүүнү түзүү максатында жарандар үчүн сот системасындагы ашыкча звенолор жоюлуп, адистештирилген соттор түзүлөт (*административдик, инвестициялык, ювеналдык ж. б.*).

Кассациялык инстанциядагы сот соттук актыларды кайра кароодо укук ченемдерин колдонуунун тууралыгына гана баа берүүсү керек.

Соттук териштирүүнүн кароо мөөнөтүн кыскартуу жана соттук чубал-жытууну төмөндөтүү үчүн апелляциялык инстанциядагы соттордун ишти жаңы кароого жиберүү мүмкүнчүлүгү жоюлат.

Соттордун ишинде заманбап маалымат технологияларын колдонулушу сот адилеттигин жүргүзүү процессин оптимизациялоонун бирден-бир приоритеттүү багыттары болуп саналат. Электрондук сот өндүрүшүн киргизүү жарандар үчүн сот адилеттигинин жетүүсүнүн максималдуу ачыктыгына жана жеңилдигине гана эмес, ошондой эле сот адилеттигинин ачык-айкындуулугун, өз мөөнөтүндө каралуусун жана сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Ар бир жаран кылмыштуулуктун абалы жана ага каршы күрөшүү боюнча мамлекет тарабынан кабыл алынган чараларга тиешелүү онлайн маалыматка түздөн-түз ээ болот.

КР прокуратура органдары мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун бардык органдарынын тийиштүү, электрондук базаларын киргизүү аркылуу бирдиктүү интеграцияланган тармакты түзгөн жана жарандардын маалыматтарды тоскоолдуксуз алууларын камсыз кылуучу укуктук статистика чөйрөсүндө ыйгарым укуктуу орган болот. Укуктук статистиканын объективдүү маалыматтары ошондой эле бардык укук коргоо органдарынын ишинин режимин жасалган укук бузуулардын кесепеттери менен күрөшүүгө эмес, алардын алдын алууга кайра багыттоонун негизи болот.

Сот системасынын институционалдык негиздери КР Жогорку сотунун Пленуму тарабынан толук жана так түзүлгөн бирдиктүү сот практикасы менен бекемделет.

Судьялардын кесипкөйлүүлүгүн жана жоопкерчилигин жогорулатуу максатында алардын ишине баа берүү системасы киргизилет. Судьялык бош кызмат орундарга дайындоо боюнча конкурстук тандоодо жана аларга квалификациялык класстык чендерди ыйгарууда, материалдык жактан сыйлоо жөнүндөгү маселелерди кароодо жана судьяны тартиптик жоопкерчиликке тартуу жөнүндөгү маселелерди чечүүдө баа берүүнүн жыйынтыктары эске алынат.

Ар бир жарандын укугун соттук коргоого кепилдик берүү үчүн мамлекет жарандардын жана адамдын укуктарын жана эркиндиктерин соттон тышкаркы жана сотко чейинки коргоо ыкмаларын, түрүн жана жол-жоболорун өнүктүрүүнү камсыз кылат.

Медиация институтун өнүктүрүү сот системасынын жүктөмдөн бошонуусуна алып келет жана ошондой эле бейтарап соттордун институтун өнүктүрүүгө күч аракеттер жумшалат. Ушуга улай элежарандык жана экономикалык мүнөздөгү талаш-тартыштар тараптардын тандоосун эске алуу менен

жалпы юрисдикциядагы соттор аркылуу, ошондой эле кеңешүүчү органдар (*бейтарап соттор*) тарабынан да карала берет.

Жазалоо практикасынын деңгээлин төмөндөтүү жана мыйзамдарды гумандаштыруу улантылат. Кылмыштык жазалоо зарыл болгон көптөгөн финансылык жана экономикалык кылмыштар айып төлөө менен административдик разрядга өткөрүлөт.

3.4. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү

Келечекке көз караш: Өнүккөн жарандык коом натыйжалуу өз алдынча башкарууну түзүү үчүн негиз болуп калат. Жарандык коомдун институттары партиялар менен катар эле жергиликтүү кеңештердин депутаттык корпусун түзүүгө катышат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө жана өнүгүүнүн жергиликтүү бюджеттерин түзүүгө умтулган шарттар түзүлөт. Жарандык коом натыйжалуу жана иш-тиктүү жергиликтүү өз алдынча башкарууну түзүү үчүн негиз болуп калат. 2040-жылга Кыргыз Республикасында жарандар өзүнүн, үй-бүлөсүнүн жана жергиликтүү коомчулуктун алдындагы милдеттенмелерин жоопкерчиликтүү аткара баштайт. Жарандар жергиликтүү өз алдынча башкаруунун кесипкөй, ачык-айкын, жооптуу органдарын түзүүгө жөндөмдүү болот.

Элге кыйла жакын башкаруу институту катары жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн төмөнкү артыкчылыктары белгиленет.

Коомчулуктун ишин башкарууга элдин кеңири тартылуусу маанилүү.

Жергиликтүү деңгээлде башкаруу системасынын натыйжалуулугунун алкагында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин каржылоонун адекваттуу механизмдери менен мамлекеттик бийликти мындан ары да борбордон ажыратуу зарыл. Кызмат көрсөтүүнүн, бюджетти түзүүнүн жана аткаруунун, ресурстарды башкаруунун туруктуу системасын уюштуруу бөлүгүндө жергиликтүү деңгээлде башкаруу системасын күчөтүү милдети турат.

Ошондой эле эл койгон милдеттерди, функционалдык милдеттерди аткаруу боюнча жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жоопкерчилигин жана тартибин көтөрүү зарыл.

Биринчи кезекте сөз ар бир мүчөсү аймакты өнүктүрүүгө өзү түшүнүп катышууга квалификациялык жактан жөндөмдүү болгон, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун натыйжалуу органдарын түзө алган жана аларды контролдогон жоопкерчиликтүү жергиликтүү коомчулуктарды түзүү жөнүндө жүрүп жатат. Экинчиден, коммуналдык кызмат көрсөтүүлөрдүн рыногун түзүү үчүн укуктук, методологиялык негиздерди түзүү зарыл. Кызмат көрсөтүүлөрдүн системасын уюштурууда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары заказ берүүчү болот;

Бюджеттик мамилелерде жана бюджеттик процессте ар бир шаарда жана айылдык аймакта өнүктүрүүнүн бюджетин түзүүгө артыкчылык берүү зарыл. Ар бир шаар жана айыл аймагы үчүн өнүктүрүүнүн бюджеттерин түзүүгө түрткү берген шарттар түзүлөт;

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана мамлекеттик башкаруу органдарынын биргелешкен ишинин жаңы форматтары, улуттук диалогду кошкондо маанилүү маселелер боюнча, анын ичинде бюджеттер аралык мамилелер боюнча жергиликтүү жамааттардын кызыкчылыктарын улуттун кызыкчылыктары менен макулдашуунун механизмдери түзүлөт;

Кабыл алган чечимдери үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдарынын ишинде жоопкерчилик көтөрүлөт. Жергиликтүү кеңештердин депутаттыгына талапкерлерге жаңы критерийлерди жана талаптарды киргизүү аркылуу жергиликтүү өз алдынча башкаруунун потенциалы көтөрүлөт, укуксуз, натыйжасыз чечимдердин тобокелдиктери азайтылат.

3.5. Коопсуз өлкө

Келечекке көз караш: 2040-жылы Кыргызстан – коомдун дээрлик корголгон абалын жана анын туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуучу, саясий, экономикалык, социалдык, аскердик, техногендик, маалыматтык, экологиялык жана башка мүнөздөгү тышкы жана ички жагымсыз аракеттерге туруктуу, адам, коом жана мамлекет үчүн келип чыккан тобокелдиктердин жана коркунучтардын эрте алдын-алуу принциптерине негизделген адамдын жашоосу үчүн коопсуз чөйрөгө ээ өлкө.

Жарандардын коопсуздугу мамлекетибиздин калыптануусунун, сакталышынын жана өнүгүшүнүн базалык жана маанилүү элементи болуп саналат. Жеке маалыматтардын субъекттеринин жеке жашоосунун кол тийбестигине укуктарын, жеке жана үй-бүлөлүк сырды, ошондой эле жеке маалыматтар чөйрөсүндөгү мыйзамдардын талаптарын сактоону коргоонун жогорку деңгээлин камсыз кылуу мамлекеттин артыкчылыктан милдеттеринин бири.

Жарандардын укук коргоо түзүмүнө ишеними алар үчүн ийгиликтин негизги критерийи болот. Укук коргоо органдарынын ишиндеги мамлекеттик артыкчылык укук бузуулардын алдын алуу жана превенциясы, укук тартип күчтөрүн саясаттан арылтуу жана демилитаризациялоо болот. Коопсуздукту камсыз кылуу каражаттарын терең техникалык модернизациялоо жазанын шексиз болуу принцибин ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүн башкаруу, уюштуруу жана аскердик-техникалык жабдуу системасы тышкы агрессиянын тобокелдиктерин азайтат. Мындай максатты ишке ашыруу дүйнөлүк аскердик илимге негизделген жана аскердик уюмдарды куруу маселелерин чечүүгө бирдиктүү системалуу методдорду жана комплекстүү ыкмаларды иштеп чы-

гуу менен жетет. Мамлекет Кыргызстандын профессионал, мобилдүү жана жогорку технологиялуу Куралдуу Күчтөрүн түзөт.

Мамлекеттик чек аралардын бекемдиги биринчи кезекте чек ара коопсуздугун уюштурууну түп тамырынан бери кайра куруу менен камсыздалат. Эң алгач бир эле убакта иштин ыкчам жана маалыматтык-талдоо методдорун киргизүү менен чек араны артыкчылыктан укук коргоочулук методдорго өтүү керек. Негизги аспект “жашыл чек араны” гана коргоого эмес, өткөрүү пункттарында да чек арадан өтүү процессинде санарип жана башка технологияларды киргизүү болуп саналат. Мамлекет ошондой эле өлкөнүн коопсуздугун камсыз кылуунун негизги фактору катары чек арага жакын аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүүгө өз күчтөрүн жумшайт.

Маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндө мамлекет маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын, ошондой эле маалыматтык системалардын киберкоопсуздугун камсыз кылуу, киберкоркунучтарга жана киберинциденттерге жооп кайтаруу системасын түзүү, ошондой эле экстремизмдин, терроризмдин бардык түрлөрүн алдын алуу сыяктуу маанилүү багыттарга сөз эркиндигин чектөөлөргө жол бербестен көңүл бурат. Ошондой эле, зарыл чөйрөлөрдө атаандашууга жөндөмдүү ата мекендик медиа контентти түзүү маанилүү болуп саналат. Мамлекеттин күч-аракеттери улуттук кызыкчылыктарга дал келген контентти өнүктүрүүгө багытталат.

3.6. Прагматикалуу тышкы саясат

Келечекке көз караш: Кыргыз Республикасынын тышкы саясаты улуттук кызыкчылыктарды коргоого жана илгерилетүүгө негизделет, өнүгүүнүн стратегиялык максаттарына жетишүү, Кыргыз Республикасынын эл аралык аренадагы позитивдүү имиджин чыңдоо, Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсү, элдин бакубаттыгынын өсүшү үчүн тышкы саясий жана тышкы экономикалык жагымдуу шарттарды түзүү, улуттук жана региондук коопсуздукту камсыз кылууга көмөк көрсөтүү, Кыргыз Республикасынын чет өлкөдөгү жарандарынын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо боюнча стратегиялык максаттарга жетишүү үчүн мүмкүндүктөрдү түзүүгө багытталат.

Кыргыз Республикасы акылга сыйымдуу балансты табат жана тен салмактуу, туура тышкы саясий чечимдерди кабыл алат.

Кыргыз Республикасынын тышкы саясаты өнүгүүнүн ички муктаждыктарына таянат жана биздин тышкы бардык өнөктөштөр менен тең укуктуу диалогдун негизинде жүргүзүлөт.

Кыргыз Республикасы чектеш өлкөлөр, союздаштар жана стратегиялык өнөктөштөр, алыскы жана жакынкы чет мамлекеттер менен ар тараптуу кызматташтыкты чыңдоонун ачык-айкын, прагматикалуу жана максаттуу саясатын жүргүзөт.

Глобалдуу жана региондук уюмдардын, интеграциялык бирикмелердин алкагында Кыргыз Республикасы улуттук кызыкчылыктарды илгерилетүү үчүн шарттарды түзөт.

Кыргыз Республикасы өзүнүн тышкы саясатында төмөнкү негизги принциптерге жана артыкчылыктарга таянат:

- өлкөнүн эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн коргоо;
- Кыргыз Республикасында жана региондо тынчтыкты, коопсуздукту жана туруктуулукту камсыз кылуу;
- эл аралык кызматташтыкты жана чет мамлекеттер менен достук мамилелерди илгерилетүү;
- Кыргыз Республикасынын чет өлкөдөгү жарандарынын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо;
- адамдын, коомдун жана мамлекеттин шайкеш жана туруктуу өнүгүүсү үчүн жагымдуу тышкы экономикалык чөйрөсүн түзүүгө тышкы саясий инструменттер аркылуу көмөк көрсөтүү.

Экономикалык дипломатия

Тышкы өнөктөштөр менен туруктуу позитивдүү саясий диалогду көңүлгө алып, Кыргыз Республикасынын тышкы саясий ишинде негизги басымды өлкөнүн чет мамлекеттер жана эл аралык уюмдар менен тышкы экономикалык байланыштарын өнүктүрүүгө жана тереңдетүүгө багыттоо зарыл.

Ишмердүүлүктүн негизги багыттары:

- ЕАЭБнын алкагында КР экономикасын гармониялуу интеграциялоо боюнча бардык деңгээлдерде максатка багыттуу жигердүү иши.
- Товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдын жана эмгек ресурстарынын бөгөтсүз, алып коюусуз жана чектөөлөрсүз эркин ары-бери жүрүүсүнүн негиз түзүүчү принциптеринин базасында улуттук экономиканы туруктуу өнүктүрүү үчүн Кыргызстан катышуучу болуп саналган интеграциялык түзүмдөрдүн алкагында толук форматтуу жана натыйжалуу өз ара аракеттенүү, ошондой эле кызматташуунун формаларын жана механизмдерин өркүндөтүү.
- Өлкөнүн өндүрүштүк жана транзиттик потенциалын жогорулатуунун зарылдыгын эске алуу менен регионалдык долбоорлорду ишке ашырууга жигердүү катышуу.
- Түштүк жана Түштүк-Чыгыш Азия, Араб Чыгыш өлкөлөрү, Америка менен өз ара пайдалуу соода-экономикалык жана инвестициялык кызматташууну өнүктүрүү жолу менен Кыргызстандын тышкы экономикалык багытын диверсификациялоо.
- ЕАЭБ, CASA-1000 ж. б. алкагында отун-энергетикалык ресурстардын региондук рынокторун калыптандырууга активдүү катышуу.

Улуттук жана региондук коопсуздукту бекемдөө.

Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү, жарандардын коопсуздун камсыз кылуу, чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу жана туристтик потенциалды ишке ашыруу көп жагынан тышкы коркунучтардан коопсуздукту камсыз кылуу деңгээлинен көз каранды. Ушуга байланыштуу Кыргызстандын тышкы саясатынын орчундуу артыкчылыгы улуттук жана региондук коопсуздукту камсыз кылуу болуп саналат.

Ишмердүүлүктүн негизги багыттары:

- Эл аралык терроризмге, экстремизмге, баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы күрөшүү боюнча ЖККУнун алкагында жамааттык коопсуздуктун ишенимдүү системасын камсыз кылууга көмөк көрсөтүү. Чек ара коопсуздугу чөйрөсүндө ЖККУ мүчө-мамлекеттери менен өз ара аракеттенүүнү жигердештирүү.
- Эки тараптуу негизде да, ошондой эле региондук жана эл аралык уюмдардын алкагында аскердик жана аскердик-техникалык кызматташууну өркүндөтүү.
- Чектеш мамлекеттер менен Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасын делимитациялоо жана демаркациялоо боюнча маселелерди чечүү.
- Кыргыз Республикасынын жана чектеш мамлекеттердин чек ара аймактарынын социалдык-экономикалык жана маданий-гуманитардык байланыштарын өнүктүрүү.

3.7. “Таза-Коом” – өлкөнү санариптик трансформациялоо

Келечекке көз караш: Кыргызстан – кенири өздүк санариптик контенти жана санариптик технологияларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануучулар катары жарандардын активдүү катышуусу, коррупциясыз натыйжалуу, ачык жана отчеттуу мамлекеттик башкаруусу менен инновацияларга жана билимдерге таянуу менен түзүлгөн өнүккөн маалыматтык коомдун акылдуу мамлекети. Экономиканы санариптештирүү жана инновациялык жана алдыңкы технологияларды ар тараптуу колдонуу өлкөнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн өсүшүн, калктын бакубаттыгын жана коопсуздугун шарттайт.

“Таза Коом” - жарандын, атаандашууга жөндөмдүү бизнестин, туруктуу мамлекеттин жана ишенимдүү эл аралык мамилелердин деңгээлинде ачык, айкын жана жогорку технологиялуу коомду куруу боюнча санариптик трансформациялоонун улуттук программасы.

Биринчи кезекте бул заманбап санариптик технологияларга эркин жетүүнүн жана пайдалануунун негизинде коом менен шайкеш өз ара аракеттенген мамлекеттик башкаруунун натыйжалуу жана ачык системасы. Мамлекеттин турмушунун бардык чөйрөлөрү заманбап технологиялар менен жабдылат, бул өлкөдө экономикалык бакубаттыкка, социалдык бакубаттык

ка, тынчтыкка жана тартипке жетишүү максаттарын аткарууну камсыз кылат. Программа мамлекеттик башкаруу системасына жана экономикага гана оң таасир тийгизбестен, ошондой эле билим берүү жана саламаттыкты сактоо, социалдык кызматтарды көрсөтүү, сот жана укук коргоо системаларынын натыйжалуулугун камсыз кылуу системаларына да таасирин тийгизет. “Таза-Коом” административдик процесстерди жана жол-жоболорду автоматташтыруу жана санариптик мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды көрсөтүү аркылуу адамдык фактордун таасирин минималдаштыруу жолу менен мамлекеттик сектордо коррупцияны түп-тамырынан жоюунун натыйжалуу шайманы болуп саналат.

Жогорку технологиялуулук жана адамдык капитал экономиканын бул тармактарында жогорку кошумча наркты жана өлкөдөн тышкары сурооталап кылынган жаңы продукцияны жана кызмат көрсөтүүлөрдү түзүүгө жардам берет. Алар ошондой эле Евразиялык экономикалык бирликте мүчөлүктүн жана “Бир алкак – Бир жол” долбоорун ишке ашыруудан Кыргызстан үчүн кайра жаралган Жибек жолунда эл аралык соода, транзиттик жана маданий-ден соолукту чыңдоочу борбор катары мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдаланууга мүмкүнчүлүк алат.

Өлкөдө дүйнөлүк класстагы санарип инфраструктура түзүлөт, ал глобалдуу маалыматтык агымдарга интеграцияланат. Санариптик инфраструктураны өнүктүрүү салттуу тармактарды инновациялык өнүктүрүү жана жаңыларын түзүү үчүн база болуп калат.

“Таза-Коом” санариптик экономиканын улуттук программасы жаңы мүмкүнчүлүктү берген келечекке жол ачат. Санариптик трансформация кандай гана болбосун мамлекеттик программалар үчүн жогорку артыкчылыкка ээ болот, ал орто мөөнөттүү келечекте ыкчам жетиштүүлүк принцибинин негизинде санарип инфраструктурасында субконтиненттин масштабында (*Борбордук жана Түштүк Азияда*) лидер болууга багытталат.

Ушул Стратегияга ылайык иштелип чыгуучу бардык концептуалдык жана стратегиялык документтерге санариптик трансформациянын компонентин милдеттүү түрдө кошуу зарыл.

Кыргызстанга ЕАЭБдин өлкөлөрүнүн аймагында жайгашкан эл аралык компаниялардын өндүрүштөрүн тартуу узак мөөнөттүү максат болуп эсептелет, алардын ишинин натыйжалуулугу бажылык жана техникалык жөнгө салуунун практикасына жараша болот (*фармацевтика, керектөө товарларын өндүрүү, өндүрүштүк жыйыноо*). Бул үчүн транзиттик активдерди топтоого, ыкчам өнүгүүнүн программасын кабыл алууга жана ишке ашырууга, B2B2C санарип платформасын тездетип киргизүүгө (*улуттук кылып түзүүгө же глобалдуу лидерлердин бирин жайгаштырууга*); смарт-контракттарды ишке ашырууга; сотко чейинки жана соттук жөнгө салуулардын жол-жобосун жеңил жана ачык-айкын кылууга көңүл буруу керек.

“Таза Коом” санарип экономикага өтүүнү тездетет, бул келечекте бардык заманбап чакырыктарга ыкчам жооп кайтаруучу мобилдүү жана ийкем мамлекетти түзөт. Коюлган максаттарга жетүү үчүн мамлекеттик, коомдук жана иш чөйрөсүн кайра түзүүнүн амбициялуу программасын жүзөгө ашыруу зарыл. Модернизациялоо процесси өлкөнүн негизги социалдык чөйрөлөрүн (*билим берүү, саламаттык сактоо, экология*), экономикалык (*энергетика, айыл чарбасы, өнөр жай, кызмат көрсөтүүлөр*) жана саясий секторду (*коррупцияны жоюу, таза шайлоо*) камтыйт.

3.8. Жарандык коомду өнүктүрүү

Келечекке көз караш: Мамлекет Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген жогорку баалуулуктарды: адамдын укуктарын жана эркиндиктерин, социалдык адилеттикти сактоо жана улуттук кызыкчылыктарды биргелешип илгерилетүү максатында жарандар жана алардын бирикмелери менен бирдикте системалуу түрдө иш жүргүзөт. Жаранга өзүнүн өнүгүүсү, ошондой эле коомду жана өлкөнү өнүктүрүүгө таасир тийгизүүсү үчүн бардык укуктар жана мүмкүндүктөр берилет.

Кыргызстанда күчтүү, көз карандысыз жарандык коомдун бар болушу айныгыс факт жана артыкчылык болуп эсептелет.

Жарандык сектордун улуттук экономикага, социалдык проблемаларды чечүүгө, жарандардын укуктук аң-сезимин бекемдөөгө тикелей жана кыйыр кошкон салымы шексиз. Мамлекет адамдын тигил же бул турмуштук чөйрөсүндө өнөктөшүүнүн жана биргелешип бир багытта болуунун негизинде өнүгүүнүн максаттарына жетүү үчүн жарандык коомдун потенциалын максималдуу колдонот.

Жарандык коомду өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясат:

– жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылат, элдин жашоо шартын жакшыртуу жана өлкөнү туруктуу өнүктүрүү үчүн мамлекеттин, бизнестин жана жарандык коомдун биргелешкен иш-аракеттерине шарттарды түзөт;

– улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерде чечимдерди кабыл алуу процессине жарандык коомдун кеңири катышуусу үчүн шарттарды түзөт;

– ачык-айкын, атаандаштык каржылоонун механизмдери аркылуу коомго талап кылынган кызматтарды көрсөтүүгө, коомдук-пайдалуу идеяларды жана долбоорлорду илгерилетүүгө багытталган жарандардын демилгелерин колдойт.

Орто мөөнөттүү мезгилге артыкчылыктуу милдеттер. Мамлекеттик институттар жана бизнес менен диалогду жана кызматташууну куруунун принциптерин аныктоо.

Чечимдерди кабыл алуу процессине жарандык коомдун катышуусунун мыйзамдык негиздерин жана уюштуруу механизмдерин өркүндөтүү.

анын ичинде “Ачык өкмөт” өнөктөштүк демилгесине Кыргыз Республикасынын мүчөлүгүнүн алкагында маалыматтык технологияларды колдонуу менен өркүндөтүү.

Жарандык катышууга дем берүү, жарандардын кайрымдуулук жана демөөрчүлүк ишин кубаттоо, жарандардын жана бизнестин социалдык жоопкерчилигин көтөрүү, волонтердук кыймылды колдоо максатында мыйзамдарды өркүндөтүү.

Улуттук байлыктарды кайра бөлүштүрүүнүн жана Туруктуу өнүгүү фондунун эсебинен жарандык коомдун уюмдарынын финансылык туруктуулугу үчүн шарттарды түзүү; кайрымдуулук ишине дем берүү үчүн салык салууну оптималдаштыруу; жарандык коомдун уюмдарын мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн, мамлекеттик социалдык тапшырыкты колдонуу практикасын жайылтууну кошкондо жабдуучусу катары аларды социалдык кызмат көрсөтүүгө тартуу механизмин киргизүү.

ЖМКнын алдындагы негизги милдет болуп өлкөнүн элине жана эл аралык коомчулукка биздин өлкө тууралуу объективдүү маалыматты берүү, аны бай, маданий жана тарыхый мурастары, улуттук баалуулуктары жана элдин каада-салты, коомдук жашоосундагы түрдүү чөйрөлөрдөгү жетишкендиктери менен тааныштыруу иши эсептелет.

ЖМК бүгүнкү күндүн чындыктарын так берүүлөрү, элди дүйнөнү, туруктуулукту жана бакубаттыкты сактоого чакыруу, мамлекетибиздин көз карандысыздыгын бекемдөө, анын дүйнөлүк аренадагы кадыр-баркын жогорулатуу ишине өзүнүн конструктивдүү салымын кошуусу абдан маанилүү.

ЖМКны мындан ары либералдаштыруу, алардын көзкарандысыздыгын бекемдөө, эл аралык укуктук ченемдерди жана демократиялык стандарттарды ЖМК практикалык ишине имплементациялоо улантылууга тийиш. Ой-пикирлерди эркин билдирүүнү камсыздоонун, объективдүү маалыматка жетүүнүн саясий укуктук аспектилери жана маалыматтык чөйрөнү өнүктүрүүнүн башка маселелери көңүл чордонунда болот.

Конструктивдүү өз ара аракеттенүүнүн принциптерин, жарандык коомдун уюмдарынын мамлекеттик институттар жана бизнес менен диалогун куруу жана кызматташуу механизмдерин иштеп чыгуу жана киргизүү алдыда турат. Ушуга байланыштуу мамлекеттик тапшырыктын жана анын жарандык коомдун өлкөнү өнүктүрүүгө багытталган максаттарын жана милдеттерин коюуга активдүү катышуу идеясы жүзөгө ашырылуучу жарандык коомдун уюмдарын мамлекеттик колдоо программасын иштеп чыгуу максатка ылайыктуу.

КИРИШҮҮ	3
I БӨЛҮМ	5
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУСУ	5
1-глава	5
Мамлекеттик башкаруу системасы	5
1. Постсовет мезгилиндеги мамлекеттик башкаруунун калыптануусу	5
2. Мамлекеттик бийлик органдарынын системасынын конституциялык негиздери	18
2-глава	39
Мамлекеттик башкаруу системасындагы аткаруу бийлиги	39
1. Өкмөттү уюштуруу жана иши	39
2. Аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдары	61
3. Аймактык мамлекеттик башкарууну уюштуруу	68
3-глава	91
Кыргызстанда мамлекеттик башкаруунун реформалары	91
1. Мамлекеттик башкаруунун реформаларынын түрлөрү	91
2. Кыргызстанда административдик реформалардын баскычтары	93
3. Административдик реформалардын негизги багыттары	99
4. Аймактык мамлекеттик башкарууну кайра уюштуруу	103
5. Аткаруу бийлигинин органдарынын жана алардын кызматкерлеринин ишин баалоо	115
6. Уруксат ишинин системасын оптималдаштыруу	117
7. Электрондук өкмөттү түзүү	118
II БӨЛҮМ	123
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖЕРГИЛИКТҮҮ	123
ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУСУ	123
4-глава	123
Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун укуктук негиздери	123
1. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну калыптануусу жана өнүгүүсү	123
2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун конституциялык негиздери	135
3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө мыйзамдар	138
5-глава	163
Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын уюштуруу жана иши	163
1. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын системасы	163
2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызмат адамдары	178
3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актылары	183
6-глава	191
Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ресурстарын башкаруу	191
1. Муниципалдык каржыны башкаруу	191
2. Муниципалдык менчикти башкаруу	197
ТИРКЕМЕ	205
2018-2040-ЖЫЛДАРЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫН	205
ӨНҮКТҮРҮҮНҮН УЛУТТУК СТРАТЕГИЯСЫ	205
Мамлекеттик башкаруу	205

3.1. Ар бир жаран үчүн натыйжалуу жана адилет мамлекет	205
3.2. Мамлекеттик бийликтин тең салмактуу системасы	206
3.3. Укуктун үстөмдүгү жана мыйзамдуулукту камсыздоо	209
3.4. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү	211
3.5. Коопсуз өлкө	212
3.6. Прагматикалуу тышкы саясат	213
3.7. “Таза-Коом” – өлкөнү санариптик трансформациялоо	215
3.8. Жарандык коомду өнүктүрүү	217

Түзүүчүлөр:

Ожукеева Токонай Ожукеевна, Шадыбеков Кувачбек Баймуратович,
Мурзаев Салих Кадырбекович, Дүйшө кызы Нуржан,
Төлөндүева Назира Манатовна

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА МУНИЦИПАЛДЫК БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫ

Котормочу *Кочкунов А. С.*
Редактору *Кочкунов А. С.*
Тех. редактору *Курбанбаева М.*
Дизайнер *Урмукеев С.*

Компьютердик калыпка салган *Мураталиев Д.*

Басууга 12.03.2019-ж. кол коюлду. Офсеттик кагаз.
Форматы 60х84 ¹/₁₆. Көлөмү 13,75 б. т. Нускасы 600 д.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс»
ЖЧК басмаканасында басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз көч. 49